

e-ISSN: 2757 - 5489

EKİM 2023

SAYI 02

TEYD

TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIETY, ECONOMICS AND MANAGEMENT

TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM DERGİSİ
TEYD

JOURNAL OF SOCIETY, ECONOMICS AND MANAGEMENT
JSEM

TEYD HAKEMLİ BİR DERGİDİR.
JSEM IS A PEER-REVIEWED JOURNAL

Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.
The responsibilities of the articles belong to the author/authors

Dergi İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK
Journal Executive Owner

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAVASOĞLU
Editorial Board Secretary

Baş Editör: Doç. Dr. Üyesi Yusuf UYSAL
Editor in Chief

Editör: Öğr. Gör. Selçuk ASLAN
Editor

Editör Yardımcıları: Öğr. Gör. Nemra KANLI
Associate Editors Öğr. Gör. Serhat BAYRAK

Yabancı Dil Editörleri: Öğr. Gör. Sait SARIOĞLU
English Language Editors Öğr. Gör. İsmail KARABULUT

Türkçe Dil Editörleri: Öğr. Gör. Mehmet Ali DİNÇAY
Turkish Language Editors Duygu ATEŞ

Kapak Tasarımı: Öğr. Gör. Yaşar Emin AKÇA
Cover Design

TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM DERGİSİ (TEYD)

Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksekokulu'nun resmi, hakemli ve bilimsel dergisidir. Dergi, bilginin serbest dolaşımı ve yaygınlaştırılması için çalışan açık erişimli bir elektronik dergidir.

2023 yılında Haziran ve Ekim aylarında yayımlanacak dergi, **2024 yılı itibariyle Şubat, Haziran ve Ekim** olmak üzere **dört ayda bir ve yılda üç kez** yayımlanacaktır.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Derginin temel amacı; sosyal bilimler alanında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır. Dergide, İktisat, İşletme, Edebiyat, Tarih, Psikoloji, Siyaset Bilimi, Sosyoloji, Kamu Yönetimi, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Maliye ve Uluslararası İlişkiler alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki özgün çalışmalar yayımlanır.

DANIŞMA & YAYIN KURULU
(Advisory & Editorial Board)

Prof. Dr. Abdullah KARAMAN	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Allahverdi MEMMEDLİ	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan YÜCE	(Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla BATUR	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir PARLAK	(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih KIRIŞIK	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Feyzullah ÜNAL	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal VATANSEVER	(Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut ZORTUK	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özgür ÖNDER	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Qulu MEHERREMLİ	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramiz SEVDİMALIYEV	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Aygün EZİMOVA	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Aynur NESİROVA	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Aytekin ZEYNALOVA	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Eray ACAR	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra KABAKLARLI	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ	(Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Faruk TEMEL	(Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet Salahaddin GEZİCİ	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Liudmyla RADOVETSKA	(National Academy of Security Service of Ukraine)
Doç. Dr. Mesut DOĞAN	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU	(Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ	(Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Resul ÖZTÜRK	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Sezgin KAYA	(Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Xatire HÜSEYNOVA	(Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin TAŞPINAR	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Yıldız ATMACA	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arif Behiç ÖZCAN	(Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selami ERDOĞAN	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seyhat BAYRAK GEZDİM	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Elnur ALİYEV	(Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi)

İLETİŞİM BİLGİLERİ (Contact Info)

Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksekokulu, Gediz, KÜTAHYA
e-posta (e-mail): teyd@dpu.edu.tr
İnternet Sayfası (Web Page): <http://teyd.dpu.edu.tr>

BU SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER*
(REFEREES OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Doğan YÖRÜK	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Özlen ONURLU	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz Yüksel	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Handan ÖZDEMİR	(Ostim Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemalettin ERYEŞİL	(Şırnak Üniversitesi)
Doç. Dr. Neşe ÇOBAN ÇELİKDEMİR	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan AYTAR	(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Resul ÖZTÜRK	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin TAŞPINAR	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf ESMER	(Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel OKŞAK	(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Zekiye TAMER GENCER	(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Enes YALÇIN	(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YAVUZ	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Remzi Reha DURUCASU	(Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serpil GÜL ERSÖZ	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Simge AKSU	(Yozgat Bozok Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Uğur ERMİŞ	(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Dr. Veysel EROL	(Bir Kuruma Bağlı Değildir)

* Öncelikle unvan daha sonra alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Yaklaşımının Çöküşü
The Collapse of the Two-State Solution Approach to the Palestinian Problem
Serdal İLBAŞ197-213
- Kayıt Dışı Ekonomi Özelinde Dış Ticaret ve Ekonomik Büyümenin Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkisi: G20 Ülkeleri Örneği
The Effect of Foreign Trade and Economic Growth on Energy Consumption in the Informal Economy: The Case of G20 Countries
Gökhan DAĞILGAN.....214-227
- Entegre Raporlama Çerçevesi İlkelerinin Yıllık Faaliyet Raporlarında Açıklanma Düzeyinin Belirlenmesi: Faizsiz Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma
Determining the Level of Disclosure of Integrated Reporting Framework Principles in Annual Reports: A Research on the Interest-Free Banking Sector
İbrahim YAVUZ, Semra ÖNCÜ, Ayşe NECEF YERELİ ve Fatma TEKTÜFEKÇİ.....228-254
- Divan-ı Muhasebat Denetimlerinde Osmanlı Maliyesindeki Usulsüzlükler (1882-1886)
Corruptions in the Ottoman Finance in the Auditors of the Divan-i Muhasebat (1882-1886)
Bilge Ceren TÜRKMEN ve Salih KIŞ255-283
- Savaşın Gölgesinde Mizah: 2022 Sonrası Almanya ve Rusya Gaz Krizine Yönelik Mizahi Tepkiler
Humour Under the Shade of War: Humorous Reactions to the Gas Crisis Between Germany And Russia After 2022
Şenay KIRGIZ POLAT284-306
- Oyunlaştırmanın Satın Alma Davranışını Şekillendirmedeki Gücü
The Power of Gamification in Shaping Shopping Behavior
Selçuk Yasin YILDIZ ve Didem DEMİR336-358
- Örgütlerde Etkili Performans Denetim Yönetimi Olarak Balanced Scorecard
Balanced Scorecard as Effective Performance Audit Management in Organizations
Muhammet YÜKSEL359-375

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İnceleme Makalesi / Review Article

Sürdürülebilir Tüketim Bağlamında Lostra İşletmeleri Üzerine Bir İnceleme

A Review on Lostra Businesses in the Context of Sustainable Consumption

Ahmet ERYEŞİL181-196

Toplumun Bilgi Temelli Gelişimi ve Öğrenen Kentler: Konya Örneği

Knowledge-Based Development of Society and Learning Cities: The Case of Konya

Ömer Faruk TEKİN307-335

Derleme Makaleler / Compilation Articles

Weberyan Bir Hatırlatma: Karizma Kavramının Teorik Kritiği (Araştırma Sorusu ve Doküman Analiz Yöntemli Bir Çalışma)

A Weberian Reminder: Theoretical Critique of the Concept of Charisma (A Study on Research Questions and Document Analysis Method)

Hakan KARA ve Serhan GÜVEN376-396

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM BAĞLAMINDA LOSTRA İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ahmet ERYEŞİL¹

Öz

Tüketimin bir kültür haline dönüşmesiyle ihtiyaç ve istek kavramları birbirinin yerini almış ve gerek üretim gerekse tüketim miktarlarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Ancak zaman içinde bireyler arasında 'tüketmek için tüketim' anlayışının hâkim olması ile ekolojik kapasite sınırları aşılmış ve özellikle su gibi hayati öneme sahip doğal kaynaklar tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum ilk zamanlarda pek önemsenmese de, zaman geçtikçe ortaya çıkan ekolojik kaynaklı sorunlar ve gelecekte 'su savaşları'nın yaşanabileceği görüşü; bireyleri, işletmeleri, hükümetleri ve diğer kuruluş ve örgütleri çözüm arayışlarına yönlendirmiş ve sürdürülebilir tüketim anlayışı tartışılmaya başlanmıştır. Küresel çapta yaşanan bu kriz ortamında tehditleri fırsata çevirmeye yönelik olarak ön plana çıkan lostra işletmeleri, ayakkabıların kullanım ömrünü mümkün oldukça uzatarak hem su kaynaklarının tüketimini azaltmakta hem de maddi açıdan önemli tasarruflar sağlamaktadırlar. Bu çalışmanın amacı; sürdürülebilir tüketim bağlamında ayakkabı üretiminde kullanılan su miktarlarını vurgulayarak lostra işletmelerinin sürdürülebilir tüketim anlayışına katkıları ifade etmektir. Bu amaç doğrultusunda konu ile ilgili kavramsal ve görgül bir literatür taraması yürütülmüş; literatür taraması kapsamında sürdürülebilir tüketim, ayakkabı tüketimi, su tüketimi ve lostra işletmeleri ile ilgili kaynaklar 25 Şubat 2023-15 Mart 2023 tarihleri arasında çevrimiçi veritabanları üzerinden incelenmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışma neticesinde; lostra işletmelerinin sundukları hizmetler ile sürdürülebilir tüketim anlayışını destekleyerek ekolojik dengenin korunmasına katkı sağladıkları bilgisine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilir Tüketim
Ayakkabı Tüketimi
Su Tüketimi
Lostra

Makale Hakkında

İnceleme Makalesi

Gönderim Tarihi : 20.03.2023
Kabul Tarihi : 02.05.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1268299

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, e-posta: aeryesil56@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8293-432X

A REVIEW ON LOSTRA BUSINESSES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE CONSUMPTION

Abstract

With the transformation of consumption into a culture, the concepts of need and desire have replaced each other and serious increases have been experienced in both production and consumption amounts. However, over time, with the understanding of 'consumption to consume' prevailing among individuals, ecological capacity limits have been exceeded and vital natural resources such as water have faced the danger of exhaustion. Although this situation was not given much importance in the early days, the ecological problems that emerged over time and the opinion that 'water wars' may occur in the future; individuals, businesses, governments and other institutions and organizations have directed troubles to seek solutions and the understanding of sustainable consumption has begun to be discussed. In this climate of global crisis, the lostra businesses that have stepped forward to turn threats into opportunities are not only reducing the consumption of water resources, but also saving significant financial savings by extending the life of shoes as much as possible. The aim of this study; in the context of sustainable consumption is to emphasize the amount of water used in shoe production and to express the contributions of lostra businesses to the understanding of sustainable consumption. For this purpose, a conceptual and empirical literature review was conducted on the subject; within the scope of literature review, resources related to sustainable consumption, shoe consumption, water consumption and lostra businesses were examined through online databases between 25 February 2023 and 15 March 2023. As a result of this study; it has been found that lostra businesses contribute to the protection of ecological balance by supporting the understanding of sustainable consumption with the services they provide.

Keywords

Sustainable Consumption
Shoe Consumption
Water Consumption
Lostra

Article Info

Review Article

Received : 20.03.2023
Accepted : 02.05.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1268299

Kaynakça Gösterimi: Eryeşil, A. (2023). Sürdürülebilir Tüketim Bağlamında Lostra İşletmeleri Üzerine Bir İnceleme. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 181-196.

Citation Information: Eryesil, A. (2023). A Review on Lostra Businesses in the Context of Sustainable Consumption. Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 181-196.

GİRİŞ

Tarihin her döneminde, insanoğlunun hayatta kalabilmesi ve neslini devam ettirebilmesi için üretmesi ve tüketmesi kaçınılmaz olmuştur. Ancak sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan, sürekli tüketimden beslenen ve bu şekilde gelişen yeni dünya düzeninde, insanoğlu ihtiyaçlarından çok isteklerini karşılamak için tüketir hale gelmiştir. Özellikle üretimin öncelikli konumunu tüketime devrettiği postmodernizm ile birlikte tüketim olgusu; temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir zorunluluktan çok bireyleri toplum içerisinde sınıflandırmaya, hayat tarzlarını belirlemeye ve bireylerarası etkileşimi sağlamaya yönelik bir keyfiyet aracına dönüşmüş durumdadır (Can ve Ayvaz, 2017: 111). Dolayısı ile artık bireyler açısından asıl önemsenen ürünlerin öz olarak ne oldukları değil; bunların ne anlam ifade ettikleri, nerede, nasıl, kiminle ve ne kadar tüketildikleridir (Sceats, 2000: 1-2).

Tüketim olarak adlandırdığımız olgu, tüm ekonomik sistemlerin ve pazar ortamlarının oluşma nedenidir (İslamoğlu ve Altunışık, 2008: 3). Ekonomik sistemlerin ve pazarların her geçen gün gelişmesi, küresel çapta rekabetin güçleşmesi, tüketicilerin yaşam tarzlarının, alışkanlıklarının, tasarruf eğilimlerinin vb. etkenlerin değişmesi tüketim davranışlarını da etkilemiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan hızlı nüfus artışı sonucu artan üretim ve tüketim miktarları ve bunun haricinde tüketim olgusunun zorunlu ihtiyaçların ötesinde psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçların tatminine yönelik bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanması, doğal kaynakların hızla ve bilinçsizce tüketilmesine neden olmuştur. Bilhassa su gibi hayati öneme sahip doğal kaynakların bilinçsizce kullanılması ve bu kullanım oranlarının sürdürülebilir nicelikte olmaması; bireyleri, işletmeleri, hükümetleri ve diğer kuruluş ve örgütleri yaşanabilir bir dünya için sorumlu davranmak zorunda bırakmış, tüketim davranışlarının gözden geçirilmesi ve sürdürülebilir tüketim anlayışının benimsenmesi gündeme gelmiştir (Brown ve Cameron, 2000: 27-30).

Giyinme olarak adlandırılan ihtiyaç, bedenın dış etkenlerden korunması, beslenme ve barınma gibi en temel ihtiyaçlardan birisidir. Giyinme ihtiyacı kapsamında değerlendirilen ayakkabı ise, ilkel zamanlardan bugüne kadar değişim ve gelişim göstererek ayağı dış etkilerden korumayı ve bunun dışında kıyafetleri estetik açıdan tamamlamayı sağlamaktadır. Ayakkabılar, sundukları işlevsel faydalar ötesinde aynı zamanda bireyin toplumdaki yerini, varlığını ve saygınlığını simgeleyen sembolik faydalar da sunmaktadırlar (Leblebici, 2004: 4). Ancak özellikle son dönemlerde, diğer birçok üründe olduğu gibi, ayakkabı tercihlerinde de işlevsel faydalar değil, sembolik faydalar öncelenir hale gelmiştir. Bu durum sonucunda da ayakkabıların kullanım amacı ve süresi değişim göstermiş, üretim ve tüketim miktarlarında hızlı bir artış yaşanmıştır.

Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA) tarafından 2014 yılında yayımlanan *Ayakkabıcılık Sektör Raporu*'na göre; dünyada kişi başına yıllık ortalama üç çift ayakkabı (deri) tüketimi gerçekleşmektedir (DOĞAKA, 2014: 5). Ancak her üretilen üründe olduğu gibi ayakkabı üretiminde de kullanılan doğal kaynaklar sınırsız değildir. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-Institute for Water Education* (UNESCO-IHE) tarafından 2004 yılında yayımlanan *Value of Water Research* raporuna göre, bir çift ayakkabı (deri) üretiminde 8000 litre su kullanılmaktadır (UNESCO-IHE, 2004: 42). Kişi başına yıllık ayakkabı tüketim ortalaması ve bir çift ayakkabı üretiminde harcanan su miktarı dikkate alındığında, bu durumun sürdürülebilir olmayacağı ve ciddi ekolojik sorunlara neden

olabileceği ifade edilebilir. Tam bu noktada bir çözüm önerisi olarak değerlendirilebilecek olan 'lostra' işletmeleri; sunmuş oldukları hizmetlerle ayakkabıların bakımını ve onarımını gerçekleştirerek kullanım ömrünü mümkün oldukça uzatmakta, dolayısıyla da sürdürülebilir tüketim anlayışına katkı sağlamaktadırlar.

Çalışma kapsamında ilk olarak konunun ilgilenen araştırmacılar tarafından anlaşılabilmesi için kavramsal bir çerçevede sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir tüketim açıklanmış, daha sonra sürdürülebilir tüketim anlayışını ortaya çıkaran gelişmelere değinilmiş ve ardından sürdürülebilir tüketimin boyutları ve paydaşları ifade edilmiştir. Sürdürülebilir tüketim anlayışı açıklandıktan sonra ise ayakkabı tüketimi, su tüketimi ve lostralar arasındaki ilişki ortaya koyulmuş ve bu ilişki sürdürülebilir tüketim bağlamında değerlendirilmiştir.

1. Sürdürülebilir Tüketim

1.1. Kavramsal Açıdan Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Tüketim

Sanayi devrimi ile birlikte oluşturulan bugünkü ekonomik sistemler, sınırsız ekonomik büyümeyi ve refah düzeyinin sürekli artırılmasını temel almışlardır. Ancak bu ekonomik büyüme ve refah düzeyini artırma hevesi, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında olumsuz etkilerini hissettirmeye başlayarak pek çok ekolojik kaynaklı sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanında yaşanan hızlı nüfus artışı ve değişen tüketici davranışları da bu ekolojik kaynaklı sorunların olumsuz etkilerini daha hissedilir hale getirmiştir. Ekolojik sorunların olumsuz etkilerinin günden güne daha fazla hissedilmesiyle birlikte hükümetlerin, işletmelerin ve bireylerin ekolojik denge konusundaki farkındalık düzeyleri artmış ve 1970'li yılların başından itibaren söz konusu ekolojik sorunlar ilgili çevrelerce tartışılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda yayımlanan kitaplarda, makalelerde ve düzenlenen uluslararası düzeydeki konferanslarda mevcut ekonomik sistemler sorgulanmış ve ekolojik dengeyi olumsuz anlamda en az etkileyecek çevre dostu ekonomik sistemlerin geliştirilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Karalar ve Kiracı, 2011: 63-64).

Çevre dostu ekonomik sistemlerin geliştirilmesi süreci, ilk olarak 1972 yılında İtalya'nın köklü düşünce kuruluşlarından biri olan Roma Kulübü tarafından yayımlanan *The Limits To Growth* adlı rapor ile başlamış ve bu süreç Birleşmiş Milletler tarafından 1987 yılında yayımlanan *Our Common Future: Brundtland* raporuyla ciddi bir aşama katetmiştir (Meadows vd., 1972: 45-46; UN, 1987: 10). Brundtland raporu; çevre dostu ekonomik gelişme anlayışına dayanan ve 'sürdürülebilirlik' teriminin kavramsal tanımlamasına önemli katkıları olan uluslararası bir rapordur. Bu rapora göre sürdürülebilirlik; bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır (UN, 1987: 5). Diğer bir ifadeyle, sürdürülebilirlik; ekosistemdeki çeşitliliğin ve yenilenemez doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılabilmesi için, bugünkü neslin yenilenemez doğal kaynak kullanımının sınırlandırılması ve ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerinin sistemin kapasitesinin üzerine çıkmayacak düzeyde tutulmasıdır (Ercoşkun, 2007: 9).

Sürdürülebilirliğin ilgili çevrelerce kavramsal olarak tartışılmaya başlanması ve bir düşünce tarzı şeklinde değerlendirilmesi ile birlikte, toplumda doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılabilmesi noktasında bir farkındalık yaratılmış ve özellikle tüketim davranışlarında çevre dostu olarak nitelendirilen değişimler yaşanmıştır. Bu doğrultuda, yaşamın her alanında olduğu gibi, mevcut tüketim davranışlarında da sürdürülebilirlik

düşüncesi etkisini göstermiş ve 'sürdürülebilir tüketim' kavramı gündeme gelmiştir. Sürdürülebilir tüketim kavramı, 2002 yılında yayımlanan *Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD) raporunda şu ifadelerle tanımlanmıştır; yaşam döngüsü bakışı ile gelecek nesillerin ihtiyaçlarını dikkate alarak doğal kaynakların, toksik maddelerin atık salınımlarının ve çevreye zarar veren diğer maddelerin kullanımını en aza indirgerken temel ihtiyaçları karşılayan ve daha iyi bir yaşam standardı sunan ürünlerin kullanımınıdır (OECD, 2002: 2). Norveç Çevre Bakanlığı tarafından 1994 yılında yapılan ve OECD 2002 yılı raporunda yayımlanan bu tanımlamaya göre sürdürülebilir tüketim anlayışı, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmayı amaçlayan uzun süreçli ve tüm insanlığın katılımını gerektiren bütüncül bir tüketim anlayışıdır.

1.2. Sürdürülebilir Tüketim Anlayışını Ortaya Çıkaran Gelişmeler

İnsanoğlunun faaliyetleri sonucunda çevreye verdiği zararlar, doğanın kendini yenileyebilme yeteneği sayesinde uzun bir süre önemsenmemiş ve hatta doğanın zaman içerisinde bu zararları tamamen yok edebileceği düşünülmüştür. Ancak gün geçtikçe, düşünülenin aksine, çevreye verilen zararlar nitel ve nicel olarak artış göstermiş ve doğanın kendini yenileyebilme yeteneğinin çok üstüne çıkmıştır. Bunun sonucunda da ekolojik kaynaklı birçok sorun ortaya çıkmış ve tüm canlıları etkileyen tehlikeli bir süreç başlamıştır. Özellikle dünya genelindeki ekonomik büyüme ve refah düzeyini artırma hevesinin tetiklediği bu tehlikeli süreç, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan hızlı nüfus artışının tüketim miktarlarını ciddi oranlarda artırması ile daha hissedilir hale gelmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 25).

Bireylerin varoluşları gereği beslenme, barınma ve giyinme gibi tüketimle ilgili temel ihtiyaçları bulunmaktadır. Buna yönelik olarak tarihin her döneminde bireyler ihtiyaçlarını karşılayabilecek ürünlerin üretilmesini ve ardından bunların tüketilmesini gerçekleştirmiştir. Ancak zaman içerisinde tüketim olgusunun kültürel bir değer olarak algılanması ile tüketim davranışlarının anlamı değişmiş ve bireyler 'tüketmek için tüketir' hale gelmiştir (Çetinkaya, 2022: 37). Bu durumun sonucunda da doğrudan ya da dolaylı olarak çevreye verilen zarar ve doğal kaynakların tüketimi artmış, sürdürülebilir tüketim anlayışı tartışılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilir tüketim anlayışını ortaya çıkaran gelişmeler genel olarak şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Çevre kirliliğinin artması.
2. Doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesi.
3. Karbondioksit salınımının artması.
4. Biyolojik çeşitliliğin azalması.
5. Kültürel değişimler ve yaşam kalitesinin artması.
6. Küreselleşme ve yarattığı ölçek ekonomisi. (Aksu, 2014: 32).

Sürdürülebilir tüketim anlayışını yukarıda açıklanan gelişmeler de dikkate alındığında, bütüncül bir yaklaşım tarzı ile toplumun her kesimi tarafından benimsenmesi gerektiği ve yanı sıra bireylerin hem bugünü hem de gelecekleri için hayatlarının her alanında sürdürülebilirlik farkındalığı içerisinde olmalarının kaçınılmaz bir gerçek olduğu söylenebilir.

1.3.Sürdürülebilir Tüketimin Boyutları

Sürdürülebilir tüketim, literatürde çeşitli alt boyutlar ile ele alınmıştır. İlk olarak eski Japonya Başbakanı Junichiro Koizumi tarafından 2004 yılında Sekizler Grubu (G8)² zirvesinde dile getirilen sürdürülebilir tüketimin boyutları; azaltma (*reduce*), yeniden kullanma (*reuse*) ve geri dönüşüm (*recycle*) yani kısacası '3R' kavramı ile tanımlanmıştır. Sürdürülebilir tüketimin boyutları, Asya bölgesindeki mevcut kentleşme hızı ve nüfus artışı dikkate alınarak, yüksek kaynak tüketiminin gerçekleştiği ve bu durumun ekolojik kaynaklı sorunları günden güne arttırabileceği düşüncesi ile bir çözüm önerisi olarak ortaya koyulmuştur. Bu çözüm önerisine göre sürdürülebilir bir tüketim davranışı; azaltma, yeniden kullanma ve geri dönüşüm uygulamalarıyla gerçekleştirilmektedir (Visvanathan ve Kumar, 2007: 1). Bu uygulamalar şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Azaltma: Ürünlerin üretim girdileri ile ilgili kaynak kullanımının azaltılmasını ve atık miktarlarının düşürülmesini ya da üretilmiş olan ürünlerin kullanım ömürlerinin mümkün olduğunca uzatılmasını ifade etmektedir (Koçak ve Balcı, 2010: 216).

2. Yeniden Kullanma: Kullanılmış olan ürünlerin kullanım alanlarından toplatılması ve temizlenmesi dışında hiçbir işlem uygulamadan tekrar kullanılmasını veya basit onarım işlemlerinin uygulanması ile ekonomik ömürlerinin uzatılmasını ifade etmektedir (Şengül, 2010: 78). Yeniden kullanma uygulaması, ürünlerin orijinal değerlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Ancak çoğu zaman ürünlerin yeniden kullanılabilmesi için ek işlemler gerekmediğinden diğer geri kazanım alternatiflerine göre öncelikli olarak tercih edilmektedir (Beamon, 1999: 12).

3. Geri Dönüşüm: Kullanılmış ürünlerin kullanım alanlarından toplatılması ya da gerekmesi halinde sökülmesi; benzer malzeme türüne (metal, plastik, cam, kâğıt) göre ayrılması ve geri dönüştürülerek işlenmeye hazır malzemelere dönüştürülmesini ifade etmektedir (Beamon, 1999: 337). Geri dönüşüm uygulamasında diğer tüm geri kazanım türlerinden farklı olarak, ürünlerin işlevsellikleri ve özellikleri ortadan kaybolmaktadır (Thierry vd., 1995: 120). Geri dönüşüm uygulaması; ürünlerin geri kazanılması amacı ile eklenecek herhangi bir değer kalmaması durumunda, imha edilmesinden önce gelen son seçenektir (Guide vd., 2000: 126).

Kıracı ve Kayabaşı ise, sürdürülebilir tüketimin iki boyutu olduğunu belirtmiş ve bunları 'yüzeysel sürdürülebilir tüketim' ve 'gerçek sürdürülebilir tüketim' şeklinde ele almışlardır. Yüzeysel sürdürülebilir tüketim; ağırlıklı olarak ekonomik nedenlere dikkat çekilerek sürdürülebilir tüketim davranışlarının değerlendirilmesini içermektedir. Gerçek sürdürülebilir tüketim ise; ekonomik nedenlerin ön planda olmadığı ve gerçekleştirdiği zaman herhangi bir ekonomik fayda sağlamayan sürdürülebilir tüketim davranışlarının değerlendirilmesini içermektedir (2010: 43).

1.4.Sürdürülebilir Tüketimin Paydaşları

Sürdürülebilir tüketim anlayışının bütüncül bir şekilde benimsenebilmesinde, bu anlayışa katkı sunabilecek toplumun her kesiminden paydaşa ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü,

² Sekizler Grubu veya kısa kullanımıyla G8; üyeleri arasında Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD ülkelerinin olduğu uluslararası bir hükümetler forumudur.

bireyler yaşam tarzlarında, işletmeler üretim faaliyetlerinde, hükümetler yasal düzenlemelerinde, uluslararası kuruluşlar konferans ve toplantılarında, sivil toplum örgütleri görev ve sorumluluklarında sürdürülebilir tüketim anlayışına yer vermezler ise, bu tüketim anlayışının gelecek nesiller adına başarıya ulaşması pek mümkün değildir (Aksu, 2014: 38). Mont ve Plepys'e göre, sürdürülebilir tüketimin paydaşları; bireyler, işletmeler, hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerinden oluşmaktadır (Mont ve Plepys, 2008: 534-536).

1.4.1. Sürdürülebilir Tüketimde Bireylerin Rolü

Bireyler, birer tüketici olarak sürdürülebilir tüketim anlayışının benimsenebilmesinde ve bunun ötesinde her alanda köklü çevre dostu değişimlerin gerçekleşebilmesinde oldukça önemli bir role sahiptir. Çünkü; beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçların ve bunun yanında kişisel isteklerin karşılanmasına yönelik bireylerin aldıkları her tüketim kararı, doğrudan ya da dolaylı olarak diğer bireyleri ve çevreyi etkilemektedir. Dolayısıyla ihtiyaç ve isteklerin tanımlanması ile başlayan ve son olarak satın alıp kullanma veya kullanmamayla sonuçlanan tüketim sürecinde, her aşamada verilecek olan kararların sürdürülebilirlik farkındalığı içerisinde değerlendirilmesi oldukça önemlidir (Yelok, 2017: 123-124). Nitekim gelişmiş ülkelerdeki ekolojik kaynaklı sorunların %30-%40'ının, doğrudan veya dolaylı olarak doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesine bağlı bireysel tüketim davranışlarından kaynaklandığı gerçekleştirilmiş olan çalışmalar ile ortaya koyulmuştur (Hirsch vd., 2003: 873; Moll vd., 2005: 260).

1.4.2. Sürdürülebilir Tüketimde İşletmelerin Rolü

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve bunun ötesinde işletmelerin her geçen gün artan büyüme hevesi sonucu küresel bir pazar haline gelen dünyamızda, rekabet koşulları daha üst seviyelere çıkmış ve tüm bunlar beraberinde ciddi ekolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunların özellikle son dönemlerde etkilerini belirgin bir şekilde hissettirmesi ile birlikte gerek tüketicilerin gerek hükümetlerin gerekse diğer çevre bilincine sahip kuruluş ve örgütlerin ekolojik denge konusundaki farkındalığı artmış ve bilhassa işletmelere üretim faaliyetlerinde ekolojik unsurları gözetmeleri konusunda baskı uygulanmıştır. Bu baskı sonucunda işletmeler ise, ekolojik sorunlarla ilgili sorumluluklarını yerine getirmek ve bunun yanı sıra tehditleri fırsata çevirmek için üretim faaliyetleri de dahil tüm faaliyetlerini sürdürülebilirlik anlayışıyla gerçekleştirmeye yönelmişlerdir (Ayyıldız ve Genç, 2008: 525).

İşletmelerin sürdürülebilirlik anlayışına yönelmeleriyle birlikte doğal kaynak kullanım miktarının ve atıkların azaltılması, malzeme ve enerji tasarrufunun sağlanması ve bunun yanında üretilecek ürünlerin geri dönüşebilir nitelikte olması ve tasarım süreçlerinin bu anlayış ile yürütülebilmesi gibi çevre dostu uygulamalar söz konusu olmuş ve bu amaçla köklü değişimlere gidilerek çevre dostu stratejiler geliştirilmiştir (Yavuz, 2010: 64). Nitekim, karşıt bir anlayışla, işletmelerin küresel çapta tehdit oluşturan ekolojik sorunlar karşısında duyarsız davranarak uzun dönemli başarıyı yakalamaları, rekabet edebilmeleri ve hatta faaliyetlerini sürdürülebilmeleri pek mümkün değildir (Yavuz, 2010: 81). Örneğin, King ve Lenox tarafından 2001 yılında işletmelerin çevre ve finansal performansı arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik 639 üretim işletmesi üzerinde gerçekleştirilen çalışmada; düşük çevre

performansına sahip işletmelerin, finansal açıdan da düşük performans sergiledikleri tespit edilmiştir (2001: 112-113).

1.4.3. Sürdürülebilir Tüketimde Hükümetlerin Rolü

Ekolojik sorunlara bir çözüm önerisi bulmak adına düzenlenen hükümet politikaları, eğitimler, toplantılar, konferanslar ve bunun yanında geliştirilen çevre dostu teknolojik inovasyonlar, toplumda sosyal sorumluluk ve sürdürülebilir tüketim anlayışının oluşturulmasında oldukça etkilidir. Özellikle hükümete ekolojik denge farkındalığının geliştirilmesinde ve sürdürülebilir tüketim anlayışının benimsetilmesinde önemli görevler düşmektedir. Çünkü, mutlak hakimiyete sahip hükümetlerin hukuki düzenlemeler yapması; vergilendirme, ceza, yasak, ödenek ve teşvik politikaları belirlemesi; ekolojik farkındalığı artırma konusunda ulusal düzeyde eğitim, toplantı ve konferanslar gerçekleştirmesi sürdürülebilir tüketim anlayışının yaygınlaşabilmesine ciddi katkılar sağlamaktadır (Saba, 2019: 80). Örneğin, hükümetlerce belirlenen eko-vergiler sayesinde stratejik öneme sahip ürünlerin ekolojik maliyetlerinin hesaplanması sağlanmakta ve bunun dışında işletmelerin çevresel yatırımlara yönelmeleri konusunda çeşitli teşvikler verilerek sürdürülebilir tüketim anlayışı desteklenmektedir (Şüküroğlu, 2018: 455-456).

1.4.4. Sürdürülebilir Tüketimde Uluslararası Kuruluşların ve Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü

Küreselleşme bir süreç olarak insanlara yeni fırsatlar sunduğu kadar, yeni sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu sorunların en başında çevresel sorunlar gelmektedir. Çünkü çevresel sorunlar dolayısıyla bozulan ekolojik denge, günden güne olumsuz etkilerini artırarak canlı yaşamını tehdit eder hale gelmiştir. Bu durum bireyler, işletmeler, hükümetler ve diğer ilgililer gibi uluslararası kuruluşları ve sivil toplum örgütlerini de ekolojik denge bilinci oluşturma konusunda çabalamaya yönlendirmiştir. Hükümetlerin halkı bilgilendirme ve sürdürülebilirlik anlayışına ikna etme noktasında yetersiz kaldığı durumlarda önemli roller üstlenen sivil toplum örgütleri, gönüllü üyeleri ile ekolojik denge konusunun içselleştirilmesine yardımcı olmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin yanı sıra, özellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Dünya Bankası ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşlar da bünyelerinde ekolojik sorunların çözümüne yönelik bölümler oluşturmuş ve çeşitli duyurum çalışmaları ile sürdürülebilirlik anlayışını yaygınlaştırmaya çalışmışlardır (Kaypak, 2013: 28).

Örneğin, Birleşmiş Milletler tarafından 2009 yılında düzenlenen 'Çevre Programı'nda sürdürülebilirlik kavramına dikkat çekilerek yeni küresel yeşil düzenin nasıl olması gerektiği ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma için uygulanması gereken politikalar üzerine tartışmalar gerçekleştirilmiştir (UNEP, 2009: 19). Bunun yanı sıra Avrupa Birliği'nce oluşturulan 'Avrupa Çevre Ajansı', özellikle birlik üyesi ülkeler üzerinde bir bilgi ve gözlem ağı oluşturarak çevre dostu ekonomik politikaların benimsenmesi sürecine katkı sunmaktadır (EEA, 2009: 3). Benzer şekilde Dünya Bankası tarafından oluşturulan 'Küresel Çevre Fonu', biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi vb. ekolojik sorunlara odaklanarak üye ülkelere bu sorunları iyileştirmeye yönelik fon destekleri sağlamaktadır (GEF, 2009: 6).

2. Ayakkabı Tüketimi, Su Tüketimi ve Lostralar Arasındaki İlişki

Giyinme ihtiyacı kapsamında değerlendirilen ayakkabı, ayakları dış etmenlerden koruyan yüzeyi ve tabanı çeşitli malzemeler kullanılarak üretilen bir ayak giysisi olarak nitelendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle ayakkabı; çorap haricinde ayağa giyilen her türlü ayak giysisidir (Altan, 2019: 42). Ayakkabılar, bedenın dik durabilmesine ve hareketlerin kolaylıkla yerine getirilebilmesine yönelik işlevsel bir giyim aksesuarı olarak günlük hayatımızda yer almaktadırlar. Aslında ihtiyaç duyulduğunda satın alınan ayakkabılar, estetik özellikleri dolayısıyla ihtiyaç dışında da satın alınabilen 'giyim tamamlayıcı' ürünler olarak da değerlendirilmektedirler. Ancak geçmişten bugüne refah seviyesinin artması ile birlikte, diğer birçok üründe olduğu gibi ayakkabılarda da işlevsel faydalar geri plana atılarak sembolik faydalar öncelenir hale gelmiş ve tüketim miktarlarında ciddi artışlar yaşanmıştır (İmre, 2011: 51).

DOĞAKA tarafından 2014 yılında yayımlanan *Ayakkabıcılık Sektör Raporu*'na göre; refah seviyesinin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde, kişi başına yıllık ortalama ayakkabı tüketimi gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Örneğin, kişi başına yıllık ortalama ayakkabı (deri) tüketimi (çift) İngiltere'de 8,1, ABD'de 7,5, İspanya'da 6,3 iken Türkiye'de 2,5 seviyelerindedir. Dünya genelinde ise kişi başına yıllık ortalama üç çift ayakkabı tüketimi gerçekleşmektedir (DOĞAKA, 2014: 5). Ancak her üretilen üründe olduğu gibi ayakkabı üretiminde de kullanılan doğal kaynakların sınırsız olmadığı bir gerçektir. Çünkü doğada bulunan en şık ve en işlevsel malzemelerden biri olan deri, hem yenilenebilir bir doğal kaynak olmaması hem de işleme sürecinin (yumuşatma, kireçlik, etleme vs.) her aşamasında yüksek miktarlarda suya ihtiyaç duyulması nedeniyle bilinçli tüketilmesi zorunlu olan bir malzemedir (Gülbaş ve Karakaş, 2017: 40).

Çalışma kapsamında özellikle odaklanılan konu olan su tüketimi, tüm canlıları ilgilendiren ve çok öneme sahip bir konudur. Çünkü dünya yüzeyinin dörtte üçü sularla kaplı olmasına rağmen, gündelik hayatta kullanılabilir tatlı su miktarı oldukça sınırlıdır. Dünya üzerindeki toplam tatlı su miktarı yaklaşık 35 milyon km³ olup, bu miktar toplam su miktarının yalnızca %2,5'ini oluşturmaktadır. Ancak yaklaşık 35 milyon km³ olan toplam tatlı su miktarının yalnızca %0,3'üne (yaklaşık 105 bin km³) ulaşılabilmekte olup, genellikle kutuplarda, yüksek dağlardaki buzullarda ve yer altı rezervlerinde hapsolmuş olan diğer tatlı su kaynaklarına ulaşamamaktadır (Muluk vd., 2013: 8). Kullanılabilir tatlı sular ile ilgili veriler bu şekilde olmasına rağmen insanoğlu kendi oluşturduğu sosyal, ekonomik ve kültürel yapıların etkisiyle mevcut su kaynaklarını bilinçsizce kullanmış ve ekolojik denge bozulma noktasına gelmiştir (Kılıç, 2008: 162).

'Yaşamın kaynağı' olarak nitelendirilen su kaynakları gerek bireyler tarafından gündelik yaşamda gerekse işletmeler tarafından üretim faaliyetlerinde bilinçsizce kullanılmaktadır. Özellikle uluslararası işletmelerin üretim süreçlerinde ve bunun yanında ürün içeriklerinde ciddi miktarda kullandıkları su kaynakları, bu işletmelerin sınırsız büyüme hevesi sonucu artan üretim faaliyetleri dolayısıyla tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak her ne kadar su kaynaklarının tüketilmesinde uluslararası işletmelerin önemli bir etkisi olsa da bireylerin de gündelik yaşamlarındaki su tüketimlerinin sürdürülebilir olmadığı kaçınılmaz bir gerçektir. Çünkü bugün bir araba üretimi için 450.000 litre, bir kg pamuk üretimi için 20.000 litre, bir kot pantolon üretimi için 10.000 litre, bir çift

deri ayakkabı üretimi için 8.000 litre, bir kg pirinç üretimi için 3.000 litre vs. su tüketilmekte iken; duş almak için 40 litre, tuvalet ihtiyacı için 12 litre, kahvaltı için 135 litre, bir porsiyon salata için 133 litre vs. su tüketilmektedir (Kılıç, 2008: 167). Sadece bu ürünler ve eylemler ile ilgili su tüketim miktarları dikkate alındığında bile, yakın zamanda küresel çaplı su kıtlıklarının yaşanabileceğinin söylenmesi çok zor değildir.

Su kaynaklarının tükenme noktasına gelmesinde ve dolayısıyla ekolojik dengenin bozulmasında her ne kadar bireyler ve işletmeler sorumlu olsa da bu durumun iyileştirilmesinde ve ekolojik denge bilincinin oluşturulmasında da birincil sorumlular bireyler ve işletmelerdir. Fakat bu gerçek, diğer doğal kaynaklarda olduğu gibi, su kaynaklarının da sınırsız olduğu inancı ile uzun bir süre önemsenmemiş ve 'tüketmek için tüketim' anlayışı tüketici davranışlarına hâkim olmuştur. Ancak özellikle son dönemlerde ekolojik kaynaklı sorunların olumsuz etkilerinin artması ve gündelik yaşamı etkilemesi ile birlikte doğal kaynakların değeri anlaşılmaya başlanmış ve 'tüketmek için tüketim' anlayışının sürdürülebilir olmadığı farkına varılmıştır. Bu doğrultuda gerek bireyler tüketim davranışlarını gerekse işletmeler üretim faaliyetlerini, sürdürülebilirlik anlayışına uyumlaştırmaya yönelmiş ve böylelikle de çevre dostu tüketim tarzları, üretim süreçleri ve bunun yanında yeni iş kolları ortaya çıkmıştır (Şüküroğlu, 2018: 458-460). Bu bağlamda değerlendirilen ve sürdürülebilir tüketim anlayışının boyutlarından olan 'yeniden kullanma (*reuse*)' uygulamasına katkı sunan lostra işletmeleri; eskiyen, yıpranan ve hasarlı ayakkabıları basit onarım işlemleri ile yeniden kullanılabilir hale getirerek kullanım ömürlerini uzatmaktadırlar.

Lostra, İtalyanca (*lustra*) kelimesinden türetilmiş olup, Türk Dil Kurumu sözlüğünde 'ayakkabı boyama' şeklinde tanımlanmıştır. Deforme olmuş veya yıpranmış ayakkabılar için temizlik, tadilat, boya, parlatma vb. basit onarım hizmetleri sunan lostra salonları, geçmişte mahallelerde ve yol kenarlarında sıklıkla karşılaşılan, ayakkabı boyacısı veya tamircisi olarak adlandırılan işletmelerin geleneksel yöntemlerle sundukları hizmetleri; bugün kurumsal bir kimlik altında daha gelişmiş aletler ile daha profesyonel ve daha kapsamlı bir şekilde sunan işletmelerdir. Lostra işletmeleri, sundukları hizmetler ile ayakkabıların kullanım ömürlerini mümkün oldukça uzatarak ayakkabı tüketimini ve dolayısıyla su tüketimini azaltmaktadırlar. Bunun yanı sıra lostralar, artan üretim maliyetleri paralelinde artan fiyatlar karşısında tüketiciler için ayakkabıların onarılarak yeniden kullanılmasına yönelik alternatif bir seçenek olabilmekte ve bu nedenle maddi açıdan da tasarruf edilmesine katkı sunmaktadırlar.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı; sürdürülebilir tüketim bağlamında ayakkabı üretiminde kullanılan su miktarlarını vurgulayarak lostra işletmelerinin sürdürülebilir tüketim anlayışına katkılarını ifade etmektir. Çalışma amacı kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması neticesinde; kültürel bir değer olarak algılanmaya başlanan tüketim eylemi dolayısıyla sınırsız tüketime dayanan yeni tüketim tarzlarının ortaya çıktığı ve bu yeni tüketim tarzlarının gün geçtikçe üretim ve tüketim miktarlarını artırdığı anlaşılmıştır. Üretim ve tüketim miktarlarının hızla artması sonucunda ise doğal kaynakların tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı ve bu nedenle ekolojik dengenin bozulma noktasına geldiği incelenen kaynaklarda belirtilmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan ayakkabı (deri) tüketiminin, gerek bir çift ayakkabının üretim sürecinde kullanılan su miktarı ve gerekse kişi başına yıllık ortalama ayakkabı tüketim verileri açısından ekolojik dengenin korunması noktasında dikkate alınması ve bilinçli hareket edilmesi gereken bir konu olduğu söylenebilir. Ancak ayakkabılarda da olduğu gibi sınırsız tüketime dayalı olarak değişen tüketim davranışları ve bunun ötesinde ekolojik kaynaklı sorunlar, ilk zamanlarda pek önemsenmemiş ve böylelikle zaman geçtikçe olumsuz etkileri artmıştır. Ne var ki çok geçmeden sınırsız tüketime dayalı tüketim davranışlarının sürdürülebilir olmadığı ve su gibi hayati öneme sahip doğal kaynakların tükenebileceği anlaşılmış ve bu doğrultuda hem bireyler hem işletmeler hem hükümetler ve hem de diğer kuruluş ve örgütler çözüm yolları aramaya yönelmiştir. Bu süreçte ön plana çıkan lostra işletmeleri, sundukları hizmetler ile artan ayakkabı üretimi ve tüketimi miktarları karşısında her geçen gün azalan su kaynaklarının tasarruf edilerek gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak ve sürdürülebilir tüketim anlayışını veya davranışını desteklemektedirler.

Gerçekleştirilen bu çalışma neticesinde; lostra işletmelerinin sundukları hizmetler ile sürdürülebilir tüketim anlayışını destekleyerek ekolojik dengenin korunmasına katkı sağladıklarına ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçtan da anlaşılacağı gibi sürdürülebilir tüketim anlayışı hem bugünkü neslin hem de gelecekteki nesillerin ihtiyaç ve isteklerinin sürdürülebilir bir şekilde karşılanabilmesi için mevcut kaynakların bilinçli olarak kullanılmasına dayanmaktadır. Bu ekolojik dengenin korunmasına yönelik olarak hizmet sunan lostra işletmeleri ise, kişi başına yıllık ortalama ayakkabı tüketim miktarını ve bunun ötesinde su kaynaklarının kullanım oranını azaltarak sürdürülebilir tüketim anlayışına dolaylı bir şekilde katkı vermektedirler.

Sürdürülebilir tüketim anlayışının tam olarak benimsenebilmesi ve uygulanabilmesi için ise; bütüncül bir şekilde bireylerin, işletmelerin, hükümetlerin ve diğer kuruluş ve örgütlerin davranışlarını ve faaliyetlerini sürdürülebilirlik anlayışına uyumlaştırmaları ve bu doğrultuda stratejiler, politikalar, hedefler ve ilkeler belirlemeleri gerekmektedir.

İncelenen kaynaklar, elde edilen sonuçlar ve yapılan değerlendirmeler bir bütün olarak ele alındığında; literatürde sürdürülebilir tüketim ile ilgili birçok çalışmanın mevcut olduğu, ancak sürdürülebilir tüketim bağlamında gerçekleştirilen bu çalışmanın özellikle ayakkabı tüketimi, su tüketimi ve lostralar arasındaki ilişkiye odaklanması nedeniyle diğer çalışmalardan ayrılarak literatüre katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıca ekolojik dengenin iyileştirilmesi hususunda; çalışmanın sürdürülebilir tüketim anlayışını farklı bir perspektifle ele alarak kapsamının genişletilmesine yardımcı olması açısından da, konu ile ilgili araştırma yapan akademisyenlere, öğrencilere, işletme yöneticilerine ve diğer araştırmacılara yeni bakış açıları sunabileceği ifade edilebilir.

Literatüre katkı sağlamak isteyen araştırmacılara önerilerde bulunmak gerekir ise; konunun bilimsel gerçekliğinin artırılması açısından daha geniş bir zaman diliminde ayakkabı üreticileri ve lostra işletmeleri ile görüşülerek uygulamalı çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bunun yanı sıra diğer ürünlerin de üretim süreçlerindeki su tüketimi miktarları ve kişi başına yıllık ortalama tüketim verileri ele alınarak öne çıkan ürünler sürdürülebilir tüketim bağlamında incelenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları, akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, bu çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma tek yazar tarafından hazırlanarak ortaya konulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksu, C. K. (2014). *Üniversite Çalışanlarının Sürdürülebilir Tüketime Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi: Kafkas Üniversitesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Altan, S. (2019). *Marka Yönetimi ve Markalaşma Sürecinin İş Güvenliği Ayakkabısı Sektöründe Uygulanması*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ayyıldız, H. ve K. Y. Genç (2008). "Çevreye Duyarlı Pazarlama: Üniversite Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Pazarlama Uygulamaları ile İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 505-527.
- Beamon, B. M. (1999). "Designing the Green Supply Chain". *Logistics Information Management*, 12 (4), 332-342.
- Brown, P. M. ve L. D. Cameron (2000). "What Can Be Done To Reduce Overconsumption?". *Ecological Economics*, 32 (1), 27-41.
- Can, Ö. ve K. M. Ayvaz (2017). "Tekstil ve Modada Sürdürülebilirlik". *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 110-119.
- Çetinkaya, M. (2022). *Televizyonlarda Yayınlanan Gündüz Kuşağı Programlarında Değişen Aile Yapısı ve Mahremiyet*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- DOĞAKA (2014). *Ayakkabıcılık Sektör Raporu*. Hatay: DOĞAKA Yayını.
- EEA (2009). *Who We Are, What We Do, How We Do It? Report*. Copenhagen: EEA Publication.
- Ercoskun, Ö. (2007). *Sürdürülebilir Kent İçin Ekolojik-Teknolojik (Eko-Tek) Tasarım: Ankara-Güdül Örneği*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- GEF (2009). *Annual Performance Report*. Washington: GEF Publication.

- Guide Jr, V. D. R., V. Jayaraman, R. Srivastava ve W. C. Benton (2000). "Supply-Chain Management For Recoverable Manufacturing Systems". *Interfaces*, 30 (3), 125-142.
- Gülbaş, H. ve S. Karakaş (2017). "Deri İmalathanelerinde Tabaklama İşlemi Sırasında Kullanılan Kimyasalların Deri Yolu ile Temasında Karşılaşılan Olası Risklerin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Belirlenmesi: Uşak İli Deri (Karma) Organize Sanayide Bir Uygulama". *Social Sciences*, 12 (1), 37-53.
- Hirschl, B., W. Konrad ve G. Scholl (2003). "New Concepts In Product Use For Sustainable Consumption". *Journal of Cleaner Production*, 11 (8), 873-881.
- İmre, H. M. (2011). *Tarihsel Gelişim İçerisinde Moda, Ayakkabı ve İnsan İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İslamoğlu, A. ve R. Altunışık (2008). *Tüketici Davranışları (5. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karalar, R. ve H. Kiracı (2011). "Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 63-76.
- Kaypak, Ş. (2013). "Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi". *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 17-34.
- Keleş, R. ve C. Hamamcı (2005). *Çevre Politikası (5. Baskı)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, S. (2008). "Küresel İklim Değişikliği Sürecinde Su Yönetimi". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39), 161-186.
- King, A. A. ve M. J. Lenox (2001). "Does It Really Pay To Be Green? An Empirical Study of Firm Environmental and Financial Performance". *Journal of Industrial Ecology*, 5 (1), 105-116.
- Kiracı, H. ve A. Kayabaşı (2010). "Real and Spurious Sustainable Consumption Behavior in Turkey: A Field Research". *Innovative Marketing*, 6 (2), 43-47.
- Koçak, F. ve V. Balcı (2010). "Doğada Yapılan Sportif Etkinliklerde Çevresel Sürdürülebilirlik". *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 213-222.
- Leblebici, D. (2004). *Türk Ayakkabı Sanayii ve Tasarım Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Meadows, D. H., D. L. Meadows, J. Randers ve W. W. Behrens III (1972). *The Limits To Growth: A Report To The Club of Rome*. New York: Universe Books.
- Moll, H. C., K. J. Noorman, R. Kok, R. Engström, H. Throne-Holst ve C. Clark (2005). "Pursuing More Sustainable Consumption by Analyzing Household Metabolism in European Countries and Cities". *Journal of Industrial Ecology*, 9 (1-2), 259-275.
- Mont, O. ve A. Plepys (2008). "Sustainable Consumption Progress: Should We be Proud or Alarmed?". *Journal of Cleaner Production*, 16 (4), 531-537.

- Muluk, Ç., B. Kurt, A. Turak, A. Türker, M. A. Çalışkan, Ö. Balkız, S. Gümrükçü, G. Sarıgül ve U. Zeydanlı (2013), *Türkiye’de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Perspektif*, <https://www.skdturkiye.org/files/yayin/Turkiyede-Suyun-Durumu-ve-Su-Yonetiminde-Yeni-Yaklasimler-Raporu.pdf> (10.03.2023).
- OECD (2002). *Towards Sustainable Household Consumption? Trends and Policies in OECD Countries Report*. Paris: OECD Publication.
- Saba, C. (2019). *Sürdürülebilir Tüketim Bağlamında Yeşil Tüketim*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sceats, S. (2000). *Food, Consumption and the Body in Contemporary Women’s Fiction*. New York: Cambridge University Press.
- Şengül, Ü. (2010). “Atıkların Geri Dönüşümü ve Tersine Lojistik”. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6 (1), 73-86.
- Şüküroğlu, V. K. (2018). “Sürdürülebilirlik Bağlamında Tüketici Vatandaş Sorumluluğu”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (65), 451-470.
- Thierry, M., Salomon, M., Van Nunen, J. and Van Wassenhove, L. (1995). “Strategic Issues in Product Recovery Management”. *California Management Review*, 37 (2), 114-136.
- UN (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. New York: Oxford University Press.
- UNEP (2009). *Global Green New Deal Policy Report*. Geneva: UNEP Publication.
- UNESCO-IHE (2004). *Water Footprints of Nations, Value of Water Research Report Series No. 16*. Delft: UNESCO-IHE Publication.
- Visvanathan, C. and Kumar, S. (2007). “3Rs (Reduce, Reuse, and Recycle) Initiatives in Asia”. *In International Conference on Cleaner Technologies and Environmental Management*. India: Pondicherry.
- Yavuz, V. A. (2010). “Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (14), 63-86.
- Yelok, Y. (2017). *Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi ve Çevresel Sürdürülebilirlik Olgusuna İlişkin Farkındalık Düzeyinin Ölçülmesi: Mersin İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

EXTENDED ABSTRACT

The phenomenon of consumption together with the postmodern period, in which production has transferred its priority position to consumption; it has turned into an arbitrary tool for classifying individuals in society, determining their lifestyles, and ensuring interpersonal interaction, rather than an obligation to meet basic needs. However, with the rapid population growth experienced especially after the second half of the 20th century, significant increases were experienced in production and consumption amounts and natural resources were faced with the danger of exhaustion. Although the negative effects of this situation were not felt at first, the unconscious usage rates of a vital natural resources such as water usage is not sustainable. Individuals, businesses, governments and other institutions and organizations

have to act responsibly for a livable world. For this purpose, reviewing consumption behaviors and adopting a sustainable consumption approach have come to the fore. Sustainable consumption understanding; is based on the conscious use of existing resources in order to meet the needs and desires of both current and future generations in a sustainable way.

Evaluated within the scope of dressing needs, shoes have changed and developed since primitive times, providing protection of the foot from external influences and also completing the clothes aesthetically. However, especially in recent times, symbolic benefits, not functional benefits, have come to be prioritized in shoe preferences, as in many other products. As a result of this situation, the purpose and duration of use of shoes have changed, and there has been a rapid increase in production and consumption amounts. However, as in every product produced, the natural resources used in the production of shoes are not unlimited. Researches show that an average of three pairs of shoes (leather) are consumed per person per year in the world and 8000 liters of water is used in the production of each pair of shoes (leather). Therefore, it is not difficult to state that this situation is not sustainable.

Although three quarters of the earth's surface is covered with water, the amount of fresh water available in daily life is quite limited. The total amount of fresh water on Earth is approximately 35 million km³ and this amount constitutes only 2.5% of the total amount of water. However, only 0.3% (approximately 105 thousand km³) of the total fresh water amount, which is approximately 35 million km³, can be reached, and other fresh water resources, which are usually trapped in the poles, high mountain glaciers and underground reserves, cannot be reached.

Although individuals and businesses are responsible for the depletion of water resources and for the deterioration of the ecological balance, individuals and businesses are primarily responsible for improving this situation and creating awareness of ecological balance. If individuals do not include sustainable consumption in their lifestyles, businesses in their production activities, governments in their legal regulations, international organizations in conferences and meetings, and non-governmental organizations in their duties and responsibilities, it is not possible to leave a livable world to future generations. In this direction, both individuals' consumption behaviors and businesses have tended to harmonize their production activities with the understanding of sustainability, and thus, environmentally friendly consumption styles, production processes, as well as new business lines have emerged. In this context, the lostra businesses that contribute to the 'reuse' practice, which is one of the dimensions of the sustainable consumption approach; They extend the life of worn, worn and damaged shoes by making them reusable with simple repair processes.

Shoeshine parlors offer simple repair services such as cleaning, remodeling, painting, polishing for deformed or worn shoes. In the past, neighborhoods and roadsides often featured traditional businesses specializing in shoe polishing or repair. However, in contemporary times, these businesses have transformed into shoeshine parlors that provide services in a more sophisticated, professional, and comprehensive manner, operating under a corporate identity.

The aim of this study; in the context of sustainable consumption, is to express the contributions of lostra businesses to the understanding of sustainable consumption by emphasizing the

amount of water used in shoe production. As a result of the literature review, which is carried out within the scope of the study, it has been understood that new consumption styles that are based on unlimited consumption increase the amount of production and consumption day by day, and therefore the ecological balance has come to the point of deterioration. As a result of this study; it has been found that the lostra businesses contribute to the preservation of the ecological balance by supporting the understanding of sustainable consumption with the services they offer.

FİLİSTİN SORUNUNDA İKİ DEVLETLİ ÇÖZÜM YAKLAŞIMININ ÇÖKÜŞÜ

Serdal İLBAŞ¹

Öz

Filistin sorununa yönelik çözüm önerilerinin en popüler olanı şüphesiz 'iki devletli çözüm' yaklaşımıdır. 1937 yılında toplanan 'Peel Komisyonu' Arap-Yahudi çatışmalarını sonlandırma amacıyla ortaya attığı Peel Planı, iki devletli çözüm yaklaşımıyla ilgili ilk girişim olmuştur. O tarihten itibaren birçok kez iki devletli çözüm yaklaşımları denenmiş olsa da günümüze kadar herhangi bir başarı sağlanamamıştır. Bazı iki devletli çözüm girişimleri dramatik bir şekilde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. BM temsilcisi Bernadotte ve Oslo sürecini yürüten İsrail Başbakanı Yitzak Rabin iki devletli çözüme karşı olan Yahudi radikalleri tarafından öldürülmüşlerdir. Günümüzde iki devletli çözüm anlayışı İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'de yürüttüğü yasadışı yerleşim politikaları nedeniyle neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu durumu yaratan Arap Devletlerinin Filistin Sorununa yaklaşımlarında baştan beri farklı anlayışlara sahip olmalarıdır. Bu farklı anlayışlar bir bütün olarak Filistin Sorununu ele alınmasını engellemiş ve İsrail devletinin bundan yararlanmasını sağlamıştır. Zaman içinde Arap Devletleri Filistin Sorununa yönelik ilgilerini kaybetmiş ve günümüzde Filistin Sorunu İsrail Devletinin inisiyatifine bırakılan bir durum haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler

Filistin Sorunu
İki Devletli Çözüm
İsrail
Filistin

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 25.01.2023
Kabul Tarihi : 01.03.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1241970

¹ Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ilbasserdal@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9648-5177.

THE COLLAPSE OF THE TWO-STATE SOLUTION APPROACH TO THE PALESTINIAN PROBLEM

Abstract

The most popular solution proposal for the Palestinian problem is undoubtedly the 'two-state solution' approach. The Peel Plan, which was put forward by the 'Peel Commission' in 1937 with the aim of ending the Arab-Jewish conflicts, was the first attempt regarding the two-state solution approach. Although two-state solution approaches have been tried many times since then, no success has been achieved so far today. Some two-state solution attempts have failed dramatically. UN representative Bernadotte and Israeli Prime Minister Yitzhak Rabin, who conducted the Oslo process, were killed by Jewish radicals who were against the two-state solution. Today, the understanding of a two-state solution has become almost impossible due to Israel's illegal settlement policies in the West Bank and Gaza. What created this situation is that the Arab States had different understandings in their approach to the Palestinian Question from the very beginning. These different understandings prevented the Palestinian Question from being addressed as a whole and enabled the state of Israel to benefit from it. Over time, Arab States lost their interest in the Palestinian Question and today the Palestinian Question has become a situation left to the initiative of the State of Israel.

Keywords

Palestinian Question
Two-State Solution
Israel
Palestine

Article Info

Research Article

Received : 25.01.2023
Accepted : 01.03.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1241970

Kaynakça Gösterimi: İlbaş, S. (2023). Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Yaklaşımının Çöküşü. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 197-213.

Citation Information: İlbaş, S. (2023). The Collapse of the Two-State Solution Approach to the Palestinian Problem. Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 197-213.

GİRİŞ

1917 Balfour Deklarasyonu'yla ortaya çıkan Filistin Sorunu aradan yüzyıldan fazla süre geçmesine rağmen hala çözüme bağlanamamıştır. Şüphesiz sorunun ortaya çıkması Avrupa'da var olan Yahudi Sorununun çözümü ile Batı'nın Doğu'yu sömürgeleştirme amacı arasındaki ortaklıktan doğmuştur. Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ile başlayan süreç Avrupa'da yabancı düşmanlığını tetiklemiştir. Hristiyan Avrupa toplumları bir taraftan Avrupa dışındaki coğrafyaları ve toplumları sömürgeleştirirken diğer taraftan kendi toplumlarını olabildiğince homojenleştirmişlerdir. Avrupa'daki Yahudi toplumu, Hristiyan Avrupa toplumlarına entegre olmayı denemiş olsa da var olan Yahudi düşmanlığı, bu tür bir bütünleşmeyi imkânsız kılmıştır. Diğer taraftan Yahudi Sorununa bir çözüm olarak 'Yahudi Devleti' fikrini ortaya atan Yahudi geleneğinden uzak, Avrupa Toplumunun seküler anlayışını benimsemiş olan Theodor Herzl olmuştur. Herzl, bir gazeteci olarak takip ettiği 'Dreyfus Davası', onun fikirlerinde derin bir etki bırakmıştır. Fransa'da haksız bir şekilde Alman casusu olmakla suçlanan Yahudi asıllı Alfred Dreyfus'un davasını takip eden Herzl, bir Yahudi devleti olmadan Yahudilerin asla güvende olmayacağına kanaat getirmiştir. Bunun için çalışmalarına başlayan Herzl'in ani ölümü çalışmaları sekteye uğratsa da yerine geçen Haim Weizman döneminde Avrupa'nın Doğu sömürgeleri arasında bir Batı yanlısı tampon devlet fikrine uygun olarak 'Balfour Deklarasyonu' ile Yahudi Devleti için ilk adım atılmıştır.

Yahudi Sorununun çözümüne yönelik Balfour Deklarasyonu aynı zamanda başka bir sorun olan Filistin Sorununa sebep olmuş ve günümüze kadar devam eden bir durum yaratmıştır. Bu çalışmada öncelikle Yahudi Sorununun ortaya çıkışı ve Filistin Sorununa dönüşmesi, tarihsel süreç içinde ele alınmaktadır. Daha sonra Filistin Sorununun ortaya çıkışından beri sorunu çözmeye yönelik atılan adımlardan biri olan İsrail ve Filistin devletinden oluşan iki devletli bir çözüm anlayışına odaklanmaktadır. Birçok defa iki devletli çözüm yaklaşımına yönelik adımlar atılmış olsa da nihai bir çözüm sağlanamamıştır. Bu çalışmada iki devletli çözüm yaklaşımlarının neden başarısız olduğu anlatılmaktadır. Bundan dolayı öncelikle Yahudi Sorunu ve daha sonra Filistin Sorununa odaklanmak gerekmektedir.

1. Yahudi Sorununun Tarihsel Kökeni

M.Ö. 66 yılında Filistin bölgesini işgal eden Roma İmparatorluğu, var olan Yahudi Devletini ortadan kaldırmıştır (Montefiore, 2016: 55-143). Roma yönetimi altında M.S 66-70 yılları arasında büyük bir isyan başlatan Yahudiler, kısa süreliğine Kudüs'te hâkimiyeti ele almıştır. Bunun üzerine İmparator Neron'un görevlendirdiği komutan Titus Flavius Vespasianus, büyük bir katliam gerçekleştirerek Kudüs'ü geri almıştır (Rocca, 2008: 51-52). İsyen sonucunda M.Ö 586 yılında Nebukadnezar tarafından yıkıldıktan sonra M.Ö 19 yılında Büyük Herodes tarafından ikinci defa inşa edilen tapınak, Titus tarafından yok edilmiştir. Tapınak bir daha inşa edilmemiş ve üçüncü defa tapınağın tekrar inşa edilmesinin ancak Mesih'in gelişiyile mümkün olacağıyla ilgili bir Yahudi mistik inancı oluşmuştur (Inbari, 2009: 3).

Yahudiler son olarak M.S 132-135 yılları arasında Romalılara karşı tekrar büyük bir isyan başlatmış ve isyan sonucunda Romalılar tarafından büyük bir kıyım uğramışlardır.

İsyan sonucunda Filistin'deki varlıklarına son verilen Yahudiler, dünyanın farklı yerlerine sürülmüşlerdir (Garaudy, 2019: 48). Bu son Yahudi isyanı Romalıların daha radikal kararlar almasına sebep olmuş ve Yahudi ismini tamamen hafızalardan silmek için imparator Hadrianus, bölgenin ismini Yahudilerin kadim düşmanı olan Filistinlilere atfen 'Palestine' olarak değiştirmiştir (Montefiore, 2016: 139). Kutsal şehrin adını da Aelia Capitolina olarak değiştiren Hadrianus, Yahudi kutsallığını da tamamen ortadan kaldırmak istiyordu. Bu nedenle Roma pagan dini için büyük bir Jubiter tapınağı inşa edilmiş ve bugün Şam Kapısı'nın olduğu yerde Yahudilerce pis olarak görülen ve onuncu lejyonun simgesi olan yaban domuzu heykeli, şehrin en ihtişamlı yapıları olarak inşa edilmiştir (Birley, 1997: 275-276; Montefiore, 2016: 140). Yahudi kutsallığının yok edilmesi, dünyanın farklı yerlerine dağılan Yahudiler arasında bu kutsallığı tekrar kazanılması bir ülkü haline gelmiştir. Zamanla bu ülkü, Yahudi mistik inancı tarafından beslenmiştir. Özellikle Avrupa'da Yahudilere yönelik baskılar, Mesih inancını ve vaad edilmiş topraklara dönüşü besleyen bir durum yaratmıştır.

Hristiyan Avrupa toplumlarında özellikle Haçlı Seferleri döneminden itibaren Yahudilere karşı Hristiyan şiddet hareketleri başlamıştır. Hristiyanlar, Yahudilerin sünnet olayını çarpıtarak Hristiyan çocuklarını boğazlayıp kanları ile ayin ve büyü yaptıklarına dair kan iftirasını yaymışlardır. Yahudilerin tefecilik ve tüccarlıkla aşırı zenginleşmesinden dolayı da Hristiyan nefretini beslemiştir. Bu aşırı nefret, Engizisyon gibi eyleme dönüşmüş ve Yahudi topluluklarının çoğu Hristiyan Avrupa devletlerinden kovulmuştur (Cohen, 2013: 23-27). Daha sonra Avrupa'da sekülerleşme ile eşit yurttaşlık kazanmış olsa da Fransız devrimiyle başlayan milliyetçiliğin beslediği yabancı düşmanlığı var olan Yahudi düşmanlığını tekrar dışa vurmuştur.

İlan Pappé'ye göre bu dönemde batılı devletler karşılaştıkları iktisadi krizler ve siyasi ayaklanmalarda Yahudileri hedef göstererek halkın dikkatini başka yöne çekmeye çalışmışlardır (Pappé, 2018: 43). Örneğin Rusya'da 1881 yılında Çar II Alexander'ın öldürülmesi sonucunda ülkede oluşan siyasi belirsizliğin sonucunda Yahudiler hedef olarak gösterilmiştir. Bunun sonucunda Yahudilere karşı başlatılan nefret sonucunda 'Pogromlar' gibi Yahudilere yönelik şiddet hareketlerine dönüşmüştür (Klier, 2011: 17; Taylor, 2001: 14). Bunun sonucunda Avrupa toplumları içinde yaşamının imkansız olduğunu anlayan Yahudi toplumu bu duruma bir çare bulmaya çalışmıştır.

Rusya'da Yahudiler bu şiddetten kurtulmak için Hibbat Zion (Siyon Sevgisi) hareketini kurarak Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini teşvik etti. Bu hareketin üyelerine Hovevei Zion (Siyon Aşıkları) denilmekteydi. Hareketin liderliğini daha önce Yahudilerin Rus toplumuna asimilasyonunu savunan Leon Pinsker'di. Bu hareket daha sonra Doğu Avrupa'dan başlamak üzere Avrupa'nın birçok yerinde şubeler açtı, Romanya şubesi 1882 yılında Filistin Celile bölgesinde Rosh Pina ve Karmel Dağı'nda Zikhron Yaakov yerleşim yerlerini kurdular (Medoff vd., 2009: 101-102; Pappé, 2018: 44). Ayrıca Jaffa yakınlarında Rishon Zion adında bir koloni kurdular (Rothschild, 2011: 18). Bu hareketin öncüleri Filistin'e yerleşmeyi ve İbranceyi diriltme fikrini benimsediler (Taylor, 2001: 15). Theodor Herzl Siyonizm'in ilk temellerini oluşturan bu hareketi de içine alan Dünya Siyonist Örgütünü 1897 yılında resmi olarak kurmuştur. Böylece bu kuruluş, Yahudiler arasında bir yardım kuruluşu olmaktan öte siyasi bir amaca yönelik bir şekle bürünmüştür.

Theodor Herzl daha önceleri Yahudi sorunuyla ilgilenmeyen asimile olmuş bir Macar gazeteciydi (Shlaim, 2019: 44). Ama 1881’de Rusya’daki pogromlar, 1895 yılında Viyana’da Yahudi karşıtı Karl Lueger’in belediye başkanı seçilmesi ve aynı yıl Fransa’da Dreyfus adında masum bir Yahudi subayın Alman ajanı olarak suçlanması Herzl’ı derinden etkilemiştir. Herzl Dreyfus davası için gittiği Fransa’da sokaklarda Yahudilere ölüm diye bağırın insanları gördü (Montefiore, 2016: 377). Avrupa’da oluşan bu güvensiz ortamda Herzl’da Yahudilerin ancak kendi devletlerinde güvende olacağı fikrinin oluşmasını sağladı. Herzl bu düşüncesini gerçekleştirmek için ilk olarak Filistin topraklarını elinde bulunduran Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid’ten Yahudiler için toprak talep etti. İsteği kabul edilmeyince Herzl yüzünü modern Avrupa’nın ‘gayri medeni’ anlayışını kendi lehine dönüştürmeye çevirdi. Bu dönemde Avrupa’daki bazı politikacılar batı ile doğu arasında bir tampon Yahudi devleti hayali kuruyordu (Murphy, 2017: 320). Herzl çalışmalarını bu düşünce ekseninde ilerletmeye karar vermişti. Theodor Herzl Filistin’de kurulacak bir Yahudi devletinin “Asya’dan gelecek barbarlığa karşı koyan bir sınır karakolu ve medeniyetin kalesi” görevi göreceğini söyleyerek Filistin’de bir batı kolonisi olmayı sorun etmeyeceğini belirtmiştir (Gelvin, 2016: 259). Ayrıca Herzl bir Yahudi devletinin kurulması için güçlü bir devletin desteğini almayı zorunlu olarak görüyordu.

Theodor Herzl ‘Yahudi Devleti’ kitabında bugünün medeni toplumları Yahudileri, orta çağdan beri sırtlarından atmaya çalıştıkları bir yük olarak gördüğünü ileri sürmüştür (Herzl, 2018: 22). Bu sebeple Avrupa’nın bu yükten kurtulması için fırsatın oluştuğuna onları inandırıyor. Fakat Herzl’in zamansız ölümüyle onun rüyasını gerçekleştirmek Haim Weizman’a kalmıştır. Weizman da Herzl gibi Siyonist dava için batı devletleri nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Onun girişimlerine Avrupa’da sempati duyan politikacılar olsa da karşılık bulması ancak Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile Siyonistlerin amaçları için uygun ortam oluşmuştur. Bu ortamda Yahudi sorununa yönelik çözüm başka bir sorun olan Filistin Sorununun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

2. Filistin Sorununun Ortaya Çıkışı

İngiltere Ekim 1917’de Rus devrimi ile savaş dışı kalan Rusya’nın yerine Amerika’yı savaşa dâhil etmek istemiştir. İngiltere, Amerika’daki Yahudilerin desteğini kazanmak için Kasım 1917’de Balfour Deklarasyonu ile Filistin’de Yahudiler için milli bir yurt kurulmasını desteklediğini açıklamıştır (Arı, 2017: 222-223). Yahudi sorununa çözüm olarak Filistin’de bir Yahudi yurdu vaat edilmesi Filistin Sorununu ortaya çıkarmıştır. Böylece günümüzde Filistin Sorunu olarak bilinen mesele, İngiliz çıkarlarının bölgede uygulanmasının bir sonucudur.

Fransa ile İngiltere arasında Ortadoğu’yu paylaşma planı çerçevesinde 1916 yılında Sykes-Picot Anlaşması yapılmış ve İngiltere Balfour Deklarasyonu’ndan bir ay sonra General Edmund Allenby komutasında Kudüs’ü işgal etmiştir. 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Anlaşması ile bölge Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Savaş sonrası yapılan Paris Barış Konferansı’nda Filistin İngiliz mandası olmuştur (Öztürk, 2016: 60-64). Böylece Weizman’ın baştan savunduğu Filistin topraklarının İngiliz hâkimiyetine girme durumu gerçekleşmiş oluyordu. Artık yerli halk olan Filistinlilerle savaşın çıkması kaçınılmaz olmuştur.

İlk çatışmalar 20 Nisan 1920'de 60.000 Arap'ın Nebi Musa Bayramı için Kudüs'te toplanması ve topluluğun Balfour Deklarasyonu'nu protesto etmesiyle taşkınlıklara dönüşmüştür. Olaylar sonunda dört Arap beş Yahudi ölmüş, iki yüzün üstünde Yahudi ile yirminin üstünde Arap yaralanmıştır. Olaylardan sorumlu olarak Arapları provoke eden Jabotinsky ve Arap lider Emin El-Hüseyni yargılandı (Pappe, 2007: 107). Nisan 1924 yılında yapılan San Remo konferansında İngiliz Manda yönetiminin onaylanmasıyla İngilizler, aslen Yahudi olan Sir Helbert Samuel'i Filistin'e yüksek komiser olarak atadı (Montefiore, 2016: 431-433). Samuel ilk olarak Hüseyni ve Jabotinsky'nin cezalarını affetmiştir (Pappe, 2007: 107). Weizman, Samuel'in Filistin İngiliz Yüksek Komiserliği'ne atanmasını bizzat kendisinin istediğini ve onun da ricam üzerine bunu kabul ettiğini söylemiştir (Taylor, 2001: 48). Weizman'ın 'bizim Samuel'imiz' dediği İngiliz yüksek komiseri başlangıçta her iki tarafı da yatıştıran politikalar benimsemişse de yeni Yahudi göçlerin olmasını da engellemiştir. Böylece artan Yahudi nüfusu ile Filistinliler arasında gerilim üst sınırlara çıkmıştır.

1920 çatışmalarını araştıran Haycraft Komisyonu şiddetten Arapları sorumlu tutarken şiddetin Yahudilere karşı değil Siyonistlere karşı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca komisyon, artan Yahudi göçünün Araplarda boyun eğdirilme korkusuna neden olduğunu tespit etmiştir (Berry ve Philo, 2006: 11). İngilizler oluşan şiddet karşısında Yahudilere daha önce verdiği taahhütleri tekrar düşünmeye sevk etmiş ve 1922 yılında yayınladığı 'Beyaz Belge' olarak bilinen bir dizi karar almasını sağlamıştır. Belge Yahudi göçüne ekonomik kısıtlamalar getiriyor, Ürdün bölgesini Yahudi yerleşimine kapatmayı ve oluşturulacak kurumlarda Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların oransal bir temsilini öngörüyordu (Shlaim, 2019: 53-54). Belgede alınan kararlara her iki taraf da karşı çıkmıştır. Müslümanlar, Siyonist Yahudilere meşruiyet kazandırmasından dolayı, Siyonist Yahudiler ise oransal temsil yerine eşit temsili savunduğundan dolayı kabul etmemişlerdir.

Yahudi-Arap gerginliği 1929 yılında Batı Duvarı için çıkan çatışmalarla zirveye çıkmıştır. Olayları araştıran Shaw Komisyonu manda rejimine karşı bir öfkenin yükseldiğini belirtmiştir. Komisyon olayların nedeni olarak artan Yahudi göçünün Araplar üzerinde oluşturduğu endişeye dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Yahudiler ile Araplar arasında çatışmaların birlikte yaşama umudunu yok ettiği değerlendirmesini yapmıştır (Balpınar, 2019: 28). Böylece kültürel Siyonizm'in öncüsü olan Ahad Ha'am ve Brit Şalom hareketinin lideri olan Martin Buber gibi kişilerin savunduğu birlikte yaşama umudu gittikçe imkânsız hale geliyordu.

Olaylardan sonra İngiliz manda yönetimi 1930 yılında 'Passfield Beyaz Belgesi' olarak bilinen yeni bir belge ilan etmiştir. Belge kararlarına göre Yahudi göçleri durdurulacak, Yahudilere toprak satışı durdurulacak ve böylece yerli çiftçilerin hayat standardı korunacaktı. Filistinlilerin desteklediği kararlar Yahudiler tarafından tepkiye sebep olunca İngiltere üzerinde baskıya neden olmuş ve İngilizler Yahudiler lehine geri adım atmışlardır. İngilizlerin geri adım atmasıyla 'Passfield Beyaz Belgesi' Filistinliler tarafından 'Siyah Belge' olarak isimlendirilmiştir (Öztürk, 2016: 65). İngilizler Yahudilerin lehine geri adı atması ve Yahudi nüfusunun artarak devam etmesi 1935'te Arap isyanına sebep olmuştur. İngilizler isyana çok sert karşılık vererek birçok infaz ve sürgün ile ancak 1939'da bastırılabilirdi (Murphy, 2017: 330). İngilizler bir yandan isyanı bastırırken bir yandan da artan

Yahudi göçü nedeniyle ile siyasi bir çözüm arayışlarına girişti. Bundan dolayı İngilizler sorunun çözümü için Peel Planı çerçevesinde iki devletli bir çözüm önerisi sunmuştur.

3. İki Devletli Çözüm Arayışları

İngiliz manda yönetimi sonlanmadan birkaç hafta önce son Filistin Yüksek Komiseri olan Sir Alan Cunningham Filistin’le ilgili çarpıcı bir gözlemde bulunmuştur. Cunningham Filistin’de tarafların bir sorunla ilgili konuşurken karşı taraftan hiç söz etmediğini her iki tarafın da sanki diğeri yokmuş gibi davrandığını gözlemlemiştir (Black, 2018: 5). Aslında iki devletli çözüm anlayışı bu düşüncenin hâkim olmasıyla ortaya çıkmış bir çözüm yaklaşımıdır.

İki devletli çözüm yaklaşımı 1937 yılında Peel Komisyonu tarafından ortaya atılan, Arap ve Yahudi toplumlarının bir arada yaşamasının mümkün olmadığı gerçeği çerçevesinde oluşan bir çözüm önerisidir. Planı ortaya atan Peel Komisyonu iki halkın birbiriyle barış içinde yaşama ihtimalinin ortadan kalktığını ve ilkesel olarak bu iki toplumun herhangi birisinin diğeri yönetmesine rıza göstermeyeceğini bundan dolayı ayrı olarak yaşamalarının zorunlu olduğunu ileri sürmektedir (Balpınar, 2019: 37). Yahudi toplumu içinde Judah Magnes, Martin Buber ve Ernest Simon gibi Brit Şalom hareketinin üyeleri tarafından da iki devletli çözüm anlayışı desteklenmiştir. Hatta bunun için İhud (birlik) Hareketini kurdular (Black, 2018: 89). Fakat Brit Şalom üyelerinin çoğu iki devletli çözümü iki halkın barış içinde ve iyi komşuluk temelinde yaşamasını esas alırken, Peel Planı ise iki halkın birbirinden nefret ettiğini iki devletli çözüm yaklaşımı merkeze almaktadır.

3.1. Peel Planı

İngiltere’nin eski Dışişleri Bakanı Lord Peel tarafından 1937’de yayınlanan ‘Peel Planı’ iki devletli çözümü esas alan ilk resmi belgedir. Filistin’i üç hâkimiyet alanına bölen plana göre, bağımsız Yahudi ve Arap devletlerinin yanında Kudüs, Beytullahim ve Nasıra gibi kutsal yerlerin manda yönetiminde kalması öngörülüyordu (jewishvirtuallibrary.org, 2022). Bu yönde yapılan bu ilk girişim her iki tarafın kabul etmemesi sonucu hayata geçmemiştir. Olayları yatıştırmak için atılan bu adım, olayları yatıştırmadığı gibi taraflar arasında şiddeti daha da artırmıştır ve İngiltere plandan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Fakat şiddetin bir türlü bitmemesi üzerine İngilizler 1939 yılında her iki tarafı da memnun etmeyecek ‘MacDonald Beyaz Kitabı’ adında bir belge yayınlamıştır. Beyaz Kitap, toprak satışını yasaklamayı değil denetlenmesini ve Yahudi göçünü yasaklamayı değil sınırlandırılmasını çözüm olarak sunuyordu. Bunun yanında muhtemel görünmeyen bir öneri de sunuyordu. Bu öneriye göre eğer her iki taraf birlikte yaşamayı öğrenirse on yıl içinde Filistin’in bağımsızlığı tanınacaktı (Gelvin, 2016: 264-265). Böylece bu belge ile birlikte İngilizler, Peel Planı’nda açıklanan iki devletli çözümü rafa kaldırmış ve iki halktan oluşan tek devlet önerisine dönüştürmüştür.

Belge beş yıl içinde sadece yetmiş beş bin Yahudi göçüne izin verileceğini ve beş yıl sonraki göçler için Arapların onayını şart koştu (Cohn-Sherbok ve El-Alami, 2008: 42). İngilizlerin gerek manda öncesinde gerek sonrasında izlediği politika iki taraf arasındaki anlaşmazlığı derinleştirmişti. Ayrıca her iki toplulukta İngilizlerin tutarsız politikalarından dolayı güven kaybı yaşanmaktaydı. Fakat İkinci Dünya Savaşı’nın olduğu bu dönemde sorunlar bir süre dondurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı boyunca İngilizler resmi olarak Beyaz Kitap politikasını sürdürmüş olsa da bölgede nispeten daha az çatışma yaşanmıştır. Bunun nedeni Yahudiler Nazi Almanya'sına karşı savaştan İngilizlerle ters düşmek istememesiydi. Müslümanlar için ise durum biraz farklıydı, Arap isyanında siyasi anlamda bir başarı kazanmışlarsa da askeri anlamda büyük yara almış ve bu süreçte kendilerini toparlamakla ve yaralarını sarmakla meşgul oldular (Gorni, 1987:183). İngiltere Beyaz Kitap'ta öngördüğü on yıllık süreye yaklaşılınca çatışmalar tekrar başladı. Diğer tarafta savaştan sonra Amerika'nın bölgeye ilgisi artmaya başladı. Başkan Roosevelt'in ölümü ile yerine geçen Harry Truman 'Harrison Raporu'na dayanarak Avrupa'da zor koşullarda olan iki yüz bin Yahudi'nin Filistin'e göç etmesi için çaba sarf etmiştir (Arı, 2017: 243). Bu dönemde Avrupa'da zulüm gören Yahudilere karşı batı toplumlarında olumlu bir kamuoyu oluşmuştur (Gorni, 1987: 278). Ayrıca savaştan sonra yeni bir güç olarak ortaya çıkan Amerika, İngilizlere karşı Yahudiler lehine baskı uygulamaya başlamıştır. Filistin'de ise Siyonist Yahudiler Irgun ve Stern örgütleriyle İngiliz askerlerine yönelik terör saldırıları durmadan devam ediyordu. Manda yönetiminin iyice gevşediği bir dönemde Yahudi örgütlerinin teröre başvurmasının sebebi İngilizlerin itibarını düşürüp hâkimiyeti ele geçirmektir. Irgun lideri Menahem Begin "İsrail toprağında İngilizlerin prestijini düşürürsek, buradaki hâkimiyetinin sona ermesi kendiliğinden olacaktır" demiştir (Öztürk, 2016: 68). Nihayetinde bu politikanın sonucunda İngilizler bölgeye daha çok asker göndermek zorunda kalmıştır.

3.2. BM Paylaşım Planı

1947 yılına gelindiğinde İngiltere Filistin'de yüz bin asker görevlendirmek zorunda kalmıştı. Bu sayı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik darboğaza düşen İngilizleri zorlamaktaydı. Ayrıca İngiliz asker ve diplomatları Yahudi ve küskün grupların hedefi olmaya başlamıştı (Gelvin, 2016: 265). Daha fazla bir şey yapamayacağını anlayan İngiltere, sorunu ona manda yetkisi veren Milletler Cemiyeti'nin devamı olan Birleşmiş Milletler'e (BM) havale etmiştir. Kasım 1947'de BM Genel Kurul'u Filistin'i 'Yahudi Devleti' ve 'Arap Devleti' olarak ikiye ayıran kararı aldı. Bu karar çerçevesinde Kudüs ne Yahudilerin ne de Müslümanların başkent yapamayacağı Birleşmiş Milletlerin kontrolüne bırakılmaktaydı (UN General Assembly, 1947). Yahudilere verilen toprakların yüzde ellisinde Araplar yaşamaktaydı. Buna rağmen Yahudiler, bölgedeki topraklarının yüzde elli yedisine sahip oluyordu (Collins ve Lapierre, 2017: 19-20). BM'nin bu paylaşım planı Peel Planı'ndan sonra iki devletli çözüme yönelik ikinci girişimdi. Araplar plana karşı çıkarken resmi Siyonist yönetimi bu planı kabul etmiştir (Balpınar, 2019: 65). Fakat radikal Yahudi gruplar Kudüs'ün Yahudi devleti dışında kalmasına karşı çıktılar. Bu gruplardan Lehi (İsrail Özgürlük Savaşçıları'nın İbranice kısaltması) Kudüs'ten asla vazgeçmeyeceğini belirtmek için iki parmağı havaya bakan sıkılmış bir yumruk şeklinde bir sembol oluşturmuş ve bu sembol Lehi'in resmi sembolü olmuştur (lehi.org.il, 2022). Sembolün anlamı Yahudi kutsal kitabı Tanah'ta geçen "Ey Yerusâlim seni unutursam, sağ elim kurusun" (*Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, Mezmurlar, v. 175:5) ifadelerine gönderme yaparak paylaşım planına karşı çıkmıştır.

Manda yönetimi 14 Mayıs 1948'de gece yarısı sonlanmasıyla toplanan Yahudi Ulusal Konseyi İsrail'in bağımsızlığını ilan etmiştir. Arap ordularının Filistin topraklarına girmesi ile belirsizlik, yerini geniş katılımlı Arap-İsrail savaşına bırakmıştır (Arı, 2017: 249-250). Savaş devam ederken BM tarafından arabuluculuk yapması için İsveçli diplomat Kont Folke

Bernadotte görevlendirilmiş ve Bernadotte 11 Haziran'da yeni bir paylaşım planı sunmuştur. Bu plan 1947 BM Taksim Planından farklı olarak Kudüs dâhil Arap tarafını Ürdün'e veren yeni bir toprak taksimiydi (Pappe, 2010: 421). Kudüs'ün Arap tarafına verilmesine tepki gösteren İsrail bu planı kabul etmedi. Bunun üzerine planını revize edip Kudüs'ü uluslararası bir toprak haline getirme planı teklifi için Kudüs'e giden Bernadotte İsrail'in gelecekteki başbakanı olacak olan Yitzhak Şamir'e bağlı 'Lehi' mensupları tarafından öldürüldü (Montefiore, 2016: 475-482). Bu trajik olaya kadar Yahudiler Filistin topraklarının taksim edilmesi planlarını hep kabul eden taraf, Araplar ise ret eden taraf oldu.

Savaşta üstünlüğü ele geçirip Mısır sınırlarına dayanmasıyla İngilizlerden uyarı alan İsrail, BM'nin ateşkes çağrısına cevap verip savaşan Arap ülkeleri ile mütareke anlaşmaları yapmıştır. Bu anlaşmalara göre Kudüs, Ürdün ile İsrail arasında bölünmüş ve İsrail Ürdün'ün Doğu Kudüs hâkimiyetini tanıyacaktı. Ürdün 1950'de söz konusu Filistin topraklarını ilhak etmiştir. BM'nin 1947 taksim kararına göre Filistin topraklarının yüzde elli beşini elde eden İsrail 1948 Savaşı ile bu oran yüzde yetmiş sekize çıkarırken aynı zamanda Kudüs'ün de yarısını elde etmiş oluyordu. Anlaşma ile Mısır'a bırakılan Gazze Filistinli mültecilerin büyük bir bölümünü içinde barındırıyordu. Bu savaş Araplar için bir hezimet olurken, Yahudiler açısından hem maddi hem de psikolojik üstünlükle sonuçlanmıştı. Diğer taraftan Filistin topraklarının İsrail, Ürdün ve Mısır arasında paylaşılması iki devletli çözüm anlayışını zora sokan bir durum yaratmıştır.

1956 Süveyş Krizi'nde Mısır devletine karşı İngiltere, Fransa ve İsrail devletlerinin saldırısı Sovyet Rusya'nın etkisinin artacağı korkusuyla Amerika'nın araya girmesiyle İşgal kuvvetleri Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Öztürk, 2016: 37-39). Bu durum Mısır halkını Nasır'ın etrafında toplanmasını sağlamıştır. Nasır'ın karizması Arap dünyasında Arap milliyetçiliğin oluşmasına ve bir Birleşik Arap Devletleri (Pan-Arap) fikrini doğurdu. Oluşan Pan-Arap fikri tüm Arapların birleşmesi ile Filistin'in kurtulacağı hissi oluşturmuş ve Ortadoğu'da yaygınlaşmıştı. 1958 yılında Mısır ile Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu fakat 1960'lı yılların başlarında başarısızlıkla sonuçlandı (Keleşoğlu, 2014: 47). Bu düşüncenin başarısız olması sonucunda Filistinliler kendi sorunlarına çözüm bulmak amacıyla 1964 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) kurmuştur (Gelvin, 2016: 268-270). Ama İsrail'in 1967 saldırısı Filistin Sorunu 'nu günümüze kadar çözümsüz bir hal almasına neden olmuştur.

İsrail üzerinde oluşan uluslararası baskının olası bir diplomatik çözüm durumunda kendisi için dezavantaj yaratacağını ve bu nedenle İsrail, gerçek olmayan bir tehdide dayanarak 1967 yılında Suriye ve Mısır'a karşı saldırıya geçmiştir. Roland Popp'a göre 1967 Savaşına İsrail'i sevk eden bu saldırgan tutumun askeri olmaktan çok diplomatik bir kaygıydı (Popp, 2006: 281-309). Savaş altı gün gibi kısa bir sürede bittiğinden dolayı Altı Gün Savaşı olarak da bilinir. Bu savaşta İsrail Mısır'a ait Sina'yı, Suriye'ye ait Golan Tepelerini, Kudüs'ün tamamını, Batı Şeria'yı ve Gazze şeridini işgal etmiştir. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi İsrail'i kınayarak savaşla toprak kazanmayı yasaklayan BM ilkesini hatırlatarak İsrail'in savaş öncesi durumuna derhal dönmesi yönünde 242 sayılı kararı almıştır (United Nations Security Council, 1967, S/RES/242). Bu savaş Mısır ve Suriye devletleri için Filistin Sorunu öncelik olmaktan çıkmış, kaybedilen topraklarını geri kazanmak daha acil bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1967 Savaşı İsrail'in savaş öncesi sahip

olduğu toprakları resmi olmasa da Arap devletleri tarafından kabul edilmiştir. Suriye ve Mısır'ın 1973'te İsrail'e tekrar yenilmesi ile savaş Suriye için Golan Tepeleri'ni, Mısır için ise Sina Yarımadası'nı geri almaya dönüşmüştür. Mısır Camp David Anlaşması ile toprak için barış anlaşmasını kabul ederek İsrail için tehlike olmaktan çıkmıştır.

Bu iki güçlü devletin kendi sorunlarının derdine düşmesi ile Filistin sorunu salt bir mülteci sorununa dönüşmesine sebep olmuştur. Filistin halkı da artık Araplardan umudunu kesmiş mücadelesini kendi içinde oluşturma gayreti içine girmiştir. 1964 yılında kurulan FKÖ bu vahim durumun doğal sonucudur. Arap devletlerinin birbirinden farklı politikaları bütüncül bir Filistin politikası üretememelerine neden olmuştur. Bunun üzerine Arap Devletleri'nin kollektif örgütü olan Arap Birliği 1974 Rabat Zirvesinde FKÖ'yü Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak kabul etmiştir. FKÖ aynı yıl BM tarafından üye olmayan gözlemci statüsü kazanmış ve lideri Yaser Arafat BM Genel Kurulu'na hitap etmiştir. FKÖ'nün aynı yıl içinde açıkladığı 'On Nokta Programı' ile 1948 yılında İsrail'in kazandığı topraklardan çekilmesi talebinden vazgeçmiş ve iki devletli çözümü kabul etmiştir. FKÖ bu dönemde Araplarla birlikte Sovyet Rusya ve üçüncü dünya ülkeleri tarafından desteklenmiştir. Bu da örgütü önemli bir politik güç haline getirmiştir. Bunun sonucunda 1980'de Avrupa Birliği (AB) 1988'de ise ABD FKÖ'yü resmi olarak tanımıştır (Carter, 2008: 25). Ayrıca FKÖ'nün On Nokta Programı ile İsrail gerçekliğini kabul etmesi, Filistinliler ile İsrail arasındaki müzakerelerin önünü açmıştır. Fakat doğrudan müzakereler, ancak Birinci İntifada sürecinde gerçekleşebilmiştir

3.3. Oslo Süreci ve İki Devletli Çözüm

Altı Gün Savaşı'ndan sonra yarım milyondan fazla Yahudi'nin işgal edilen Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e yerleşmesiyle, Araplar ile işgalci Yahudiler arasında gerilime neden olmuştur (Pedahzur, 2012: 36). Buna Likud'un yerleşim politikası da eklenince Yahudiler ve Araplar arasında gerginlikler, sivil bir direnişe zemin hazırlamıştır (Carter, 2008: 62). 8 Aralık 1987'de Gazze'de bir İsrail konvoyunun karıştığı kazada dört Filistinlinin ölmesi üzerine yaşanan gerginlik, gösterilere ve daha sonra toplu bir isyana dönüşmüştür (Black, 2018: 244). Birinci İntifada (Arapçada ayaklanma) olarak bilinen bu olaylar FKÖ ile İsrail Devleti'ni İki devletli çözümü müzakere etmek için bir araya getirmiştir. İlk defa Filistinliler ve İsraililer iki devletli çözüm için bir araya gelmişlerdir.

İsrail ve Filistinlilerin müzakereleri sonucunda Ekim 1993'te Washington'da imzalanan geçici özyönetim ilkelerini ortaya koyan Oslo Protokolü imzalanmıştır. Bu protokole göre iki ay içinde İsrail Gazze ve Eriha'dan çekilecek Arafat yanlısı bir polis gücü güvenliği devralacak, dış güvenliği ise İsrail sağlayacaktı. Batı Şeria'da dokuz ay içinde Filistinlilerden oluşan bir konsey, savunma ve dışişleri dışında tüm alanlarda yetkiyi devralacaktı. Filistinliler ile İsrail Batı Şeria'nın statüsü için iki yıl içinde müzakerelere başlamak ve beş yılın sonunda kalıcı barış konusunda anlaşmışlardır (Morris, 2009: 128; Shlaim, 2019: 679). Müzakerelerin ikinci aşaması 28 Eylül 1995'te imzalanmış olan protokol ile neticelenmiştir. Oslo 2 olarak anılan anlaşma daha önceki anlaşmaları birleştirip onların yerini almıştı. Bu anlaşma Filistin konseyinin kurulması amacıyla seçimlerin yapılmasını ve bu konseye yasa yapma yetkisinin verilmesini ve İsrail askeri personellerinin Filistinlilere ait bölgelerden çekilmesini öngörüyordu. Ayrıca Batı Şeria A, B ve C hâkimiyet bölgelerine ayrılmıştır. Filistinlilerin kent ve kasabalarından oluşan A bölgesi Filistin kontrolünde, köy

ve az nüfuslu B bölgesinde sivil otorite Filistinlilere verilirken, İsrail güvenlik konusunda yetkiliydi. İsrail'in yol ve yerleşim için işgal ettiği yerlerden oluşan C bölgesinin denetimi sadece İsrail tarafından sağlanacaktı (Shlaim, 2019: 691-692). Böylece Oslo Anlaşmaları her iki tarafın da birbirlerinin var olma hakkını tanıdığı ve Filistin meşru temsilcisinin siyasi organı olan Filistin yönetimine Filistinlilerin yoğun nüfuslu bölgeler üzerinde kısmi özerklik ve polis gücü oluşturmasına izin verildi. Diğer taraftan anlaşmada sınır sorunları, mültecilerin geri dönüş hakkı, suların kontrolü ve Doğu Kudüs gibi önemli meseleler çözümsüz kaldı (Kimmerling, 2008: 287). Buna rağmen Oslo Anlaşmaları iki devletli çözüm için ilk defa sorunun taraflarını doğrudan görüşmek amacıyla bir araya getirmiştir.

Baştan beri bu anlaşmaya karşı kampanya yürüten Netanyahu'nun 1996 seçimlerini kazanması barış sürecini sekteye uğratmıştır (Morris, 2009: 130). Netanyahu, Oslo sürecinin mimarı olan merhum başbakan İzak Rabin'in halefiydi ve doğal olarak inandırıcı olmasa da bir dizi girişimde bulunmuştur. Bu süreçte birkaç intihar saldırısını bahane ederek Oslo sürecinin güvenlik ve barış getirmedikçe İsrail kamuoyunu ikna etti (Shindler, 2013: 267). Netanyahu ve haleflerinin oyalama ile boş vaatlerin sonucunda Filistinlilerin tahammülü kalmamış ve bu durumun sonucunda ikinci intifadaya giden bir süreç yaşanmıştır.

3.4. İkinci İntifada ve Yol Haritası

Mayıs 2000'de İsrail ordusu Lübnan'ın Güneyinden askerlerini çektikten hemen sonra Genelkurmay Başkanı Shaul Mofaz, Batı Şeria ve Gazze'ye askeri yığınak uyarısında bulunmuştu. Haziran ayında Batı Şeria'da yerleşim faaliyetleri Filistinliler tarafından engellenmeye çalışılan radikal Yahudi gruplarından Başbakan Ehud Barak 'iyi vatandaşlar' diye bahsederek onları yüceltiyordu (Baroud, 2011: 41-48). Oslo yükümlülüklerini yerine getirmeyen Barak, Kudüs'e yakın üç Filistin köyünden geri çekilmediği gibi Batı Şeria'da yerleşim faaliyetlerine onay vermiş ve Filistin topraklarının bir kısmını kamulaştırmıştır (Balpınar, 2019: 248-249). Bununla beraber Başbakan Barak, Oslo'yu geçersiz kılan politikasını, Temmuz 2000'de Başkan Clinton arabuluculuğunda Camp David zirvesinde Yaser Arafat'a kabul ettirememiştir (Said, 2005: 97-101). İsrail adına müzakerelere katılan heyette bulunan Yafa Stratejik Araştırmalar Merkezi eski yöneticisi olan Ben Ami yaptığı açıklama zirvenin başarısız olmasının nedenini ortaya koyuyordu. Ami "eğer ben bir Filistinli olsaydım, ben de Camp David'i kabul etmezdim" açıklamasını yapmıştır (Finkelstein, 2014: 17).

Netanyahu'nun ardından Likud Partisi'nin başına geçen Ariel Şaron 28 Eylül 2000 yılında bin güvenlik görevlisinin korumasıyla El Aksa'ya kışkırtıcı bir ziyaret gerçekleştirdi. Camp David Zirvesi ile oluşan belirsizlikten sonra yapılan bu ziyaret, Filistinlilerin ayaklanmasına neden olmuş ve İkinci İntifada olarak bilinen şiddet sarmalının tekrar başlamasını sağlamıştır. Oslo protokolünün ilk ve temel ilkelerinden biri olan tarafların karşılıklı olarak şiddeti sonlandırmayı taahhüt etmesiydi. Fakat İkinci İntifada her iki tarafın da bu ilkeyi terk ederek tekrar şiddete geri dönmelerini sağlamıştı (Shlaim, 2019: 860-861). 2001 Şubatı'nda Ariel Şaron'un seçimden zaferle çıkması şiddeti daha da körüklemiştir. 2002 Mart ayının başlarında 1600'ün üzerinde Filistinli, 300'ün üzerinde İsrailinin öldüğü bir bilançoya ulaşmıştır. 27 Mart'ta Hamas'a ait bir intihar bombacısı Netanya şehrinde 29 kişinin ölümüyle sonuçlanan bir eylem gerçekleştirdi. Bunun üzerine İsrail, 'Savunma Kalkanı' olarak bilinen 1967'den beri Batı Şeria'ya yönelik en geniş kapsamlı operasyonunu

gerçekleştirdi (Black, 2018: 333-347). Bu operasyon Filistinlilerin günlük yaşamlarını idame etmesini engelleyen uzun aramalar, sorgulamalar ve yıldırımlara dönüştü. Operasyon sonucunda Filistinlilerle İsrailileri birbirinden ayıran bir duvar inşa edildi.

İsrail tarafından savunma amacıyla inşa edilen duvar, Batı Şeria'da Yeşil Hattı ihlal ederek Filistin topraklarının bir kısmını (Batı Şeria'nın %12) ayırmasını sağlamıştır. Filistinliler bu duvara 'Apartheid Duvarı' olarak isimlendirmişlerdir (Cohen, 2006: 693). Duvarın inşa edilmesiyle duvar gerisinde kalan Filistin toprakları İsrail tarafından ilhak edilmiş ve Filistinlilere ait evler yıkılmıştır. Yaratılan bu yeni durum İsrail devletinin iki devletli çözüm anlayışından fiili olarak vazgeçtiğini ortaya koymuştur (Shlaim, 2019: 933-935). Bu yeni hukuksuz durum karşısında Uluslararası Adalet Divanı (UAD) 9 Nisan 2004 yılında duvar inşasının Filistin topraklarını ilhak eden fiili durumlar yarattığını, İsrail'in uluslararası hukuku çiğnediğini, Filistinlilerin kendi kaderini tayin etme hakkını engellediğini ve duvarın Filistinlilerin temel yaşam hizmetlerine erişiminin engellendiği sonucuna varmıştır (Uluslararası Adalet Divanı, 2003:ES-10/14). UAD'ın tavsiye kararına İsrail hiçbir zaman uymamış ve duvar politikasından geri adım atmamıştır. Fakat hem ikinci intifada süreci hem de ABD'nin Irak müdahalesi sonrası Ortadoğu'da yaşanan savaş durumu yeni barış adımlarının atılması için uluslararası toplumu harekete geçirmiştir.

Irak işgalinden bir ay sonra BM, AB, Rusya ve ABD'den oluşan dördü 30 Nisan 2003'te İsrail-Filistin sorununu çözmeye yönelik bir yol haritası yayınlamışlardır. Yol haritası bir barış planından çok her iki tarafın aynı anda atacağı adımlardan oluşan bir plandı. Üç aşamadan oluşan planın nihai hedefi 2005 yılının sonuna kadar kapsamlı ve kesin çözüme ulaşmaktı. İlk aşamada Filistinlilerin şiddeti terk ederek devletleşme için siyasi reformlar yapmasını, İsraililerin ise İkinci İntifa sonrası işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve yerleşim inşalarını durdurmayı zorunlu kılıyordu. İkinci aşamanın ana odak noktası Filistin devletinin geçici sınırlarını belirlemektir. Üçüncü aşama ise Kudüs, mülteciler, yerleşimler dahil nihai statüye ilişkin meseleler ele alınacaktı (Shlaim, 2019: 944-946). İlk aşamanın Temmuz 2003'te başlayacağı ve öncelikle Mart 2001'den sonra İsrail tarafından tepelere kurulan çoğunluğu karakollardan oluşan 60 yerleşim yerinin boşaltılmasını öngörüyordu. Diğer taraftan Batı Şeria ve Gazze'deki 200.000 yerleşimci ile Doğu Kudüs'teki ilave 200.000 yerleşimciden bahsedilmiyordu. Temmuz 2003'ten aynı yılın Aralık ayına kadar sürecek olan ikinci aşamada Edward Said'e göre garip bir şekilde uluslararası bir konferansta Filistin devletinin sınırları ve egemenlik nitelikleri ele alınacaktı. Üçüncü aşamada ise yine uluslararası bir konferans yardımı ile mülteci, nihai sınırlar ve Kudüs gibi çetrefilli konular ele alınacaktı. Planın uygulanması İsrail'in insafına bırakılmaktaydı ve Filistinlilere daha fazla sorumluluk yüklemektedir (Said, 2005: 309-310). Planın uygulanmasını mümkün kılmayan nedenlerin başında duvar politikasından sonra yaratılan yeni fiili durumun İsraililer tarafından Filistinlilere kabul ettirme girişimine Filistinlilerin direnmesidir. Yeni fiili durum iki şeyi garanti etmekteydi, biri Filistinlileri terörize etmesine diğeri ise İsrail'in buna dayanarak operasyonlar yapmasını sağlamıştır.

İsrail İç İstihbarat Servisi'nde (Şin Bet) yıllarca çalışan Nisim Levi'ye göre duvarın oluşturduğu yeni gerçekliklerden biri Filistinli gençleri terörizme zorlamasıdır. Çünkü Levi'ye göre "Beytullahim'den bir genç Nablus'tan bir kıza aşık olursa kontrol noktalarını geçmesi gerekir ve bin tane izin kağıdına ihtiyacı olur. Yaşamak için bir nedenin olmadığı

sonucuna vardığın anda uğruna öleceğin bir neden bulursun.” (Black, 2018: 359). Bu denklemlerle Filistin gençlerinde gittikçe şiddet yanlısı Hamas ve İslami Cihad gibi örgütlere karşı sempati artmıştır. İsrail Devleti ise 2004’te Gökkuşluğu Operasyonu ve Tövbe Günleri Operasyonu, 2006’da Yaz Yağmuru Operasyonu ve Sonbahar Bulutları Operasyonu, 2008’de Sıcak Yaz Operasyonlarını gerçekleştirmiştir (Finkelstein, 2014: 18). 2008 ve 2009 yıllarında yapılan Dökme Kurşun Operasyonu ve 2014’te Koruyucu Hat Operasyonu ile Filistin yerleşimleri özellikle Gazze moloz yığına çevrilmiştir (Black, 2018: 399-400). Günümüzde Filistinlilerin yapmaya zorlandığı terör saldırıları artmış ve buna mukabil İsrail’in de askeri operasyonları artarak devam etmektedir.

Son olarak Ocak 2020 tarihinde ABD Başkanı Donald Trump tarafından Ortadoğu Barış Planı olarak yayınladığı ve daha sonra plana ‘Yüzyılın Anlaşması’ ismini vererek İsrail’in işgal ettiği bölgeleri Filistinlilere kabul ettirmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Trump bu planın Filistinliler için son şans olduğunu açıklamıştır (tr.euronews.com, 2020). Filistinliler planı kabul etmemiş olsa da İsrail ile ilişkilerini Filistin Meselesi üzerinde konumlandırarak Arap ülkelerinin İsrail ile doğrudan diplomatik ilişki kurmasının önünü açmıştır. 1977 yılında Mısır ve 1994 yılında Ürdün’ün ardından Eylül 2020’de Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn ‘İbrahim Anlaşmaları’ çerçevesinde İsrail ile diplomatik ilişki kurmayı kabul etmişlerdir (sputniknews.com.tr, 2021). İbrahim Anlaşmaları düzenine daha sonra Fas ve Sudan devletleri de katılmıştır. Diğer Arap devletlerinin de yakın zamanda İsrail ile diplomatik ilişki kuracağıyla ilgili görüşlerin olduğu dikkate alınrsa Filistin Meselesi ve iki devletli çözüm anlayışının İsrail’in insafına bırakıldığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak Filistin’de iki devletli çözüm arayışı ortaya atıldığı ilk resmi belge olan Peel Planı’ndan sonra Filistin Devleti için ayrılan topraklar gittikçe azalmıştır. Peel Planı ve BM paylaşım planı çerçevesinde ortaya atılan planları destekleyen Siyonist Yahudiler, İsrail Devleti resmi olarak kurulsun gerisine sonra bakarız anlayışına sahipti. Nitekim 1948 Savaşı’nda İsrail devleti, BM Paylaşım Planı çerçevesinde kendisine verilen topraklarla yetinmeyip öngörülen Yahudi Devleti sınırlarının çok ötesine geçmiştir. 1956 Süveyş Krizi’nde ve 1967 Altı Gün Savaşı’ndan sonra İsrail Devleti gittikçe maksimalist bir anlayışa bürünmüştür. Bu anlayış ile Filistin topraklarını adım adım ilhak eden yerleşim politikaları, 1980’lerin sonlarında büyük bir isyana neden olmuştur. Birinci İntifada olarak isimlendirilen bu büyük isyan karşısında İsrail Devleti askeri seçeneğin bir çözüm getirmediğini fark etmiştir. Bunun üzerine Filistin tarafı ile direk diplomatik ilişki kuran Oslo Süreci ile iki devletli çözüm anlayışını müzakere etmiştir. Fakat İsrail Devleti şartlar kendi lehine döndüğünde bundan çabucak vazgeçmiştir ve bu durum İkinci İntifada sürecini başlatmıştır. İkinci İntifada süreci de yine aynı kurnazlıkla Yol Haritası adı verilen tam olarak ne olduğunu kimsenin bilmediği ama İsrail Devleti’nin İntifada sürecini aşmasına yardım eden bir süreç yaşanmıştır. Günümüzde ise iki devletli çözüm anlayışı neredeyse ortadan kalkmıştır. Filistin Sorunu ise İsrail Devleti tarafından sırf bir terör sorunu olarak gösterilerek gerçek doğasından uzaklaştırılmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı bu çalışmada içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan çalışmanın hazırlanması aşamalarında çıkar çatışması meydana gelmemiştir.

KAYNAKÇA

- Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*. Cilt 2. Bursa: Alfa Akademi Basım Yayın Dağıtım.
- Balpınar, Z. (2019). *İsrail Perspektifinden İki Devletli Çözüm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baroud, R. (2011). *İkinci Filistin İntifadısı: Bir Ulusun Mücadelesinin Tarihi*. (Çev. Z. U. Şengel). Ankara: Sitare Yayınları.
- Berry, M. ve G. Philo (2006). *Israel and Palestine: Competing Histories*. London: Ann Arbor, MI: Pluto.
- Birley, A. R. (1997). *Hadrian: The Restless Emperor*. New York: Routledge.
- Black, I. (2018). *Komşular ve Düşmanlar: Filistin ve İsrail'deki Araplar ve Yahudiler 1917-2017*. (Çev. İ. Sağlamer). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Carter, J. (2008). *Filistin Barışı*. (çev. A. İ. Ceyhan). Ankara: Elips Kitap.
- Cohen, S. E. (2006). "Israel's West Bank Barrier: An Impediment to Peace?". *Geographical Review*, 96 (4), 682-695.
- Cohen, M. R. (2013). *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*. (Çev. A. Fethi). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Collins, L. ve L. Dominique (2017). *Kudüs... Ey Kudüs*. (Çev. A. Emeç). İstanbul: Kronik Kitap.
- Cohn-Sherbok, D. ve D. El-Alami (2008). *The Palestine-Israeli Conflict A Beginner's Guide*. Oxford-UK: Oneworld Publications.
- Finkelstein, N. G. (2014). *Bu Kez Çok İleri Gittik!* (Çev. D. Ö. Çevik). İstanbul: Tutikitap.
- Garaudy, R. (2019). *İsrail Sorunu, Siyasi Siyonizm*. (Çev. C. Aydın). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Gelvin, J. L. (2016). *Modern Ortadoğu Tarihi 1453- 2015*. (Çev. G. Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gorni, Y. (1987). *Zionism and the Arabs, 1882-1948: A Study of Ideology*. New York-Clarendon Press: Oxford University Press.
- Herzl, T. (2018). *Yahudi Devleti*. (Çev. S. Demir). İstanbul: Ataç Yayınları.
- <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-peel-commission> (02.04.2022).
- <https://tr.euronews.com/2020/01/28/trump-in-yuzyilin-anlasmasi-dedigi-baris-planina-uluslararası-tepki-yagdi> (02.04.2022).
- <https://sputniknews.com.tr/20210915/abdden-ibrahim-anlasmalari-karari-1048916613.html> (02.04.2022).
- <https://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/2> (12.05.2022).
- <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-adopted-security-council-1967> (12.05.2022).
- [https://lehi.org.il/he/שדח-י"חמל-לה](https://lehi.org.il/he/שדח-י) (09.05.2022).
- Inbari, M. (2009). *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount: Who Will Build the Third Temple?*. Albany: State University of New York Press.
- Keleşoğlu, E. (2014). *İsrail Yurttaşı Filistinliler Yurttaşlık, Kimlik, Siyaset*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kimmerling, B. (2008). *Clash of Identities: Explorations in Israeli and Palestinian Societies*. New York: Columbia University Press.
- Klier, J. (2011). *Russians, Jews, and the Pogroms of 1881-1882*. New York: Cambridge University Press.
- Kutsal Kitap (*Tevrat, Zebur, İncil*) (2016). İstanbul: Kutsal Kitap Şirketi.
- Medoff, R. ve C. I. Waxman (2009). *The A to Z of Zionism*. Lanham. MD: Scarecrow Press.
- Montefiore, S. S. (2016). *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*. (Çev. C. Demirkan). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Morris, B. (2009). *One State, Two States: Resolving the Israel/Palestine conflict*. New Haven: Yale University Press.
- Murphy, E. C. (2017). *Siyonizm ve Filistin Sorunu*. (Ed. Y. M. Choueiri). (Çev. F. Aytuna). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Öztürk, H. (2016). *Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi*. İstanbul: Bilgesan Yayınları.
- Pappe, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*. (Çev. N.Plümer). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Pappe, I. (2010). *One-State Palestine: Past, Present and Future*. (Ed. I. Pappé ve J. Hilal). London: New York: Tauris.
- Pappe, I. (2018). *İsrail Hakkında On Mit*. (Çev. S. E. Türközü). İstanbul: Nika Yayın.

- Pedahzur, A. (2012). *The Triumph of Israel's Radical Right*. New York: Oxford University Press.
- Popp, R. (2006). "Stumbling Decidedly into the Six-Day War". *The Middle East Journal*, 60(2), 281-309.
- Rocca, S. (2018). *The Forts Of Judaea 168 Be-Ad 73 From The Maccabees To The Fall Of Masada*. New York: Osprey Publishing Ltd.
- Rothschild, B. E. D. (2011). *Letter of Complaint to the Settlers of Rishon Le-Tsion (1883)*. (Ed. Kaplan, D. J. Penslar). Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Said, E. W. (2005). *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*. (Çev. M. Uyurkulak). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Shindler, C. (2013). *A History of Modern Israel*. New York: Cambridge University Press.
- Shlaim, A. (2019). *Demir Duvar: İsrail ve Arap Dünyası*. (Çev. T. Demirci). İstanbul: Küre Yayınları.
- Taylor, A. R. (2001). *İsrail'in Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*. (Çev. M. Karaşahan). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Uluslararası Adalet Divanı (2003). *İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları*, <https://www.icj-cij.org/en/case/131> (03.10.2022).

EXTENDED ABSTRACT

The history of the Jewish Question in Western Christian societies is very old. In this historical process in Europe, the Jewish Question has manifested itself in different forms. For example, while the Jewish Question in the Middle Ages was based on a religious origin as the enemies of Jesus, nationalist impulses were added to this hostility with the French Revolution. The Industrial Revolution also created an economic-based hostility to religious and nationalistic hostility. Because in this period, Jewish merchants with capital were strong commercial rivals for European merchants. From this, the owners of European capital perceived Jewish capital as a threat to themselves. On the other hand, governments in European States have directed the public's attention from unsuccessful administrations to the Jewish community by using the Jewish threat perception in the economic problems they face. These threat perceptions negatively affected the integration of the Jewish community into secular European societies, especially from the eighteenth century to the nineteenth century. Theodor Herzl, who was integrated into the secular European society, led him to believe that the Jewish perception in Europe was unchangeable in the Dreyfus Case, which he followed as a journalist. After this trial, Herzl believed that without the Jewish State, the Jews would never find peace. The Zionist Movement initiated by Herzl for the Jewish State ended with the Balfour Declaration thirteen years after Herzl's death. While the Balfour Declaration promised the Jews to establish a state in Palestine, it led to the usurpation of the rights of the local people in Palestine and led to the emergence of a new problem. This new issue became known as the 'Palestinian Problem' as it gained a collective identity as Palestinians who defined non-Jewish people in Palestine.

Undoubtedly, the Palestine Question emerged as a result of the reconciliation of the British interests of exploiting the East and the solution of the Jewish question. The idea of establishing a Jewish State in the Middle East for the solution of the Jewish Question in Europe provided two kinds of interests both for the British colonial activities in the Middle East and for the modern Western society. The first was to get rid of unwanted Jews in Europe, and the second was to establish a pro-Western outpost in the Middle East. However, the fact that the powerful state of the period, England, acted in favor of the Zionist Jews, caused the reaction of the local people in the region. With the intensification of the conflicts between the Zionist Jews and the local people, the British presented the 'Two-State Solution', known as the 'Peel Plan' in 1937, based on the division of land between the two communities, in order to find a solution to the problem. The Peel Plan revealed that it is not possible to live together between the two communities and therefore a two-state solution is necessary. Therefore, the two-state solution has been the most accepted solution proposal for the Palestinian Question until today. After the problem was transferred to the UN by the British, the UN's proposal was a two-state solution. In fact, the majority of the solution proposals for the Palestinian Question until today still center the two-state solution. However, it is often forgotten that the approach of the State of Israel was decisive in the failure to resolve the problem for more than a century.

The two-state solution approach, put forward by the UN within the framework of the 1947 Sharing Plan, was actually abolished by the State of Israel in the 1948 War. Because while fifty-five percent of the Palestinian lands were envisaged for the Jewish State within the framework of the UN Plan, the State of Israel occupied seventy-eight percent of Palestine in the 1948 War. After the war, in the ceasefire agreements made on Lodop Island and in the negotiations made through the UN, Israel refused to return to the borders allocated to it by the UN Plan. In the First Intifada process that started in the late 1980s, the State of Israel accepted the two-state solution approach and signed the final agreement. Under the conditions of that day, the State of Israel had difficulties in combating the violence and as a result of the pressure on Israel in the international community, Israel came to an agreement. However, with the change of conditions, Israel continued to pursue occupation and settlement policies towards the lands belonging to the Palestinians. The Second Intifada process, which started as a reaction against Israel's policies in the early 2000s, was delayed by a policy called the "Road Map" and basically without promising anything to the Palestinians. Thus, the two-state solution approach actually collapsed and turned into a discourse metaphor only to legitimize Israel's own policies in the international community. In action, however, the State of Israel has never followed or accepted the two-state solution approach.

KAYIT DIŞI EKONOMİ ÖZELİNDE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMENİN ENERJİ TÜKETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: G20 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Gökhan DAĐILGAN¹

Öz

Enerji tüketiminin belirleyicileri üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar artmaktadır. Bu çalışma kayıt dışı ekonomi ve seçilmiş makroekonomik değişkenlerin enerji tüketimi üzerindeki etkisini G-20 ülkeleri için analiz etmektedir. 2005'ten 2017'ye kadar Türkiye'nin de aralarında bulunduğu G-20 ülkeleri için dinamik panel veriler kullanılarak İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) aracılığıyla tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonomi, ithalat, ihracat ve ekonomik büyümenin enerji tüketimi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, kayıt dışı ekonominin enerji tüketimi üzerindeki etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin artması enerji tüketimini azaltmaktadır. İthalat, ihracat ve ekonomik büyümenin enerji kullanımı üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu değişkenlerde meydana gelen bir artış enerji kullanımını artırmaktadır. Çalışma özelinde elde edilen bulgular, G-20 ülkelerinin kayıt dışı ekonomi seviyelerinin istenilen seviyelerde olduğunu ve daha düşük kayıt dışı ekonomi seviyelerini hedeflemeleri gerektiğini belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler

Enerji Tüketimi
Kayıt Dışı Ekonomi
Ekonomik Büyüme
İthalat
İhracat

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 24.04.2023
Kabul Tarihi : 03.05.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1286908

¹ Öğr.Gör.Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, e-posta: gokhan.dagilgan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6916-6506.

THE EFFECT OF FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH ON ENERGY CONSUMPTION IN THE INFORMAL ECONOMY: THE CASE OF G20 COUNTRIES

Abstract

Studies on the determinants of energy consumption have been increasing in recent years. This study analyzes the effect of informal economy and selected macroeconomic variables on energy consumption for G-20 countries. Estimated by the Two-Stage System Generalized Method of Moments (GMM) using dynamic panel data for the G-20 countries, including Turkey, from 2005 to 2017. The effects of the informal economy, imports, exports and economic growth on energy consumption are examined. As a result of the analysis, the effect of the informal economy on energy consumption has a negative and statistically significant effect. Therefore, the increase in the informal economy reduces energy consumption. The effects of imports, exports and economic growth on energy use are positive and statistically significant. An increase in these variables increases energy use. The findings of the study indicate that the informal economy levels of the G-20 countries are at desired levels and they should target lower informal economy levels.

Keywords

Energy Consumption
Informal Economy
Economic Growth
Imports
Exports

Article Info

Research Article

Received : 24.04.2023
Accepted : 03.05.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1286908

Kaynakça Gösterimi: Dağilgan, G. (2023). Kayıt Dışı Ekonomi Özelinde Dış Ticaret ve Ekonomik Büyümenin Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkisi: G20 Ülkeleri Örneği. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 214-227.

Citation Information: Dağilgan, G. (2023). The Effect of Foreign Trade and Economic Growth on Energy Consumption in the Informal Economy: The Case of G20 Countries. Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 214-227.

GİRİŞ

Kapsamlı ve yoğun yönetim türlerinden çevre dostu yönetim türüne geçiş, yenilenemeyen kaynakların kullanımının rasyonelleştirilmesine ve yenilenebilir doğal kaynakların verimli uygulanmasına, çevrenin iyileştirilmesine ve yıkıcı etkisinin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum makroekonomik endekslerdeki artışı meydana getirmektedir.

Günümüzde, enerji tüketimi konuları dünyanın en acil ve araştırılan sorunları arasındadır. Enerji tasarrufu reformlarını uygulamaya yönelik Avrupa Komisyonu tarafından Enerji Yol Haritası 2050 direktifi kabul edilmiştir. Bu yol haritası dünyadaki enerji piyasasının işleyişini dönüştürmek için temel ilkeleri belirlemektedir. Avrupa Birliği (AB) Enerji Verimliliği Direktif'ine göre 2020 yılında koyulan ana hedef, 2030 yılına kadar enerji kullanımını %20 oranında azaltmak ve enerji verimliliğini %32,5 oranında artırmaktır. Bu gerçekler göz önüne alındığında, AB ülkelerinin büyük çoğunluğunun hükümetleri 2020 için kendi ulusal enerji verimliliği hedeflerini belirlemiş ve bunlara ulaşmak için ulusal stratejiler geliştirmiştir. Genel olarak, 2016 yılı sonuçlarına göre, AB ülkelerinin büyük çoğunluğu enerji tüketimlerini önemli ölçüde azaltmış ve pratikte hedeflerine yaklaşmıştır. Fransa ve Almanya'da gerçek enerji tüketimi planlanandan neredeyse 20 milyon ton daha yüksekken, Romanya'da 12 milyon ton daha düşük çıkmıştır (energy.ec.europa.eu, 2023).

Herhangi bir ülkenin kalkınmasında ve ekonomik büyümesinde enerji sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Düşük ekonomik performans ile güç krizi yaşayan ülkeler, genellikle verimsiz enerji politikası ve yetersiz enerji üretiminden şikayetçilerdir (Rehman vd., 2020: 2).

Enerji kaynakları, ekonominin resmi sektörünün temsilcileri tarafından üretim hacimlerini artırmak, bireysel varlığın ve bir bütün olarak ülkenin ekonomik gelişme endekslerini iyileştirmek için kullanılmaktadır. Bu nedenler, küresel enerji tüketimi hacminde önemli bir artışı meydana getirmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'na (iea.org, 2023) göre, enerji tüketimi 2007'de 18231,0 TWh'den 2017'de 23696,0 TWh'ye (%29,9) yükselerek sırasıyla kişi başına 2,7 MWh ve 3,2 MWh olmuştur. Aynı dönem içinde %20 artan (58248075,0 TJ'den 69888762,0 TJ'ye) dünya doğal gaz nihai tüketim hacmi açısından da aynı durum görülmektedir.

Enerji kaynaklarının büyük bir kısmı ekonominin kayıt dışı sektöründe mal üretimi veya hizmet sunumunda temel olarak kullanılmaktadır. Enerji tasarrufu alanındaki bir dizi düzenlemeye, enerji kaynakları piyasası üzerindeki kontrolün güçlendirilmesine ve enerji tasarrufu teknolojilerinin uygulanmasına yönelik önlemlerin teşvik edilmesine ve finanse edilmesine rağmen, kayıt dışı enerji kullanımı piyasasının önemli bir kısmı devletler tarafından kontrol edilememektedir. Bugüne kadar, kayıt dışı ekonominin payı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nın %10-40'ı arasında dalgalanmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde kayıt dışı ekonomi seviyesi GSYİH'nın %10-20'si, gelişmekte olan ekonomilerde GSYİH'nın yüzde 30-35'i, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinde ise bu değerler %40'ı aşmaktadır (data.worldbank.org, 2023). Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'ne göre, dünya GSYİH'sının %2 ile 5'i kayıt dışı ekonomiden oluşmaktadır (unodc.org, 2023).

Kayıt dışı ekonomide çoğu mal ve hizmetin üretiminin, enerji de dahil olmak üzere doğal kaynaklar kullanılmadan imkânsız olduğu göz önüne alındığında, enerji tüketimi ile

kayıt dışı ekonomi düzeyi arasındaki istatistiksel önemi analiz etmek literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kayıt dışı ekonomi, devlet muhasebesine kaydedilmeyen hem yasal hem de yasa dışı faaliyetleri içeren, bilinmeyen ekonomik faktörler kümesidir. Diğer bir deyişle, kayıt dışı ekonomi, bürokratik kamu ve özel sektör kuruluşlarının çerçevesi dışında gerçekleşen, halihazırda kayıt dışı olan tüm ekonomik faaliyetleri içermektedir. Yasadışı ekonomik faaliyetlerle ilgili bilinmeyen faktörleri ölçmek imkansızdır. Son zamanlarda yapılan birkaç çalışma, yeni kayıt dışı ekonomi ölçümleri önererek bu sorunun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Medina ve Schneider (2018) tarafından geliştirilen son yöntem, geniş bir ülke ve dönem yelpazesi için bir ölçüm sunması nedeniyle uzmanlaşmış literatürde geniş çapta kabul görmüştür. Bu yöntem, kayıt dışı ekonominin, kayıt altına alındığında ulusal GSYİH'ya katkıda bulunmasına fayda sağlamaktadır. Kayıt dışı ekonomi yasa dışı veya suç faaliyetlerini içermeyen, yasal olan ekonomik ve üretken faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi başka bir ifadeyle, ufak tefek işler ve nakit olarak ödenen ancak kayıt altına alınmayan her türlü hizmet dahil olmak üzere çok sayıda faaliyetleri ifade etmektedir (Williams ve Schneider, 2013: 25). Bu konuyu ele alan mevcut literatür doğrultusunda, çalışmada bu kayıt dışı ekonomi ölçüsü benimsenmiştir.

Kayıtlı ekonominin çevre üzerindeki etkisini araştıran çok sayıda çalışma bulunurken; gayri resmi faaliyetlerin çevresel etkisinin ne olduğunun bilinmesi sorunu hala yeterince araştırılmamıştır. Ancak bu konu önemlidir; çünkü kayıt dışı uygulamalar (kayıt dışı ekonomi) kayıt altına alınmaz. Çevresel düzenlemelerden, vergilendirmeden ve diğer devlet denetleme girişimlerinden kaçınılabilmektedir. Gayri resmi doğası nedeniyle, kayıt dışı ekonomi, vergiden kaçınma için bir katalizör olmaya devam etmektedir.

Bu makalenin katkılarından biri, ticaret açıklığının temsili olarak ihracat ve ithalatın GSYİH'ye oranının kayıt dışı ekonominin boyutuna kilit bir faktör olarak eklenmesidir. Enerji için bağımlı değişkenlerimiz enerji tüketim seviyesidir. Tüm ekonomik göstergeler Dünya Bankası'ndan, kayıt dışı ekonomi ile ilgili veriler ise Medina ve Schneider (2018)'den elde edilmiştir.

1999 yılında kurulan G-20 (20'ler Grubu), uluslararası ekonomik iş birliği için temel bir platformdur. G-20 ile her kıtadan en büyük gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler, küresel sorunların belirlenmesi ve çözümünde bir araya gelmektedir. G-20 üyeleri, dünya toplam üretiminin %86'sını, küresel nüfusun %64'ünü, küresel ticaretin %74'ünü, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) girişlerinin ise %88'ini oluşturmaktadır. G-20 ülkeleri, küresel ekonominin büyük bir bölümünü kontrol etmektedir (Uğur ve Taş, 2022: 22).

Bu durumdan hareketle G-20 üyesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi, dış ticaret ve ekonomik büyümenin enerji tüketimi üzerindeki etkisinin tespit edilmesi oldukça önem arz etmektedir.

1. Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonominin varlığı, ülkeler genelinde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi dışındaki payını tahmin etmek için araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Medina ve Schneider (2018), kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki ağırlıklı payını Sahra altı

ülkelerde %36.16, Avrupa ülkelerinde %20.20, OECD ülkelerinde %15.28, Güney Asya ülkelerinde %28.11 ve Doğu Asya ülkelerinde ise %21.24 olarak tahmin etmektedir.

Kayıt dışı ekonomi, iktisat literatüründe çeşitli tanımlara tabi tutulmaktadır. Smith (1994), gölge ekonomiyi, herhangi bir finansal, kurumsal veya düzenleyici amaç nedeniyle resmi makamlar tarafından tanımlanamayan yasal veya yasa dışı arayışlar olarak sınıflandırmaktadır. Kasten vergi ödememek, sosyal güvenlik fonları ve devlet yetkilileri tarafından kayıt altına alınmayan yasa dışı ekonomik faaliyetler, kayıt dışı ekonominin örneklerinden birkaçıdır (Şen haz vd., 2021: 8522). Fakat; yasa dışı veya suç faaliyetleri kayıt dışı ekonomiden sayılmaz. Kesin olarak, kayıt dışı ekonominin ölçüsü, gelir, katma değer veya diğer vergilerin ödenmesinden kaçınmak için kamu makamlarından kasıtlı olarak gizlenen, tüm piyasaya dayalı yasal mal ve hizmet üretimini içermektedir. Kayıt dışı ekonomide sosyal güvenlik primlerinin ödenmesi, belirli yasal işgücü piyasası standartlarını karşılama zorunluluğu veya belirli idari yükümlülükler uyma zorunluluğu bulunmamaktadır (Medina ve Schneider, 2018: 7).

Kayıt dışı ekonomi, ekonominin resmi sektörüyle güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca ülkenin siyasi ve sosyal yapısıyla aynı zamanda insan yaşamıyla güçlü bir bağı vardır. Bununla birlikte, kayıt dışı ekonominin etkisi ve rolü ile ilgili henüz araştırılmamış çok çeşitli alanlar bulunmaktadır. Bu gerçeğe dayanarak, kayıt dışı ekonomi ile diğer sektörler arasındaki ilişkinin doğasını ve bağlantılarını araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu tür ilişkilerden kayıt dışı ekonomi ve enerji talebi gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki akademisyenler tarafından incelenmektedir (Öztürk, 2010: 342; Lu vd., 2021: 17409). Bu ampirik ilişki arasındaki önemli nedenlerden biri, kayıt dışı ekonominin daha yüksek enerji tüketimi, daha yüksek enerji yoğunluğu ve daha yüksek yenilenemeyen enerji kullanımı ve daha yüksek bir kirliliğe yol açması ile ilişkilendirilebilmesidir. Bu nedenle kayıt dışı ekonomi olarak ilan edilmekte ve kayıt dışı kalmaktadır. Bundan dolayı, ekonominin kayıt dışı sektörü ele alınmadığında, enerji talebi tablosu bulanık kalır ve yanlış sonuçlara yol açabilmektedir (Benkraiem vd., 2019: 406).

2. Literatür Taraması

Enerji kaynakları bir ekonomide büyük bir öneme sahiptir. Özellikle gelişmekte olan bir ekonomide sanayileşmeyi kolaylaştırmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ithal enerji üzerindeki yüklerini azaltmaları gerekmektedir. Bu nedenle, birçok çalışma dünya genelinde enerji talebinin makroekonomik belirleyicilerini araştırmaktadır.

Ekonomi literatüründe enerji tüketimine neden olan faktörleri araştırmak için yoğun bir yarış olmasına rağmen, kayıt dışı ekonomi ile enerji tüketimi arasında bağlantı sağlamaya yönelik az miktarda ampirik çalışma mevcuttur.

Karanfil ve Özkaya (2007), Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin seviyesini 1973-2003 dönemi için tahmin etmişlerdir. Enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbondioksit (CO₂) emisyonları arasındaki bağlantıya dayanan çevresel bir yöntem kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, kayıt dışı ekonomi göz önüne alındığında, gerçek GSYİH hacminin beyan edilenden çok daha yüksek olduğunu kanıtlamışlardır. Ancak Karanfil (2008) çalışmasında, 1970-2005 yılları arasında Türkiye'de enerji tüketimi ile reel GSYİH arasındaki kayıt dışı

ekonominin rolünü incelemiştir. Bulguları, enerji tüketimi ile kayıt dışı ekonomi arasında önemsiz bir uzun vadeli ilişki ve nedensellik olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Başbay ve arkadaşları (2016), 1980–2012 dönemi boyunca 159 ülkeden oluşan bir grup için enerji tüketimi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar, göstergeler arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örneğin; gelişmekte olan ülkelerde, kayıt dışı sektörün %1 artması nedeniyle enerji talebinde ortalama %0,13'lük bir azalma meydana geldiğini bulmuşlardır.

Benzer şekilde, Nkengfack ve arkadaşları (2020), 22 Sahra Altı Afrika ülkesi örneğinde kayıt dışı ekonomiyi enerji talebinin ve çevresel bozulmanın bir belirleyicisi olarak değerlendirmiştir. Bulgular, 1991–2015 dönemi boyunca tüm gelir grupları için uzun ve kısa vadede kayıt dışı ekonominin boyutu ile CO₂ emisyonu arasında ters bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak, kayıt dışı ekonomi ile enerji tüketimi arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmektedirler.

Benkraiem ve arkadaşları (2019), Bolivya ekonomisinde 1960'tan 2015'e kadar kayıt dışı ekonomi ile enerji tüketimi arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit etmişlerdir. Bulgular, kayıt dışı ekonominin uzun vadede enerji tüketimi üzerindeki olumlu ve olumsuz değişimlerini göstermektedir. Kısa vadede, kayıt dışı ekonomideki artışın enerji tüketimini azaltmakta olduğunu ancak, kayıt dışı ekonomideki bir azalmanın enerji tüketimini etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır.

Chen ve arkadaşları (2021), 1990'dan 2016'ya kadar Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde kayıt dışı ekonominin enerji verimliliği üzerindeki teknolojik yenilik üzerindeki önemini tahmin etmek için düzenleyici bir değişken olarak kullanmışlardır. Bulguları, teknolojik yenilik ve enerji verimliliği arasındaki pozitif anlamlı bağlantıları doğrulamaktadır; ancak büyüyen kayıt dışı ekonomi, enerji verimliliği üzerinde zararlı bir etki göstermektedir.

Ayrıca, kayıt dışı ekonominin Güney Asya ülkelerindeki temiz enerji tüketimi üzerindeki simetrik ve asimetrik etkisi Sohail ve arkadaşları (2021) tarafından da tahmin edilmiştir. Bulgular, kayıt dışı ekonominin Sri Lanka'da enerji tüketimi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu, buna karşın Hindistan için olumsuz bir katkı sağladığını ve diğer ülkeler için anlamsız olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Canh ve arkadaşları (2021), 1991-2014 dönemi boyunca 115 ülkede yapmış olduğu çalışmada, yüksek bir kayıt dışı sektörün daha yüksek bir seviye, daha yüksek bir yoğunluk ve daha yüksek bir yenilenebilir enerji kullanımına neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3. Veriler ve Tanımlayıcı İstatistikler

3.1. Veri ve Veri Kaynakları

Bu çalışma; kayıt dışı ekonomi, ithalat, ihracat ve ekonomik büyümenin enerji kullanımını üzerindeki etkisini G-20 ülkeleri için panel veri seti ile analiz ederek incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın analizlerinde 2005-2017 periyodu, yıllık veriler kullanılmıştır. Seriler Dünya Bankası'ndan (worldbank.org, 2023) ve Medina-Schneider (2018)'den elde edilmiştir. Ülkeler ve veri tarihleri, G-20 ülke kategorisi içerisinde yer alması ve belirtilen tarihler için eksiksiz verilere sahip olmasından dolayı seçilmiştir. Çalışmanın yönteminde dinamik panel veri yöntemlerinden olan iki aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler

(GMM) Yöntemi uygulanmıştır. G-20 ülkeleri dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alan 19 ülkeden ve Avrupa Birliği Komisyonu'ndan oluşmaktadır. Bundan dolayı analizimizde 19 ülke yer almaktadır. Bu çalışmada araştırılan ülkeler aşağıdaki tablo 1'de listelenmektedir.

Tablo 1. G-20 Ülkelerinin Listesi

Almanya	Brezilya	G. Afrika	İtalya	Rusya
Arjantin	Çin	G. Kore	Japonya	S. Arabistan
Amerika	Endonezya	Hindistan	Kanada	Türkiye
Avustralya	Fransa	İngiltere	Meksika	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Değişkenlerin Tanımı

Bu çalışmadaki regresyon denkleminde incelenen bağımlı değişken olan Enerji Kullanımı (EK), yerli üretim artı ithalat ve stok değişimleri, eksi ihracat ve uluslararası taşımacılık yapan gemilere ve uçaklara sağlanan yakıtlara eşit olan diğer nihai kullanım yakıtlarına dönüştürülmeden önce birincil enerjinin kullanımını ifade etmektedir. Bağımsız değişkenlerden İthalat (İTH), mal ve hizmet ithalatını yani dünyanın geri kalanından alınan tüm mal ve diğer piyasa hizmetlerinin değerini temsil etmektedir. İhracat (İHR), mal ve hizmet ihracatını yani dünyanın geri kalanına sağlanan tüm mal ve diğer piyasa hizmetlerinin değerini temsil etmektedir. Kişi başına GSYİH, gayri safi yurtiçi hasılanın nüfusa bölünmesiyle elde edilmektedir. Son olarak ise Medina ve Schneider (2018)'den toplanan ve GSYİH yüzdesi ile sunulan kayıt dışı ekonominin boyutudur. Aşağıdaki tablo 2'de değişkenlerin kısaltmaları ve tüm değişkenlerin kaynakları sunulmaktadır.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenler ve Tanımları

Değişken	Açıklama	Kaynak
EK	Enerji Kullanımı (Kişi Başına Kg Petrol Eşdeğeri)	WDI
İTH	Mal ve hizmet ithalatı (GSYİH'nın yüzdesi)	WDI
İHR	Mal ve hizmet ihracatı (GSYİH'nın yüzdesi)	WDI
GSYİH	Kişi başına GSYİH (sabit 2015 ABD doları)	WDI
KDE	Kayıt Dışı Ekonomi (GSYİH'nın yüzdesi)	Medina L. ve Schneider F. (2018)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3. Değişkenlerin Özet İstatistikleri

Aşağıdaki tablo 3'te G-20 ülkelerinin özet istatistikleri yer almaktadır. Kişi başına düşen enerji kullanımı ortalama 3494 kg, minimum 449 kg ve maksimum 8422 kg'dır. GSYİH yüzdesi ile ölçülen kayıt dışı ekonominin ortalama değeri 18.83, minimum değer 5.7, maksimum değer 40.4'tür. Kişi başına düşen GSYİH ortalama 23541 dolar, minimum 953 dolar ve maksimum 5821 dolardır.

Tablo 3. Özet İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Std.Sapma	Minimum	Maksimum
EK	3494,48	2189,16	449,76	8422,03
İTH	25,83	8,02	11,25	52,22
İHR	28,87	11,87	9,98	62,11
GSYİH	23541,4	17497,7	953,5	58215,4
KDE	18,83	8,65	5,7	40,4

4. Metodoloji

Makalede değişkenler arasındaki bağı araştırmak için dinamik panel yöntemlerinden olan iki aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) uygulanmıştır.

Heterojenlik sorunlarına çözüm sağlar ve heterojenliğin sonuçlar üzerindeki etkilerini kontrol eder. Dinamik modelde hata terimi ile bağımlı değişken gecikmeli değeri arasında korelasyon bulunması, en küçük kareler yöntemlerinin kullanılması durumunda tutarsız sonuçlar oluşturmaktadır. Sistem GMM yöntemi ile bu tutarsız sonuçların önüne geçmektedir (Baltagi, 2008: 138).

Sistem GMM yönteminde, fark GMM yöntemindeki gibi t döneminden t-1 döneminin fark alma işlemi yerine, değişkenlerin bütün olası gelecek değerlerinin ortalamalarının farkı alındığından birinci farklar yönteminden kaynaklanan veri kaybı minimuma indirilmektedir (Blundell ve Bond, 2000: 334).

GMM model denklemi aşağıda verilmiştir:

$$Y_{it} = \delta Y_{i,t-1} + \beta_1 X_{1,it} + \beta_2 X_{2,it} + \beta_3 X_{3,it} + \beta_4 X_{4,it} + \beta_5 X_{5,it} + \beta_6 X_{6,it} + u_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

GMM modelinin diğer temel özelliği, otokorelasyon ve değişen varyans etkilerini kontrol etmektir (Dağılgan, 2022: 2558).

Değişkenleri kullanan GMM denklemi aşağıdaki gibi verilmiştir:

$$EK_{it} = \delta EK_{i,t-1} + \beta_1 İTH_{1,it} + \beta_2 İHR_{2,it} + \beta_3 GSYİH_{3,it} + \beta_4 KDE_{4,it} + u_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

H₁ hipotezimizde kullanacağımız modelimiz yukarıda yer alan Model 2'dir. Kayıt dışı ekonomi, ithalat, ihracat ve ekonomik büyümenin enerji kullanımı üzerindeki etkisini ölçmek için kullanılacak modeldir.

"Bu çalışmada, ekonometrik analiz programı olan Stata programı yardımıyla gerçekleştirilmiş ve Roodman (2009) tarafından geliştirilen Sistem GMM için yazılan kod kullanılmıştır" (Dağılgan, 2022: 2558).

5. Bulgular

Tablo 4'teki korelasyon matrisi, ampirik modeldeki değişkenler arasındaki ilişkiyi dikkate almak için analiz edilmektedir. Genel olarak, enerji kullanımı ile bağımsız değişkenler arasında pozitif korelasyona sahip olduğu gözlenmektedir.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

	EK	İTH	İHR	GSYİH	KDE
EK	1				
İTH	0.17	1			
İHR	0.37	0.66	1		
GSYİH	0.72	0.05	0.20	1	
KDE	-0.50	-0.10	-0.18	-0.74	1

Bu makalenin ana ampirik sonuçları, iki farklı modelleme yapılarak tablo 5'te özetlenmiştir. Sırasıyla tüm değişkenlerin olduğu model ve kayıt dışı ekonominin olmadığı modeldir.

Etki düzeyinde farklılıklar olmasına rağmen, genel olarak iki modelin tüm sonuçlarının, ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme ile enerji kullanımı arasında pozitif bir bağlantının ve istatistiksel anlamlılığın varlığını gösterdiği açıktır. Kayıt dışı ekonomi boyutu ile enerji kullanımı arasında ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuca ulaşılmıştır. Değişkenler arasında en fazla etki düzeyine sahip değişken kişi başına düşen GSYİH değişkenidir.

Tablo 5. Sistem GMM Analiz Sonuçları

	Model 1	Model 2
<i>Bağımsız Değişkenler</i>		
EK(t-1)	0.751** (9.67)	0.761** (8.84)
İTH	0.476* (0.35)	0.088* (0.74)
İHR	0.196** (1.83)	0.282** (2.39)
GSYİH	2.966** (2.80)	2.206** (2.23)
KDE	-0.189** (-0.86)	
Wald chi2(Olasılık)	0.000	0.000
N (Gözlem sayısı)	247	247
AR(1)	-1.51	-1.48
p-değeri	(0.013)	(0.014)
AR(2)	0.86	0.83
p-değeri	(0.388)	(0.406)
Hansen Testi	15.91	14.42
p-değeri	(0.201)	(0.352)

“***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde katsayıların anlamlılığını ifade etmektedir. Parantez içindeki terimler z istatistiklerini belirtir. AR2 Testi H0: 2. dereceden otokorelasyon yoktur. Hansen Testi H0: Aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir” (Dağılğan, 2022: 2559).

Enerji kullanımı değişkeninin gecikmeli t-1 dönemi ile ilişkisinde iki modelde de pozitif anlamlı sonuçlar verdiği görülmektedir. T-1 döneminde meydana gelen %1'lik bir artış normal dönemdeki enerji kullanımını %0.75 artırmaktadır. Bu bağlantı istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Enerji kullanımı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan G-20 ekonomilerinde bir önceki yıldan daha fazla enerji tüketildiğini bize göstermektedir. Bu durum, önceki enerji kullanım düzeylerinin, yani t-1 dönemindeki enerji kullanım tahminlerinin, mevcut tahminlerle, yani t dönemindeki tahminlerle yüksek oranda ilişkili olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar literatür ile uyumludur (Canh vd., 2021: 12).

Kayıt dışı ekonomi ve enerji kullanımı arasındaki ilişki irdelendiğinde, kayıt dışı ekonomideki artışın enerji kullanımını azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Kayıt dışı ekonomide meydana gelen %1'lik bir artış enerji kullanımını %0.18 azaltmaktadır. Bu bağlantı istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlıdır. Elde edilen sonuçlar mevcut literatürdeki Başbay vd. (2016), Nkengfack vd. (2020) ve Benkraiem vd. (2019) yapmış olduğu çalışmalar ile uyumludur.

İthalat, ihracat ve kişi başına düşen GSYİH değişkenleri ile enerji kullanımı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu değişkenlerdeki %1'lik bir artış sırasıyla %0.47, %0.19 ve %2.96 oranında artırmaktadır.

Son olarak, GMM modelindeki birinci dereceden varyansın otokorelasyonunu kontrol eden Arellano-Bond (1991) testinin sonuçları (AR (2) $p=0.388$) 0.1'den büyüktür ve bu durum, modelin 1. seviyede otokorelasyona sahip olduğu hipotezini reddetmektedir. Böylece, GMM tahmini içsellik sorununu çözmektedir. Hansan testi sonuçlarına göre ise, GMM Arellano ve Bond (1991) testinin sonuçları modelin kısıtlamalarının üstesinden gelmektedir. Tüm modeller 0.1 değerinden büyüktür.

SONUÇ

Bu çalışma, 2005-2017 dönemi boyunca G-20 ülkelerinde kayıt dışı ekonominin etkisini entegre ederek enerji tüketiminin belirleyicilerini araştırmaktadır. Enerji tüketiminin belirleyicilerini analiz etmek için dinamik panel verilerine sistem-GMM yöntemi uygulanmıştır. Bu makalenin en büyük katkısı, enerji tüketiminin belirleyicilerine kayıt dışı ekonominin dahil edilmesidir. Ana açıklayıcı değişkenimiz, Medina ve Schneider (2018)'in yakın tarihli çalışmasından derlenen kayıt dışı ekonominin GSYİH'ya oranıdır. Kayıt dışı ekonominin etkisinin ve diğer açıklayıcı değişkenlerin birleşik analizi, mevcut literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

İlk olarak, ampirik kanıtlar elde edilen sonuçlara göre bir önceki enerji tüketiminde meydana gelen bir artış, sonraki dönemde enerji tüketimini artırmaktadır (Canh vd., 2021: 12). İkincisi, kayıt dışı ekonominin enerji tüketimi üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Kayıt dışı ekonomide meydana gelen bir artış enerji kullanımını azaltmaktadır. Bu durum G-20 ülkelerinin kayıt dışı ekonomi seviyelerine önem verdiklerini ve düşük seviyelerde tutarak, enerji tüketimini resmi ekonomide gerçekleştirmeye gayret ettikleri şeklinde yorumlanabilmektedir. Ayrıca bulgularımız mevcut literatürdeki Başbay vd. (2016), Nkengfack vd. (2020) ve Benkraiem vd. (2019) yapmış olduğu çalışmalar ile uyum sağlamaktadır.

Son olarak, sanayileşme enerji kullanımını artıran en önemli etkenlerdendir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri içerisinde barındıran G-20 ülkeleri sanayileşmede de en önde yer almaktadır. Dünya toplam üretiminin %86'sını, küresel nüfusun %64'ünü, küresel ticaretin %74'ünü gerçekleştirmektedir. Analiz sonuçları da bu verileri destekler niteliktedir. İhracat ve ithalat rakamlarındaki artış, enerji kullanımını artırıcı bir etki yapmaktadır.

Sonuç olarak; dünya ekonomisinde büyük bir yere sahip olan G-20 ülkelerinin, enerji tüketiminde kayıt dışı ekonominin ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme verileri kadar önemli bir yere sahip olduğu söylenebilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Yapmış olduğum bu çalışmada sunmuş olduğum veri ve analizleri, elde ettiğim bilgileri, belgeleri ahlaki kurallar ve akademiye uygun kurallar çerçevesinde elde ettiğimi bildiririm. Yine elde ettiğim tüm bilgileri, dokümanları ve neticeleri bilimsel kaynaklardan etik kurallarına uyarak yararlandığımı bildiririm. Yaptığım çalışmamda faydalandığım tüm eserlerin uygun atıflarda bulunarak kaynak gösterimi yaptığımı ve kullandığım verilerde bir farklılık oluşturmadığımı, çalışmamın özgünlük yönünden uygunluğunu bildiririm. Aksi bir hal ortaya çıktığında aleyhime oluşacak her türlü hak kayıplarını kabul ettiğimi açıklarım.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Hazırlanmış olan bu çalışma sadece bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arellano, M. ve S. Bond (1991). "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations". *The Review of Economic Studies*, 58 (2), 277–297.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric Analysis of Panel Data*. 4.Edition. Chichester: Wiley.
- Basbay, M. M., C. Elgin ve O. Torul (2016). *Energy Consumption and the Size of the Informal Economy*. Economics Discussion Papers, No 2016-6. Kiel Institute: The World Economy.
- Benkraiem, R., A. Lahiani, A. Miloudi ve M. Shahbaz (2019). "The Asymmetric Role of Shadow Economy in the Energy-Growth Nexus in Bolivia". *Energy Policy*, 125, 405–417.
- Blundell, R. ve S. Bond (2000). "GMM Estimation with Persistent Panel Data: An Application to Production Functions". *Econometric Reviews*, 19 (3), 331-339.
- Canh, N. P., C. Schinckus, S. D. Thanh ve F.H.L. Chong (2021). "The Determinants of the Energy Consumption: A Shadow Economy-Based Perspective". *Energy*, 225, 1-14.
- Chen, M., A. Sinha, K. Hu ve M. I. Shah (2021). "Impact of Technological Innovation on Energy Efficiency in Industry 4.0 Era: Moderation of Shadow Economy in Sustainable Development". *Technological Forecasting Social Change*, 164, 1-10.

- Dağılğan, G. (2022). "Ekonomik Büyüme ve Hukukun Üstünlüğünün Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği". *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8 (66), 2554-2561.
- https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-targets-directive-and-rules/energy-efficiency-targets_en (10.01.2023)
- <https://www.iea.org/data-and-statistics> (11.01.2023)
- <https://data.worldbank.org/> (10.01.2023)
- <https://www.unodc.org/> (11.01.2023)
- Karanfil, F. ve A. Özkaya (2007). "Estimation of Real GDP and Unrecorded Economy in Turkey Based on Environmental Data". *Energy Policy*, 35 (10), 4902-4908.
- Karanfil, F. (2008). "Energy Consumption and Economic Growth Revisited: Does the size of Unrecorded Economy Matter?". *Energy Policy*, 36 (8), 3029-3035.
- Lu, L., X. Fan, S. Ullah ve M. Z. Younas (2021). "Re-Evaluating the Dynamic Role of Shadow Economy and Environmental Policy Stringency in the Energy-Growth Nexus in China". *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 17406-17416.
- Medina, L. ve M. F. Schneider (2018). *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583> (03.01.2023)
- Nkengfack, H., H. K. Fotio ve A. Totouom (2020). "How Does the Shadow Economy Affect Environmental Quality in Sub-Saharan Africa? Evidence from Heterogeneous Panel Estimations". *Journal of the Knowledge Economy*, 12, 1635-1651.
- Öztürk, I. (2010). "A Literature Survey on Energy-Growth Nexus". *Energy Policy*, 38 (1), 340-349.
- Rehman, A., D. Zhang, A. A. Chandio ve M. Irfan (2020). "Does Electricity Production from Different Sources in Pakistan Have Dominant Contribution to Economic Growth? Empirical Evidence from Long-Run and Short-Run Analysis". *The Electricity Journal*, 33 (3), 1-9.
- Roodman, D. (2009). "How to Do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata". *The Stata Journal*, 9 (1), 86-136.
- Smith, P. (1994). *Assessing the Size of the Underground Economy: The Canadian Statistical Perspectives*. Statistics Canada: Ottawa.
- Sohail, M. T., S. Ullah, M. T. Majeed, A. Usman ve Z. Andlib (2021). "The Shadow Economy in South Asia: Dynamic Effects on Clean Energy Consumption and Environmental Pollution". *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 29265-29275.
- Şen haz, Z, S. Katircioglu ve S. Katircioglu (2021). "Dynamic Effects of Shadow Economy and Environmental Pollution on the Energy Stock Prices: Empirical Evidence From OECD Countries". *Environmental Science and Pollution Research*, 28 (7), 8520-8529.

Uğur, B. ve S. Taş (2022). "Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İhracat Üzerine Etkileri: G-20 Üyesi Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomilerin Karşılaştırılması". *Journal of Economics and Research*, 3 (1), 20-37.

Williams, C. C. ve F. Schneider (2013). *The Shadow Economy*. London: Institute of Economic Affairs.

EXTENDED ABSTRACT

Today, energy consumption issues are among the most pressing and researched issues in the world. The Energy Roadmap 2050 directive was adopted by the European Commission to implement energy saving reforms. This roadmap sets out the basic principles for transforming the functioning of the world's energy market. According to the European Union (EU) Energy Efficiency Directive, the main target set in 2020 is to reduce energy use by 20% and increase energy efficiency by 32.5% until 2030. Given these realities, the governments of the vast majority of EU countries have set their own National energy efficiency targets for 2020 and have developed national strategies to achieve them.

The energy sector plays an important role in the development and economic growth of any country. Countries experiencing a power crisis with poor economic performance often complain of inefficient energy policy and insufficient energy production.

Most of the energy resources are used as a basis for the production of goods or the provision of services in the informal sector of the economy. Despite a number of regulations in the field of energy saving, strengthening control over the energy resources market and promoting and financing measures for the implementation of energy saving technologies, a significant part of the unregistered energy use market is not controlled by the states. To date, the share of the informal economy fluctuates between 10-40% of the Gross Domestic Product (GDP).

The informal economy is a set of unknown economic factors that include both legal and illegal activities that are not recorded in government accounting. In other words, the informal economy includes all currently unregistered economic activities that take place outside the framework of bureaucratic public and private sector organizations. It is impossible to measure unknown factors related to illegal economic activities. Several recent studies have attempted to overcome this problem by proposing new measures for the informal economy.

The informal economy is defined as economic and productive activities that are legal and do not involve illegal or criminal activities. In other words, the informal economy refers to a large number of activities, including small jobs and all kinds of services that are paid in cash but not recorded.

The informal economy has a strong relationship with the formal sector of the economy. In addition, it has a strong connection with the political and social structure of the country, as well as with human life. However, there is a wide variety of areas regarding the impact and role of the informal economy that have yet to be explored. Based on this fact, it is thought that researching the nature and connections of the relationship between the informal economy and other sectors will contribute to the literature. Among such relationships, the relationship between macroeconomic variables such as the informal economy and energy demand is examined by academics.

Founded in 1999, the G-20 is a fundamental platform for international economic cooperation. With the G-20, the largest developed and developing economies from every continent come together to identify and solve global problems. G-20 countries control a large part of the global economy. Based on this situation, it is very important to determine the effect of informal economy, foreign trade and economic growth on energy consumption in developed and developing countries, which are members of the G-20.

This study investigates the determinants of energy consumption by integrating the impact of the informal economy in the G-20 countries during the 2005-2017 period. The major contribution of this article is the inclusion of the informal economy in the determinants of energy consumption.

First, empirical evidence suggests that an increase in previous energy consumption increases energy consumption in the next period. Second, it shows that the informal economy has a strong impact on energy consumption. An increase in the informal economy reduces energy use. This situation can be interpreted as the G-20 countries attach importance to the informal economy levels and try to realize their energy consumption in the official economy by keeping them at low levels.

Finally, industrialization is one of the most important factors that increase energy use. G-20 countries, which include developed and developing countries, are also at the forefront of industrialization. It accounts for 86% of the world's total production, 64% of the global population, and 74% of global trade. Analysis results also support these data. The increase in export and import figures has an increasing effect on energy use.

In conclusion; It can be said that the G-20 countries, which have a large place in the world economy, have an important place in energy consumption as much as the import, export and economic growth data of the informal economy.

ENTEĞRE RAPORLAMA ÇERÇEVESİ İLKELERİNİN YILLIK FAALİYET RAPORLARINDA AÇIKLANMA DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ: FAİZSİZ BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

İbrahim YAVUZ²
Semra ÖNCÜ³
Ayşe NECEF YERELİ⁴
Fatma TEKTÜFEKÇİ⁵

Öz

Entegre raporlama, finansal raporlama aracılığıyla sunulan finansal bilgiler ve ağırlıklı olarak sürdürülebilirlik raporlarında sunulan finansal olmayan bilgileri tek bir raporda sunan kurumsal raporlama yaklaşımıdır. Entegre Rapor, kılavuz ilkeler ve içerik öğeleri dikkate alınarak hazırlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, faizsiz bankacılık ve entegre raporlamaya ilişkin kavramsal çerçevenin verilmesi, küresel faizsiz bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların yayımlamış oldukları yıllık faaliyet raporlarında içerik analizi yoluyla entegre raporlama çerçevesi kılavuz ilkeler ve içerik öğelerinin açıklanma skorunu belirlemektir. Yapılan içerik analizi sonucunda; faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında, kılavuz ilkeler ve içerik öğelerine yönelik; kılavuz ilkelerden olan güvenilirlik ve tamlik, karşılaştırılabilirlik ve tutarlılık ilkeleri dışında genel olarak yeterli açıklama yapmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Faizsiz Bankacılık
Entegre Raporlama
Kılavuz İlkeler
İçerik Öğeleri

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 12.01.2023
Kabul Tarihi : 18.04.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1233069

¹ Bu makale; Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Doktora programında Prof. Dr. Semra Öncü danışmanlığında hazırlanan "Yıllık Faaliyet Raporlarının Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi İlkelerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi: Faizsiz Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma" adlı tezden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Simav Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, e-posta ibrahim.yavuz@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2099-0625.

³ Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: semra.oncu@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2315-5438.

⁴ Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: ayseyereli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3174-6473.

⁵ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: f.tektufekci@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4276-0959.

DETERMINING THE LEVEL OF DISCLOSURE OF INTEGRATED REPORTING FRAMEWORK PRINCIPLES IN ANNUAL REPORTS: A RESEARCH ON THE INTEREST-FREE BANKING SECTOR

Abstract

Integrated reporting is a corporate reporting approach that presents financial information presented through financial reporting and non-financial information mainly presented in sustainability reports in a single report. The Integrated Report is prepared taking into account the guidelines and content elements. The purpose of this study is to give the conceptual framework of interest-free banking and integrated reporting, to determine the score of disclosure of integrated reporting framework guidelines and content items through content analysis in the annual reports published by banks operating in the global interest-free banking sector. As a result of the content analysis; for the guiding principles and content elements in the annual reports of interest-free banks; It has been determined that, apart from the principles of reliability and completeness, comparability and consistency, which are among the guidelines, it does not make sufficient explanations in general.

Keywords

Interest-Free Banking
Integrated Reporting
Guiding Principles
Content Element

Article Info

Research Article

Received : 12.01.2023
Accepted : 18.04.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1233069

Kaynakça Gösterimi: Yavuz, İ., Öncü, S., Necef Yereli, A. ve Tektüfekçi, F. (2023). Entegre Raporlama Çerçevesi İlkelerinin Yıllık Faaliyet Raporlarında Açıklanma Düzeyinin Belirlenmesi: Faizsiz Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4 (2), 228-254.

Citation Information: Yavuz, I., Oncu, S., Necef Yereli, A. and Tektufekci, F. (2023). Determining the Level of Disclosure of Integrated Reporting Framework Principles in Annual Reports: A Research on the Interest-Free Banking Sector. *Journal of Society, Economics and Management*, 4 (2), 228-254.

GİRİŞ

Son yıllarda çevresel, sosyal ve yönetim gibi konularda meydana gelen değişim ve gelişmeler nedeniyle işletmelerin, kurum ve kuruluşların faaliyet sonuçlarının raporlandığı ve finansal bilgilerin ağırlıkla yer aldığı kurumsal raporların revize edilmesi ihtiyacı söz konusu olmuştur. Yine mevcut raporlama araçlarının paydaş gruplarının ihtiyaç duyduğu bilgiyi karşılamada yetersiz kalması, yeni bir raporlama aracı ihtiyacını gündeme getirmiştir. Finansal raporlama paydaşların bilgi ihtiyacına cevap verememiş; önce çevresel, sosyal ve yönetsel konuları sunan sürdürülebilirlik raporlaması ardından finansal ve finansal olmayan bilgileri, entegre düşünce temelinde, bir araya getiren entegre raporlama gündeme gelmiştir. Entegre raporlama, işletme faaliyetlerinin kısa, orta, uzun vade için değer yaratıldığını, korunduğunu veya tüketildiğini (aşındığını) gösteren, finansal ve finansal olmayan bilgileri entegre düşünce temelinde sunan kurumsal raporlama yaklaşımıdır.

Faizsiz bankalar, işleyiş biçimini İslam dininin temel ilkelerinden almakta, aktif büyüklüğü her geçen yıl büyük bir artış göstermekte ve finansal kuruluşlar içerisinde önem kazanmaktadır. Bu nedenle çalışmada; faizsiz bankacılık sektörünün yeni kurumsal raporlama aracı olan entegre raporlamanın benimsenme durumunu görmek amaçlanmıştır.

Çalışmada öncelikle entegre raporlamaya yönelik teorik çerçeveye değinilecek sonrasında araştırma bulgularına ve değerlendirmelerine değinilecektir.

1. Entegre Raporlama

1.1. Entegre Rapor, Entegre Raporlama Kavramı ve Entegre Raporlama Çerçevesi Kılavuz İlkeler ve İçerik Öğeleri

İşletmelerin, kurum ve kuruluşların paydaşlarına sunduğu finansal raporlar, yönetsel sorunlar, kaynakların yetersiz kalması, fakirlik, eşitsizlik, iklim değişikliği, toplumsal problemler, su kıtlığı (yetersizliği), çevre kirliliği ve bunların sonuçları olan finansal olmayan bilgileri sunma ihtiyacına cevap verememiştir (Dumay vd., 2016: 166). Finansal raporlar, finansal durumu, finansal performansı, özkaynaklardaki değişimi sunarken; işletme faaliyetlerinin sosyal, çevresel ve yönetsel sonuçlarını, değer nasıl yaratıldığını, korunduğunu, tükendiğini yansıtmaya ihtiyacına cevap verememiştir.

Yukarıda ifade edilen eksiklikler nedeniyle işletmeler, paydaş gruplarının ihtiyaç duyduğu bilgileri sunmak için çevresel raporlar, kurumsal yönetim raporları, sürdürülebilirlik raporları yayımlamaya başlamışlardır. Ancak bu tür raporlama araçları da işletme, kurum ve kuruluşların stratejisi, yönetsel ve diğer faaliyetleri, finansal ve finansal olmayan bilgiler arasındaki bağlantıyı sağlayamamış, 'entegre raporlama' adında yeni bir kurumsal raporlama aracına ihtiyaç duyulmuştur (International Integrated Reporting Council-IIRC, 2011: 2).

Entegre raporlama; bir kuruluş tarafından değer nasıl yaratıldığı, korunduğu ve tükendiğini ve değer yaratma süreci ile ilgili bilgilendirmeyi entegre düşünce temelinde raporlayan entegre (bütüncül) bir raporun düzenlenmesi süreci ve faaliyetidir. Entegre rapor ise kuruluşun stratejisinin, kurumsal yönetiminin, performansının ve beklentilerinin kuruluşun dış çevresi bağlamında kısa orta ve uzun vadede değer nasıl yaratılacağını kısa ve öz bir şekilde sunulmasıdır. Bir süreç üzerine inşa edile entegre raporlama, işletme

stratejisinin tüm paydaş gruplarının menfaatini sağlayacak şekilde oluşturulması, entegre işletme faaliyetlerinin entegre düşünce temelinde yürütülmesi ve sermaye ögeleri üzerinde yaratılan değer entegre rapor ile bilgi kullanıcılarına aktarılması ile sonuçlanır (Yüksel, 2018: 194). Entegre düşünce; bir kuruluşun işletme ve fonksiyonel birimleri arasındaki ilişkileri ve sermaye ögelerini nasıl etkilediğini ya da nasıl etkilendiğini değerlendirmesidir (IIRC, 2021: 53). Üzerinde değer yaratılacak sermaye ögeleri, Uluslararası Entegre Raporlama (ER) Çerçevesi'nde; finansal sermaye, üretilmiş sermaye, sosyal ve ilişkisel sermaye, insan sermayesi, doğal sermaye ve entelektüel sermaye olarak ele alınmıştır (IIRC, 2021: 18-19).

Uluslararası ER Çerçeve'nin 2. Bölümünde entegre raporun hazırlanmasında yol gösterici ilkeler Kılavuz İlkeler ve entegre bir raporda bulunması gereken ögelerin neler olması gerektiğini gösteren İçerik Ögeleri ele alınmaktadır. ER Çerçevesi'nde yedi Kılavuz İlke olup, özellikleri aşağıda Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Kılavuz İlkeler ve Özellikleri

Kılavuz İlkeler	Özellikleri
Stratejik Odak ve Geleceğe Yönelim	“*Kuruluşun stratejisi ve kaynak aktarımı” “*Kuruluşun pazardaki konumu ve kuruluşun iş modelini etkileyen risk ve fırsatlar” “*Geçmiş ve gelecek performans arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönünü değiştirebilecek faktörler” “*Kuruluşun gelecekteki stratejik yönünü belirlerken geçmiş deneyimlerden neler öğrendiği”
Bilgiler Arası Bağlantı	“*İçerik ögeleri” “*Dün, bugün ve yarın” “*Sermaye ögeleri” “*Finansal bilgiler ve diğer bilgiler” “*Nicel ve nitel bilgiler” “*Yönetim bilgileri, yönetim kurulu bilgileri ve kuruluş tarafından rapor edilen bilgiler” “*Entegre rapordaki bilgiler, kuruluşun diğer bildirimlerindeki bilgiler, diğer kaynaklardan gelen bilgiler”
Paydaşlarla İlişkiler	“*Paydaşların değer algısının ne olduğunun anlaşılması” “*Henüz ilgi çekmeyen ancak önemi giderek artan konular, trendler” “*Günlük işlerle ilgili paydaşlarla iletişime geçilmesi” “*Başlıca paydaşların meşru ihtiyaç ve beklentilerinin anlaşılması”
Önemlilik	“*Önemlilik belirleme süreci; ilgili konuların belirlenmesi, ilgili konuların öneminin belirlenmesi, önem derecelerine göre konulara öncelik verilmesi ve maddi konular hakkında açıklanacak bilgilerin belirlenmesi” “*Raporlama sınırının belirlenmesi”
Kısa ve Öz Olma	“*Entegre bir rapor kısa ve öz olmalıdır” “*Entegre raporda sunulan bilgiler mantıklı bir yapıyla sunulmalıdır” “*Kavramlar net, mümkün olduğunca az kelime ile ifade edilmelidir” “*Raporda mesleki ifadeler ve oldukça teknik kelimeler olmamalı”
Güvenilirlik ve Tamlık	“*Entegre bir rapor için güvenilirlik; sunulan bilgilerin dengeli ve maddi hata içermeyecek şekilde sunulmasıdır” “*Entegre bir rapor için tamlık (eksiksizlik); maliyet/fayda, geleceğe yönelik bilgiler ve rekabet avantajı ile ilgili konular”

Tutarlılık ve Karşılaştırılabilirlik	“*Entegre bir rapor için tutarlılık; raporlama ilkelerinin birbirinin izleyen dönemlerde değiştirilmeden kullanılması” “*Temel performans göstergeleri de tutarlılık kavramının kapsamına dâhildir” “*Entegre bir rapor için karşılaştırılabilirlik; rapor, hem kuruluşun geçmiş dönem raporlarıyla hem de aynı sektördeki diğer kuruluşlarla karşılaştırılabilirliği sağlamalıdır”

Kaynak: (IIRC, 2021: 3A-3G’den faydalanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.)

Çerçeve’de kurumsal genel görünüm ve dış çevre, kurumsal yönetim, iş modeli, risk ve fırsatlar, strateji ve kaynak aktarımı, performans, genel görünüm, hazırlık ve sunum temeli olmak üzere sekiz İçerik Ögesinin tanımına yer verilmiştir. İçerik öğeleri ve özellikleri aşağıda Tablo 2’de sunulduğu gibidir.

Tablo 2: İçerik Öğeleri ve Özellikleri

İçerik Ögesi	Özellikleri
Kurumsal Genel Görünüm ve Dış Çevre	“Kurumsal genel görünüm kapsamında, entegre bir rapor, kuruluşun misyonunu, vizyonunu ve amacını tanımlamalı ve kuruluşun kültür, etik, değerler, mülkiyet, işletme yapısı, temel faaliyetler, pazarlar, değer zinciri içerisindeki yerini sunmalıdır. Bir kuruluşun dış çevresi; rakipler, müşteriler, tedarikçiler, kilit paydaşların meşru istek ve ihtiyaçları, ekonomik denge, küreselleşme, mikro ve makro koşullar, rakiplerin güçlü ve zayıf yönleri, müşterilerin talepleri, teknolojik değişim, demografik değişimler, sağlık sistemleri ve toplumsal değerler sistemindeki değişimler, iklim değişikliği, kaynak kıtlığı, faaliyet gösterilen yasal ortam, siyasi gelişmeler gibi birçok unsuru ve dış çevreyi etkileyen faktörleri içerir”
Kurumsal Yönetim	“Kuruluşun kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma yeteneğini etkileyen ve yönetsel bir süreç içerisinde yer alan bilgilerin açıklanması gerekir.”
İş Modeli	“Girdiler ve iş faaliyetleri yoluyla stratejik amaçlarına ulaşmayı ve kısa orta ve uzun vadede değer yaratmayı hedefleyen bir sistemdir. Entegre bir raporun iş modelinin girdileri, iş faaliyetlerini, çıktıları ve sonuçları açıklaması.”
Riskler ve Fırsatlar	“Kısa, orta ve uzun vadede faaliyetlerle ilgili sermaye öğeleri üzerinde ve sermaye öğelerinin hem elde edilmesinde hem de kalitesi üzerinde etkili olan, iç ve dış risk ve fırsatları açıklanması.”
Strateji ve Kaynak Aktarımı	“Kuruluşun kısa, orta ve uzun vadede değer nasıl yaratıldığını, korunduğunu veya azaldığını gösteren entegre bir raporda, stratejik amaçlarını, stratejilerini uygulamak için kaynakların nasıl tahsis edildiğini, başarıları ve ulaşılması beklenen sonuçları nasıl ölçeceğini sunması ve tanımlaması.”
Performans	“Performans, kuruluşun temel faaliyetleri sonucunda ulaştığı finansal (nicel) ve finansal olmayan (nitel) bilgiler, kuruluşun sermaye unsurları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, hedefler, risk ve fırsatlar üzerindeki finansal olmayan göstergelerin etkileri ve bu etkileri ölçmek için kullanılan yöntemler, kilit paydaşlarla olan ilişkilere verilen önem, paydaşların ihtiyaç ve beklentilerinin ne ölçüde dikkate alındığı, geçmiş

	ve bugünkü performans arasındaki ilişkileri içermekte olup bu konulara ilişkin bilgilerin entegre raporda sunulması.”
Genel Görünüş	“Kuruluşun zaman içinde beklediği değişikliklerin, güvenilir ve şeffaf analizler sonucunda elde edilen bilgilerin entegre raporda raporlanması.”
Hazırlık ve Sunum Temeli	“Kuruluşun entegre raporun hazırlaması ve sunumunun yapılmasında; önemlilik belirleme sürecinin özeti, raporlama sınırı ve raporlama sınırının nasıl belirlendiği hakkında açıklama ve maddi konuları ele almak için kullanılan çerçevelerin ve yöntemlerin özetinin açıklanması gerekir.”

Kaynak: (IIRC, 2021: 4A-4H'den faydalanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.)

2. Entegre Raporlama Çerçevesi İlkelerinin Faizsiz Bankaların Yıllık Faaliyet Raporlarında Açıklanma Düzeyinin Belirlenmesi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi ilkeleri dikkate alınarak, faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında entegre raporlama kılavuz ilkeler ve içerik öğelerinin açıklanma skorunu ölçmek ve değerlendirmektir. Araştırma dünyada ve Türkiye’de faizsiz bankaların entegre raporlamadaki durumunu görmek ve entegre raporlamanın uygulanması konusunda hem Türkiye’deki katılım bankalarına hem de diğer faizsiz bankalara rehberlik etmek açısından önem arz etmektedir.

2.2. Araştırma Yöntemi ve Tekniği

Çalışmada, faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporunda, entegre raporlama kılavuz ilkeleri ve içerik öğelerinin açıklanması skoru ölçülmeye çalışılacaktır. Çalışmanın yapıldığı dönemde faizsiz bankaların yayımlanmış en son yıllık faaliyet raporu 2020 yılına ait olduğu için 2020’ye ait yıllık faaliyet raporları incelenmiştir. Faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarına resmi internet sitelerinden erişim sağlanmıştır.

Faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporları incelenirken IIRC tarafından yayımlanan (IIRC, 2013) ve Ocak 2021’de revize edilen Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi (IIRC, 2021) ilkeleri ölçüt olarak kullanılmıştır. Yüksel (2017), doktora çalışmasında Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan 50 işletmenin 2014 yılına ait yıllık faaliyet raporlarını Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi Kılavuz İlkeler ve İçerik Öğelerinden oluşan 71 ölçüte göre incelemiştir. 71 ölçütü belirlerken, Aralık 2013 tarafından yayımlanan Çerçeve’yi kullanmış, açıklama ve tekrarlanan ifadeleri ölçüt kapsamından çıkarmıştır. Yüksel (2017)’in kullandığı 71 ölçüt, Ocak 2021’de revize edilen Çerçeve ile karşılaştırılmış ve farklılık olmadığı görülmüştür. Yüksel (2017)’in çalışmasında 0 ve 1 puan kukla değişkeni kullanılmıştır. Bu çalışmada ise 0, 1 ve 2 puan kukla değişkeni dikkate alınarak 71 ölçüt ile birlikte Ölçüt Açıklanma Skoru ve Ölçüt Açıklanma Skoru Ortalaması hesaplanmıştır. İlgili hesaplamalar Microsoft Office Excel Programı aracılığıyla yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçütlerin tam listesi Tablo 4’teki 71 ölçüt olup (Yüksel, 2017: 250-254; IIRC, 2021: 3A-3G ve 4A-4H) tekrardan kaçınmak amacıyla EK’te verilmemiştir. Araştırma kapsamındaki faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarının Tablo 4’te belirtilen ölçütlere uygunluğunun değerlendirilmesi için kukla değişkenler kullanılmıştır. İlgili faizsiz bankanın yıllık faaliyet raporunda; ilgili ölçüt için

açıklama yapılmamış ise 0 puan, genel bilgi olarak bahsedilmiş ve yeterli açıklama yapılmamış ise 1 puan, yeterli açıklama yapılmış ise 2 puan verilmiştir.

71 ölçütten her birinin faizsiz bankaların yüzde kaçını tarafından açıklandığını görmek amacıyla ölçüt açıklanma skoru hesaplanmıştır. Ölçüt açıklamaları için 0, 1 veya 2 puanlaması kullanıldığından her bir ölçüt için; 1 puan ve 2 puan için ölçüt açıklanma skoru hesaplanmıştır. Ölçüt açıklanma skoru faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında hangi ölçütler açısından eksiklikler olduğunu göstermektedir.

Ölçüt açıklanma skoru aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

Faizsiz bankalara, her bir ölçüt için açıklama yapmamışlar ise 0, yeterli açıklama yapmamışlar ise 1, yeterli açıklama yapmışlar ise 2 puan verilmiştir. Her bir ölçüt için; 1 puan alan faizsiz banka sayısı 1 puan için ilgili ölçüt puanını ve 2 puan alan faizsiz banka sayısı 2 puan için ilgili ölçüt puanını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında 76 faizsiz banka bulunduğundan her bir ölçüt 1 veya 2 puan için maksimum 76 puan (ölçütü 1 veya 2 puan için açıklayan banka sayısı) alabilecektir. Bu bilgilere göre 1 puan ve 2 puan için ölçüt açıklanma skoru aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

1 Puan İçin Ölçüt Açıklanma Skoru

$$=(\text{Ölçütün 1 Puan İçin Aldığı Toplam Puan (Ölçüt için 1 puan alan faizsiz banka sayısı)})/(\text{Toplam Faizsiz Banka Sayısı (76)})$$

2 Puan İçin Ölçüt Açıklanma Skoru

$$=(\text{Ölçütün 2 Puan İçin Aldığı Toplam Puan (Ölçüt için 2 puan alan faizsiz banka sayısı)})/(\text{Toplam Faizsiz Banka Sayısı (76)})$$

2.3. Araştırma Evreni

Faizsiz bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 76 banka araştırma evrenini oluşturmaktadır. Tablo 4'te belirtilen kriterler dâhilinde, yıllık faaliyet raporları incelenecek faizsiz bankalar aşağıda Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Araştırma Kapsamında Yıllık Faaliyet Raporları İncelenen Faizsiz Bankalar

	Bankanın Adı	Bankanın Faaliyet Gösterdiği Ülke		Bankanın Adı	Bankanın Faaliyet Gösterdiği Ülke
1	Al Baraka Banking Group	Bahreyn	39	Qatar Islamic Bank	Katar
2	Ithmaar Bank	Bahreyn	40	Masraf Al Rayan	Katar
3	Bahrain Islamic Bank	Bahreyn	41	Qatar International Islamic Bank	Katar
4	Khaleeji Commercial Bank	Bahreyn	42	Barwa Bank	Katar

5	Al Baraka Islamic Bank	Bahreyn	43	Qatar First Bank	Katar
6	ABC Islamic Bank	Bahreyn	44	Kuwait Finance House	Kuveyt
7	First Energy Bank	Bahreyn	45	Boubyan Bank	Kuveyt
8	Bank Alkhair	Bahreyn	46	Warba Bank	Kuveyt
9	Venture Capital Bank	Bahreyn	47	Kuwait International Bank	Kuveyt
10	Liquidity Management Centre	Bahreyn	48	Maybank Islamic	Malezya
11	Citi Islamic Investment Bank	Bahreyn	49	Bank Rakyat	Malezya
12	Islami Bank Bangladesh	Bangladeş	50	CIMB Islamic Bank	Malezya
13	First Security Islami Bank	Bangladeş	51	Hong Leong Islamic Bank	Malezya
14	Export Import Bank of Bangladesh	Bangladeş	52	AFFIN Islamic Bank	Malezya
15	Al-Arafah Islami Bank	Bangladeş	53	Bank Muamalat Malaysia	Malezya
16	Shahjalal Islami Bank	Bangladeş	54	OCBC Al-Amin Bank	Malezya
17	Union Bank	Bangladeş	55	Maldives Islamic Bank	Maldivler
18	ICB Islamic Bank	Bangladeş	56	Al Baraka Bank Egypt	Mısır
19	Dubai Islamic Bank	Birleşik Arap Emirlikleri	57	Abu Dhabi Islamic Bank – Egypt	Mısır
20	Abu Dhabi Islamic Bank	Birleşik Arap Emirlikleri	58	Jaiz Bank	Nijerya
21	Emirates Islamic Bank	Birleşik Arap Emirlikleri	59	Meezan Bank	Pakistan
22	Al Rayan Bank	Birleşik Krallık	60	BankIslami Pakistan	Pakistan
23	Bank of London and The Middle East Plc	Birleşik Krallık	61	MCB Islamic Bank	Pakistan
24	Qatar Islamic Bank (QIB) (UK) Plc	Birleşik Krallık	62	Al Rajhi Bank	Suudi Arabistan
25	Gatehouse Bank	Birleşik Krallık	63	Alinma Bank	Suudi Arabistan
26	Bank Islam Brunei Darussalam	Brunei	64	Bank AlBilad	Suudi Arabistan
27	Bank Muamalat Indonesia	Endonezya	65	Bank AlJazira	Suudi Arabistan
28	Bank BNI Syariah	Endonezya	66	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye
29	Bank Aceh Syariah	Endonezya	67	Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye
30	Bank Tabungan Pensiunan Nasional Syariah	Endonezya	68	Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye

31	Bank Panin Dubai Syariah	Endonezya	69	Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye
32	Bank Mega Syariah	Endonezya	70	Vakıf Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye
33	Bank BCA Syariah	Endonezya	71	Ziraat Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye
34	Bank Jabar Banten Syariah	Endonezya	72	Bank Nizwa	Umman
35	Bank Syariah Bukopin	Endonezya	73	Alizz Islamic Bank	Umman
36	Bank Maybank Syariah Indonesia	Endonezya	74	Jordan Islamic Bank	Ürdün
37	Palestine Islamic Bank	Filistin	75	Islamic International Arab Bank	Ürdün
38	Arab Islamic Bank	Filistin	76	Safwa Islamic Bank	Ürdün

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

2.4.Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirmeleri

Yapılan içerik analizi ve puanlaması sonucunda faizsiz bankaların entegre rapor skoru aşağıda Tablo 4'te gösterildiği gibi hesaplanarak, büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Tablo 4. Kılavuz İlkeler ve İçerik Öğeleri İçin Açıklanma Skoru

ARAŞTIRMADA ÖLÇÜT OLARAK KULLANILAN ULUSLARARASI ENTEGRE RAPORLAMA ÇERÇEVESİ İLKELERİ			1 Puan ve 2 Puan İçin Ölçüt Açıklanma Skoru			
KILAVUZ İLKELER			1 Puan Alan Banka Sayısı	1 Puan İçin Skor	2 Puan Alan Banka Sayısı	2 Puan İçin Skor
3A Stratejik Odak ve Geleceğe Yönelim	1	"3.3.Kuruluşun stratejisi ve bunun, kuruluşun kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyetiyle ve sermaye öğelerini kullanımı ve etkileşimiyle nasıl bir ilgisi olduğu hakkında bilgi sağlanmalı"	57	0,75	15	0,20
3B Bilgiler Arası Bağlantı		"3.6.kuruluşun zaman içinde değer yaratma kabiliyetini etkileyen faktörlerin birleşimi, birbirleriyle olan ilişkileri ve aralarındaki bağımlılıkların bütünsel bir resmini sunmalı." "3.8.Bilgiler arası bağlantı için kullanılan başlıca biçimler aşağıdaki öğeler arasındaki bağlantıları içerir:"				
	2	"İçerik Öğeleri. Entegre rapor İçerik Öğelerini bir bütün olarak kuruluşun faaliyetlerindeki dinamik ve sistemik	68	0,89	5	0,07

	etkileşimlerini yansıtan genel bir görüntüye bağlar. Örnek:" ·"Mevcut kaynak aktarımı ve kuruluşun hedeflediği performansa ulaşmak için kaynakları nasıl birleştireceği veya başka yatırımlar yapıp yapmayacağı hakkında bir analiz." ·"Yeni risk ve fırsatlar belirlendiğinde ya da geçmişteki performans beklenen şekilde gerçekleşmediğinde kuruluşun Stratejisinin nasıl duruma uyarlanacağına ilişkin bilgiler." ·"Teknolojik değişimlerin hızındaki artış veya azalmalar, gelişen ve değişen toplumsal beklentiler ve gezegendeki kaynakların azalması gibi dış çevrede gerçekleşen değişimlerle kuruluşun stratejisinin ve iş modelinin ilişkilendirilmesi."				
3	"Dün, bugün ve yarın. Kuruluş tarafından geçmişten bugüne kadar olan dönemdeki faaliyetleri hakkında bir analiz yapılması."	5	0,07	71	0,93
4	"Sermaye öğeleri. Bu, sermaye öğeleri arasındaki bağımlılıklar ve takaslar ile bunların bulunabilirliğinin, kalitesinin ve satın alınabilirliğinin kuruluşun değer yaratma kabiliyetini nasıl etkilediğini kapsar."	6	0,08	8	0,11
5	"Finansal bilgiler ve diğer bilgiler. Örneğin, aşağıdaki kalemler üzerindeki yansımalar:" ·Araştırma-geliştirme politikaları, teknoloji/bilgi birikimi veya insan kaynaklarına yapılan yatırımlar bakımından pazar payı veya beklenen gelir artışı ·Çevre politikaları, enerji verimliliği, yerel toplumlarla iş birliği veya toplumsal sorunları aşmak için teknoloji kullanımı bakımından maliyetlerin düşürülmesi veya yeni iş fırsatları ·Uzun vadeli müşteri ilişkileri, müşteri memnuniyeti veya itibar bakımından gelir ve kar artışı."	64	0,84	12	0,16
6	"• Nicel ve nitel bilgiler. KPI'ların yapılan açıklamaların bir parçası	64	0,84	12	0,16

		olarak sunulması, nitel ve nicel bilgileri birbirine bağlamada etkili bir yol olabilir.”				
	7	“• Yönetim bilgileri, yönetim kurulu bilgileri ve kuruluş dışından rapor edilen bilgiler.”	3	0,04	73	0,96
	8	“Rapordaki bilgiler, kuruluşun diğer bildirimlerindeki bilgiler ve diğer kaynaklardan gelen bilgiler.”	63	0,83	13	0,17
3C Paydaşlarla İlişkiler	9	“3.10.Kuruluşun temel paydaşlarıyla kurduğu ilişkilerin doğası ve kalitesi hakkında bilgi sağlamalı ve kuruluşun paydaşların meşru ihtiyaç ve isteklerini ne ölçüde anladığını, hesaba kattığını ve karşıladığını göstermelidir.”	56	0,74	16	0,21
3D Önemlilik	10	“3.17.Kuruluşun kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyetini önemli ölçüde etkileyen konular hakkında bilgi vermelidir.”	62	0,82	14	0,18
3E Kısa ve Öz Olma	11	“3.36.Rapor kısa ve öz olmalıdır.” “3.38.Kuruluş, entegre raporunda kısa ve öz olma ile özellikle eksiksizlik ve karşılaştırılabilirlik gibi diğer Kılavuz İlkeler arasında denge kurmaya çalışır. Bir entegre raporun kısa ve öz olabilmesi için:” “Bölüm 3D'de açıklanan önemlilik belirleme sürecinin uygulanması gerekir.” “Mantıklı bir yapının izlenmesi ve tekrarı sınırlamak için kendi içinde çapraz başvuru araçlarının kullanılması gerekir.” “Ayrıntılı bilgilere, sık değişmeyen bilgilere (örneğin bağlı kuruluşlar listesi) veya dış kaynaklara (örneğin devlete ait bir web sitesinde gelecekte öngörülen ekonomik koşullar hakkındaki varsayımlar) için bağlantılar içerebilir.” “Kavramları net ve mümkün olduğunca az kelime kullanarak ifade etmesi gerekir.” “Mesleki jargon veya çok teknik terminoloji yerine düz bir dil kullanılması tercih edilebilir”	33	0,43	6	0,08

		"Sıklıkla "basmakalıp" olarak nitelendirilen ve kuruluşa özgü olmayan çok genel konulardan kaçınılması gerekir."				
3F Güvenilirlik ve Eksiksizlik (Tamlık)	12	"3.39.Olumlu ya da olumsuz tüm maddi hususları dengeli ve maddi hata içermeyecek bir şekilde içermelidir."	0	0	76	1
3G Tutarlılık ve Karşılaştırılabilirlik	13	"3.54.rapordaki bilgiler: "Zaman içinde tutarlı bir temele dayalı olarak" "Kuruluşun kendi zaman içinde değer yaratma kabiliyeti açısından, diğer kuruluşlarla karşılaştırılmasına olanak sağlayacak şekilde sunulmalıdır."	0	0	76	1
İÇERİK ÖGELERİ						
4A Kurumsal Genel Görünüm ve Dış Çevre	14	"4.5.Bir entegre rapor kuruluşun misyonunu ve vizyonunu belirler ve aşağıdakiler gibi konuları tanımlayarak gereken bağlamı sağlar:" "Kuruluşun:"	10	0,13	60	0,79
	15	"Kültürü, etik ilkeleri ve değerleri"	43	0,57	13	0,17
	16	"Mülkiyet ve faaliyet yapısı"	8	0,11	68	0,89
	17	"Temel faaliyetleri ve pazarları"	14	0,18	62	0,82
	18	"Rekabet yapısı ve pazar konumu"	60	0,79	8	0,11
	19	"Değer zinciri içindeki konumu"	62	0,82	6	0,08
	20	"Özellikle önceki dönemlere göre yaşanan büyük değişimleri vurgulayan önemli nicel bilgiler (örneğin çalışan sayısı, gelir, kuruluşun faaliyet gösterdiği ülke sayısı)."	1	0,01	75	0,99
Dış Çevre	21	"4.7.Başlıca paydaşların meşru ihtiyaç ve istekleri"	5	0,07	16	0,21
	22	"Ekonomik denge, küreselleşme ve endüstri trendleri gibi makro ve mikro ekonomik koşullar"	35	0,46	41	0,54
	23	"Rakiplerin görece güçlü ve zayıf yanları ve müşteri talebi gibi pazar güçleri"	0	0	0	0
	24	"Teknolojik değişimin hızı ve etkisi"	28	0,37	38	0,50
	25	"Nüfus ve demografik değişimler, insan hakları, sağlık, fakirlik, toplumsal değerler ve eğitim sistemleri gibi toplumsal konular"	29	0,38	26	0,34
	26	"İklim değişikliği, ekosistem kaybı ve gezegenin sınırlarına ulaşılması"	11	0,14	25	0,33

		sonucu ortaya çıkan kaynak açıkları gibi çevresel konular”				
	27	“Kuruluşun faaliyet gösterdiği yasal ve düzenleyici ortam”	20	0,26	42	0,55
	28	“Kuruluşun faaliyet gösterdiği ülkedeki ya da kuruluşun stratejisini uygulama kabiliyetini etkileme ihtimali olan başka ülkelerdeki siyasi ortam”	0	0	0	0
		“4.9.Bir entegre rapor aşağıdakiler gibi konuların kuruluşun değer yaratma kabiliyetiyle nasıl bağlantılı olduğu hakkında bilgi sağlar:”				
	29	“Kurumsal yönetim sorumlularının becerileri ve farklı yönleri (örneğin insanların geçmişi, cinsiyeti, liyakati ve deneyimi) dâhil olmak üzere kuruluşun liderlik yapısı ve yasal gereklilikler.”	4	0,05	72	0,95
	30	“kuruluşun kültürünü oluşturmak ve izlemek için kullanılan spesifik süreçler”	56	0,74	0	0
	31	“Kuruluşun kültürünün, etik ilkelerinin ve değerlerinin başlıca paydaşlarla ilişkiler dâhil olmak üzere sermaye öğelerini kullanımına ve bunları etkilemesine nasıl yansıtıldığı”	55	0,72	0	0
	32	“Kuruluşun yasal gereklilikleri aşan kurumsal yönetim uygulamaları yürütüp yürütmediği.”	60	0,79	16	0,21
	33	“Kurumsal yönetim sorumlularının yenilikçiliği teşvik etmek ve hayata geçirmek için üstlendiği sorumluluk.”	67	0,88	9	0,12
	34	“Ücret ve teşvikler ile kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma arasında ve bunların kuruluşun sermaye öğelerini kullanması ve etkilemesi üzerinde nasıl bir bağlantı kurulduğu.”	0	0	0	0
		“4.13.İş modeli açıklamasının etkinliğini ve okunabilirliğini güçlendiren özellikler şunlardır:”				
	35	“İş modelinin temel öğeleri hakkında net bir açıklama”	3	0,04	11	0,14
	36	“Temel öğeleri vurgulayan basit bir şema ve bunu desteklemek üzere bu	0	0	10	0,13
4B Kurumsal Yönetim						
4C İş Modeli						

		öğelerin kuruluş açısından ilgisi hakkında net bir açıklama”				
	37	“Kuruluşun içinde bulunduğu koşullara uygun, mantıklı bir metin akışı”	2	0,03	74	0,97
	38	“Başlıca paydaşlar ile dış çevreyi etkileyen diğer bağımlılıklar (örneğin ham madde) ve önemli faktörler hakkında açıklama.”	63	0,83	13	0,17
	39	“Strateji, risk ve fırsatlar ve performans (KPI'lar ile maliyetlerin düşürülmesi ve gelirler gibi mali konular vb.) gibi diğer İçerik Öğelerinin kapsamında ele alınan bilgilere yönlendiren bağlantılar.”	65	0,86	11	0,14
Girdiler	40	“4.14. Bir entegre rapor, temel girdilerin kuruluşun bağlı olduğu sermaye öğeleriyle nasıl bir ilgisi olduğunu veya iş modelinin sağlamlığı ve esnekliğini anlama açısından önemli oldukları ölçüde kuruluş için bir farklılaşma kaynağı olduğunu gösterir.”	66	0,87	10	0,13
		“4.16.Bir entegre raporda temel iş faaliyetleri açıklanır. Aşağıdakileri içerebilir:”				
	41	“Kuruluş pazarda kendisini nasıl farklılaştırıyor(örneğin ürün farklılaşması, Pazar segmentasyonu, teslimat kanalları ve pazarlama)”	59	0,78	14	0,18
	42	“İş modeli ilk satış noktasından sonra gelir yaratmaya ne ölçüde dayalı (örneğin genişletilmiş garanti anlaşmaları veya ağ kullanım ücretleri)”	66	0,87	7	0,09
	43	“Kuruluş, yenilikçilik ihtiyacına nasıl yaklaşıyor”	53	0,70	21	0,28
	44	“İş modeli değişime uyum sağlamak için nasıl tasarlanmıştır.”	2	0,03	10	0,13
	45	“4.17.Önemli olması halinde bir entegre raporda süreç iyileştirme, çalışan eğitimi ve ilişki yönetimi gibi girişimlerin kuruluşun uzun vadedeki başarısına olan katkısı da ele alınabilir”	52	0,68	24	0,32
Çıktılar	46	“4.18.Bir entegre raporda kuruluşun temel ürün ve hizmetleri tanımlanır. Bunlar, önem seviyelerine göre iş	0	0	76	1

		modeli açıklaması içinde ele alınması gereken yan ürünler ve atıklar (emisyonlar dâhil) gibi diğer çıktılar da olabilir.”				
Sonuçlar		“4.19.Bir entegre raporda aşağıdakiler gibi temel sonuçlar açıklanır:”				
	47	“İç sonuçlar (örneğin çalışanların morali, kuruluşun itibarı, gelirler ve nakit akışı) ve”	0	0	76	1
	48	“dış sonuçlar (örneğin müşteri memnuniyeti, vergi ödemeleri, marka sadakati, toplumsal ve çevresel etkiler)”	60	0,79	16	0,21
	49	“Olumlu sonuçlar (yani sermaye ögelerinde net artışla sonuçlanan ve dolayısıyla değer yaratanlar) ve”	0	0	76	1
	50	“olumsuz sonuçlar (yani sermaye ögelerinde net azalmayla sonuçlanan ve dolayısıyla değeri azaltanlar)”	0	0	76	1
4D Risk ve Fırsatlar		“4.26.Bu, aşağıdaki ögelerin tanımlanmasını içerebilir:”				
	51	“Risk ve fırsatların spesifik kaynağı (iç, dış ya da yaygın şekliyle bu ikisinin karışımı).”	65	0,86	11	0,14
	52	“Kuruluş, risk veya fırsatın gerçekleşme ihtimalini ve gerçekleşmesi halinde etkisinin büyüklüğünü değerlendirir”	65	0,86	11	0,14
	53	“İlişkili stratejik amaçların, stratejilerin, politikaların, hedeflerin ve KPI'ların belirlenmesi dâhil olmak üzere temel riskleri azaltmak veya yönetmek ya da temel fırsatlardan değer yaratmak için alınan önlemler”	65	0,86	11	0,14
4E Strateji ve Kaynak Aktarımı		“4.29.Bir entegre raporda genellikle aşağıdaki hususlar tanımlanır:”				
	54	“Kuruluşun kısa, orta ve uzun vadedeki stratejik amaçları”	72	0,95	2	0,03
	55	“Bu stratejik amaçlara ulaşmak için uyguladığı ya da uygulamayı planladığı stratejiler”	71	0,93	3	0,04
	56	“Stratejisini uygulamak için gereken kaynak aktarımı planları”	6	0,08	1	0,01
	57	“Kısa, orta ve uzun vadede başarıları ve hedeflenen sonuçları nasıl ölçeceği”	11	0,14	2	0,03

		"4.30.Bu, aşağıdaki öğelerin açıklanmasını içerebilir:"				
		"Kuruluşun stratejisi ve kaynak aktarımı planları ile diğer İçerik Öğelerinin kapsamında olan bilgiler arasındaki bağlantı ve:"				
	58	"Strateji ve kaynak aktarımı planlarının iş modeliyle ne ölçüde ilgili olduğu ve kuruluşun değişime uyum sağlama kabiliyetini anlamak açısından seçilen stratejileri uygulamak için iş modelinde yapılması gerekebilecek değişiklikler."	72	0,95	1	0,01
		"Strateji ve kaynak aktarımı planlarının dış çevreden ve tanımlanan risk ve fırsatlardan nasıl etkilendiği ve bunlara nasıl yanıt verdiği."				
		"Strateji ve kaynak aktarımı planlarının öğelerini ve bu sermaye öğeleriyle ilgili risk yönetimi düzenlemelerini nasıl etkilediği."				
		"Kuruluşun rekabette avantajlı olmasını ve değer yaratmasını sağlayan aşağıdakiler gibi farklılaşma unsurları:"				
		"Yenilikçiliğin rolü"				
	59	"Kuruluşun fikri sermaye öğelerini nasıl geliştirdiği ve kullandığı"	62	0,82	7	0,09
		"Rekabette avantajlı olmak için çevresel ve toplumsal konuların kuruluşun stratejisine ne ölçüde dâhil edildiği"				
	60	"Strateji ve kaynak aktarımı planlarını formüle ederken kullanılan paydaş etkileşiminin temel özellikleri ve bulguları."	13	0,17	2	0,03
4F Performans		"4.32.Bir entegre raporda performans hakkında nitel ve nicel bilgiler yer alır ve aşağıdakiler gibi konuları içerebilir:"				
	61	"Hedefler ve risk ve fırsatlar açısından nitel göstergeler ile bunların önemi, etkileri ve bunların oluşturulmasında kullanılan yöntem ve varsayımlar hakkında açıklamalar."	68	0,89	8	0,11

	62	“Değer zincirinin üst ve alt seviyelerindeki sermaye öğeleri üzerindeki etkiler dâhil olmak üzere kuruluşun sermaye öğeleri üzerindeki(pozitif ve negatif) etkileri.”	60	0,79	16	0,21
	63	“Temel paydaş ilişkilerinin durumu ve kuruluşun temel paydaşların meşru ihtiyaç ve isteklerine nasıl yanıt verdiği.”	6	0,08	14	0,18
	64	“Geçmiş ile mevcut performans arasındaki ve mevcut performans ile kuruluşun genel görünüşü arasındaki bağlantılar.”	59	0,78	17	0,22
4G Genel Görünüş		“4.36.Bir entegre raporda normalde zaman içinde beklenen değişiklikler vurgulanır ve aşağıdaki hususlar hakkında yapılan güvenilir ve şeffaf analizlerle elde edilen bilgiler sağlanır:”				
	65	“Kuruluşun kısa, orta ve uzun vadede dış çevresinde karşılaşması muhtemel durumlar hakkındaki beklentileri”	63	0,83	12	0,16
	66	“Bunun kuruluşu nasıl etkileyeceği”	64	0,84	11	0,14
	67	“Kuruluşun halihazırda karşısına çıkması muhtemel kritik zorluklara ve belirsizliklere yanıt vermek için nasıl teşkilatlandığı”	64	0,84	11	0,14
	68	“4.39. Bir entegre raporda ayrıca başlıca göstergeler, KPI'lar veya hedefler, tanınmış dış kaynaklardan edinilen ilgili bilgiler ve hassasiyet analizleri yer alabilir.”	63	0,83	13	0,17
4H Hazırlık ve Sunum Temeli		“4.42.Bir entegre rapor, raporun hazırlık ve sunum temelini aşağıdakileri içerecek şekilde açıklar:”				
	69	“Kuruluşun önemlilik belirleme sürecinin bir özeti”	11	0,14	7	0,09
	70	“Raporlama sınırı ve nasıl belirlendiği hakkında bir açıklama”	7	0,09	5	0,07
	71	“Önemli konuları nitelemek veya değerlendirmek için kullanılan başlıca çerçevelerin ve yöntemlerin bir özeti”	67	0,88	8	0,11

Kaynak: (Yüksel, 2017: 250-254; IIRC, 2021: 3A-3G ve 4A-4H).

Tablo 4'e göre bazı sonuçlar aşağıdaki gibidir:

1. Ölçüt 12, 13, 46, 47, 49 ve 50'nin açıklanma skoru 1 olup yeterli açıklama yapmışlardır. Faizsiz bankalar, paydaşların kararlarını etkileyebilecek konuları; tutarlılık

temelinde, olumlu/olumsuz ve maddi hata içermeyecek, diğer bankalarla karşılaştırmaya olanak sağlayacak şekilde yıllık faaliyet raporlarında sunmuş ve temel ürün ve hizmetleri, gelirleri, varlıklarının ve kaynaklarının durumu, sermaye ögelerindeki (finansal sermaye) olumlu ve olumsuz sonuçları açıklamıştır.

2. 2 puan için; Ölçüt 3'ün açıklanma skoru 0,93, Ölçüt 7'nin açıklanma skoru 0,96, Ölçüt 20'nin açıklanma skoru 0,99, Ölçüt 29'un açıklanma skoru 0,95, Ölçüt 37'nin açıklanma skoru 0,97 olarak hesaplanmıştır. Faizsiz bankalar, geçmiş dönemlerdeki değişimler, yönetim, yönetim kurulu, yönetim sorumlularının becerileri, geçmişi, özellikleri ve bankanın geçmişten günümüze kadar olan faaliyetlerini açıklamışlardır. Faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarının genel itibariyle içinde buldukları koşullara uygun metin akışına sahip oldukları görülmüştür.

3. 2 puan için; Ölçüt 14'ün açıklanma skoru 0,79, Ölçüt 16'nın açıklanma skoru 0,89, Ölçüt 17'nin açıklanma skoru 0,82'dir. Faizsiz bankaların 68'i, mülkiyet ve faaliyet yapısını, 62'si temel faaliyetleri ve pazarları, 60'ı misyon ve vizyonu ile ilgili bilgi vermiştir.

4. 2 puan için; Ölçüt 27'nin açıklanma skoru 0,55'tir. Ölçüt 27'nin puanlandırılmasında; faizsiz bankanın faaliyet gösterdiği ülke Anglo-Sakson Hukuk Sistemi'ne sahip bir ülke ise 0 puan, Kıta Avrupası Hukuk Sistemi'ne sahip bir ülke ise 1 puan, İslam Hukuk Sistemi'ne sahip bir ülke ise 2 puan kukla değişkeni kullanılmıştır. 76 faizsiz bankanın 42'si İslam Hukuk Sistemi'ne, 20'si Kıta Avrupası Hukuk Sistemi'ne, 14'ü Anglo-Sakson Hukuk Sistemi'ne sahip veya yakınlık göstermektedir.

5. 2 puan için; Ölçüt 22'nin açıklanma skoru 0,54, Ölçüt 24'ün açıklanma skoru 0,50'dir. Faizsiz bankaların 41'i ekonomik genel görünüm, küreselleşme ve sektör değerlendirmesine ilişkin yeterli açıklamalarda bulunmuş, 35'i ise yeterli açıklama yapmamıştır. Yine faizsiz bankaların 38'i teknolojik değişim ve gelişime yönelik yeterli açıklamalarda bulunmuş, 28'i ise yeterli açıklama yapmamıştır.

6. Ölçüt 25'in 2 puan için açıklanma skoru 0,34, 1 puan için açıklanma skoru 0,8'dir. Faizsiz bankaların 26'sı toplumsal konularla ilgili yeterli açıklamalarda bulunmuş, 29'unun açıklamalarının yetersiz olduğu görülmüştür. Ölçüt 26'nın açıklanma skoru 2 puan için 0,33, 1 puan için 0,14'tür. Faizsiz bankaların 25'i ise çevresel konularla ilgili bilgilere değinmiştir. 2 puan için ölçüt 45'in açıklanma skoru 0,32'dir. 24 faizsiz banka, kuruluşun uzun vadedeki başarısı üzerinde etkisi olabilecek faaliyet süreçlerinin iyileştirilmesi, çalışanların eğitimi, ilişkilerin yönetilmesi gibi konulara değinmiştir.

7. 2 puan için; Ölçüt 9, 21, 32, 48 ve 62'nin açıklanma skoru 0,21, Ölçüt 43'ün açıklanma skoru 0,28, Ölçüt 64'ün açıklanma skoru 0,22 olarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamındaki 16 faizsiz banka temel paydaşlarının ihtiyaçlarını ne ölçüde anladıklarına ve temel paydaşların ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verdiklerine, başlıca paydaşların yasal ihtiyaç ve isteklerine, yasal gereklilikleri aşan kurumsal yönetim uygulamaları gerçekleştirip gerçekleştirmediklerine, toplumsal, çevresel, vergi ödemeleri, müşteri memnuniyeti gibi dış sonuçlara, sermaye ögeleri üzerindeki etkilerine yönelik bilgilere yer vermiştir. Yine 21 faizsiz banka yenilikçilik ihtiyacına nasıl yaklaştıklarına, 17 faizsiz banka ise geçmiş ve bugünkü performansı arasındaki bağlantıya değinmiştir.

8. Ölçüt 32 'Kuruluşun yasal gereklilikleri aşan kurumsal yönetim uygulamaları yürütüp yürütmediği' ile ilgili puanlamada, faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında, kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporu/durumu ile ilgili puanlama tablosu kullanılması durumunda 2 puan, 'Kurumsal Yönetim (*Corporate Governance*)' başlığı altında kurumsal yönetim ilkeleri, çerçeveleri, kurumsal yönetim komiteleri ile ilgili bilgilere yer verilmesi durumunda 1 puan kukla değişkeni kullanılmıştır. Araştırma kapsamındaki 76 faizsiz bankanın 60'ı Ölçüt 32 için 1 puan, 16'sı 2 puan almıştır. Faizsiz bankaların 60'ının yıllık faaliyet raporlarında kurumsal yönetim uygulamalarına genel olarak yer verdiği, 16'sının ise kurumsal yönetim uygulamalarını 'kurumsal yönetim uyum raporu/durumu' tablosu kullanarak sunduğu görülmektedir.

9. Ölçüt 1'in 2 puan için açıklanma skoru 0,20, 1 puan için açıklanma skoru 0,75'tir. Faizsiz bankaların 15'i (0,20'si), strateji ve stratejinin kısa, orta ve uzun vadedeki değer yaratmasına ve sermaye ögeleri üzerindeki etkisine yönelik yeterli açıklamalarda bulunmuştur. 57'si (0,75'i) ise strateji ile ilgili açıklamalarda bulunmuş ancak kısa, orta ve uzun vadedeki değer yaratması üzerindeki etkisine ilişkin açıklama yapmadıkları görülmüştür.

10. 'Ölçüt 10-Önemlilik' ölçütünün açıklanma skoru 2 puan için 0,18, 1 puan için açıklanma skoru 0,82 olarak hesaplanmıştır. Faizsiz bankaların 14'ü değer yaratma yeteneğini kısa orta ve uzun vadede etkileyebilecek konulara yeterli ölçüde değinmiş, 62'sinin ise açıklamaları yetersiz olarak görülmüştür.

11. 2 puan için; Ölçüt 5, 6 ve 65'in açıklanma skoru 0,16, Ölçüt 8, 15, 38 ve 68'in açıklanma skoru 0,17, Ölçüt 10, 41 ve 63'ün açıklanma skoru 0,18 olarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamındaki 12 faizsiz banka dış çevrede karşılaşması olası durumlara yönelik beklentilerini, nitel göstergeleri, 13 faizsiz banka kültürü, etik ilkeleri ve değerleri, temel performans göstergelerini, paydaşlar ve dış çevreyi etkileyen konular ile ilgili bilgileri açıklamışlardır. 14 faizsiz banka kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyetini etkileyen ve etkileyebilecek konulara, temel paydaşlarının meşru ihtiyaç ve isteklerine nasıl yanıt verdiği, ürün farklılaştırması, teslimat kanalları gibi konular açısından kendini nasıl farklılaştırdığına değinmişlerdir.

12. 2 puan için Ölçüt 35'in açıklanma skoru 0,14, Ölçüt 36'nın açıklanma skoru 0,13'tür. Faizsiz bankaların 11'i iş modeli, faaliyetlerini yerine getirme biçimi ile ilgili bilgi vermiş, 10'u iş modelini şematize etmiştir.

13. Ölçüt 51, 52 ve 53'ün 2 açıklanma skoru 2 puan için 0,14, 1 puan için 0,86'dır. Faizsiz bankaların 11'i risk ve fırsatların kaynağı, gerçekleşme olasılığına yönelik değerlendirme ve riskleri azaltmak ve fırsatlardan yararlanmak için aldıkları önlemlere ilişkin açıklamalarda bulunurken, 65'i temel risklere ilişkin açıklamalarda bulunmuş ancak fırsatların neler olduğuna yönelik sınıflandırma ve açıklama yapmadıkları görülmüştür.

14. Ölçüt 65'in açıklanma skoru 2 puan için 0,16, Ölçüt 66 ve 67'nin açıklanma skoru 0,14'tür. Faizsiz bankalar, kısa orta ve uzun vadede dış çevrede karşılaşılması olası durumlar, kuruluşun bunlardan nasıl etkileneceği, olası zorluklara karşı ne gibi önlemler alındığını açıklamıştır.

15. Ölçüt 40'ın açıklanma skoru 2 puan için 0,13, 1 puan için 0,87 olarak hesaplanmıştır. Faizsiz bankaların 10'u, ER Çerçevesi'nde belirtilen açıklamaya uygun olarak, faaliyet sürecine dâhil edilen girdilerin neler olduğuna yönelik açıklamalarda bulunmuş, 66'sı yetersiz açıklama yapmıştır.

16. 2 puan için Ölçüt 4 ve 18'in açıklanma skoru 0,11'dir. Faizsiz bankaların 8'i, faaliyet sürecine, ER Çerçevesi'nde belirtilen altı sermaye öğelerinden hangilerini dâhil ettiğine yönelik açıklamalarda bulunmuş, rekabet yapısı ve pazar konumuna ilişkin bilgilere yer vermiştir.

17. Ölçüt 11'in açıklanma skoru 2 puan için 0,08, 1 puan için 0,43 olarak hesaplanmıştır. 33 faizsiz bankanın faaliyet raporunun sayfa sayısı 100-200 sayfa aralığında, 6 faizsiz bankanın faaliyet raporunun sayfa sayısı 100 sayfadan daha az ve 37 faizsiz bankanın faaliyet raporu 200 sayfadan daha fazladır.

18. 2 puan için Ölçüt 54 ve 57'nin açıklama skoru 0,03, Ölçüt 55'in açıklanma skoru 0,04 ve Ölçüt 56'nın açıklanma skoru 0,01'dir. Pakistan'da faaliyet gösteren Meezan Bank ve Suudi Arabistan'da faaliyetlerini yürüten Al Rajhi Bank, kısa, orta ve uzun vadeye yönelik stratejik amaçlarını açıklamışlardır. Meezan Bank ve Malezya'da faaliyet gösteren Hong Leong Islamic Bank kısa, orta ve uzun vadedeki hedeflerini nasıl ölçeceğine yönelik kapsamlı bilgilere yer vermiştir. Genel olarak, faizsiz bankalar, yıllık faaliyet raporlarında stratejik amaçlarına yönelik açıklamalarda bulunmuş olsalar da kısa, orta ve uzun vade ile ilişkilendirmedikleri, amaçlarına ulaşmak için uygulamayı planladıkları stratejilerin neler olduğuna ilişkin yeterli bilgi vermedikleri, kaynak aktarımı planlarını açıklamadıkları görülmüştür.

19. Ölçüt 58'in açıklanma skoru 2 puan için 0,01, 1 puan için 0,95 olarak hesaplanmıştır. Meezan Bank, strateji ve kaynak aktarımı planlarının iş modeliyle ilgisi, öğeleri, dış çevreden, risk ve fırsatlardan nasıl etkilendiği, nasıl önlem aldığına yönelik kapsamlı açıklama yapan banka olmuştur. Faizsiz bankaların 72'sinin bu açıklamalara ilişkin yeterli düzeyde bilgi vermediği görülmüştür. Araştırma evrenini oluşturan bankalar strateji ve kaynak tahsisine ilişkin yeterli açıklama yapmamıştır

20. 2 puan için Ölçüt 59'un açıklanma skoru 0,09'dur. Faizsiz bankaların 7'si kendilerine rekabette rakiplerine göre avantaj sağlayacak, değer yaratmasını destekleyecek, yenilikçilik, fikri sermaye öğelerine verilen önem, çevresel ve toplumsal konuları stratejilere dâhil etme gibi başlıklar ile ilgili yeterli bilgi vermiştir.

21. Araştırma kapsamındaki faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında, rakiplerin güçlü ve zayıf yanlarına, faizsiz bankanın faaliyet gösterdiği ülkedeki ya da faizsiz bankanın stratejisini uygulama yeteneğini etkileyebilecek diğer ülkelerdeki politik ortamın nasıl olduğu ile ilgili konulara ilişkin bilgi elde edilememiştir. Yine faizsiz bankalar, yıllık faaliyet raporlarında, ücretlendirme komitesine ilişkin bilgilere yer vermiş olmalarına rağmen kısa orta ve uzun vadede değer yaratma ve sermaye öğelerini kullanımı ve etkilemesi ile ilgisine yer vermediği görülmüştür.

22. İçerik öğelerinden 'Kurumsal Yönetim' başlığı altında, 2 puan için Ölçüt 30 ve 31'in açıklanma skoru 0, Ölçüt 33'ün açıklanma skoru 0,12'dir. 1 puan için Ölçüt 30'un açıklanma skoru 0,74, Ölçüt 31'in açıklanma skoru 0,72 ve Ölçüt 33'ün açıklanma skoru 0,88'dir. Faizsiz

bankalar, genel itibariyle, kültürü etik ilkeleri ve değerleri ile ilgili bilgi vermiş olsalar da bunları oluştururken kullanılan organizasyonel süreçlere ilişkin bilgi vermedikleri, kültürünün etik ilkelerinin ve değerlerinin paydaşlarla ilgisine ve sermaye ögelerinin kullanımına etkisine değinmedikleri söylenebilir. Bunun yanında 67 faizsiz bankanın yıllık faaliyet raporlarında, kurumsal yönetim sorumlularının, kendi görev alanlarına yönelik üstlendikleri sorumluluklara yer verilmiş ancak yenilikçiliği desteklemek ve uygulamaya geçirmek için üstlendikleri sorumluluklara ilişkin yeterli bilgi verilmemiştir.

23. 2 puan için; Hazırlık ve Sunum Temeli içerik ögesi ölçütlerinden, Ölçüt 69'un açıklanma skoru 0,09, Ölçüt 70'in açıklanma skoru 0,07, Ölçüt 71'in açıklanma skoru 0,11'dir. Faizsiz bankalardan 7'si önemlilik belirleme süreci, 5'i raporlama sınırı ve nasıl belirlendiği, 8'i önemli konuları belirlemek için kullanılan çerçeveler ile ilgili yeterli bilgilere yer vermiştir.

Faizsiz bankaların, yıllık faaliyet raporlarında, ER Çerçevesi Kılavuz İlkeler ve İçerik Ögelerine ne ölçüde yer verdiğini belirlemek amacıyla ölçütlerin ortalaması alınmış ve her bir içerik ögesi ve kılavuz ilkesinin açıklanma skoru ortalaması elde edilmiştir. Açıklanma skoru ortalaması aşağıda Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Kılavuz İlkeler ve İçerik Ögeleri İçin Ölçüt Açıklanma Skoru Ortalaması

Ölçüt	AÇIKLANMA SKORU ORTALAMASI	
	1 puan	2 puan
Kılavuz İlkeler		
3A Stratejik Odak ve Geleceğe Yönelim	0,75	0,20
3B Bilgiler Arası Bağlantı	0,51	0,36
3C Paydaşlarla İlişkiler	0,74	0,21
3D Önemlilik	0,82	0,18
3E Kısa ve Öz Olma	0,43	0,08
3F Güvenilirlik ve Eksiksizlik (Tamlık)	0	1
3G Tutarlılık ve Karşılaştırılabilirlik	0	1
İçerik Ögeleri		
4A Kurumsal Genel Görünüm ve Dış Çevre	0,29	0,42
4B Kurumsal Yönetim	0,53	0,21
4C İş Modeli	0,40	0,43
4D Risk ve Fırsatlar	0,86	0,14
4E Strateji ve Kaynak Aktarımı	0,58	0,03
4F Performans	0,63	0,18
4G Genel Görünüş	0,84	0,15
4H Hazırlık ve Sunum Temeli	0,37	0,09

Kılavuz ilkeler ve içerik ögelerine ilişkin ölçüt açıklanma skoru ortalamaları ile ilgili Tablo 5'teki verilere göre:

1. Araştırma kapsamındaki faizsiz bankaların tamamı 2020 yılına ait faaliyet raporunu, Kılavuz İlkelerden, Güvenilirlik ve Tamlık (Eksiksizlik), Karşılaştırılabilirlik ve Tutarlılık

ilkelerine uygun olarak hazırlamıştır.

2. '3A-Stratejik Odak ve Geleceğe Yönelim' kılavuz ilkesinin açıklanma skoru ortalaması 1 puan için 0,75, 2 puan için 0,20'dir. Faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında, stratejiye yönelik genel açıklamalar yapılmış ancak gelecekle bağlantısının kurulmasında kısa, orta ve uzun vadedeki stratejinin ne olduğuna, değer yaratmadaki etkisine, altı sermaye ögesi üzerindeki etkisine ilişkin açıklamaların yapılmadığı görülmüştür.

3. Kılavuz ilkelerden bilgiler arası bağlantı ilkesinin açıklanma skoru ortalaması, 1 puan için 0,51, 2 puan için 0,36'dır. Finansal hizmet sektöründe faaliyet gösteren kurumlar olarak faizsiz bankaların, yıllık faaliyet raporlarında, finansal bilgiler ve nicel bilgilere ağırlıklı olarak yer vermekte ancak bunları nitel bilgiler, finansal sermaye ve üretilmiş sermaye dışında kalan sermaye ögeleri, toplumun beklentilerindeki değişim, çevresel kaynakların kıtlığı gibi konularla bağlantısını kurmada yetersiz kaldığı söylenebilir.

4. '3C-Paydaşlarla İlişkiler' kılavuz ilkesi açıklanma skoru ortalaması 1 puan için 0,74, 2 puan için 0,21'dir. '3C-Paydaşlarla İlişkiler' kılavuz ilkesi kapsamında faizsiz bankalar, faaliyet raporlarında, paydaşların ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap verebilecek hizmetlerle ilgili bilgilere yer vermişler ancak 'temel paydaşlar' sınıflandırmasına genel olarak yer vermemişlerdir.

5. '4A-Kurumsal Genel Görünüm ve Dış Çevre' içerik ögesinin açıklanma skoru ortalaması, 1 puan için 0,29, 2 puan için 0,46'dır. Araştırma evrenindeki faizsiz bankaların yarısına yakını, misyon, vizyon ve amaca yönelik bilgi vermişler ve kültür, etik, değerler, mülkiyet, işletme yapısı, temel faaliyetler, pazarlar, değer zinciri içerisindeki yerini sunmuşlardır.

6. '4B-Kurumsal Yönetim' içerik ögesinin açıklanma skoru ortalaması 1 puan için 0,53, 2 puan için 0,21 olarak hesaplanmıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren ve borsada işlem gören işletmeler kurumsal yönetim uyum raporu hazırlamak zorundadır. Faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında, kurumsal yönetim ilkelerine uyum durumunu gösteren Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Raporunun olmadığı görülmüştür. Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarından sadece Albaraka Türk'ün faaliyet raporunda Kurumsal Yönetim Uyum Raporu bulunmaktadır. Bunun yanında kurumsal yönetim ögesi kapsamında; yıllık faaliyet raporlarında, kurumsal yönetim sorumlularının yenilikçiliği teşvik etmek ve hayata geçirmek için ne gibi sorumluluklar üstlendiği, kültür, etik ilkeler, değerler, ücret ve teşvik gibi konuların sermaye ögeleri üzerindeki etkilerinin ne olduğu ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir.

7. '4C- İş Modeli' içerik ögesinin açıklanma skoru 1 puan için 0,40 ve 2 puan için 0,43'tür. Faizsiz bankalar yıllık faaliyet raporunda, iş modelinin ögeleri ve iş modelinin ögelerini gösteren şema ile ilgili bilgiye ilişkin bilgi vermemiştir.

8. '4D-Risk ve Fırsatlar' içerik ögesine ilişkin açıklama skoru ortalaması 1 puan için 0,86'dır. Faizsiz bankalar, '4C-Risk ve Fırsatlar' içerik ögesinden risklere yönelik açıklama yapmışlardır. Risk sınıflandırmasında ekonomik riskler içerisinde yer alan temel riskler; piyasa riski, kredi riski, likidite riski, operasyonel risk olarak ifade edilmiştir. Yine, teknolojik riskler, sürdürülebilirlik riskleri, jeopolitik riskler de risk tanımlamaları içerisinde yer almaktadır. Fırsatlardan ise; dijitalleşmenin artması, faizsiz bankacılığa artan ilgi, orta gelirli

sayısındaki artış, hükümetlerin büyük projeleri desteklemesi, verilerin gizliliği ve güvenliği konusundaki gelişmeler, iş faaliyetlerinde dürüstlük ve etik ilkelere uyum, müşteri odaklı olmak vb. olarak bahsedilmiştir.

9. '4E Strateji ve Kaynak Aktarımı' içerik ögesinin açıklanma skoru ortalaması 1 puan için 0,58, 2 puan için 0,03 olarak hesaplanmıştır. Faizsiz bankaların büyük çoğunluğunun yıllık faaliyet raporlarında, kısa orta ve uzun vadeye yönelik stratejik amaçlarının ne olduğu, kısa, orta ve uzun vadede hedeflenen başarıların nasıl ölçüleceği, strateji ve kaynak aktarımı planlarının dış çevreden nasıl etkilendiği, sermaye ögeleri ile bağlantısı, çevresel ve toplumsal konuların strateji ile nasıl ilişkilendirildiği, strateji ve kaynak aktarımı planlarını yaparken paydaşlarla etkileşimin sürece ne oranda dâhil edildiğine yönelik bilgilere ulaşılamamıştır.

10. '4F Performans' ögesinin açıklanma skoru ortalaması, 1 puan için 0,63, 2 puan için 0,18'dir. Faaliyet raporlarında, genel olarak finansal tablolarda finansal sermaye ve üretilmiş sermaye ögesi üzerindeki etkiler raporlanmıştır. Risk ve fırsatlara ilişkin göstergeler, bunların oluşturulması ile ilgili yöntemler, temel paydaşların ihtiyaçlarına nasıl cevap verildiği konusunda açıklama yapılmamıştır.

11. '4G-Genel Görünüş' içerik ögesine ilişkin açıklama skoru ortalaması 2 puan için 0,15'tir. Faizsiz bankalar, '4G Genel Görünüş' ögesine uygun yeterli açıklama yapmıştır. 0,84'ü ise bu ilkedен 1 puan almıştır. Finansal kuruluşlar olmaları nedeniyle risk sınıflandırmalarına yer verilmiş ancak fırsatların sınıflandırılması, bunlara ilişkin temel performans göstergeleri yapılmamıştır.

12. '4H Hazırlık ve Sunum Temeli' ögesinin açıklanma skoru ortalaması 1 puan için 0,37, 2 puan için 0,09'dur. Faizsiz bankaların 0,09'u faaliyet raporunda, önemli konuları, raporlama sınırı, raporun hazırlanmasında kullanılan çerçeveler ile ilgili detaylı bilgi vermiştir. Hazırlık ve sunum temeli ögesi, tüm ögeler içinde hakkında en az açıklama yapılan ilke olmuştur.

SONUÇ

Çalışmada, küresel faizsiz bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve araştırma evrenine dâhil edilen 76 faizsiz bankanın yayımlamış oldukları yıllık faaliyet raporunun entegre raporlama kılavuz ilkeler ve içerik ögelerini açıklamadaki durumunu ve bunun derecesini ölçmek amaçlanmıştır.

Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi ilkeleri dikkate alınarak, faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında entegre raporlama kılavuz ilkeler ve içerik ögelerinin açıklanma skorunu ölçmek ve değerlendirmek amacıyla dayanılarak 1 ve 2 puan için açıklanma skoru hesaplanmıştır.

Araştırma evrenindeki faizsiz bankaların tamamına yakını önceki faaliyet dönemlerindeki değişimler, yönetim, yönetim kurulu, yönetim sorumlularının becerileri, geçmişi, özellikleri ve bankanın geçmişten günümüze kadar olan faaliyetlerini açıklamışlardır. Yıllık faaliyet raporlarının içinde buldukları koşullara uygun metin akışına sahip oldukları söylenebilir. Araştırma kapsamındaki 16 faizsiz banka temel paydaşlarının ihtiyaçlarını ne ölçüde anladıklarına ve temel paydaşların ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verdiklerine, başlıca paydaşların yasal ihtiyaç ve isteklerine, yasal gereklilikleri aşan kurumsal yönetim

uygulamaları gerçekleştirip gerçekleştirmediklerine, toplumsal, çevresel, vergi ödemeleri, müşteri memnuniyeti gibi dış sonuçlara, sermaye ögeleri üzerindeki etkilerine yönelik bilgilere yer vermiştir. Yine 21 faizsiz banka yenilikçilik ihtiyacına nasıl yaklaştıklarına, 17 faizsiz banka ise geçmiş ve bugünkü performansı arasındaki bağlantıya değinmiştir.

7 adet kılavuz ilkesi ve 8 adet içerik ögesinin yıllık faaliyet raporlarında açıklanma durumunu tespit etmek amacıyla her bir kılavuz ilkesi ve içerik ögesine ait ölçütlerin ortalaması alınmıştır. Faizsiz bankaların tamamı yıllık faaliyet raporlarını kılavuz ilkelerden 'güvenilirlik ve eksiksizlik (tamlık)' ve 'tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik' ilkeleri doğrultusunda hazırlamıştır. 2 puan için ölçüt açıklanma skoru ortalamalarına bakıldığında, faizsiz bankaların genel itibarıyla yeterli açıklama yapmadığı tespit edilmiştir. Faizsiz bankalar stratejik hedeflerini açıklamışlar ancak stratejilerini kısa orta ve uzun vade hedefleriyle ilişkilendirmemişlerdir. Sermaye ögeleri arasındaki bağımlılık ve sermaye ögelerinin kuruluşun değer yaratmasındaki katkısı daha çok finansal bilgiler ve nicel bilgilere yönelik açıklama yapılması nedeniyle bilgiler arası bağlantı yeterli bir şekilde sağlanamamıştır⁶.

Faizsiz bankaların entegre raporlama çerçevesi ilkelerine yıllık faaliyet raporlarında ne ölçüde yer verdiğine yönelik birçok değerlendirme Tablo 4 ve Tablo 5'e ilişkin sonuçlar kısmında geniş çaplı olarak değerlendirilmiştir. Faizsiz bankaların yıllık faaliyet raporlarında tek tek kılavuz ilkeler ve içerik ögeleri bazında açıklama yapması entegre raporlamaya yakınlaşmasını ve paydaşların ihtiyaç duyduğu finansal ve finansal olmayan bilgileri karşılamasını sağlayacaktır. Böylelikle kurumsal raporlamada entegre raporlamaya geçiş daha kolay sağlanmış olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunduğumuz verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimizi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumuzu, çalışmada yararlandığımız eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimizi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımızı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririz. Aksi bir durumda aleyhimize doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma dört yazar tarafından oluşturulmuştur. Makalenin tüm kısımlarında yazarların kararı ve yazımı vardır.

Çıkar Beyanı

Çalışmada literatür taraması ve çalışmanın hazırlanması aşamalarında çıkar çatışması durumu yaşanmamıştır.

⁶ Sermaye ögelerine yönelik açıklama yapılmaması veya sermaye ögelerinden finansal sermaye ve üretilmiş sermaye dışındaki sermaye ögelerine raporlarda yer verilmemesi nedeniyle bilgiler arası bağlantı yeterli bir şekilde sağlanamamıştır.

KAYNAKÇA

- Dumay, J., C. Bernardi, J. Guthrie ve P. Demartini (2016). "Integrated Reporting: A Structured Literature Review". *Accounting Forum*, 40 (3), 166-185.
- IIRC (2011). *Towards Integrated Reporting Communicating Value in the 21st Century*. https://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2011/09/IR-Discussion-Paper-2011_spreads.pdf (24.12.2022)
- IIRC (2013). *International Integrated Reporting Framework*. <https://www.integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-Turkish.pdf> (16.03.2023)
- IIRC (2021). *International Integrated Reporting Framework*. <https://integratedreporting.org/resource/international-ir-framework/> (27.12.2022)
- Yüksel, F. (2017). *Entegre Raporlama, Türk İşletmelerinin Entegre Raporlamaya Bakışı Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Yüksel, F. (2018). "Kurumsal Yönetim ve Entegre Raporlama İlişkisi: Bist Kurumsal Yönetim Endeksi'nde Yer Alan İşletmeler Üzerine Bir Araştırma". *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 10. Yıl Özel Sayısı , 188-207.

EXTENDED ABSTRACT

Financial reports prepared by businesses at the end of each activity period for many years and presented to financial information users, presenting the financial position, financial performance and changes in equity; It could not respond to the need to present non-financial information on administrative problems, lack of resources, poverty, inequality, climate change, social problems, water scarcity, environmental pollution and their consequences. For this purpose, a new corporate reporting tool called 'integrated reporting', which provides the link between financial and non-financial information, was needed.

Integrated reporting is the process of issuing an integrated report that, on the basis of integrated thinking, reports on how value is created, preserved and depleted, and informs about the value creation process. An integrated report is a concise presentation of how the organization's strategy, corporate governance, performance and prospects will create value in the short, medium and long term in the context of the organization's external environment. Integrated reporting based on process results in the creation of a business strategy in such a way to ensure the interests of all stakeholder groups, the execution of integrated business activities on the basis of integrated thinking and the transfer of the value created on capitals to information users with an integrated report. Integrated thinking is the evaluation of how an organization affects or is affected by the relationships and capitals between its business and functional units. Capital items in the International Integrated Reporting Framework are financial capital, manufactured capital, social and relational capital, human capital, natural capital and intellectual capital.

The Guiding Principles and Content Elements of the International Integrated Reporting Framework are covered in Chapter 2. The guidelines used in preparing an integrated report provide guidance on the content of the integrated report and how the information will be presented. Guiding principles in the Framework are strategic focus and future orientation, information linkage, stakeholder relations, materiality, conciseness, reliability and completeness, consistency and comparability. The eight content elements addressed in the Framework are questions that the organization must answer corporate overview and external environment, corporate governance, business model, risks and opportunities, strategy and resource allocation, performance, overview, preparation and presentation.

In the research, it is aimed to measure and evaluate the disclosure score of integrated reporting guiding principles and content elements by making use of 71 criteria created from the International Integrated Reporting Framework guidelines and content items published by the IIRC in the annual reports of Islamic banks for 2020. The research is important in terms of seeing the situation of interest-free banks in the world and in Turkey in integrated reporting and guiding both participation banks and other interest-free banks in Turkey on the implementation of integrated reporting.

In the research, annual reports of 76 interest-free banks within the scope of the research were examined by taking into account 71 criteria, and the Mean Disclosure Score and the Mean of the Criterion Disclosure Score were calculated. Relevant calculations were made through Microsoft Office Excel Program. Dummy variables were used to evaluate the compliance of the annual reports of interest-free banks within the scope of the research with 71 criteria, namely integrated reporting. In the annual report of the relevant interest-free bank; If no explanation is given for the relevant criterion, 0 points is given, if it is mentioned as general information and sufficient explanation is not made, 1 point is given. If sufficient explanation is given, 2 points is given. The criterion disclosure score was calculated to see how many percent of the interest-free banks explained each of the 71 criteria. Since 0, 1 or 2 scoring is used for criteria explanations, for each criterion; The criterion disclosure score was calculated for 1 point and 2 points.

The criterion disclosure score for 1 point and 2 points was calculated with the help of the following equation:

Criterion Disclosure Score for 1 Point

$$=(\text{Total Points Received by the Criterion for 1 Point (Number of interest-free banks that scored 1 point for the criterion)})/(\text{Total Number of Interest Free Banks (76)})$$

Criterion Disclosure Score for 2 Points

$$=(\text{Total Points Received by the Criterion for 2 Points (Number of interest-free banks with 2 points for the criterion)})/(\text{Total Number of Interest Free Banks (76)})$$

In annual reports; Adequate disclosure has been made regarding the changes in the previous operating periods, the skills, background and characteristics of the management, the board of directors, the executive officers and the activities of the bank from past to present. It can be said that annual activity reports have a text flow suitable for the conditions they are in. The 16 interest-free banks included in the research included information on the extent to which they

understand the needs of their key stakeholders and the extent to which they respond to the needs of the key stakeholders, the legal needs and wishes of the key stakeholders, whether they have implemented corporate governance practices that exceed legal requirements, external consequences such as social, environmental, tax payouts, customer satisfaction, their impact on capital items. 21 interest-free banks mentioned how they approach the need for innovation, and 17 interest-free banks mentioned the decoupling between their past and present performance.

All interest-free banks have prepared their annual reports in accordance with the principles of 'reliability and completeness' and 'consistency and comparability' from the guiding principles. When the criterion disclosure score averages for 2 points is examined, it has been determined that interest-free banks generally do not make sufficient disclosures. Interest-free banks have explained their strategic goals, but they have not related their strategies to short-medium and long-term goals. Due to the dependence between capital elements and the contribution of capital elements to the creation of value of the organization the Decoupling of financial information and quantitative information, the Decoupling of information could not be provided adequately.

The disclosure of interest-free banks on the basis of individual guidelines and content items in their annual reports will enable them to converge to integrated reporting and meet the financial and non-financial information needed by stakeholders. Thus, the transition to integrated reporting in corporate reporting will be easier.

DİVAN-I MUHASEBAT DENETİMLERİNDE OSMANLI MALİYESİNDEKİ USULSÜZLÜKLER (1882-1886)¹

Bilge Ceren TÜRKMEN²
Salih KIŞ³

Öz

Zaman geçtikçe bozulmaya başlayan Osmanlı devlet yönetiminin yozlaşması, Kanuni Sultan Süleyman devrinde ivme kazanmış ve bu yozlaşma devletin askerî, idarî ve iktisadî alanları başta olmak üzere tüm birimlerine sirayet etmiştir. Osmanlı yönetim sistemi, artan yolsuzluklar nedeniyle devlete olan güvenin hızla azaldığını fark ederek bu gidişatın önünü kesmek istemiştir. Devlet, önceleri bu suça iştirak edilmesini engellemek maksadı ile kanunnameler çıkarmıştır. Kanunnamelerin çoğu devlet memurlarının kalkışacakları usulsüzlüğün cezalarına ve neticelerine atıfta bulunmaktadır. Zamanla artan yolsuzluk olayları üzerine, kanunnameler yeterli gelmemiş olacak ki devlet; usulsüzlükleri araştırmak ve denetimini sağlamak maksadı ile mali kuruluşlar inşa etmiştir. Divan-ı Muhasebat'a kadar birçok kurum gelip geçmiştir ama içlerinde en yetkili ve en mühim olanlarından biri, ilk Türk Sayıştay'ı olarak kabul edilen Divan-ı Muhasebat'tır. Divan'da usulsüzlük yapan kişilerin memur olması halinde çok daha katı cezalara çarptırılacağına dair kurallar hakimdir.

Anahtar Kelimeler

Divan-ı Muhasebat
Kanunname
Mali Kuruluş
Osmanlı Devleti
Yolsuzluk

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 14.09.2022
Kabul Tarihi : 08.05.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1174995

¹ Bu makale; Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Yüksek Lisans programında Doç. Dr. Salih KIŞ danışmanlığında hazırlanan "Osmanlı Maliyesinde Yolsuzluk (1882-1886)" adlı tezden üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, e-posta: bilgeturkmen540@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5687-4522.

³ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: salihkis@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1177-3506.

CORRUPTIONS IN THE OTTOMAN FINANCE IN THE AUDITORS OF THE DIVAN-I MUHASEBAT (1882-1886)

Abstract

The deterioration over time in the Ottoman State administration, gathered speed during the reign of Süleyman the Magnificent and spread all over the units of the state, especially in administrative and economic fields. Ottoman state administration realized that trust in the state was decreasing due to increasing corruption and wanted to prevent it. The state first introduced the laws in order to prevent participation in this crime. Most of the laws refer to the penalties and consequences of irregularities committed by officials. The laws must not have served the purpose, so the state built financial institutions in order to investigate and control irregularities. Many financial institutions were established before the Divan-ı Muhasebat. But the Divan-ı Muhasebat which is known as the first Turkish Court of Accounts, was the most authoritative and important one of them. There were rules in the Court that if those committing irregularities were officials, they would face tougher penalties.

Keywords

Divan-ı Muhasebat
Law
Financial Institution
Ottoman State
Corruption

Article Info

Research Article

Received : 14.09.2022
Accepted : 08.05.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1174995

Kaynakça Gösterimi: Türkmen, B. C., Kış, S. (2023). Divan-ı Muhasebat Denetimlerinde Osmanlı Maliyesindeki Usulsüzlükler (1882-1886). Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 255-283.

Citation Information: Turkmen, B. C., Kis, S. (2023). Corruptions in the Ottoman Finance in the Auditors of the Divan-ı Muhasebat (1882-1886). Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 255-283.

GİRİŞ

Dünya üzerindeki toprakların çoğunda münferit icraatları açıklayan ve toplumlar arası bir öze haiz beşerî bir öge ön plana çıkmaktadır. Bahsettiğimiz öge *kişisel çıkar* olarak tanımlanırken, bireyin kendi ailesi ya da çevresinin selameti ve mutluluğunu da kapsar. Araştırmacıların hırs ve tamah, iktisat bilimcilerin ise yararın en çoklaştırılması şeklinde betimledikleri kişisel çıkarın oluşturulduğu süreçte kontrolünün sağlanamaması temel yolsuzluğun belirmesine yol açmaktadır (Tarhan ve Gençkaya, 2006: 2). Batı menşeli bir kelime olan yolsuzluk; oportünist⁴ bir tavırda karmaşık bir ilişkiyi yansıtırken, kişisel çıkar uğruna umumi çıkara ihanet edilmesi, devlet servetinin kişisel çıkar için hükümet görevlilerine satılması, devlet adına görevli bir kimsenin kendisine verilen yetkiyi yazılı kurallara zıt bir biçimde kullanması veya yasaları görmezden gelmesi ve kamusal yararın ihlali, bir tarafında kesinlikle bir veya birden fazla kamu görevlisinin bulunduğu, vicdani ve toplumsal kaidelerin bireye göre saptırıldığı ve eylemin gizli olarak sürdürülmeye çalışıldığı, ortak bir menfaat ilişkisi olarak tanımlanır (Aydoğuş ve Erol, 2005: 2; Berksoy ve Yıldırım, 2017: 5; Kırılı, 2006: 45; Tarhan, 2005: 7; Sanal, 2000: 43).

Yolsuzluk olgusunun oluştuğu bazı koşullar vardır. Bunlar; bir tarafça diğer tarafa karşılık olarak verilen bir armağan, devlet görevlerine ilişkin olarak gerçekleştirilecek veya sunulacak hizmetler için bir teşvik olarak verilen-alınan ödül veya bedel, ahlak dışı yollarla gerçekleşmesi (Berksoy ve Yıldırım 2017: 5). Bunlara ek olarak, ortak yetkiyle bezenmiş kişi ya da kamu görevlisi tarafından, toplumun karar alma gücünü ve yetkilerini tertip eden mevcut kuralların ihlal edilmesi ve bu ihlal neticesinde kişi ya da gruba çıkar sağlanırken ortak değerlere zarar verilmesi (Tarhan ve Gençkaya, 2006: 6; Işık, 2021: 151). Az gelişmiş ya da gelişmiş tüm ülkelerin ana sorunlarından biri yolsuzluktur. Kullanım alanı çok büyük ve çeşitli nedenleri olan bu sorun, toplumu derinden etkileyecek iktisadi, beşerî ve kültürel alanlarda tehlikeli çözümlere sebebiyet vermektedir (Berksoy ve Yıldırım, 2017: 2). Zimmete para geçirme, rüşvet, adam kayırmacılık, görevini kötüye kullanma gibi eylemler yolsuzluğun en belirgin tiplerindedir. Mekân ve zamana tâbi olmayan bu eylemler, topluma ait olanın özel çıkarlar karşısında dejenere olduğu durumları kapsamaktadır (Kırılı, 2006: 45).

İnsanlık tarihinin her zemininde kendisini gösteren yolsuzluk eylemlerine kanıt niteliğindeki ilk belge Sümerolog Veysel Donbaz tarafından çözülen ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan M.Ö. 4000 yıllarına ait bir Sümer tabletidir. *Sümer Okul Günleri* isimli bu belgede derslerinde başarılı olmayan bir öğrenciden bahsedilmektedir. Öğrencinin ailesi çocuklarını okulda başarılı olarak görmek istemiş ve bu gaye üzerinden öğretmeni evlerine çağırıp yedirip içirip ona türlü hediyeler sunmuşlardır. Tüm gecenin bu şekilde geçtiği tablete yazılmıştır. Tüm bu ilgi alaka ve sunulan hediyelerin sonucunda da o tembel çocuk derslerinden başarı ile geçmiş hatta sınıfının en başarılı öğrencisi olmuş ve sınıfın şefi yani başkanı yapılmıştır. Bu tablet rüşvetin ilk ispatıdır. Eski Çin'de de rüşvet alınmasının önüne geçebilmek maksadıyla memurların aylık aldıkları ücrete ek olarak *yang-lien* adıyla bir ödeme yapıldığı bilinmektedir. İki bin yıl önce Hint Kralı Kathilya yolsuzlukla ilgili olarak *Arthastra* isiminde bir kitap yazmıştır. Eskiçağın önemli hukukî belgelerinden olan Hammurabi Kanunları'nda ise, rüşvet hususunda hüküm veren bir hâkimin sonradan kararını

⁴ Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde fırsatçı olarak tanımlanmaktadır.

değiştirmesi neticesinde görevden azledileceği, bir daha asla hakimlik yapamayacağı ve davada işlenen miktarın on katını tazminat olarak ödeyeceği hükmü yer almıştır. Eski Yunan medeniyetinde de bu konuyla ilgili olarak medeniyet içinde para ve mala olan tamahın ileri düzeyde olduğu ve fakir insana değer verilmediği bilinmektedir. Memurlar arası rüşvetin haddini aşması üzerine ünlü Yunanlı hatip ve devlet adamı Demostenes kendini rüşvetle mücadelede adanmış ancak bir zamandan sonra o da rüşvete bulaşmış ve yargılanmış ve hapsedilmiştir. Dante, yedi yüzyıl önce rüşvet alanları cehennemden en dip mevkiine koyarak orta çağda yolsuzluk fiillerine nasıl bakıldığını betimlemiştir. Shakespeare kimi oyunlarında yolsuzluk kavramını işlemiştir. Platon, “devlet memurları hiçbir hediye kabul etmeksizin görevine devam etmelidir demektir. Buna uymayanlar yargı kararıyla cezalandırıldığında cenaze merasimi yapılmadan gömülmelidir” diyerek yolsuzluğa o dönemde nasıl tepki verildiğini gözler önüne sermiştir (Tarhan ve Gençkaya, 2006; 14-15; Tarhan, 2005; 27). İslam tarihinde de hoş karşılanmayan rüşvete dair ayet ve hadisler mevcuttur. “Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin. Başkalarına ait bazı malları, günah olduğunu bile bile haksız yolla yemek için mevki ve makam sahiplerine rüşvet vermeyin” ayeti ile rüşvetin kullanımı yasaklanmıştır (Kur’an-ı Kerim, Bakara-188).

1. Osmanlı Devleti’nde Yolsuzluk

XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti toplum, ekonomi, idarî, hukukî ve askerî açıdan bir sorunla karşılaşmadan gayet ileri bir seviyede hayatini devam ettirmiştir. Ancak XVI. yüzyılın ardından devletin türlü kuruluş ve sistemlerinde çözümler oluşmuş ve ilerleyen yüzyıllarda kademeli olarak devlet için çöküş süreci başlamıştır. Devletin mali alanda belini büken mesele, kamu görevlilerinin kendi çıkarları uğruna devleti zarara uğratarak yolsuzluklara bulaşmış olmalarıdır. Osmanlı topraklarında yolsuzluk git gide artmış ve neredeyse ananevi bir hal halini almıştır. Devlet zaten içinde olduğu mali sıkıntılardan -yeni kaime basımı, değerli madeni metal oranının azaltılması, kâğıt para basımına başlanması- kurtulamamışken bir de kamu görevlilerinin usulsüzlükleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti’nde yolsuzluğa karşılık olarak kullanılan kelime *irtikab*dır ve batı dillerinde *corruption* kelimesi ile aynı manaya sahip olan bozulma, yozlaşma kelimelerine en yakın anlamı ifade ettiği gibi *irtikab* çok daha genel bir anlamda herhangi bir nedene bağlı olarak devlet yönetiminin yozlaşması anlamında da kullanılmaktadır (Kırlı, 2006: 49-50). Ulaştığımız kaynaklara göre Osmanlı Devleti’nde rüşveti kullanan ilk kişinin Şemsi Paşa olduğu iddia edilse de rüşvet denilince akla Kanunî Sultan Süleyman’ın veziriazamı Rüstem Paşa gelmektedir. *Peçevi Tarihi*’nde yazarın tarihçi Ali’den aktararak belirttiğine göre; III. Murad’ın vezirleri arasında bulunan Şemsi Paşa ataları olan Kızıl Ahmetli ailesinin intikamını almak amacıyla bir bahane bulup padişaha kırk bin altın rüşvet almayı kabul ettirmiştir. Rüşvet illetini devletin kalbine zerk ettikten sonra *Osmanoğullarından Kızıl Ahmetlilerin öcünü aldım* diyerek bunları tarihçi Ali’ye coşku içinde bizzat kendisi anlatmış, rüşvetin öyle melanet bir şey olduğunu ve artık Osmanlı Devleti’nin bu beladan kurtulamayacağını sürekli daha fazla rüşvet talep edeceklerini ve bu işin sonucunda da devletin kendi sonunu hazırlayacağını da sözlerine eklemiştir. Aynı Şemsi Paşa bu olayın ardından padişaha sunulan dilekçeleri yüklü bir rüşvetle almış ve bu rüşvetlerin bir kısmını padişaha verip tıpkı bir komisyoncu edasıyla yolsuzluklarını sürdürmüştür (Efendi, 1982: 7-8; Tarhan ve Gençkaya, 2006: 16).

Çandarlı ailesiyle beraber fesat artmış, Karamanlı Molla Rüstem ile beraber aleme hile karıştırmaya başlamıştır. Fesat karışmamış Osmanlı idaresinde bu kişilerle beraber hileli fetvalar yayımlanmaya başlanmış ve takva yok olmuştur. Veziriazam olan Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Ali Paşa'nın keyfine düşkün olması ve zevk peşinde koşması onun emrindeki insanları da etkilemiş ve bu zevk düşkünlüğü onlara da sirayet etmiştir. Zaman içinde dönemin yargı organlarında görevli kadıların usulsüzlükleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüm bunlar üzerine padişah Sultan I. Bayezid'e kadıların rüşvet aldıklarına dair yapılan şikayetler üzerine Yıldırım Bayezid kadıların bir araya getirilip toplu halde bir evin içine sokulmalarını evin de kadılar içindeyken ateşe verilmesine hükmetmiştir. Veziriazam Ali Paşa sultanın nedimi Maskara Arap'a eğer ki kadıları bu durumdan kurtarırsa ona tam tamına bin flori vereceğini söylemiş ve Arap araya girerek sultanı ikna etmiş kadıları yanmaktan kurtarmıştır. Sultan, Ali Paşa'ya kadıların neden böyle fiilde bulunduğunu sorduğunda kadıların maaşlarını az bulmalarından dolayı yolsuzluğa başvurduğu cevabını almıştır (Aşıkı, 1992: 62-63; Neşri, 1995: 337; Al, 2005: 241-242). Dolayısıyla insan faktörünün içinde olduğu devlet aygıtında bu tarz usulsüzlükler, ihmaller ve yolsuzluklar tarihin her dönemi içinde mevcut olmuştur. Önemli olan idarenin düzgün işleyebilmesi adına bunun gibi olumsuz hareketlerin sürekliliğinin ortadan kaldırılması ve düzenin sağlıklı işleyebilmesi için gereken önlemlerin alınmasıdır.

1.1. Tanzimat Dönemi ve Kanunnameler

Osmanlı Devleti yolsuzluğun önüne geçebilmek adına bazı ceza, uygulama ve meclisler tertip etmiştir. Bunlar, failleri suçtan caydırmak için yapılan düzenlemeler olup çalışmamızın dışına çıkmamak için konunun derinlerine çok fazla inilmeyecektir. Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin adli, idarî ve askerî tüm birimlerinde yeniliklere açıldığı dönemdir. Dönemin idarecileri, devletin bünyesine çeşitli yenilikler ilave ederek devlet idaresinde ilerleme kaydetmek istemişlerdir. Kasım 1839'da ilan edilen ferman ile bu ilerleyiş planı alenen millete duyurulmuştur. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa Gülhane meydanında devlet adamları, vekiller, ulema, patrikler, hahambaşı, esnaf temsilcileri, sefirler ve meydanda bekleyen diğer sivil kişilerin önünde Tanzimat Fermanı'nı okumuş ve Sultan Abdülmecid ise bu duyuruyu Gülhane Kasrı'ndan seyretmiştir. Fermanın ilk olarak sarf edilen konu, devletin kurulduğu günden itibaren, dini vecibelere uyulduğundan dolayı refah ve saadet içinde olduğu ancak 150 yıl aşıldıktan sonra devletin ve görevlilerin dini rehber görerek hareket edilmesi ilkesini terk etmesidir. Bu terk ediş ile devletin sefalet ve fakirliğe sürüklendiği lakin gerekli tüm tedbirlerin devletin elinde bulundurduğu imkanların seferber edilmesi halinde devletin eski refah dolu günlerine geri dönebileceği lafzından bahsedilmiştir. Ardından ırz ve namus, memur tayinleri, can güvenliği, vergi ve askerlik konularına değinilen fermanın devletin mahvına sebebiyet veren rüşveti önlemek amacıyla güçlü bir kanun hazırlanması ile Tanzimat Fermanı'nın ülke içi ve ülke dışı tüm mecralara duyurulmasında karar kılınmıştır (Todaie, 1282: 4-5; Akyıldız, 2011: 1-10).

Osmanlı ceza hukuku, beşerî topluluklarda zaman içerisinde nizamı korumak için hukukî bir madde oluşturma ilkesine göre konulan kanunların bütünü ilkesinden faydalanmıştır. Osmanlı Devleti çıkardığı yasaları, kanunnamelerde İslam hukukundan

devraldığı şekliyle ukubat⁵ adıyla birleştirmiştir (Devellioğlu, 1996: 1119). Üç kısımdan oluşan ukubatın içeriği şöyledir; birinci kısımda had cezası denilen, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin emrettiği şekilde uygulanacak cezaların miktarı belirlenir. Had cezalarının uygulanmasını gerekli kılan koşullar ise hırsızlık, yol kesme, kazf⁶, şarap kullanmak, irtidat⁷ ve isyandır (Pakalın, 1983: 82-235;) . İkinci kısımda cezası kısas ve tazminat olan cinayetler konu alınır. Üçüncü bölümde ise Kur'an-ı Kerim ve hadislerde cezasının ne miktarda ve nasıl olacağı belirtilmeyip uygulaması devlete tevdi edilen cezalar ele alınmıştır (Akgündüz, 1987: 153-191).

Tanzimat dönemi içerisinde, toplumsal yaşamda ve ekonomik alanda birçok çöküş yaşanmıştır. Halk ve devlet memurları arasında yolsuzlukların ana kaynağı rüşvet o denli artmıştır ki artık hiçbir mecrada rüşvetsiz tek bir adım atılamaz olmuştur. Bu duruma çözüm niteliğinde sunulan belge ise Tanzimat Fermanı olmuştur. 1839 tarihli fermanla rüşvet ve yolsuzluklar ile alakalı bazı düzenlemeler ve cezalar yer almıştır (Keleş, 2005: 263). Cezalar uygulanırken devlet memurlarının kabul ettiği hangi eşyaların rüşvet, hangi eşyaların armağan olarak nitelendirileceği hususunda bir muğlaklık söz konusu olsa da bundan daha önemli olan cezaların suça göre değil rütbeye göre verileceği noktasıdır (Keleş, 2005: 263; Kırılı, 2006: 51-52).

Yolsuzluğa engel olmak adına padişahlar tarafından yayımlanan kanunnamelerde bazı suçlar ve bunlara verilecek cezalar düzenlenmiştir. Bu süreçte, Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatından Cumhuriyet'in ilanına kadar çok sayıda kanun yürürlüğe konulmuştur. İlk kanun, I. Süleyman zamanında çıkarılan ceza kanunudur ve üç fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl zina ve tazir⁸ (Sami, 2015: 415) suçu, ikinci fasıl küfür etmek, kavga etmek, intihar etmek diğer suçlar ve siyasi tazir cezalarını, üçüncü fasıl ise içki kullanmak, hırsızlık, gasp ve tecavüzle ilgili tazir cezalarını düzenlemektedir. İkinci olarak çıkarılan ise, Sultan IV. Mehmed devrine ait kanundur. Yürürlüğe girme yılı 1680 olan bu kanun da üç fasıldan meydana gelmiştir. Birinci fasılda zanlılar ve zanlar, ikinci fasılda zanaatkarların işlediği suçlar ve cezaları, üçüncü fasılda muhtesiplere yönelik unsurlar düzenlenmiştir (Akgündüz, 1986: 805). Çıkarılan üçüncü kanun, Sultan Abdülmecid saltanatında 1840 yılında çıkarılan Ceza Kanunname-i Hümayunu'dur. Bu kanundan önce 1838 yılında biri adli diğeri idari olmak üzere iki ceza kanunu çıkarılmış rüşvet ve yolsuzluk suçu ilk kez burada ele alınmıştır. 1838 yılı ve 1840 yılı kanunnameleri bazı maddeleri ile benzerdir. Ancak 1838 yılı kanunlarındaki hediyelerin neye göre rüşvet neye göre armağan sayılacağı konusundaki muğlaklık ve eşitsizlikler sebebiyle ilgili kanunlar yürürlüğe girememiştir. Kanunlardaki belirsizlikler üzerine bu durumu gidermek maksadıyla 1838 kanunlarının tam tersine 1840 Ceza Kanunname-i Hümayunu eşitlik ilkesi etrafında şekillenmiş, Tanzimat devri devlet adamları, yeni bir sistem oluşturmuş ve bir gecede hediyeler rüşvete dönüştürülüp üst düzey bürokratlar görevden alınıp yargılanmışlardır. 1840 kanunnamesi; bir mukaddime, on üç fasıl ve kırk bir maddeden oluşmaktadır. Kanunda had ve kısas cezaları hakkında şeriata atıf yapılmış ve tazir cezaları ele alınmıştır. 1839 yılında çıkarılan Gülhane Hatt-ı Hümayunu baz alınarak ve 1810 Fransız Kanunnamesi tercüme edilerek hazırlanan ve şer'i hükümlerden temellenen 1840 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda zimmet suçu doğrudan ele

⁵ Cezalar, işkenceler, eziyetler.

⁶ Bir kimseyi zina ile suçlama.

⁷ İslam dinini terk edip başka bir dine geçme.

⁸ Tekdir etme.

alınmamış olsa da zimmet ile ilgili maddeler düzenlenmiştir. Sadaret'in düzenlediği kanun mazbatasında yer alan ... *havi olduğu bilcümle medlul ve ifadesi şer' ve akla muvafık ve niyat-ı hasene-i şahaneleri netayic-i hayriyesinden olan usul-i adalete mutabık olduğundan...* ifadesi kanunun İslam geleneklerine uygun bir biçimde hazırlandığını belirtmektedir (Akgündüz, 1987: 153-191).

1840 tarihli kanunun yürürlüğe girmesinin öncesi ve sonrasında görevlerinden alınan sadrazam ve valiler, Osmanlı Devleti'nin danışma kurumları olan Divan-ı Hümayun ve Meşveret Meclisi ile yaşayan danışma kurulu geleneğinin devamı niteliğinde olan 24 Mayıs 1838'de kurulan Meclis-i Vala'da rüşvet yahut daha genel olarak Tanzimat'a aykırı *yolsuz* ve *uygunsuz* davrandıkları gerekçesiyle yargılanıp mahkûm edilmişlerdir (Seyitdanlıoğlu, 1994: 26; Akyıldız, 2003: 1; Kırılı, 2006: 49). 1849 yılında tüm devlet memurlarına rüşvet almayacaklarına yönelik yemin etme usulü getirilmiştir. Dördüncü kanunname 1840 kanunnamesinin noksanlarını gidermeyi amaçlayarak 1851 yılında çıkarılan Kanun-ı Cedid üç fasıl ve kırk üç maddeden oluşmaktadır. 1851 kanunu neredeyse 1840 kanunun tıpa tıpa aynısı olan kanunname yalnızca birkaç kelime değişikliği ile birlikte maddeler tanzim edilmiştir (Akgündüz, 1986: 805; Kırılı, 2006: 51-52; Gülşen, 2011: 8; Aslan, 2013: 44). 1855 yılında yürürlüğe yeni bir nizamname sokularak rüşvet sayılacak ve sayılmayacak hediyeler tespit edilmiştir. Rüşvet alan kişinin mensubu olduğu millet fark etmeden ve hangi işte memur olursa olsun rüşvete karıştıysa hemen görevden azledilmesi ile rüşvetlerin alınan miktardan bir kat fazla olarak zorla yeniden eski sahibine verilmesine karar verilmiştir (BOA, 1855: lef 3)⁹. 1858 yılında ise 1855 yılında çıkarılan ceza kanununun maddeleri düzenlenerek ve tashih edilerek Ceza Kanunname-i Hümayunu çıkarılmış, 260'tan fazla maddeyi ihtiva eden 1858 kanunnamesinin 30 küsur maddesi 1855 yılı kanunundan aynen alınmıştır (Akgündüz, 1987: 153-191). Kanunnamenin birinci babındaki *Sirkat-ı Emval-i Miriye ve İrtikabat-ı Saire* isimli dördüncü fasılın 90. maddesinde *yolsuzluk* lafzı yerini bulmuştur (Gülşen, 2011: 8; Aslan, 2013: 44; Tarhan ve Gençkaya, 2006: 17). 1876 yılında Osmanlı Devleti'nin anayasası olan Kanun-ı Esasi'de yolsuzlukla alakalı şu madde yer almaktadır: "Üyelerin vatana ihanet, Kanun-ı Esasi'yi değiştirme ve irtikâpla suçlanmaları durumunda üyeliklerinin düşmesine üçte iki çoğunlukla karar verilir, haklarında kesinleşmiş mahkûmiyet kararı olanların üyeliği düşer" (Aydın 2001: 328-330).

2. Osmanlı Devleti Denetim Kurumları

2.1. Baş Bâki Kulluğu

Tüm zamanlar içinde kurulan medeniyet ve devletler devamlı süren bir mekanizma ile çalışmış mekanizmanın en önemli ve en güçlü dişlisi ise mali teşkilatlanma olmuştur. Ekonomik alanda başarı kaydetmiş olan uluslar bu güçle sosyal, siyasî ve askerî başarıyı yakalamıştır. Uzun süre varlıklarını devam ettiren devletler bunu sıkı bir mali kontrol ile sağlamışlardır. Osmanlı Devleti askerî ve idarî yapıda olduğu gibi mali yapıda da selefi olduğu devletlerin işleyiş düzenini benimsemiştir (Kış, 2016: 1). Bu düzeni sağlayan devlet, merkezi bir yönetime, sağlamaştırılmış idari yapıya, aynı çağı paylaştığı devletlerin çok daha ilerisinde bir kayıt sistemine, güçlü iktisadi yapıya, kuvvetli ve daimî bir orduya sahip olmuştur. Maliye alanında ilerleme kaydetmiş olan Abbasiler kendisinden sonra hüküm süren

⁹ Devam eden dipnotlarda Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) şeklinde kısaltılarak verilecektir.

devletlere prototip niteliğindedir. Abbasi Devleti'nde maliye teşkilatı vazifesini Divan'ül-Harâc ve'l Cibâyât adlı birim üstlenmiş mali denetim ve kontrol için ise Divan-ı İşraf vazifelendirilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 42-44; Kış, 2016: 2).

I. Selim'in saltanatı esnasında inşa edildiği sanılan Baş Bâki Kulluğu müessesesi, defterdarlık kurumunun çatısı altında devlet harcamalarının denetlemesini yapmak üzere görevlendirilmiştir. Defterdarlığın Baş Bâki Kulluğu'nda beş kişilik bir icra kadrosu vardır. Bunlardan biri ve en önemlisi Baş Bâki Kulu olarak adlandırılan birinci tahsil memurudur (Ünal, 2013: 100; Kış, 2016: 4).

2.2. Meclis-i Vala

Mali işlemler imparatorluğun kuruluş, yükselme ve gerileme gibi evrelerinde zaman zaman etkin hale gelmiş ve idareciler tarafından mali kurum oluşturma çabaları sergilenmiştir. Ama bu işlemler uygulanırken neredeyse hepsi, eskiden denenmiş usullerin tekrarı mahiyetinde kalmış ve devlet gelir giderlerinin kontrol edilmesi kişiler için çok da önemli bir unsur olmamıştır (Köksal vd., 1973: 5). II. Mahmud Yeniçeri Ocağı'nı 1826 yılında lağvettikten sonra 1830'ların başlarında çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Babıali'deki pek çok kurumun adını değiştirip bunların yanı sıra görev alanları geniş olarak tanımlanan uzmanlık birimleri olan nezaretleri oluşturmuştur. 24 Mart 1838'de Meclis-i Vala gibi yüksek meclislerin yanında nezaretlere yaptıkları işlerde yardımcı olmak amacıyla bazı ek meclisler kurulmuştur. Sultan Abdülmecid, Meclis-i Vala'nın kuruluş amacını; yapmayı planladığı ve Tanzimat-ı Hayriyye olarak isim verdiği ıslahatı, tespit ile istişare biçimi olarak belirlemiş ve bu, Sultan Abdülmecid'in kafasında kurguladığı ıslahatların genel adı olmuştur (Akyıldız, 2011: 1-10). Meclis-i Vala, vergi oranını belirleme ve vergi toplama, bütçe hazırlama, devlet gelir-giderlerinin kontrolünü sağlama gibi yetkileri tekelinde toplamıştır. XVI. yüzyıl öncesinde yürürlüğe konulan kanunlarda yolsuzluklarla ilgili herhangi bir maddeye rastlanılmamıştır. Ancak Tanzimat dönemi öncesinde yolsuzluk savıyla birçok devlet adamı azledilip cezaya çarptırılmıştır (Kış, 2016: 16; Keleş, 2005: 263).

2.3. Meclis-i Muhasebe-i Maliye

Tanzimat'ın uygulanışını sağlamak amacıyla, taşrada kaza meclisleri kurularak buralara muhassıl ve defterdarlar görevlendirilip gönderilmişlerdir. Taşrada ki vaziyet bu iken, merkezde ki mali işlemleri denetlemek ve karar verip, sonuca bağlamak maksadı ile Meclis-i Muhasebe ve Meclis-i Maliye adlarıyla iki ayrı meclis kurulmuştur (Cezar, 1986: 286). Meclis-i Maliye çıkarılan nizamname layihasına uygun olarak merkez ve taşra hesaplarını kontrol etmekteydi. Meclis-i Muhasebe ise Osmanlı Devleti'nin tüm eyalet ve sancaklarının yıllık olarak tanzim ederek gönderdiği gelir-gider hesaplarını Hazine hesap evrakları ile karşılaştırarak hesaplar arası açıklık veya fazlalıkları kontrolle görevlendirilmiştir. Ancak mali işlerin iki başlılık halinde bir düzene oturtulamaması ve çok uzun zamanlar harcanıp çözüme ulaşılması Meclis-i Maliye'nin kapatılması kararı ile sonuçlanmıştır (Kış, 2016: 11-13). Maliye Nezareti'ne tâbi olarak işlemlerin nizami şekilde ele alınması için Maliye Nazırı Hacı Saip Paşa tarafından 16 Eylül 1840 tarihinde Meclis-i Muhasebe-i Maliye inşa edilmiştir.

2.4. Maliye Nezareti ve Maliye Müfettişliği

Kuruluş döneminde sağlam temellere oturmuş bir mali usule sahip olmayan Osmanlı Devleti, belirttiğimiz sefeli olan devletlerin usul ve kaidelerini benimseyen bir düzen oluşturmuş, zamanla da bu düzen kurumsallaşmıştır. Osmanlı Devleti tüm bu kaide ve usulleri devralırken isim ve müesseseler değişmiştir (Akgündüz, 2012: 21). Kurumsal bir yapı kazanan bu düzenin ve Hazine'nin tek sahibi padişah olmakla beraber zaman içerisinde hükümdar bu yetkisini sadrazamla paylaşmıştır. Daha sonra yetki sadrazamdan başdefterdarlığa geçmiş ancak başdefterdarlık defterdarlıklara ayrılmış, Sultan II. Mahmud Dönemine geldiği zaman da defterdarlık kurumu Maliye Nezareti'ne dönüştürülmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 6-7). Mali muamelelerde, kuruluş ve yükselme döneminde Hazine'yi kontrol altında tutma işlemini dikkatle yürütmeyen devletin I. Süleyman saltanatının ardından iktisadi olarak çalkantılı bir döneme girmesi bu süreci olumsuz yönde etkilemiştir. Tüm bunların getirisi ise bir bütçe nizamnamesi olmuş, Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez 1562-1563 yıllarında bir bütçe nizamnamesi çıkarmıştır. 1623-1624 yılları arasında Sultan IV. Murad Hazine'de tasarruf hareketlerine girişmiş ve bu hareketlerin karşılığında gelir fazlası da sağlamıştır. Ancak bu uzun süreli bir çözüm olmayıp yalnızca anı kurtaran bir çare olmuştur. Çözüm üretilemeyen bu dönemde Tarhoncu Ahmet Paşa ile Kemankeş Mustafa Paşa mali işlerde nizamın yeniden sağlanabilmesi amacıyla görevlendirilmişler ve *Tarhoncu Layihası* olarak bilinen bütçe niteliğindeki esaslar kabul edilmiştir (Köksal, 1973: 7). XVI. yüzyılın ardından devlet mali kontrol mekanizmalarını devreye sokup karışıklığa son vermek için çaba göstermiştir. XVI. yüzyılın sonlarına gelince *Haremeyn-i Muhteremeyn* (Mekke ve Medine) sıfatı ile vakıfların teftiş edilmesi ve buralarda ikamet eden veyahut geçici bir düzen kuran insanlara yararlı olması için kurulan Evkaf-ı Haremeyn adını alan vakıfların tekel yönetimini sağlaması için Evkaf-ı Haremeyn Nezareti adıyla bir teşkilat oluşturulmuştur. İslam devletleri için mümtaz bir yere sahip olan, hükümdar adına hutbe okutulan, hakimiyet kurulan devletlerden vergi alınan ve maddi destek sağlanan bu idarenin Mekke ve Medine'de istihdam edilen dinî görevlilere maaş tahsisi gibi görevleri vardır. Ancak zamanla artan yolsuzluklar ve meydana gelen karışıklıklar sebebiyle, çok sayıda farklı vakıf idaresi merkezi yapıya dönüştürülmüştür. Bu maksatla Haremeyn hariç, Sadaret ve Şeyhülislam vs. nezaretleri altında birden fazla müfettiş ile daireler bulunan ve ayrı ayrı idare edilen evkafın tümü bir araya getirilip 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuş ve mali düzende yetkili tek kuruluş haline getirilmiştir (Ağar, 2007: 400-401). 1840 yılında ise Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bazı hususlarda noksan kalması sonucunda Maliye Nezareti'ne tekel görevi aksettirilmiş bu sırada da iki ana amaç güdülmüştür. İlk amaç, Hazinelerin sayısını azaltıp ortak tek bir Hazine oluşturmak, ikinci amaç ise yolsuzluğun önüne geçebilmek yani toplumdaki tarh ve tevzi miktarını tek elden düzenlemek ve mali alanda sürekli bir denetim düzeni oluşturmak olmuştur. Zaman içerisinde Haremeyn vakıf idareleri topluca bir nezarete devredilmiş, defterdarlık unvanı kaldırılmış ve 1838'de kurulan kurum Maliye Nezareti adını almış ve Abdurrahman Nafiz Paşa kurumun başına getirilmişti (Uzunçarşılı, 1988: 374; Ağar, 2007: 400-401; Cezar, 1986: 287).

III. Selim saltanatında askerî, malî ve idarî yapıda çeşitli ıslahat hareketlerine girişilmiştir. III. Selim ıslahatları Sultan II. Mahmud'a ilham kaynağı olmuş ve bu dönemde devlet, idari yaşantıyı daha kullanışlı bir hale getirmek amacıyla nezaretler teşkil etmiştir.

Bu teşkilatlanma hareketi Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla beraber biraz daha hızlanmıştır. Teftiş halini çok daha şeffaf bir hale getirmek için Maliye Nezareti yönetimi altında, çeşitli Avrupa devletlerinin ve bilhassa Fransa'nın emsal oluşturduğu mali komisyon ve meclisler oluşturulmuştur (Kış, 2020: 11).

XVI. yüzyılın ikinci yarısından 1838 yılına kadar Baş Baki Kulluğu ve Defterdarlık mali alandaki yetkin yapılar olmuşlardır. Ancak Tanzimat'ın ardından bu yapılar yerlerini Maliye Müfettişliğine bırakmışlardır (Yılmaz, 2019: 17). Baş Baki Kulları, aylık olarak topladıkları hasılatları ve masrafları gösteren bir defter tutmuşlar, defterlerde hesap dökümü yaparak kimlere ne aylık verileceğini masraf kısmında belirtmişlerdir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Baş Baki Kulları'nın tüm görevleri Maliye Müfettişlerine devredilmiştir. Maliye Nezareti'nin tesisi ile Maliye Müfettişliği, Osmanlı iktisadi düzeninde oluşturulmak istenen mali reformların bir parçası olarak görülmüştür. Ancak mali denetim yetkisinin tek bir elde olması gerekliliğinin anlaşılmasıyla mali alanın denetimi için maliye müfettişlerinin görev ve yetkileri, 1840 senesinde Meclis-i Muhasebe-i Maliye'ye, 1851 yılında ise görev ve yetkilerin bir kısmı Zimemat Komisyonu'na devredilmiştir (Tabakoğlu ve Taşdirek, 2015: 95-96; Yılmaz, 2019: 19).

Maliye Nazırı tarafından, Umur-ı Maliyenin Tanzim ve Islahı için düzenlenen ve dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından uygun görülen bir nizamname hazırlanmıştır. 5 Temmuz 1879 tarihli İrade-i Seniyye baz alınarak çıkarılan, Teftiş Muamelatı Maliye Nizamnamesi ile Heyet-i Teftiş-i Maliye kurulmuş ardından bu kurumun adı Maliye Teftiş Kurulu olarak değiştirilmiştir (Sarılı, 2004: 64-65). Maliye Nezareti'nin kurulmasının hemen sonrasında tesis edilen Maliye Müfettişliği'nde, mukataalarda görev yapan kişilerin yolsuzluğa karıştıklarında, görevli kimselerin zimmetlerine para geçirmesi veyahut diğer yolsuzluklara bulaşmaları halinde tamamen bu işi incelemek amacıyla özel olarak bir soruşturma ekibi kurulmuştur. Ekip bir kadı, kadı'nın yanında çavuş ve birkaç görevli kişiden meydana gelip, kadı müfettiş sıfatıyla görevlendirilmiştir (Akdağ, 1979: 341). Tüm bu bilgilerin ışığında tesis edilen denetim kurumunun görevini layıkıyla yerine getirdiği gözler önündedir.

2.5. Divan-ı Muhasebat

Meclis-i Muhasebe-i Maliye'de vuku bulan intizamsızlıklar üzerine Meclis'in artık eski düzende çalışamayacağı anlaşılmış ve 8 Temmuz 1863 tarihinde görevinin Divan-ı Muhasebat'a aktarılması kararlaştırılmıştır (Kış, 2016: 40). Osmanlı Devleti'nde gelir giderler hususunda bir kontrol mekanizması oluşturulması fikri ile bu fikre yönelik kuruluşların tesisi Tanzimat dönemi ile zuhur etmiştir. Sayıştay'ın bir kontrol mekanizması olarak hizmete açılması da bu dönemde gerçekleşmiştir (Köksal, 1973: 6). Sorumluluğu maliye memurlarının tuttuğu hesapları teftiş edip ardından yargılamak olan Divan-ı Muhasebat 1862 yılında kurulmuştur. Mali sahanın tekel sahipliğini yapan Maliye Nezareti'ne, Tanzimat'ın bir eki mahiyeti şeklinde meydana getirilen Divan-ı Muhasebat, 1879 yılında faal bir görev üstlenmiştir. *İlk Türk Sayıştayı* niteliğini taşıyan Divan-ı Muhasebat; bir müddei-i umumi¹⁰, on

¹⁰ Savcı.

iki aza¹¹, on mümeyyiz¹², bir serkatip¹³, ve dört denetçiden müteşekkildir (Sami, 2015: 131; Sami, 2015: 1407; Açar, 2007: 410; BOA, 1878: lef 1).

3. Yolsuzluk Türleri ve Örnekleri

3.1. Rüşvet

En geniş manasıyla rüşvet, yetki sahibi kişiye başkası tarafından toplumun kaidelerine zıt bir biçimde çıkar sözü verilerek ya da sağlanarak bir işin yapılması biçiminde tanımlanır (Tarhan ve Gençkaya, 2006: 10). İslam Tarihi'nde rüşvetin İslam'a girdiği dönem Halid bin Velid devridir. Halid bin Velid, Halife Hz. Osman'ın yanına, zıt düştüğü birinden önce girebilmek için kapıda duran bekçilerin eline 2 altın sikke koymuştur. Bu olay İslam'ın ilk rüşvet kaydıdır (Efendi, 1982: 8). Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bile rüşvetin olduğuna dair Neşri Tarihi'nde bazı bilgiler yer almaktadır. Orhan Bey devrinde askeri teşkilatın ilk adımı kabul edilen yaya sınıfının temelleri atılırken Bilecik Kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın rüşvet aldığı iddia edilmiştir. Bununla ilgili olarak ... *padişah hizmetinde olalum deyu çok kişiler kadıya rüşvetler virüb yalvardılar: beni yaz didiler* şeklinde söylentilerin ortalıkta dolaşması, bunun doğru olmasa bile rüşvet kavramının kuruluş zamanlarında bile devletin içinde olduğunu göstermesi açısından dikkatleri cezbeden bir noktadır (Neşri, 1995: 155; Daşcıoğlu, 2005: 120). III. Murad'ın saltanat sürdüğü dönemde de rüşvet gündemdedi. Şeyh Şücâ ismindeki bir bağ bekçisi kethüdanın yardımıyla padişahın gördüğü rüyayı yorumlamaya kabil görülmüş ve rüyayı tam manasıyla yorumlamış, yorum gerçekleşmiştir. Bu durum üzerine saraya girip çıkan şeyh zamanla padişahın güvenini kazanmış ve padişah tarafından şeyhe yeryüzündeki ermişlerin başı manasını taşıyan katbü'l-alem sıfatı verilmiştir. Osmanlı'da nam kazanan şeyh padişahla İstanbul'a gitmiş ve kendisine bir saray tahsis edilmiştir. Aldığı övgü ve kıymet üzerine şeyhin şöhreti git gide artmış ve padişah şeyhi olarak anılmaya başlamıştır. Ancak şeyh bu şöhreti, iş sahiplerinden aldığı bağış ve rüşvet ile kirletmiştir. O kadar çok bağış ve rüşvet almıştır ki buralardan sağladığı meblağları kontrol edemez hale gelmiştir (Peçevi, 1982: 29- 30).

Osmanlı Devleti'nin yolsuzluğa karşı atacağı adımları içeren eserlerin en önemlisi Koçi Bey Risalesi'dir. Risaleler iki kısımdan oluşup iki farklı padişaha, 1631 senesinde IV. Murad'a, 1640 senesinde Sultan İbrahim'e sunulmuştur. IV. Murad'a sunulan risale, devletin gerilemesinin sebeplerini rakamlara ve olaylara dayandırarak açıklayan ve alınması elzem olan önlemlerin neler olduğunu sıralayan raporlar halindedir. Sultan İbrahim'e sunulanlar ise genellikle idari, mali ve askeri problemleri, saray teşkilatının teşrifat usullerinin ve konuşma biçimlerini açıklayan, padişaha devleti tanıtmaya ve onun çalışma sistemini öğretme amacı ağırlıklı olan raporlardır (Sanal, 2000: 44). IV. Murad'a sunulan risalede, sınırlarındaki tüm düşmanları birlik olup Osmanlı Devleti'ne saldırsa bile devlet kuvvetlerinin alt edilemeyecek kadar güçlü olduğu ancak zamanla Osmanlı mülkünde ortaya çıkan kargaşa ve fesat ile Osmanlı topraklarının teker teker elden gittiği zikredilmektedir. Bu toprak kayıplarının en büyük müsebbibi rüşvettir. Devlet memuriyetleri 1583 tarihinden itibaren liyakat aranmaksızın rüşvetle satılır vaziyete gelmiştir. Savaş meydanında düşmanla göğüs göğüse

¹¹ Bir kişinin gözetiminde olarak bir meclis veya heyeti oluşturan kişiler.

¹² Bir kaleme memurların yazdıklarını tashih eden katip.

¹³Resmi bir dairede yazı yazmakla görevli baş yazıcı), ve dört denetçiden müteşekkildir.

gelen askerin zeamet ve tımar hakkı yok sayılıp sepete girmiş ve istihkaklar ehliyetsiz kişilere tevdi edilmiştir (Koçi Bey, 1993: 35).

Risalede, artan hile ve şeytanlığın önüne dikkatlice geçilmezse vaziyetin kötü bir hale dönüşüp devletin mahva sürüklenmesinden korkular bir duruma gelineceğinden söz edilmiştir. Ancak devlet mevkilerinin liyakat sahiplerine tevdi edilmesi, zeamet ve tımarın hak sahibi olanlara verilip usulünce toplanması ile rüşvetin önüne geçileceği ve devletin, durumu bu şekilde kontrol altına almasıyla kimin bu vaziyette hala rüşvet alıp vermeye cüret edeceği düşüncesiyle durumun düzeleceğinden bahsedilmektedir. Bunların ardından padişah tarafından *rüşvet veren ve alana Allah lanet etsin* lafzının zikredildiği yazılmaktadır (Koçi Bey, 1993: 46-47).

II. Mahmud döneminde rüşvete karşı atılan en önemli adım kamu görevlerinde suç işleyenlerin cezalandırılması amacıyla çıkarılan bir ceza kanunnamesinin yürürlüğe konulması olmuştur. Kanunda en küçük rütbe sahibi memurdan en yüksek rütbeli memura kadar herhangi bir memurun rüşvet aldığı tespit edilirse cezaya çarptırılacağı hususu yer almaktadır. Memurlara rüşvet almayacaklarına dair yemin etme ve Kur'an-ı Kerim'e el basma usulü getirilmiştir (Tarhan ve Gençkaya, 2016: 17). Osmanlı yenileşme dönemi ile birlikte özellikle rüşvet alanında daha sıkı bir rejimin uygulamaya konulduğu görülmektedir. Tanzimat döneminde yayımlanan ceza kanunnamelerine ek olarak kurulan denetim mekanizmaları ile rüşvet ve yolsuzluk meseleleri devletin kamu görevlileri noktasında yakından takip ettiği en önemli konularından biri haline gelmiştir. Maliye Nezareti bünyesinde denetleme görevini icra etmek üzere kurulan Maliye Müfettişliği kurumu bunlardan biridir. Maliye Müfettişliği kurumu, çalışmamızın temelini oluşturan kamu görevlilerinin denetlenmesi noktasında ayrı bir yere sahiptir. Kısa bir dönem olmak üzere Divan-ı Muhasebat bünyesine dahil edilen bu kurumun yapmış olduğu denetimler ve ortaya çıkan sonuçlar ilgili üst kurumun genel kurulunda ya karara bağlanmış ya da Maliye Nezareti vasıtasıyla Sadaret'e havale edilmiştir. Osmanlı maliye teşkilatı içinde farklı kişi ve kurumları teftiş eden müfettişlerin, Divan'a gönderdikleri resmî belgeler üzerinden usulsüzlük ve yolsuzluk dosyaları, tarafımızdan 1882-1886 yılı zaman aralığı kapsamında incelenmiştir. Bu beş yıllık sürenin ele alınmasındaki amaç; Maliye Müfettişlik kurumunun bu süre zarfında Divan-ı Muhasebat'a bağlı olarak çalışması ve denetimlerinin ilgili kuruma gönderilmesi ile bağlantılı olup, Osmanlı malî sistemindeki açıklıklar neler, bu açıklıkları hangi devlet memurları kullanmış, denetimler hangi malî kuruluş eliyle yürütülmüş, denetim nihayetinde devlet yolsuzluğun önünü kesebilmek için faillere ne tür cezalar uygulamış, uygulanan cezalar caydırıcı olmuş mu, soruşturmaların kaçınılmaz olarak kaç sonuçsuz kalmış gibi sorulara cevap aramaktır. Bu minvalde, Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi Defterleri hükümlerinde yer alan, Osmanlı malî denetim kurumlarının uyguladığı teftişler ve teftiş neticelerini aşağıda sunacağız.

Maliye Müfettişliğinin geriye dönük denetimler yaptığı dönemde Divan-ı Muhasebat ile koordineli çalıştığı görülmektedir. Görevden alınan Karahisar-ı Şarki muhasebecisi Asım Efendi hakkında Divan-ı Muhasebat'tan 17 Ocak 1876 tarihinde Maliye Müfettişliği kurumuna bir tezkire gönderilmiştir. Tezkirede, suiistimallerde bulunması ve rüşvet almasından dolayı muhasebecinin meclis kararıyla görevden alınmasına, Maliye Müfettişliği ve mahalli mutasarrıflıklar tarafından bu muhasebeci hakkında şikayet maksatlı Sivas'a çekilen

telgrafların defterdar tarafından incelenmesine karar verildiği bildirilmektedir. Sivas'a gönderilen telgrafi inceleyen ve konu hakkında görevlendirilen Maliye Müfettişi Rumi Efendi'nin yaptığı denetimler sonucunda yazmış olduğu iki adet tezkire Divan'a gönderilmiştir. Bu tezkirelerde, görevli askerlerin hakkı olan kuponların yarı yarıya kırdırılıp bu şekilde akçe olarak dağıtılmasından ve rüşvet alınmasından dolayı Karahisar-ı Şarki Muhasebecisi Asım Efendi'nin görevine son verilerek yargılanmasının gerekli olduğu belirtilmiştir (BOA,1301: lef 10)¹⁴.

Yapılan denetim sonucunda ve alınan karar neticesinde Karahisar-ı Şarki Muhasebecisi Asım Efendi görevden alınmıştır. Görevden alınan Asım Efendi, haksızlığa uğradığını ifade ederek Maliye Müfettişi Rumi Bey hakkında Divan'a bir şikayet dilekçesi yazarak bunu telgrafla göndermiştir. Şikayet dilekçesinde, kendisini denetleyen müfettişin akrabaları vasıtasıyla rüşvet aldığını ve hariçten toplattığı sergileri sandığa mâl ettirerek kullandığını, iddia etmiştir. Bu iddia karşısında harekete geçen Divan-ı Muhasebat, ilgili müfettişin hareketlerini incelemek üzere Maliye Müfettişi Nuri Bey'in Karahisar-ı Şarki'ye gönderilmesine ayrıca Asım Efendi'ye şikayetleri doğrultusunda bilgilendirme maksadıyla cevaben bir tezkire yazılmasına karar verilmiştir. Maliye Nezareti'nden gelen müfettişin tezkiresi ile Asım Efendi'nin şikayet yazısının incelenmesi ve sorunun çözülmesi için Sivas vilayeti defterdarının Karahisar-ı Şarki'ye gönderilmesi konusunda bir fikir alışverişinde bulunulmuştur. Ancak Maliye müfettişlerinin sahip olduğu kanun ve nizamların verdiği yetki çerçevesi gereğince müfettişlerin görevden alınarak memurların temize çıkarılması meselesinin gündeme getirilmesi ve bir müfettişin teftişlerini ondan sonra gelen müfettiş inceleyeceği için vilayet defterdarının Karahisar-ı Şarki'ye gitmesi gerektiği ve müfettişin incelenmesi kanun hükmüne tamamen ters olacağı bildirilmiştir. Bununla birlikte Asım Efendi'nin müfettiş aleyhindeki bildirimlerini incelemek için Maliye Müfettişi Nuri Bey görevlendirilmiştir. Müfettişin, kanuna uygun bir biçimde hemen yargılanıp, yargılama sonucunun Maliye Nezareti'ne bildirilmesi ve şikayet hakkında Nuri Bey'den alınacak incelemenin sonucuna göre meselenin halledileceği bildirilmiştir (BOA,1786: lef 21-22). Karahisar-ı Şarki sancağı muhasebecisi Asım Efendi hakkında yapılan ihtilaf¹⁵ ve rüşvet alma suçlarından dolayı Dokuzuncu Daire Müfettişliği'nden ve muhasebeciden gelen telgraf suretleri birleştirilip araştırmaya öyle devam edilmiştir (Sami, 2015: 80). Buna göre Karahisar'da önemle üzerinde durulan araştırmaların ayrıntılarını inceleyen On Birinci Daire Maliye Müfettişi Nuri Bey'in 10 Şubat 1886 tarihli tezkiresi Divan-ı Muhasebat'ta okunarak Müfettiş Rumi Efendi vasıtasıyla Suşehri'ne ait olan mallardan usul ve nizama göre alınan meblağların hangi senenin mallarından alındığı sorusu telgraf ile Nuri Bey'e sorularak cevaba göre evrakın yeniden müzakereye konulması uygun görülmüştür (BOA, 1301: lef 84). Bu denetim sırasında görev ve yetkilerini kötüye kullanan bir muhasebecinin teftiş geçirmesi ve görevden el çektirilmesi sonucunda denetimin sonuçlanmadığını görmekteyiz. Hakkında asılsız iddialar olduğunu beyan eden aslında kendisinin mağdur, denetimi yapan müfettişin suçlu olduğunu ifade eden muhasebeci denetim içinde yeni bir incelemeyi de başlatarak süreci farklı bir noktaya taşımıştır. Görüldüğü üzere devlet memuriyetinden el çektirme önemli bir

¹⁴ Devam eden dipnotlarda, Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi Defterleri (DMZCD) şeklinde kısaltılarak verilecektir.

¹⁵ Çalma.

ceza olarak görülmekle birlikte tek bir denetimin sonucunda sonuçları çok ağır bir duruma açıklığa kavuşturmak için Osmanlı Devleti titiz bir çalışma yürütmekten kaçınmamıştır.

Maliye Nezareti aracılığıyla Divan-ı Muhasebat'a rüşvet alma ve zimmete para geçirme suçlarından Hama sancağından bir şikayet dilekçesi gelmiştir. Gelen dilekçede Hama liva yazı müdürü Mihail Efendi Abdullah ile akrabası olan ceza idaresi reisi Nuri Efendi, devlet malları üzerinden 60.000 liraya yakın rüşvet alma ve ihtilaset suçları ile Hama ahali tarafından suçlanmıştır. Maliye müfettişi bu konu ile alakalı hemen bir inceleme başlatmış ve konuya dair zanlıların suçsuz bulunduğunu ve bu suçtan beraat etmelerinden başka bir sonuç elde edilemeyeceğini Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 2288 numaralı nüshasında bildirdiği malumatın yeniden bir araştırma yapacak olan kişilerin çıkardığı sonuçlarla birleştirmesine karar verildiğini 15 Şubat 1886 tarihli kaleme aldığı tezkireyi Divan'a göndererek soruşturmayı sonuçlandırmıştır¹⁶ (BOA, 1301: lef 99). Şikayet üzerine yapılan incelemenin ve denetlemenin çok kısa süre içinde sonuçlandırılması kurumun ve müfettişlerin işlerinde ne kadar yetkin olduklarını gözler önüne sermektedir.

Hesap denetimleri rutin ve bir şikayet üzerine işleme konulmakla birlikte bazen de faillerin kendi suçlarını itiraf etmesiyle de yapılmıştır. Suç itirafına verilecek en güzel örnek, Hama sancağı Aşar Müdürü Mecid Efendi hakkındadır. Bu olayda, Mecid Efendi, üç köyden bedel tahminlerinin indirimi ve düzenlemesi bahanesiyle 21.000 kuruş rüşvet aldığını itiraf etmiş ve akabinde soruşturma başlatılmış ve son olarak da görevden azledilmiştir. Soruşturmayı Divan'a bağlı Yedinci Daire Müfettişliği yürütmüştür. Yedinci Daire Müfettişliği tarafından soruşturmanın tamamlanması maksadıyla hükümete tebligat gönderildiğini bildiren telgrafı ve Mecid Efendi'nin mahalli olarak yargılanmasına karar verildiği 15 Şubat 1886 tarihli tezkire birleştirilerek Divan Genel Kurulu'nda okunarak kayıtlara geçirilmiştir¹⁷ (BOA, 1301: lef 99). Kendini ihbar eden Osmanlı devlet görevlisi yapılan incelemeler ve denetimler sonucunda suçlu bulunarak bağlı bulunduğu vilayet merkezinde yargılanmıştır. Denetim ve inceleme sonuçlarına Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridelerinde yer verilmekle birlikte yapılan yargılama sonuçlarına tesadüf etmediğimizi ve bu nedenle almış olduğu cezanın mahiyetine vakıf olmadığımızı da burada belirtmek isteriz.

Divan-ı Muhasebat'a gelen tezkire üzerine Malatya Sandık Emni Karabet Efendi hakkında soruşturma başlatılmıştır. Sandık emininin zimmet ve rüşvet suçuna iştirak ettiğine dair başlatılan soruşturma için oluşturulan özel bir komisyon bu iddiayı incelemiştir. İncelemenin sonucunda sandık emininin böyle bir suça iştirak etmediği ortaya çıkmıştır. Ancak buna rağmen Mutasarrıf Sabık Reşid Paşa tarafından tehdit edilerek istifaya mecbur edilmiş ve Karabet Efendi'nin görevine, bulunduğu memuriyetlerde rüşvet aldığı kanıtlanmış olan Ohannes Efendi tayin edilmiştir. Burada devletin liyakatsiz görevlendirmelerin önünü henüz kesemediği gözler önüne serilmiştir¹⁸ (BOA, 1301: lef 61).

Teftiş konusunda yapılan şikayetlerin gerekçeleri ve nedenleri bilinmekle birlikte bazen bunların denetim süreçleri hakkında yeterli bilgiye sahip olunamadığı da bir gerçektir.

¹⁶ Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin Türkiye'de bulunan koleksiyonlarında bu yıllara tesadüf eden tasniflerinde bu numaralı gazete nüshasına rastlanmamıştır.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: EK III.

¹⁸ Kararlarda tek bir kişi hakkında birden çok yolsuzluğa değinilmesinden dolayı birkaç karar, çalışmada iki başlık altında gösterilecektir.

Sonucunu bilmediğimiz ve teftiştten geçirilen bir olay da Erbaa kazasında vuku bulmuştur. Erbaa kazasının hayvan vergileri ve bayındırlık masrafları hakkında muhasebeci ile şose mühendisinin rüşvet alması ve sergiledikleri kötü tavırlar ile ilgili yöre halkı tarafından bir ihbar yapılmıştır. İhbarın nereye ve ne zaman yapıldığı konusunda elimizde net bilgiler olmamakla birlikte şikayet hakkında yetkililerin harekete geçtiğini kurumun yazışmalarından takip etmekteyiz. Yapılan ihbar üzerine Maliye Müfettişliği tarafından soruşturma başlatılmıştır. Teftiş devam ederken hem Divan hem de Maliye tarafından sürecin seyri ile ilgili bilgi taleplerine karşın bir cevap alınmamıştır. İletişim kopukluğu neticesinde sürecin sağlıklı işleyip işlemediğini kontrol etmek isteyen her iki kurumun sürekli yazışma halinde oldukları Maliye Nezareti'nden gönderilen 19 Nisan 1886 tarihli tezkireden anlaşılmıştır. Bu tezkirede soruşturmayı yürüten ilgili daire ve müfettişin süratle denetim sürecini varsa sonucunu hem Maliye Nezareti'ne hem de Divan-ı Muhasebat'a ivedilikle göndermesi talep edilmiştir (BOA, 1302: lef 200). Bu inceleme ve araştırmada denetimi yapan müfettişin teftiş süreci ile ilgili düzenli olarak ilgili kurumlara bilgi vermesinin istendiği görülmektedir. Teftiş ile görevli müfettişin işini icra ederken kurumların da müfettişi en azından iş noktasında serbest bırakmadığı ve denetlediği bu örnek üzerinden okunabilir.

3.2. Zimmet

Arapça bir kelime olan zimmetin çeşitli anlamları mevcuttur. Yerine getirilmesi gerekli olan iş, leh ve aleyhteki hakların geçerli olup gerçekleşmesi, borç, himaye etme, yemin etme, elde bulundurma zorunluluğu, kurum görevlilerine imza karşılığı bırakılan para veya eşya, bir kişinin yasa dışı olarak üzerine geçirdiği para olmak üzere çeşitli anlamları içermektedir (Gülşen, 2011: 3; Sami, 2015: 649; Devellioğlu, 1996: 1187). Devlet çıkarı aleyhine uygulamaya konulan zimmet suçunun varlığı, Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Romalılarda münferit olarak ele alınmayan zimmet suçu İslam hukukunda da özel bir yere sahip olamamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti döneminde tazir cezası verilen bir kabahat olarak kabul edilen bir suçtur (Aslan, 2013: 43-44). Memur veya özel yasalar gereğince memur addedilen görevlilerin zilyetlik¹⁹ sahalılarında onlara verilen toplum verilerini kendisi veya başka birisi için yasalara aykırı olarak kullanması olarak tanımlanan zimmet, tek taraflı olması sebebiyle diğer yolsuzluk türlerinden ayrılmaktadır (Devellioğlu, 1996: 1187). Çalışmanın *Tanzimat Dönemi ve Kanunnameler* başlığı altında değindiğimiz üzere padişahlar tarafından yürürlüğe konulan kanunnamelerde 1840 Ceza Kanunnamesi haricinde zimmet suçu maddesine değinilmemiştir. 1810 Fransız Ceza Kanunnamesinin tercümesi olan 1840 yılı kanunnamesinde zimmet suçu özellikle üzerinde durulan maddelerden biri olmuş ve Cumhuriyet dönemine kadar hukuki düzende işlenmiştir. Divan-ı Muhasebat'ın mali denetimlerde oynadığı rol ve Maliye Nezareti'nin kontrolünü sağladığı hesaplar üzerinden müfettişliklerin de görevini icra ettiğini denetimler sayesinde bilmekteyiz.

Maliye Müfettişliği kurumunun denetimlerinde ortaya çıkan yolsuzluklardan biri de zimmete para geçirmedir. Diyarbakır muhasebecisi Mesud Efendi hakkında yapılan şikayetlerin ana noktası da zimmetine para geçirdiğidir. Diyarbakırlı Hacı Mesud Efendi 27 Şubat 1883 tarihinde, eski vakıfların mütevelliliğini haksız olarak ele geçirdiği ve vakıf gelirlerini vakıf borcu gibi gösterip hükümsüz olarak mütevellilere bu usulsüzlüğü öğretip

¹⁹ Bir malı, bir gayrimenkülü elinde bulundurma, kullanma durumu.

uygulattığı için hakkında şikayetler meydana gelmiştir. Mesud Efendi'nin bu kötü hareketleri toplum tarafından bilindiği ve azalığa münasip olamayacağı da ortada olmasına rağmen 1880 yılında İstanbul'a giderek Sadaret'ten olmadığı ve mazbata getirmediği halde Diyarbakır nakibü'l-eşraf²⁰ kaymakamlığı unvanını alarak Meclis-i İdare-i Vilayet'e normal bir aza gibi haftalık olarak devam etmiştir (Pakalın, 1983: 647). Ancak bu konu ile ilgili 1880 senesinde Dahiliye Nezareti'nden gelen, vekil kaymakamların seçilmeden mecliste bulunamayacakları emri üzerine meclisten çıkarılmıştır. Mesud Efendi görevde kaldığı sürede eski vakıfların mütevellilerinin dostluğunu kazanarak evkaf muhasebecilerinin de vazifelerinde söz sahibi olmuş ve aşar memuriyetinde olanların kendisini desteklemesini sağlayıp devlet mallarını zimmetine geçirmeye başlamıştır. Zimmetine para geçirmeye devam ettiği süreçte de seçilmeden azalığını devam ettirmesinden dolayı Şûrâ-yı Devlet²¹ tarafından meclise devam etmesinin yasaklanmasına karar verilmiştir (Sami, 2015: 789; BOA, 1883: lef 1). Hakkında yapılan şikayet olmasına rağmen konu hakkında bir müfettişin görevlendirilip görevlendirilmediği yazışmalardan anlaşılmamaktadır.

Divan-ı Muhasebat'a Maliye Müfettişliği Üçüncü Dairesi tarafından 15 Ocak 1886 tarihinde Denizli Buldan baş vergi memuru Nuri Efendi hakkında iki adet şikayet dilekçesi gelmiştir. İlk şikayet yazısında, baş vergi memurunun sorumluluğunda olan defterdar aidatının 299 küsur kuruş kadarlık bir kısmını Nuri Efendi'nin kendi zimmetine geçirmiş olduğu ve tahsildarlar tarafından vergiden oluşan tahsilattan da üzerine zimmet olarak geçirdiği tespit edilmiştir. Bu tespit neticesinde baş vergi memurunun görevinden azledilerek yargılanmasına ve durumun Aydın vilayetine bildirilmesine karar verilmiştir. İkinci şikayet yazısında ise Saruhan sancağının kazası Demirci'de uygulanan tapu yoklaması hasılatının tümünün kaza tapu vergi memurlarının zimmetine geçirdikleri ihbarı üzerine tüm memur zimmetlerinin kontrol edilmesi için Defter-i Hakani²² memurlarının Demirci kazasına gideceği il müdürlüğüne bildirilmiştir. Müfettişliğin yürüttüğü araştırma sonuçlarının vergi emanetine iletilmesi kararı verilmiştir (BOA, 1301: lef 9).

Adana merkez sandık emini Kiryako Efendi hakkında zimmet suçuna karışmaktan dolayı Divan-ı Muhasebat tarafından soruşturma açılmıştır. Bu konuda Adana Maliye Müfettişliği'nden yazılan 1 Ocak 1886 tarihli soruşturma dilekçesinin Divan-ı Muhasebat azası olan Şakir Efendi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. Kiryako Efendi'den önceki Adana sandık emini Monaki Efendi'nin görevden çekilmesi üzerine görev Kiryako Efendi'ye teklif edilmiştir. Bu teklif esnasında Kiryako Efendi 30 günlük memur iken, vali ve birkaç memura ait Monaki Efendi'ye emanet edilmiş senetlerin tahsil edilmesi görevi vilayet defterdarınca Kiryoka'ya kabul ettirilmesiyle Monaki'nin görevi süresinde uygulamaya konulan senetler Kiryako Efendi'ye zimmet olarak çıkarılmış ancak bu iddia Kiryako tarafından çok yersiz bulunmuştur. Maliye müfettişinin bu konu hakkındaki soruşturma layihası, 18 Kasım 1885 tarihinde Maliye Nezareti tarafından gönderilmiştir. Mahalli olarak yargı süreci başlatılan zimmet suçu olayı Kiryako Efendi'nin senetlerin kendi görev süresi içerisinde yalnızca kendisine devredildiği ve kendisinden tahsil olunmasının istendiği belirtilmekle beraber vilayet defterdarından senetlerin başlangıç süreleri ve devir tarihleri de tasdik ettirilmiştir.

²⁰ Hz. Peygamber'in sülalesi mensuplarının işleriyle meşgul olan kişiler.

²¹ Bâb-ı Âlî'de yer alan büyük meclis.

²² Tapu Kadastro.

Maliye Nezareti tarafından şikayetçi olan kişinin defterdarın sunduğu tarihler ve deliller karşısında bir çekincesi veya şüphesi olur ise davanın tekrardan görülmesini talep edebileceği belirtilmiştir (BOA, 1301: lef 20).

Çalışmamızın ana kaynağı olan ilgili karar defterinde zimmet suçuna dair yapılan ilk ihbar yazısı, Niğde dava vekili Abdülhalim Efendi tarafında verilmiştir. Abdülhalim Efendi, Bulgar Dağı Madeni müdürünün kuruma ait doksan küsur bin kuruşunu zimmetine geçirdiğini Maliye Nezareti'ne ihbar etmiştir. Bu mevzu üzerinde bir soruşturma başlatan Maliye Nezareti, maliye müfettişini araştırma yapması için görevli kılmış ve sonuçların bildirilmesi için 10 Ocak 1886 tarihli bir tezkire yazmıştır. Ancak yazılan bu tezkireye hali hazırda bir cevap alınmamış olması önce müfettişliğe ardından da Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. 23 Ocak 1886 tarihinde İkinci Daire Maliye Müfettişi Mithat Efendi'nin hesaplarının kontrol edilmesiyle yeniden bir tezkire kaleme alınmıştır²³ (BOA, 1301: lef 24).

Osmanlı maliyesinde yapılan denetimler sonucu ortaya çıkan yolsuzluklar olduğu gibi bazen de bölgenin ileri gelenlerinden ve devlet memurlarından da şikayet yoluyla usulsüzlükler ihbar edilmiştir. Buna verilecek en iyi örneklerden biri de Adana vilayetine bağlı İçel mutasarrıflığıdır. İçel mutasarrıfı ve muhasebecisinin yolsuz davranışları üzerine ilk defa olarak bölgenin eşrafı tarafından Nafia Nezareti'ne ardından da Adana vilayetine bir layiha gönderilmiştir. Gönderilen layiha incelenerek maliye müfettişine verilmek istenmesine rağmen izinli olan müfettiş İstanbul'a gitmiştir. Bu olaydan dolayı soruşturmanın iki-üç ay gecikeceği de Adana defterdarlığı tarafından layihaya eklenmiş ve gereğinin yapılması 24 Ocak 1886 tarihinde Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Müfettişin izinli olmasına rağmen şubat ayının 18. günü İçel'e gitmesine ve vaziyetin araştırılmasına karar verilmiştir (BOA, 1301: lef 31). Konu hakkında soruşturmanın devam etmesinden dolayı elimizde sonuca ait bir bilgi bulunmamakla birlikte devletin bu tür ihbarları göz ardı etmediği görünen bir gerçektir.

Başka bir ihbar örneği de Trabzon Rüsumat Müfettişi Halid Efendi hakkında yapılan zimmet suçuna karıştığına dair Maliye Müfettişliği'ne gelen ihbardır. Trabzon ile irtibata geçilerek ve Maliye Müfettişliği'nin sürdürdüğü çalışmalar neticesinde Halid Efendi suçsuz bulunmuş ancak buna rağmen 26 Ocak 1886 tarihinde Trabzon'dan Preveze Rüsumat Müfettişliği'ne tayin olunması yönünde bir karar alınmıştır (BOA, 1301: lef 34). Bu karardan yola çıkılarak, memurların suça karışması halinde azledilmeleri söz konusuysen suça karışmadıkları tasdiklense bile bu durum devlet ve denetim organları açısından hoş karşılanmamış suça karışma ihtimali olan ya da bu iddia ile suçlanan memurlar örnekte de görüldüğü gibi görev yerlerinden tayin edilmişlerdir.

Divan-ı Muhasebat denetimlerine tâbi tutulan bir başka kurum da Hazine-i Celile-i Nebevi'dir. Kuruma aniden bir teftiş düzenlenmesi ile müdür ve ruznamçeci hazırlıksız olarak yakalanmışlar ve tesadüfen hesaplarının kontrol edilmesiyle bu kişilerin bir takım sorunlu icraatlar ortaya koydukları tespit edilmiştir. Karşılaşılan vaziyet üzerine Maliye Müfettişliği'ne bağlı On Altıncı Daire'den Divan'a gönderilen bir telgraf ile 25 Ocak 1886 tarihli bir tezkire yazılmasına karar verilmiştir. Bu sorun ile alakalı Hicaz Müfettişliği'ne yardım almak maksadı ile başvurulmuştur²⁴ (BOA, 1301: lef 31). Soruşturmanın seyri ile

²³ Elimizde bulunan verilerde soruşturmanın sonucu hakkında bir bilgi yer almamaktadır.

²⁴ Elimizde mevcut bulunan verilerde soruşturmanın sonucuna dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

alakalı defterin devam eden kararlarında bir bilgi veya ipucuna rastlamadığımızı belirtmekle birlikte, olası bir sorunda Maliye Müfettişliklerinin mahalli müfettişliklere olay hakkında daha verimli olabilmek adına başvurabildikleri bilgisinin ulaştığımız veriler arasında olduğunu belirtmek isteriz.

Denetimler bazen bizzat Maliye Müfettişliği tarafından icra edilmekte bazen de müfettişlik dahilindeki daireler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. İlgili defterin dokuzuncu kararında da Maliye Müfettişliği konuyu Üçüncü Daire'ye sevk etmiş ve alakadar olunmasını istemiştir. Kararda bahsedildiğine göre ismi belirtilmeyen bir kişi hakkında hacizli ve korunaklı tütünleri zimmetine geçirmekten dolayı soruşturma başlatılmıştır. Maliye Nezareti'nce 31 Ocak 1886 tarihinde soruşturma başlatılarak konu üzerinde tezkire yazılmıştır. Nezaret, iddiaları çok daha kuvvetli bir hale getirmek için yazılan tezkireye Aydın defterdarlığı ile yapılan haberleşme suretlerini de eklemiştir. Tüm bu evrakların mealleri neticesinde zamanında haczedilip bu tarihe kadar sahibi ortaya çıkmamış ve haciz sebebi de bilinmeyen tütünlerin reji idaresine sevki yapıp satımı uygun görüldüğü müfettişliğe beyan edilmiştir (BOA, 1301: lef 4). Maliye Müfettişlikleri soruşturmaları sağlıklı bir şekilde yürütebilmek maksadı ile mahalli müfettişliklere olduğu gibi vilayet defterdarlıklarına da başvurmuştur. Hakkında ihbar yapılan kişinin adı, görevi vs. gibi özelliklere elimizde mevcut olan kaynakta rastlanılmamıştır.

Maliye Müfettişliği'ne gelen ihbarlar üzerine Hille sandık memuru hakkında soruşturma açılmıştır. Elimizde adına dair herhangi bir bilgi olmayan Hille sandık memurunun, zimmetine para geçirdiği ve sandıkta yapılan usulsüzlüklerin ortaya çıkmasına dair mahallerinden yapılan ihbarların denetimi ve muavinin oraya gönderilmesi maksadıyla Maliye Müfettişliği'nin On Dördüncü Daire'si vazifeli kılınmış ve bu makamdan izin alınması için yazılan 31 Ocak 1886 tarihinde çekilen şifreli telgraf okunmuştur. Okunan telgrafın ardından müfettişin ıslaha muhtaç olan mahale sevkinin elzem olduğu ve bu işte nizamname gereğince müfettişin yetkili kılınmasına karar verilmiştir (BOA, 1301: lef 45).

3.3. Yolsuzluk

Toplumları sosyal, siyasi açıdan etkileyen ve telafisi çok güç olan bu olgu, tüm ülkelerde farklı bir şekilde tezahür etmekte, devleti ayakta tutan organizmalarda sarsıntı yaratıp çöküntülere sebep olmaktadır. Devletlerin kaderini belirleyen bu tehdidin denetime muhtaç olduğu Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat dönemi ile birlikte mali alandaki en önemli konulardan biri haline gelmiş ve yetkili kesimlerce bu konu üzerinden harekete geçilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yapılan denetimleri, 1882-1886 yılları arasında denetim organlarının yapmış olduğu teftişler üzerinden açıklamaya çalışacağız.

Hükümetin uygun gördüğü şekilde vilayetlerde, mali işlerin defterdarlara verilmesi kararının yürürlüğe konulması ve kararın bağlı olan bölgelere tebliğ edilmesi emri verilmiştir. Verilen emir üzerine, Midilli Mutasarrıflığı'ndan yazılan bir tebligatta mali işlerin çok karışık bir vaziyet almasından dolayı müfettişin hemen o bölgeye gönderilmesi Divan-ı Muhasebat'tan talep edilmiştir. Bunun üzerine 6 Ocak 1886 tarihli tahriratta, yapılan teftişlerin tamamlanmasının ardından Cezayir-i Bahri Sefid vilayetinin usule uygun olarak verilen emir üzerine teftişine başlanılmasına karar verilmiştir. Ortaya çıkarılan ve Midilli teftişleri sırasında karşılaşılan yolsuzlukların dikkati en üst safhada tutularak teftiş edilmesi için durumun

maliye müfettişine iletilmesi talep edilmiştir. Vilayetin mali işleri ile alakalı yolsuzlukların ıslah edilmesi, vilayet defterdarlığının özel görevi olduğu gönderilen bir yazı ile hızlıca vilayete bildirilmesi münasip görülmüştür. Vilayetten gönderilen yazılarda defterdarın görevini iyi yürütemediği ima edilmiş ve bu halin icabına bakılması için Maliye Nezaretine tezkire yazılmasında karar kılınmıştır (BOA, 1301: lef 4). Yürütülen teftiş sonucunda ismi belirtilmeyen defterdarın gerçekten suçlu olup olmadığı bilgisine tesadüf edilememiştir.

Divan-ı Muhasebat her teftiş kendisi yürütmeyip bazı konularda bünyesinde bulunan denetim organlarını da devreye sokmuştur. Lazistan sancağına bağlı Atina kazası dairelerinin teftişlerini beyan eden Trabzon Müfettişliği'nden 6 Ocak 1886'da gönderilen layiha içeriğine Divan-ı Muhasebat'ta göz atılmıştır. İçerikte Atina kazasının hemen hemen her dairesinde yolsuzluk fiillerinin işlendiği açıkça görülmüştür. Özellikle Mal Kalemi ve Aşar İdaresi'ndeki durumun çok kötü olduğu ve gündün güne de içinden çıkılmaz bir hal aldığı belirtilmiştir. Bu hadiseler üzerine bahsedilen kaza ve dairelerin mali işlerinin titizlikle incelenip onarılması ve gelecekte bu kötü vaziyetin güzel olarak devam etmesi maksadıyla defterdarlığın özel emir ile görevlendirildiği Hazine'ye bildirilmiş ve durumdan tüm dairelerin haberdar olmasına karar verilmiştir (BOA, 1301: lef 7). Müfettişlikler ile beraber eski kullanışlılığını kaybeden defterdarlığın bu kararda yeniden görevlendirildiğini görmekteyiz.

Divan-ı Muhasebat azaları Fahri ve Ferid Beyefendiler tarafından 25 Aralık 1885 tarihinde Posta ve Telgraf Nezaretine bir tezkire yazılmıştır. Tezkire içeriğinde, Postahane-i Amire'nin önceki veznedarı Hacı Ömer Ağa'nın nezaretindeki Posta ve Telgraf Nezaretine ait sandığın veznedar ve diğer postahane memurları önünde açılması için getirilmesi ile sandık mührünün bozuk olduğu görülerek nezarete iade edileceğine değinilmiştir. Kararlarda bu konuyla alakalı olan kişinin ismine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamadığımızı belirtmekle beraber, sandığın ölen kişinin vefat belgesi ve hesap dökümü ile beraber taraflara iade ettirilmesi ricasını içeren tezkire 25 Ocak 1886'da okunmuştur. İşlenen yolsuzluk suçu ile ilgilenilmesi için bu sorumluluk Posta ve Telgraf Nezaretine verilmiştir (BOA, 1301: lef 25).

Divan-ı Muhasebat, denetimlerde müfettişliklere büyük bir sorumluluk yüklemiştir. Manastır vilayeti ile ilgili 20 Ocak 1886 tarihinde müfettişlik tarafından sunulan layihada vilayet aşar ve vergi bedellerinden arta kalan yüklü miktarlar tahsil edilirken tahsildarlar tarafından kötü muamele edilip bu meblağlar üzerinden yolsuzluğa başvurulduğundan söz edilmiştir. Bu ve bunun gibi yolsuzlukların önüne geçilmesi maksadıyla Eytam Sandığı Müdürü İsmail Efendi'nin bu konu dahilinde yargılanıp hapse atılması ve Öşri Bakiyeler Sertahsildarı Hakkı Efendi'nin ise hesabının incelenip birtakım usulsüzlüklere rastlanması dolayısıyla sandıkla ilişkisinin kesilmesi münasip bulunmuştur (BOA, 1301: lef 33).

Divan tarafından suçlu oldukları iddia edilen devlet memurlarının yalnızca görevleri mahalinde veya görev süreleri içinde yaptıkları hareketler incelenmemiş, özel hayatlarında sahip oldukları mallar da teftişlere dahil edilmiştir. Bu konu ile ilgili, Suriye vilayetinden Vergi Emaneti'ne 11 Ocak 1886 tarihinde bir tezkire gönderilmiştir. Tezkirede Şam'a bağlı kazaların teftiş edilmesiyle Şam sancağının bakiye tetkikatının tamamlandığından bahsedilmiştir. Tamamlanan tezkirede daha önce Şam mutasarrıflığında görev yapan İbrahim Paşa'nın satın almış olduğu konağın bedeli, 1440 lira olduğu halde kayıtlara satın alma bedelinin 100 bin kuruş olarak geçirilmesinin şüphelere sebebiyet verdiğinden dolayı bu konu hakkında bir soruşturma açılmıştır. Merkez sancağı ve idare meclisinin gönderdiği mazbatada konağın asıl

satış bedelinin 1000 lira olduğu, konağın üst katının 440 lira ve küçük ev eşyaları ile taşınmazların değerleri bahsedilen satış bedeline yansıtılıp iki buçuk senelik faiz uygulandığı için bir fark meydana geldiğinden söz edilmiştir. Ancak belirlenen fiyat 1000 lira olduğu ve bundan fazla da bir değer biçilemeyeceği beyan edilip bu konuda yapılacak bir şey olmadığı vilayete bildirilmiştir. Yapılan diğer yolsuzlukların önüne geçilebilmesi için de uygulanabilecek tüm tedbirlerin alınmasının gerekli görüldüğü mazbatada yazılmıştır. Emanetin bu durum karşısında yazdığı bildiriye göre yapılan teftiş sonuçlarının konu üzerindeki şüpheleri yok etmeye kâfi gelmeyeceği izah edilmiştir²⁵ (BOA, 1301: lef 40). Bildirinin ardından nasıl bir uygulamanın yürürlüğe konulduğu hakkında herhangi bir mevzuata rastlanılmamıştır.

1878 senesinden 1882 senesine değin vilayetlerde uygulanan para toplama usulü ile ilgili 7 Şubat 1886'da Maliye Müfettişliği Vekâlet'inden Divan-ı Muhasebat'a bir layiha gönderilmiştir. Layiha içeriğine inceleyen memurlar, dehşet verici bir manzara ile karşılaşmışlardır. İçeriğinde, vilayetlerdeki vaziyetin hayal edilemeyecek kadar kötü olduğu belirtilmiştir. Ek olarak, Maliye Nezareti tarafından öne sürülen, daimî surette kendini hissettiren hesap yoksunluğu iddiası doğruluğunun ancak hesapların kontrolü ile anlaşılacak olması ve bu minvalde süregelen yolsuzlukların icabına bakılması için görevlendirilecek kimsenin bulunmadığı yazılmıştır. Kimse bu göreve uygun görülemediği için Maliye Nezareti bu görevi üstlenmiştir. Nezaretten erzak ihracı ve uygulanacak yolsuzluk muamelelerine son derece dikkat edileceği bildirilerek yolsuzlukların tamamen ortadan kaldırılması ve tekrarlanmaması için devletin bu konunun sıkı takipçisi olacağından bahsedilmiştir. Bahsi geçen tüm olay ve tedbirlerin yazılı olduğu mazbatanın Maliye Nezareti'ne gönderilmesi ve Bey'tül-mâl İdaresi teftişlerine dair de bir tezkire yazılması uygun görülmüştür (BOA, 1301: lef 60). Ulaştığımız sonuçlara göre, yazılan tezkire ve mazbatanın karşılığında Maliye Nezareti'nden henüz bir cevap tezkiresi alınmadığı kararda belirtilmiştir.

Daha önceki yolsuzluk başlıklarımızda da belirttiğimiz gibi memurların yolsuzluğa karıştıklarına dair haklarında çeşitli ihbar ve şikayetler gelirken kimi yolsuzluklar da suçu işleyen memurlar tarafından itiraf edilerek ortaya çıkarılmıştır. Belediye daireleri mal kalemlerince Selatin ve Jandarma Pusulası kuponlarıyla hesaplanmış olan emlak vergi suretlerinin denetiminin sonucunda, memurlar yolsuzluk suçuna iştirak edildiğini beyan etmişlerdir. Şehremaneti muhasebeciliği ile bir haberleşme gerçekleştirilmiştir. Bu haberleşmeden yola çıkılarak Maliye Nezareti tarafından Dersaadet Maliye Müfettişliği bu konu hakkında görevlendirilmiş ve nezaretten müfettişliğin bir soruşturma başlatmasına ve sonucun bildirilmesine dair 13 Şubat 1886 tarihinde tezkire gönderilmiştir. Yürütülen araştırma ile vaziyetin Dersaadet Maliye Müfettişliği Vekâleti'ne sevk edilmesine karar verilmiştir (BOA, 1301: lef 75).

Yanya vilayeti, sandık emaneti devir muhasebelerinin Maliye Müfettişliği Altıncı Daire tarafından kontrol edilmesiyle bir takım kötü davranış ve yolsuzluklar ile karşılaşmıştır. Yanya vilayeti hesaplarına bakılırken sandık emanetinden Abdul Bey ile selefi Nücuraki'nin devrettiği hesaplar kayıtlarına artık ulaşamayacağı için bu kişilerin Yanya'ya gönderilmesi istenmiştir. Eğer buna imkân bulunamaz ise en azından eminlerin kendi aralarında değiştirme

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ek V.

imkanları olan hesap defterlerinin gönderilmesi hususu Altıncı Daire Müfettişi tarafından Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. 16 Şubat 1886'da maliye müfettişinin nezarete gönderdiği, yolsuzluklardan bahseden tezkirede bu konu hakkında muavinlik görevi için iki muhasip efendinin tayin edilmesi hususunun son derece mühim olduğu, çekilen telgraf ile Maliye Nezareti'ne tebliğ edilmiştir (BOA, 1301: lef 84).

Hüdavendigâr vilayeti Adliye Müfettişliği tarafından, Kirmasti kaza mahkemesi mali işlerinde rastlanan yolsuzluk hakkında yapılacak araştırmaları içeren 16 Şubat 1886 tarihinde Adliye Nezareti'ne bir tezkire yazılmıştır. Bahsedilen kaza teftişlerine dair Dördüncü Daire Maliye Müfettişliği'nden gelen tezkirede, mahkeme muamelelerine ait kısımda yazılı olan hususlara dair açıkça bir izahat sunulmadığından bu konuya dair Maliye Müfettişliği Dördüncü Daire'den net bir açıklama istenildiğinin altı çizilmiştir (BOA, 1301: lef 92).

Divan-ı Muhasebat vakıflar üzerinde de genel ve rutin bir teftiş gerçekleştirmektedir. Maliye Müfettişliği İkinci Daire'den 23 Şubat 1886 tarihli bir tahrirat Divan-ı Muhasebat'a gönderilmiştir. Tahriratta, Edirne'nin Kırkkilise sancağına bağlı Vize kazası dahilinde bulunan Ahi Muhammed Mezrası Vakıfları'nda görülen yolsuzluklardan bahsedilmiştir. Vakfedilen malların hangi hayır işine tahsis edileceğini, ne şekilde ve hangi şartlarda gösteren mahkeme tasdikli belgelerin birer sureti gönderilmiş ve durumun Evkaf Nezareti'ne bildirilmesi münasip bulunmuştur (BOA, 1301: lef 102).

Üzerine teftişler düzenlenen kişiler genellikle sandık emini, idare müdürü vs. memurlar iken Divan-ı Muhasebat'a bu kez, kendi bünyesinde görevler verdiği müfettişlikler hakkında bir şikayet yazısı gelmiştir. Maliye Müfettişliği Dokuzuncu Daire'den, Kastamonu vilayetine bağlı, bazı mahallerin reji idarelerinde rastlanan yolsuzluklara ve yapılan haberleşme suretlerine dair tezkire gönderilmiştir. Gönderilen tezkire Bâb-ı Âlî'ye sunulurken, Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne tezkire yazılmıştır. Maliye Nezareti tarafından Reji İdaresi'ne gönderilmek üzere kaleme alınan mazbatada, mahalli reji memurlarının, maliye müfettişi aleyhindeki ifadeleri ve onların müdafaalarından bahsedilmiştir. Ancak teftiş sonucunun gösterdiği şekilde müfettiş lehine sunulan iddia ve müdafaaları kabul etmenin uygun olmayacağı düşünülmüş, iddialar nezaret tarafından reddedilmiştir. Maliyede yapılan yolsuzluklar ile Hazine'de uğranılan kayıpların soruşturulması maksadıyla mahalli hükümetler teftiş ve takip ettirilerek bu sorunların icabına bakılması için Divan-ı Muhasebat azalarından Nuri Beyefendi'nin görevlendirildiği Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, 1301: lef 103). Maliye Nezareti, Maliye Müfettişliği Dokuzuncu Daire aleyhinde yapılan suçlamaları 7 Nisan 1886 tarihiyle sunulan tezkirede kabul etmiş ve soruşturmanın takibinde bilgi akışını sağlama maksadını güttüğünü açıklamıştır. Müfettişliğin yolsuz davranışta bulunduğu noktasında bu savı reddeden Divan, teftişi iddia sahibi makama Reji İdaresi üzerinde yapılmasına karar vermiş ve bu görev için maliye müfettişlikleri sorumlu tutulmuştur. Reji memurlarının vereceği ifade ve cevapların tetkik edilmesi de müfettişliklere verilmiş ancak ifadelerin müfettişlikler tarafından objektiflikten uzak bir şekilde kabul edileceği endişesi oluşmuştur. Alınacak ifadelere hemen itimat edilip edilmemesi hususunda bir şüphe ortaya çıkmasıyla soruşturmanın kanun ve nizama uygun olarak ilerlemesi için bu konuda Maliye Nezareti'ne yazılan bir tezkire ile daha yeterli ve tarafsız bir merciin araştırmaya dahil istenmiştir (BOA, 1301: lef 181-182). Maliye müfettişliklerinin konuyla ilgilenip ilgilenmemesi hususunda bir mutabakat sağlanamamışken, reji müdürünün kaleme

aldığı cevap tezkirede mahalli reji memurları teftişlerinin üstü kapalı şekilde müfettişliklere sevk edildiğinden bahsedilmiştir. Mahalli yönetim tarafından konu takibinin Divan-ı Muhasebat'a ait olduğu kabul edilmiştir. Teftişler için müfettişliklerin gönderdiği layihalarda, memurların verecekleri cevap ve bulunacakları itirazlara kanuna uygun şekilde muamele edilmesi meselesi ancak ve ancak memurların bir delil sunmaları ile kabul edileceğinden bahsedilmiştir. Tasdik merciinin Maliye Nezareti olduğu, teftişlerinin son derece önemsenerak yapılması gerektiği ve sonuç tezkiresinin bunlar yoluyla tanzim edileceği tezkireye eklenmiştir (BOA, 1302: lef 206-207). 7 Haziran 1886 tarihinde Maliye Nezareti'nden gönderilen cevap mazbatasını okunmuştur. Şartname uyarınca hükümetin Reji İdaresi üzerindeki teftiş hakkı, maliye müfettişlerine tevdi kılınmış ve Reji İdaresi hakkında bir teftiş heyeti oluşturulmuştur. Teftiş hakkını elinde bulunduran maliye müfettişleri tarafından teftişe dair her türlü cevap ve bilginin Divan'a tebliğ edilmesi kararlaştırılmıştır. Reji İdaresi'nden alınacak cevapların konunun içeriğinden sapıp saptığı ve kanuna uygunluğu şartname dairesinde tetkike tâbi tutularak bu görevi de ifa etmesi için hükümet, müfettişlikleri görevli kılmıştır. Kastamonu idarelerine yönelik olan incelemenin kesin bir karara bağlanması ileri bir tarihe bırakılarak durum Maliye Nezareti'ne tebliğ edilmiştir (BOA, 1302: lef 214-215). Divan-ı Muhasebat'ın düzenlediği teftişler zaman zaman ilginç sonuçlar doğurmaktadır. Zikrettiğimiz Kastamonu teftişinde reji memurlarının müfettişler, müfettişlerin de reji memurları hakkında şikayetleri meydana gelmiştir. Divan bu konuda, görevlendirmesini kendisinin üstlendiği müfettişlerin yanında olmuştur. Müfettişler suçsuz bulunduğu için denetlenmesi gereken birimin Reji İdaresi olduğuna ikna olan Divan, teftiş görevini müfettişlikten alıp Maliye Nezareti'ne sevk etmiştir. Bu bahiste Divan-ı Muhasebat'ın objektifliği elden bırakmamak adına soruşturmayı nezarete tevdi ettiği görülmektedir.

Kaymakamların herhangi bir yolsuzluk iddiası ile suçlanmaları halinde Divan tarafından haklarında verilecek olan kararın katiliğine daha önceki kararlardan vakıfız. Kirmasti kazasında satılan miri arazinin ihalesinde meydana gelen yolsuzluklar Divan-ı Muhasebat'a bildirilmiştir. Yolsuzlukların kaza kaymakamı tarafından işlendiği bilgisi ve yapılan denetimler üzerine kaymakamın Kirmasti'de olan görevine son verilip yerine başka bir kişinin tayin edilmesi hususu 25 Mart 1886 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, 1302: lef 157).

Askeriyede oluşan yolsuzluk teftişleri Makam-ı Ser-askerî ile beraber yürütülmüştür. Hüdavendigâr vilayetine tâbi Mudanya kazası hakkında yazılan teftiş layihasında, mahalli Jandarma İdaresi tarafından tayin bedellerine verilen meblağlarda meydana gelen iskonto miktarı gelir olarak yazılmayıp gizlendiği bildirilmiştir. Bu konu üzerinde Makam-ı Ser-askerî ile bir dizi haberleşme meydana gelmiştir. Haberleşmelerde, bedellerin miri ve rayiç fiyatlar arasında fark olmayan hileli paralarla ödendiği ancak bir aralık mal sandığında hileli akçe kalmadığı belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı tayin bedelleri, miri fiyattan 19 kuruş hesabıyla mecidiye olarak Zabtiye fertlerine dağıtılmıştır. Bu hadiselerin üzerine gerçekleştirilen teftiş ile beraber iskonto bedelinin iadesi ve iskontonun hesap olarak kaydının tutulduğu alay beyliğinden açıklama istenmiştir. Maliye Müfettişliği Dördüncü Daire'ye gönderilmek üzere müsvedde olarak yazılan tezkirede teftişlerin yapılıp bu konu hakkında bilgi verilmesi talep edilmiştir. Bu işlemler sonucunda yolsuzluk giderilmiş ve yolsuzluktan arındırılmış durumun sürdürülmesi temenni edilmiştir (BOA, 1302: lef 207). Suçluların bağlı olduğu birimlerin

durum hakkında çok daha fazla bilgiye sahip olmasıyla soruşturma da bu birimlerden destek alındığını daha önceki kararlarda da belirtmiştik.

Edirne Defterdarlığı'ndan Maliye Nezareti'ne çekilen telgrafta, Tekfurdağı'nda vuku bulan yolsuzlukların incelenmesi için Edirne maliye müfettişinin bu mahale acilen gönderilmesi istenmiş ve Maliye Nezareti'nden gereğinin yapılması arz edilmiştir. Bunun üzerine Maliye Nezareti'nce 28 Haziran 1886 tarihli bir cevap tezkiresi neşredilmiştir. Vilayetler, sancaklar ve Hazine-i Celile ile diğer dairelerce gönderilecek poliçeler ile senetlerin rayiç, cins ve adet miktarlarının düzenlenmesi, meskukat kararnamesine uyularak senetlerin asıl kıymetlerinin ortaya çıkarılması ve kuruluş üzerinden hesaplanan senetlere pul yapıştırılması hususlarından bahseden tezkire Divan-ı Muhasebat tarafından okunmuş ve müfettişlere tebliğ edilmiştir (BOA, 1302: lef 210-211). Müfettişliklere sevk edilen teftişin detayları ve sonucuna kararlarda rastlamadığımızı belirtmek isteriz.

Çalışmada genel olarak Divan-ı Muhasebat, Maliye Nezareti ve Maliye Müfettişliklerinin araştırmaları sonucunda ortaya çıkarılan olaylardan bahsedilmiştir. Ancak ilgili defterin 60. kararına geldiğimizde araştırmanın yukarıda belirttiğimiz kurumlar tarafından yapılmadığı bilgisine ulaştığımızı ifade etmek isteriz. Preveze dahilindeki Loros kazası Topaltı mevkiinin 1881 senesinde ihale yoluyla idare edilen müzayedesinde yolsuzluklar meydana gelmiştir. Bu tarihte, kayıtlarda ismine ulaşamadığımız Aşar İdaresi nazırının yürüttüğü araştırmalar sonucunda, mevcut düzen ile alakalı herhangi bir geri bildirimde bulunmayan aşar mültezimi ile Loros kaymakamının yolsuzlukta iş birliği yaparak gizli bir şirket oluşturduğu ortaya çıkarılmıştır. Yolsuzluk, mültezim ve kaymakamın mühürleyip imza attığı şirket senedinin ele geçirilmesiyle açığa kavuşturulmuştur. 4 Temmuz 1886 tarihinde Altıncı Daire müfettişinin Maliye Nezareti'ne bir telgraf yazması ile nezaret durumdan haberdar edilmiştir (BOA, 1302: lef 215-216). Osmanlı Devleti'nde uygulanan denetimlerin merkezde de tam manasıyla oturduğu bu kararlar çok daha belirgin hale gelmiştir. Denetimle görevli olmayan memurların bile bir usulsüzlük sezdiklerinde araştırmaya başlaması Divan'ın yaptığı işte ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir.

Divan-ı Muhasebat'a gelen ihbarlar üzerine, Edirne Reji İdaresi hakkında bir kovuşturma başlatılmıştır. Kovuşturma için İkinci Daire Müfettişliği görevlendirilmiştir. Yürütülen araştırma ile reji memurlarından Hasan Efendi'nin düzenin gereklerini uygulamadığına yani yolsuz eylemlerde bulunduğuna değinilmiştir. Buna yönelik bazı ifadeleri içeren, Edirne'den Gümülcineli Hacı Hüseyin imzasıyla 4 Temmuz 1886 tarihinde gelen ihbar ve şikayet yazısı okunmuştur. Okunan yazılara dikkatli bakıldığında bu belgelerin önceden Maliye Müfettişliği'ne de gönderildiği anlaşılmıştır. Divan-ı Muhasebat, daha önce gönderilen bildirimler ile konuyla ilgili malumatı olduğunu düşündüğü Maliye Nezareti'ne konuyu yeniden sevk ederek icabına bakılmasını istemiştir (BOA, 1302: lef 220). Divan'ın bu kararda, Maliye Nezareti'ni görevli olarak seçmesinin nedeni nezaretin konu hakkında malumatı olmasıdır. Divan bu mevzu yerine başka bir şikayet yazısıyla ilgilenmeyi tercih etmiş ve teftişleri düzende tutmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin mali alanda denetim için tesis ettiği organizasyonların en önemlilerinden biri Divan-ı Muhasebat'tır. En kısa haliyle ülke içindeki usulsüzlükleri denetleyen kurum olarak adlandırabileceğimiz Divan, denetimleri ile kişileri bu kötü davranıştan caydırmanın yollarını aramıştır. Divan-ı Muhasebat gibi bir denetim kurumunun ortaya çıkış sebebini doğuran nedenin bu olarak görülmesi mümkündür. Sandık eminliği, sandık müdürlükleri, vakıf nazırlıkları, mahkeme katipliği, nüfus memurluğu, veznedarlık, piyade tahsildarlığı, naiplik, kaymakamlık, müfettişlik, reji idaresi memurluğu, vilayet muhasebeciliği, sancak baş tahsildarlığı, kaza baş tahsildarlığı, defterdarlık, ser-tahsildarlık, müdde-i umumilik, baş katiplik ve mahkeme reisliği yolsuzluk yapan memuriyetlere örnek olarak sunulabilir. Divan-ı Muhasebat tüm memuriyetlerdeki usulsüzlükleri denetlemiş bunu yaparken de Dahiliye Nezareti, Posta ve Telgraf Nezareti, Ticaret Nezareti, Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Zabtiye Nezareti Makam-ı Ser-askerî, Vergi Emaneti, Rüsûmat Emaneti, Meskûkât Müdüriyeti, Reji İdaresi, Nüfus İdaresi, Daire-i Eytam, Orman Müfettişliği, Şeyhülislamlık, İstinaf Mahkemesi ve Bidayet Mahkemesi gibi merciler ile iş birliği yapıp incelemeleri daha sağlam bir zeminde bir sonuca bağlamaya gayret göstermiştir. İlgili defterin kararlarından yola çıkarak yolsuzluğu en fazla işleyen memurlar sandık eminleridir. Sandık eminleri; Malatya, Adana, Sivas, Dersim, Koçgiri, Ohri, Tunus, Hille Sancağı, Darende Kazası, Eşme Kazası, Karaağaç Kazası ve Seferhisar Kazası başta olmak üzere yolsuz davranışlarını sürdürmüş hatta yürütülen teftişler neticesinde, bir mahalde iki kez sandık eminliği yolsuzluğuna bile tesadüf edilmiştir. Vaziyetin öneminin farkında olan Divan-ı Muhasebat, sandık eminliklerine sürekli ve aniden teftişler düzenleyip durumun düzeltilmesi, yolsuzluk oranının düşürülmesi amacını gütmüştür. Divan'ın bir diğer denetlediği memuriyet ise kaymakamlıklardır. Bu memuriyet üzerinde hiçbir müsamaha sağlamayan Divan, yolsuzluğa bulaşan veya yolsuzluğa bulaştıkları iddia edilen kaymakamları ilgili nezaret aracılığıyla hemen görevden aldırması ya da başka bir mahale tayininin gerçekleşmesine vesile olmuştur.

Osmanlı Devleti, kendinden önce hüküm süren Türk ve Müslüman devletlerden almış olduğu teşkilat yapısını birebir olarak değil, kendi devlet tarzına göre şekillendirip kullanmıştır. Devletin gelişimiyle beraber ilerleme kaydeden kurumların isimleri değişse de çalışma disiplinleri aynı kalmıştır. Divan'a gelen her yazı okunmuş ve şikayetler var ise dikkatle tetkik edilmiştir. Bu kurumların içerisinde konumuz açısından önemli bir yere haiz olan Divan-ı Muhasebat'ın 1882-1886 yılları arasında güttüğü çalışma programına bakıldığında, bu kuruma verilen görev ve yetkilerin, devletin sunduğu kanunlar dahilinde özenle yerine getirildiğini görüyoruz.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunduğumuz verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimizi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumuzu, çalışmada yararlandığımız eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimizi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımızı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririz. Aksi bir durumda aleyhimize doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma iki yazar tarafından hazırlanarak ortaya konulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması durumu yaşanmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağar, S. (2007). "Geçmişten Bugüne Mali İdare". *TBB Dergisi*, 73, 372-432.
- Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Hayatı*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akgündüz, A. (1987). "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikâb Kanunnamesi". *Bellekten*, 51 (199), 153-191.
- Akgündüz, A. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sayıştay (Divan-ı Muhasebat)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2003). "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye". *TDVİA*, 28, 250-251.
- Akyıldız, A. (2011). "Tanzimat". *TDVİA*, 40, 1-10.
- Aslan, V. (2013). "Zimmet Suçu", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71 (1), 43-66.
- Aşıkpaşazade. (1992). *Aşık Paşaoğlu Tarihi*. İstanbul: MEB. Basımevi.
- Aydoğuş, İ. ve E. Kutlu (2005). "Yolsuzluk ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 1-21.
- Berksoy, T. ve N. E. Yıldırım (2017). "Yolsuzluk Kavramına Genel Bir Bakış: Problemler ve Çözüm Önerileri". *Journal of Awareness*, 2 (1), 1-18.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII, yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Daşcıoğlu, K. (2005). "Osmanlı Döneminde Rüşvet ve Sahtekarlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler". *Sayıştay*, 59, 119-124.
- Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Gülşen, T. (2011). *Zimmet Suçu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Işık, M. (2021). "Yolsuzluğun İdari ve Toplumsal Yapısal Üzerinde Etkileri". *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (8), 148-179.
- Keleş, E. (2005). "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (38), 259-280.
- Kırlı, C. (2006). "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4, 45-119.
- Kış, S. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Mali Denetim Kararları (1879-1880)*. Konya: Palet Yayınları.

- Kış, S. (2016). *Divan-ı Muhasebat Osmanlı Devleti'nde Mali Denetim (1862-1908)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Koçi Bey. (1993). *Koçi Bey Risalesi*. (Yay. Haz. Zuhuri Danışman). İstanbul: MEB. Yayınları.
- Köksal, S., H. Mehter., G. Ersoy., H. Gürhan. ve A. Sezer (1973). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Sayıştay*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Kur'an-ı Kerim. Bakara Suresi 188. Ayet.
- Mehmed Neşri. (1995). *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, (Yay: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), C. I. Ankara: TTK Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: MEB. Yayınları.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1982). *Peçevi Tarihi II*. haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sanal, R. (2000). "Kamu Kaynaklarını Eriten Yolsuzluk Olaylarının Hukuk Zemininde Önlenebilmesi Olanağı". *Maliye Dergisi*, 135, 42-58.
- Sarı, M.A. (2004). *Türkiye'de Gelir İdaresi ile Vergi Denetiminin Sorunları, Çözüm Önerileri ve Yeniden Yapılandırılması*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1994). *Tanzimat Devri'nde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami. (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çamlıca Basım.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mukavelenameler*. 1271/3.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mukavelenameler*. 1295/1.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Yıldız Serkurenalık Evrakı*. 1300/1.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/4.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/7.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/9.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/10.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/20.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/24.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/25.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/31.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/33.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/34.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/40.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/45.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/60.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/61.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/75.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/84.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/92.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/99.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/102.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/103.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1301/181-182.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1302/157.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1302/200.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1302/206-207.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1302/207.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1302/210-211.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1302/214-215.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1302/215-216.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1302/220.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*. 1786/21-22.
- Tabakoğlu, A. ve O. Ç. Taşdirek (2015). "Osmanlıda Mali Denetimin Kurumsal Gelişimi-Maliye Heyetinin Kuruluşu". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13 (2), 91-113.
- Tarhan, R. B ve Ö. F. Gençkaya (2006). *Yolsuzlukla Mücadele Kitapları I*. Ankara: Matsa Basımevi.
- Tarhan, R. B. (2005). *Yolsuzlukla Mücadele Mevzuatı ve Uluslararası Müktesebat*. Ankara: Matsa Basımevi.
- Todaie. (1282). *Düstûr*. I. Tertip. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ünal, M. A. (2013). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Yılmaz, Y. (2019). "Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi". *Vergi Raporu*, 232, 11-22.

EXTENDED ABSTRACT

This paper aims to reveal the economic structure of the Ottoman Empire. It mentions what corruption is, and how it occurs; laws against corruption, by which institution or structures the economic order is controlled, and sanctions applied as a result of these inspections. The main topic is corruption in Ottoman state finance between 1882-1886 but we will also briefly mention administrative, juridical, and military units of the state which are not isolated from these areas. Of course, there are independent works on the types of corruption. However, this subject has been chosen because there is no study on corruption in the Minutes of Divan-ı Muhasebat of number five. It is thought that this study will contribute to the studies on Ottoman economics. Main source of the study is minutes of the Divan-ı Muhasebat of number 5 in the Presidency of the Republic of Türkiye, Directorate of the State Archives. The record number five contains 80 documents in Ottoman Language and the first decision dates to 10 January 1886 and Sultan Abdulhamid II. The record, which covers the years 1882-1886, consists of 226 pages with its transcribed form and contains a total of 64 decisions. The record is covered with leather and some pages are erased. Minute of Divan-ı Muhasebat of number 5 was translated from Ottoman Turkish to today's Turkish by us and no other intervention was made. While decisions were taken directly from the record of number five, the page numbers

were given by us in the order of transcription. This study was built according to the latest version of the dictionary of Turkish Language Association. No changes have been made on proper nouns in record decisions.

Apart from this main source we mentioned, various research works will be used and these works will be supported with the documents in the Presidency of the Republic of Türkiye, Directorate of the State Archives.

The closure of the Court immediately after its establishment, albeit briefly, and afterwards, the process of re-establishment has been a continuum and has continued to the present day. In terms of the history of Ottoman finance, this period (1862-1908) witnesses the formation of a fiscal structure that developed separately from its counterpart institutions in Europe and tried to establish a modern control system. In this context, the Divan's timely and the use of modern audit methods, the bureaucratization of the officials of the inspecting and inspected institutions, the audit of the central and provincial accounts without any distinction, the audit and inspection of the Divan's members and appellates the use of its capabilities, and finally, the efforts to bring the stabilized financial supervision to the level of modern European States are noteworthy.

The Tanzimat period, in which similar financial control units were tried to be established, was one of the most important intersections of Ottoman modernization. It is envisaged that every institution established and to be established will serve the Ministry of Finance. This process was not long-term, as the elements of an independent and modern financial audit system were kept in the background. In parallel with the change in finance, the measures to be taken in the field of auditing measures should be tried to be implemented by the Sadaret and these new measures should be established. To resolve the political and economic problems brought about by the structure on the other hand, it was imperative that it be placed on a basis suitable for the changing financial system. Therefore, The Ministry of Finance was the most important institution that constituted the political and financial front of the period. The attitude he would take against the Divan-ı Muhasebat to be established would show its effect in a short time and the new Court will be dissolved after a short period of time and would be implemented. The economic impact of domestic and international borrowing on the state and the necessity of financial control have been accepted by Divan-ı Muhasebat. Would be better understood during the period of its closure. In this context, as part of the policy project, fiscal measures were implemented by the Sadaret, which occupied an important place in the state institution. These measures shed light on the changes implemented by the Divan in the structure of Ottoman financial control, revealing the process of building the modern state.

Divan-ı Muhasebat, made great efforts to establish a solid foundation for Ottoman economic structure and tried to use its right of control in the best way. This institution, which was established in the 19th century, maintained its activities without being affected by the turbulent course of the period. As can be understood from its decisions, it fulfilled this duty properly.

SAVAŞIN GÖLGESİNDE MİZAH: 2022 SONRASI ALMANYA VE RUSYA GAZ KRİZİNE YÖNELİK MİZAHİ TEPKİLER

Şenay KIRGIZ POLAT¹

Öz

2022 tarihinde baş gösteren Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışmalar özellikle Almanya'nın başı çektiği Avrupa Birliği ülkeleri tarafından büyük tepki ile karşılandı. Rusya'nın, Ukrayna topraklarında sürdürdüğü askeri operasyonlar dünyanın pek çok ülkesi tarafından Rusya Federasyonu'na yönelik olarak askeri ve ekonomik yaptırımlarla sonuçlandı. NATO ve Avrupa Birliği Rusya'ya uyguladığı ekonomik, politik ve kültürel yaptırımlarla Rusya'nın Ukrayna'da sürdürdüğü askeri operasyona karşı pozisyon aldı. Öte yandan Avrupa Birliği ülkeleri özelinde özellikle Almanya'nın enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı ve Almanya'nın mevcut enerji politikası, Rusya'nın karşı yaptırımları ve enerji konusundaki tehditleri ile karşılık buldu. Rusya ve Almanya arasında uzun süredir sürmekte olan enerji ticareti kamuoyunun gündeminde yer aldı. Bu çalışmada Avrupa ve Dünya nezdinde Almanya'nın enerji politikası ve Rusya ile olan ilişkileri konusunda üretilmiş eğlenceli internet görselleri (*meme*'ler) üzerinden Rusya-Almanya ilişkilerine kamuoyunun genel bakışına yönelik bir değerlendirmede bulunulacaktır. Sosyal medya, mizah portalları ve internet forumlarında kullanıcıların üretip paylaştığı mizahi içerikler vasıtasıyla Avrupa özelinde Almanya ve Rusya arasındaki gerilimin kamuoyu nezdindeki yansımaları, kamuoyunun güncel ekonomi politik ilişkilere olan bakışı açığa çıkarılacak ve mizah üzerinden Rusya-Almanya arasındaki enerji krizinin güncel bir fotoğrafı çekilecektir. Çalışmada ayrıca *meme*'ler aracılığıyla içerik analizi yapılacaktır. *Meme*'lerde yer alan görsellerin arka planındaki anlamlar göstergebilimsel yöntem kullanılarak ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Rusya
Ukrayna Savaşı
Almanya
Dijital Mizah

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 28.07.2023
Kabul Tarihi : 26.08.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1334322

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: senay_kirgiz@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8753-2859.

HUMOUR UNDER THE SHADE OF WAR: HUMOROUS REACTIONS TO THE GAS CRISIS BETWEEN GERMANY AND RUSSIA AFTER 2022

Abstract

The conflict between Russia and Ukraine that began in 2022 was met with opposition from nations of the European Union, among which Germany is in the forefront. Russia's military operations targeting Ukrainian land led many nations to issue military and economic sanctions. NATO and the European Union positioned themselves against Russia's ongoing military operations in Ukraine, with financial, political and cultural sanctions. On the other hand, due to Germany's dependency on Russia for energy, and its current energy policy, Russia has responded with counter sanctions and threats. The long-standing energy trade between Germany and Russia came to the attention of public opinion. This study, will present a general overview of the public opinion on German-Russian relations through *memes* about Germany's energy policy and its effect on relations with Russia. Through the humorous content generated and shared on social media, comedy portals and internet forums, it is possible to see how the tensions between Russia and Germany are reflected in the public opinion regarding political economy relations, thus revealing an up-to-date picture of what the Russia-Germany energy crisis looks like. In this study, content analysis will be conducted using *memes*, and the underlying meanings of the images used in these *memes* will be analysed using the semiotic method.

Keywords

Russia
The Ukrainian War
Germany
Digital Humour

Article Info

Research Article

Received : 28.07.2023
Accepted : 26.08.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1334322

Kaynakça Gösterimi: Kirgiz Polat, Ş. (2023). Savaşın Gölgesinde Mizah: 2022 Sonrası Almanya ve Rusya Gaz Krizine Yönelik Mizahi Tepkiler. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 284-306.

Citation Information: Kirgiz Polat, S. (2023). Humour Under the Shade of War: Humorous Reactions to the Gas Crisis Between Germany And Russia After 2022. Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 284-306.

GİRİŞ

Mizah içerisinde komik unsurları barındırmasının yanında, bireyi mizahı yapılan unsurlar hakkında düşündürmesi anlamında da çok yönlü bir kavrama karşılık gelir. Gülme eylemi, insanoğlunun en temel gereksinimlerinden biridir. Neye güldüğünün altında yatan nedenler ise bireyin çevresi, kültürü, eğitim düzeyi ile bağlantılıdır. Nitekim herkesin mizah anlayışı kendine özgüdür. Kişiler arası ilişkilerle oluşan mizah; bilişsel, kültürel algı özellikleri ve yaşam deneyimleri nedeniyle birbirlerinden farklı olan insanların kolay iletişim kurabilmesi adına bir köprü görevi görmektedir. İnsanlar mizahı sosyal, eğlenme, psikoloji ve iletişim gibi birçok alanda kullanabilmektedir (Korkmaz Aslan, 2023: 239).

Mizah dönemin şartları ile gelişir ve o oranda değişiklik gösterir. Günümüz teknoloji çağı ile birlikte mizah, gazete sayfaları ya da dergilerden farklı bir yöne, sanal ortama taşınmıştır. Web 2.0 teknolojileri vasıtasıyla bireyler, kendi ürettikleri içerikleri sanal ortamda paylaşma imkânı bulmuşlardır. Bu bağlamda;

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi, gündelik yaşamdaki pek çok şeyi dönüştürmesinin yanı sıra; mizah, mizah dili ve mizah içeriklerinin de değişmesini sağlamıştır. Bu durum hem olumlu hem de olumsuz anlamda değerlendirilebilir. Özellikle internet teknolojilerinin kullanımına hâkim olan, yaratıcı içerik üreten ve popüler kültür içeriklerini takip eden gençlerin ürettiği yaratıcı mizah, günümüz mizah anlayışının da farklı bir noktada konumlanmasını sağlamıştır (Dağtaş ve Yıldırım, 2017: 16).

Bu durum esasen iletişimsel bir yeniliğe karşılık gelmektedir. Web 2.0'da Web 1.0'dan farklı olarak internet kullanıcıları sadece bilgi alan konumundan, bilgi alan ve veren konumuna geçmiştir. Web 2.0 veya kullanıcı tarafından oluşturulan içerik (User Generated Content), bireylerin sosyal medyada kullandığı tüm uygulamaların tamamı olarak düşünülebilir (Aksu ve Karadağ, 2021: 80). Yeni teknoloji çağı ile beraber bireylerin birbirleri ile olan iletişimleri; Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal medya mecralarına taşınmıştır. Böylesi bir iletişim şekli çağımızın gerekliliğidir ve birilerine ulaşmak ancak bu yolla yapılmaktadır. Yüz yüze iletişimin yerini önemli ölçüde alan sosyal medya iletişimi bireyler üzerinde hem kişisel hem de toplumsal bazı dönüşümlere neden olmuştur. Kişisel anlamda benlik ve sosyal ortama girme kaygısı dönüşerek sosyal görünüş kaygısı haline gelmiş ve toplumsal olarak da haber alma, bilgi oluşturma ve yayma gibi birçok konuda dönüşümler yaşanmıştır (Tamer Gencer, 2018: 23).

Yeniçağın yeni ifade biçimleri, ulusal olmaktan öte evrensel bir hal alır. Teknoloji sayesinde dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi birinin yaptığı bir paylaşım ya da yüklediği bir video saniyeler içerisinde en uzak mesafedeki başka birinin karşısına çıkmaktadır.

Yeni iletişim biçimlerinden bir tanesi de *caps*'lerdir. Ali Murat Kırık ve Rabiya Saltık, *caps*'lerin giderek yaşam rutinin içerisine dâhil oluşunu şu şekilde ifade eder:

Çeşitli durum ve olaylardan esinlenerek üretilen internet meme kavramı ülkemizde ise daha çok 'caps' adıyla bilinmektedir. Kullanıcı tabanlı medya ortamında üretilen mizah ürünleri de yine kullanıcı tabanlı olarak yaratılmıştır. Birçok insanın kullanıcı olarak yer aldığı bu alternatif mecra, geleneksel medyanın aksine kullanıcı tabanlı yapısıyla bir katılım kültürü oluşturmuştur. Salt tüketen olma zorunluluğu bulunmayan sosyal medya

kullanıcıları kendi mizahi serüvenlerini başlatmıştır. Ortaya çıkan mizah ürünleri çok sesli bir söylem oluşturmuş, başka kullanıcılara ilham vermiş ve onları yeni yaratımlarda bulunmaları konusunda teşvik etmiştir. Kimi zaman gündelik hayatın saçma, komik ve eğlenceli yönlerini kendine malzeme edinerek güldürü ögesi haline gelen; kimi zamansa toplumsal, siyasal gündeme muhalif eleştiriler getirmek için bir vasıta olarak kullanılır (Kırık ve Saltık, 2017: 100).

1. Meme/Caps Kavramı Üzerine

İnternet yaygın olarak kullanılmaya başlandığı 1990'lardan beri, yaşamın büyük bir bölümünü kapsar hale gelmiştir. Mektupların, jetonla iletişimin, faksların hatta evlerin demirbaşı olan telefonların yerini alan internet, günümüz çağının en temel iletişim araçlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda eskinin yaygın olarak kullanıldığı diğer iletişim araçları birer nostalji ögesi olarak tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır. İnternetin bu denli yaygınlaşmasının nedeni kesintisiz, ulaşılabilir, kolay olmasıdır. İnternetin bir uzantısı olan yeni medya, bireylerin kendilerini ifade etmeleri açısından vazgeçilemez bir unsur haline gelmiştir. Yeni medya gerek bireyin söylemek istediklerini ifade edebilmesi gerek ise toplulukların bir araya gelmesi anlamında bir sosyalleşme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İdil Sayımer, *Yeni Medya Ortamlarında Ağlar Oluşturan Toplumsal Hareket Deneyimleri* adlı çalışmasında, yeni medyanın ortamları farklı toplumsal muhalefet odaklarının, kurumların ve grupların bir araya gelerek örgütlenebildikleri ve seslerini rahatça duyurabildikleri bir alan olmasından dolayı önemli bir mecraya dönüştüğünden bahsetmektedir. Sayımer'e göre; dünyanın herhangi bir noktasında meydana gelen bir olaydan anında haberdar olmak, görüntülere erişmek artık mümkündür. Bu hali ile yeni medya, coğrafi sınırları ortadan kaldırarak bireyleri sanal uzamda bir ağ üzerinde buluşturan web tabanlı hizmetler toplumsal hareketler üzerinde de dönüşüm yaratmıştır (Sayımer, 2014: 98). Bu sosyalleşme durumu en fazla sosyal medya aracılığı ile gerçekleşmektedir. Dünyanın herhangi bir bölgesinden bir kişi, sosyal medyada tüm dünyaya seslenebilmektedir. Bu ulaşılabilirlik bağlamında çok önemli bir gelişmedir.

Meme diğer bir ismiyle *caps*, sosyal medyada en fazla kullanılan unsurlardan biridir. *Meme* genel olarak mizah amaçlı kullanılmaktadır. Çoğunlukla görseller yoluyla desteklenen *meme*'ler, bir anlamda günümüzün karikatürleri halini almıştır. Söylenmek istenilenin açıkça belirtilmeyip, kapalı bir ifade ile anlatılmaya çalışılması yönüyle kara mizaha yakın mesafededir. Ali Murat Kırık ve Rabiya Saltık, *Sosyal Medyanın Dijital Mizahı: İnternet Meme/Caps* adlı çalışmalarında *meme* sözcüğünün ilk kez 1976 yılında Richard Dawkins'in *The Selfish Gene* adlı kitabında kullanıldığının altını çizerler. *Meme* Dawkins'e göre; kültürel iletilerin transferini sağlayan birimdir. *Meme*'ler, bireye aktarılan genler gibi bir bellekten başka bir belleğe aktarılmaktadır. İnsan vücudunda bulunan genlerin temel amacı, yayılma ve çoğalmadır. Bir anlamda bu kitap yoluyla evrim teorisi kültürel bir birim olarak *meme*'lere uyarlanmıştır (Kırık ve Saltık, 2017: 101). *Meme* sözcüğü, "bir kültürel aktarım birimi, bir taklit birimi (Aristoteles'in taklit anlamında kullandığı mimesis kavramından yola çıkılmıştır) ve beyinde bulunan bilgi birikimi" gibi çelişkili tanımlara sahiptir (Tyler, 2011: 44). Fikir, düşünce ve davranış biçimlerinin aktarılmasını sağlayan bir unsur olarak *meme*; jest-mimik, yazı, fotoğraf, animasyon, konuşma gibi yollarla kişiden kişiye aktarılmakta ve yayılmaktadır. *Meme*'lerin aktarımı için araçlara ihtiyaç vardır, bu aracı da insandır. İnsan faktörü *meme*'yi

virüs gibi dağıtmaktadır. Meme'ler kişiden kişiye aktarılırken çoğunlukla ilk hali ile kalmamakta, *mutasyon* geçirmektedir (Kırık ve Saltık, 2017: 101).

Meme kavramının internet literatürüne girmesi ise, 2003 yılında 13 yaşındaki Christian Poole isimli bir genç tarafından kurulan '4Chan' isimli görsel paylaşım sitesi ile olmuştur. Japon animeleri ve popüler kültür hakkında içerik üretmek amacıyla kurulan site; oyun, anime, resim, gezi, spor, moda ve teknoloji gibi konularda yapılan paylaşımları içermektedir (Tekrin, 2015: 576 aktaran Balcı Aydoğan ve Abuşoğlu, 2022: 46-47). *Meme*'ler ilk ortaya çıkış olarak bireyseldir. Bir kişinin bir fotoğraf, bir video ya da fotoğraf/resim üzerine yazılı bir metin oluşturmasıdır. Kullanım açısından bakıldığında ise kitleseldir. *Meme*'ler entelektüel bir perspektif ile oluşturulmaz, genellikle eğlenmek amaçlı üretilir. Bir anlamda daha çok eğlendirmek ve düşündürmek amacıyla hazırlanan (*meme*'ler) *caps*'ler korkutmak, herhangi bir düşünceyi aktarmak ve reklam yapmak gibi amaçlarla da sosyal medya kullanıcılarının uyguladığı bir üretim biçimi olmuştur (Güvenç, 2017: 110). Tüm dünyada yaygın olarak kullanılan *meme*'ler aslında kısaca bir olayın, kişinin ya da şeyin ekran görüntüsünün alındıktan sonra elde edilen görüntünün foshop üzerinden işlem yapılarak sunuma hazır hale getirilmesidir (Aktaş, 2016: 5- 6).

Meme sözcüğü Türkiye'de *caps* olarak bilinmektedir ve 'capture' ve 'screenshot' sözcüklerinin birleşiminden türetilmiştir. *Caps*, el konulan görüntü demektir. 'Screenshot', 'ekran görüntüsü alma' olarak ifade edilmektedir. *Caps*'ler tasarlanırken yazı ve görüntü kullanılmakta ve bu öğeler aynı karede sunulmaktadır. Bazı *caps*'ler, daha önceden başka amaçlarla çekilen fotoğrafların altına amaca uygun alt yazı hazırlanarak ya da kullanılan yazıların kırmızı bir şerit içerisinde verilerek tasarlanmaktadır (Şahin ve Duğan, 2020: 194). Sosyal medya ortamlarında bir görüngü haline gelen *caps*'ler filmlerden, fotoğraflardan ya da çeşitli televizyon programlarının görüntülerinden elde edilen fotoğraf karelerinin mizahi yazılarla bütünleşmesini içermektedir. Ağırlıklı olarak güncel yaşam içinde yaşanan sosyal içerikli olaylarla, magazin haberleriyle ve özellikle gençlerin kendi dünyalarındaki kareler ile renklendirilebilmektedir (Öncül, 2018: 332). Türkiye'de ilk kullanımı 'İnci Sözlük' internet sitesi üzerinden olmuştur (Asutay vd., 2016: 34).

2. Politik Mizah Unsuru Olarak İnternet Memeleri

Meme ya da *caps* salt mizah amaçlı yapılmamaktadır. Mizah doğru şekilde kullanılırsa politik bir hiciv haline de gelmektedir. Güldürü *meme*'lerinde esas olan sosyal medyada geçirilen sürenin daha komik ve eğlenceli hale getirilmesi iken politik bir amaçla yaratılan *meme*'lerde *meme*'nin bir alt metni bulunmaktadır. Politik olan çok ciddi bir konuyu mizah üzerinden gülünç bir ifade biçimi gibi sunarak eleştirmek onu daha kabul edilebilir hale getirmektedir (Decker-Maurrer, 2012: 22 aktaran Kırık ve Saltık, 2017: 106). Politik *meme*'ler bireyleri mizah çerçevesinde aydınlatmayı amaç edinir. Sorgulama, eleştirme, üzerine laf söyleme gibi derdi olan politik *meme*'ler, daha çok güncel olaylar üzerine yoğunlaşmaktadır. Görünüşte yalnızca esprili birkaç cümle gibi görünseler de eleştirel bir dil ile yazılmış alt metinleri vardır. Sosyal medya bu bağlamda bir şeylere muhalif olma dürtüsüne hizmet vermektedir. Bir *caps* sanal ortamda görülmesinin hemen ardından farklı birtakım versiyonları ile yeniden yorumlanır. Bu açıklamadan yola çıkarak, web ortamında sıkça karşılaşılan mizahi öğelerin birçoğunda *saptırma* ya da *sabote* etme olgusundan bahsedilebilir. *Détournement* ya da *saptırma* olarak adlandırılan bu durum dijital mizahın en önemli dinamikleri arasında

gösterilebilir. Çağdaş sanat açısından détournement; saptırma, bozma, kopyalama, kendine mal etme, alıntılama, yerinden etme, koparma gibi temel anlamlandırmaları içermektedir (Fırat, 2016: 646). Bu bağlamda anlam bir nevi yapıbozuma uğramaktadır.

Dijital evrim, yalnızca iletişimin şeklini değiştirmemiş aynı zamanda komedi ve hiciv için yeni platformlar yaratmıştır. YouTube'dan sosyal medyaya kadar internet her biri ve herkes için moral bulduğu, eğlendiği bir sahne sunmaktadır (Selchow, 2023: 3). Bu sahnede sunulan tüm bu görsel şölen, eleştiri ve hiciv vasıtasıyla bazı şeyleri daha iyi hale getirebilme arzusundan kaynaklanmaktadır. Eskinin satirik parodileri günümüz çağı ile birlikte yerini internet *meme*'lerine bırakmıştır. Aslına bakılırsa 'Zamanın Ruhü' (*Zeitgeist*) bunu gerektirmektedir. Nitekim bu yeni çağ bireyinin ekran karşısına oturup uzun saatler parodi izlemeye ne zamanı ne de sabrı vardır. *Meme* okurlarının çoğunlukla gençler olduğu gerçeği bu düşünceyi desteklemektedir. Gençler, uzun vakitler harcayacağı şeylere değil aksine kolay ulaşıp, hızlıca tüketebilecekleri şeyler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Eleştirilen sistemi değiştirmesi arzulanan kesim gençlik olduğu için politik anlamdaki mizah unsurlarının en yaygın olanları internet *meme*'leri haline gelmiştir.

İnternet *meme*'lerinin ilgi alanı salt gerçeklik değildir. Esas olanın "tam tersini söylemek, meme-kültüründe önemli bir rol oynar" (Osterroth, 2019: 54). Fotoğraflar, videolar ya da resimler ile bezenmiş *meme*'lerde anlamı gerçekliğin dışında aramak amaçlanır. Tam tersini söyleme geleneği tam da bu nedendir. İnternet *meme*'si okurunun görevi gerçekliği tam tersinden okuma yeteneği kazanmasıdır. *Meme*'ler hakkında akılda tutulması gereken şey, "önemsiz ve sıradan eserler gibi görünseler de aslında derin toplumsal ve kültürel yapıları yansıttıklarıdır" (Shifman ve Dinçer, 2014: 13).

3. Rusya'nın Ukrayna Savaşı ve Rusya'ya Yönelik Yaptırımlar

Rusya'nın 2014 tarihinde başlayan Ukrayna'ya yönelik saldırgan tutumu ve Kırım'ın ilhakı ile başlayan süreç, ilerleyen dönemlerde bölgesel ve düşük şiddette çatışmalar olarak devam etti. Tarafların karşılıklı toprak iddiaları ile devam eden sürecin sonunda Rusya 24 Şubat 2022 tarihinde açık bir askeri operasyon ile Ukrayna topraklarına girdi (tr.wikipedia.org, 2023). Saldırıların hemen öncesinde kremlin sözcüsü Dmitri Peskov, sınır bölgesinde cereyan eden askeri hareketliliğe yönelik olarak, Rusya'nın herhangi bir işgal planı olmadığı yönünde açıklamalarda bulunsa da (aa.com.tr, 2023) 24 Şubat gecesinin ardından – işgal kelimesini dışarıda tutarak- askeri operasyonun Vladimir Putin'in direktifleri süresince devam edeceğini kamuoyu ile paylaştı (aposto.com, 2023).

İşgalin başlangıcı Amerikan Başkanlığı, NATO ve Avrupa Birliği tarafından şiddetle eleştirildi. 25 Şubat itibariyle haber kaynakları Rusya'nın Çernobil Nükleer Santrali'ni ele geçirdiğini, Ülkenin doğusu Harkov'da çatışmaların sürdüğünü, Ukrayna'nın başkenti Kiev'de halkın metro istasyonlarını muhtemel bombardıman tehlikelerine karşı sığınak olarak kullandığını doğruladı. Avrupalı liderlerden Fransız Başbakanı Emmanuel Macron işgali durdurması için Vladimir Putin ile görüşürken, İngiliz Başbakan Boris Johnson, Vladimir Zelenski'ye desteğini sunmak için telefonda görüştü.

İlerleyen süreçte, taraflar karşılıklı iddialar ve askeri kayıplar hakkında açıklamalarda bulundu. Zelenski, başkent Kiev'i terk etmeyeceğini açıklayıp tüm Ukrayna halkını savaşıma çağırdı (edition.cnn.com, 2023). Ukrayna Dışişleri Bakanlığı tüm ülkelere

büyükelçilerini Rusya'dan çekmeleri ve Rusya'yı uluslararası platformda yalnız bırakma çağırısında bulunurken, Rusya'nın eski devlet başkanı Dmitri Medvedev Rusya'nın batı ile diplomatik ilişki içinde olmaya ihtiyacı olmadığı açıklamasında bulundu (reuters.com, 2023).

27 Şubat itibariyle Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu mevcut durumun 'savaşa dönüştüğünü' ve Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nin gereklerini yerine getireceğini söyledi (aa.com.tr, 2023). Rusya ve Ukrayna'yı temsilen heyetler Belarus sınırında bir araya geldi fakat toplantı öncesinde Vladimir Putin'in nükleer güçlerden sorumlu birimlerini alarma geçirmesi tepki topladı (npr.org, 2023). Bu süreçte Zelenski ülkesi adına savaşmak için yurtdışından gelenler için özel bir birlik oluşturulacağını ilan ederken, İngiltere savaşa katılmak için gönüllü olan vatandaşlarına destek olacağını açıkladı (aposto.com, 2023).

28 Şubat günü Rusya'ya yönelik olarak başlatılan, ABD, Avrupa Birliği ve İngiltere kaynakları ekonomik yaptırımların sonucunda Rus Rublesi, Dolar karşısında %30 değer kaybetti (cnbc.com, 2023). Öte yandan 28 Şubat'ta Avrupa Birliği enerji bakanları, artan doğalgaz fiyatları ve Rusya'nın muhtemel doğalgaz kısıtlamaları ihtimaline karşılık olarak acil toplantı gerçekleştirdi (consilium.europa.eu, 2023).

Mart ayının ilk günlerinde, Zelenski iki ülke arasında devam eden ateşkes görüşmelerinin sonuçsuz kaldığını ve Rusya'nın tamamen sivil yerleşim yerlerine saldırı düzenlediğini kamuoyuna duyurdu (nytimes.com, 2023). Putin ise Rusya'ya yönelik yaptırımların sonucunda ekonomik olarak darbe alan ülkenin süreçten daha fazla etkilenmesini önlemek amacıyla ülkeyi terk eden vatandaşlarının yanlarında 10.000 Dolardan fazla para ile ayrılmalarını yasaklayan bir kararname çıkardı (reuters.com, 2023). 5 Mart tarihinde Zelenski NATO'dan Ukrayna hava sahasının kapatılmasını talep etti. NATO bu eylemin muhtemel sonuçlarının bir Avrupa savaşına dönüşmesi ihtimalini göz önünde bulundurarak bu talebi reddetti. Zelenski NATO'nun sergilediği zayıf tutum sebebiyle hava saldırılarında ölebilecek sivillerin kaybında NATO'nun da artık sorumluluğu olabileceğini kamuoyuna ilan etti (news.sky.com, 2023).

6 Mart itibariyle Birleşmiş Milletler Ukrayna'dan ayrılan mültecilerin sayısının 1.5 milyona ulaştığını, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da yaşanan en büyük mülteci krizinin yaşandığını açıkladı (theguardian.com, 2023).

Ukrayna ve Rusya arasındaki ateşkes görüşmelerinin üçüncü turunda Rusya, Ukrayna'dan Kırım'ın Rusya toprağı olarak tanınmasını, Donetsk ve Luhansk'ın bağımsız devletler olarak tanınmasını ve Ukrayna'nın hiçbir askeri bloğa üye olmayacak şekilde anayasasını değiştirmesini talep etti. Talepler yerine getirildiği takdirde operasyonların sona ereceğini duyurdu (reuters.com, 2023). Zelenski'nin Rusya çıkışlı petrol ve petrokimya ürünlerine yönelik yaptırımlar uygulanması talebine karşılık Alman Şansölyesi Olaf Scholz Rusya kaynaklı enerjiye olan ihtiyaç sebebiyle enerji sektörünün yaptırımların dışında tutulacağını duyurdu (ft.com, 2023).

10 Mart tarihinde iki ülkenin dışişleri bakanları Sergei Lavrov ve Dimitro Kuleba Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ev sahipliğinde görüştü. Ukrayna tarafı, Rusya'nın taleplerinin koşulsuz teslimiyet anlamına geldiğini söylerken, Rusya tarafı Ukraynalı yetkilileri sivilleri kalkan olarak kullanmak suretiyle sivil ölümlerine sebebiyet vermekle suçladı (bbc.com, 2023).

Karşılıklı yaptırımlar, kazanılan ve kaybedilen topraklar, askeri hamleler ve uluslararası temaslarla geçen ayların ardından Putin, Aralık 2022 tarihli konuşmasında ilk kez Ukrayna'ya yönelik operasyonu 'Savaş' kelimesi ile tanımladı (edition.cnn.com, 2023).

24 Haziran 2023 tarihinde ise Rusya'ya bağlı paramiliter bir özel şirket olan Wagner Grubu Rusya adına savaşmakta oldukları cepheyi terk ederek Moskova yönünde yürüyüşe geçti. Wagner grubunun lideri Prigojin, Rus savunma bakanlığını yeterli desteği vermemekle, askerlerinin kaybına sebebiyet vermekle ve ihanetle suçladı. Vladimir Putin ise ilerleyen saatlerde açıklama yaparak bu durumun askeri bir isyan olduğunu fakat her şeyin kontrol altında olduğunu açıkladı. Grup sonrasında Moskova yönündeki yürüyüşünü sonlandırarak Belarus yönünde ülkeyi terk etti (abcnews.go.com, 2023).

Çalışmanın kaleme alındığı Temmuz 2023 itibariyle Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş devam etmekte, yakın bölgelerde yaşanan çatışmalar uluslararası düzlemde yakın, uzak bütün ülkeleri doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Savaşın başlangıcından itibaren Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve NATO, Rusya'ya yönelik yaptırımlar vasıtasıyla Rusya'nın bu tutumunu protesto etmiş, Rus yönetimini uluslararası platformlardan ekonomik ve sosyal olarak dışlamak gayesi ile zor duruma sokarak operasyonların sonlandırılmasına yönelik bir muhalefet oluşmasını amaçlamıştır.

Avrupa Birliği, 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonrasında uyguladığı yaptırımların ardından 2022'de başlayan operasyonların bir sonucu olarak 2022 Şubat- 2023 Mart tarihleri arasında 10 adet yaptırım paketi uygulamıştır (Uygun, 2023: 142).

Bu yaptırım paketlerine ek olarak Haziran ayında mevcut yaptırımların uygulanmasına yönelik açıkları kapatmak ve yaptırımların aşılarda Rusya ile dolaylı ticaret sağlayan ülkeleri kapsayan 11. yaptırım paketi duyurulmuştur (aa.com.tr,2023).

AB'nin uyguladığı yaptırım listesine bakıldığında bireysel yaptırımlar olarak başta Vladimir Putin olmak üzere bürokratlar, yöneticiler, Ukrayna'ya yönelik propaganda yürüten medya mensupları askerler, yerel yöneticiler ve Oligarklar dâhil edilmiştir (eurlex.europa.eu, 2023).

Avrupa Birliği tarafından Rusya'ya yönelik uygulanan en caydırıcı ve etkili unsur olan ekonomik yaptırımlara bakıldığında Avrupa Komisyonu, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada arasındaki ekonomik bağlantıyı sağlayan bankalar arası para transfer sistemi Swift'ten yedi Rus bankasının çıkarılması, Rusya'ya ait ve Rusya kontrolündeki tüm uçaklara hava sahalarının kapatılması, devlete ait yayın organları Russia Today, Sputnik ve yan kuruluşlarının AB ülkeleri bünyesinde yayın yapmalarının yasaklanması, Rus yatırım fonu projelerinde yer almanın yasaklanması, Rusya hükümetine, Rus Merkez Bankası'na herhangi bir şekilde finansman sağlamanın yasaklanması, Avrupa Birliği bünyesinde yer alan Rusya'ya ait tüm varlıkların dondurulması, Rus bankalarının Avrupa Birliği piyasalarında yasaklanması, Rusya'ya -temel gelir kaynaklarından olan- petrol rafinerileri için gerekli mal, hizmet ve ürünlerin gönderilmesinin yasaklanması gibi yaptırımlar öne çıkmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ise en öne çıkan ekonomik yaptırımlar olarak Rusya'nın Dolar, Euro, Pound ve Yen gibi para birimleriyle ticari faaliyet yürütmesine kısıtlama getirdi, Amerikan Hazine Bakanlığı kendi vatandaşlarının Rusya Merkez Bankası, Rusya Maliye Bakanlığı ve Rusya Ulusal Varlık Fonu ile ticari herhangi bir faaliyet yürütmesini yasakladı,

Vladimir Putin'in yakın çevresindeki isimlerin ticari faaliyetlerini ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki mal varlıklarını dondurmanın yanı sıra Rus elitlerinin malvarlıklarını dondurarak ülkeye girişlerini yasakladı. Rusya'ya yönelik teknoloji ihracatına da kısıtlama getirildi. İngiltere ise Rus şirketlerinin İngiltere'de sermaye toplamasının yasaklanmasının yanı sıra 220'den fazla şahsın ve şirketin mal varlıklarını dondurdu. Rusya kaynaklı uçakların ülke hava sahasına girişinin yasaklanmasının yanı sıra Rus yatlarının ticaret gemilerinin İngiliz limanlarına girişini yasakladı. Askeri sanayi için gerekli ürünlerin ve rafinerilerde kullanılacak yüksek teknoloji ürünlerinin ihracatı durduruldu.

Bu ülkelerin yanı sıra İsviçre Avrupa Birliği'nin tüm yaptırımlarına katılacağını duyururken, Japonya, Kanada, Avusturya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler de Rusya'ya yönelik ekonomik yaptırımlar ilan etti (medyascope.tv, 2023).

Ülke bazındaki yaptırımların yanı sıra Apple, Adidas, Louis Vitton MH, Visa, Mastercard, Hitachi, Xerox, Cisco, Levi's, Chanel, Sony, Good Year, BP, Panasonic, Yamaha, Airbnb, Universal Pictures, Nikon, Audi, Axa, Netflix, Boeing gibi sektörlerinde öncü pek çok firma Rusya Operasyonlarını ve sevkiyatlarını durdurma ve Rusya'dan çekilme kararı almalarının yanı sıra pek çok şirket de Ukrayna'ya yönelik bağışlarda bulundular (leave-russia.org, 2023).

Öte yandan başta hizmet sektörü olmak üzere, Elektronik, Kimya, Enerji, Sağlık, üretim ve tüketici ürünleri sektörlerinden pek çok firma da Rusya operasyonlarını sürdürme yönünde hareket etti (Tosun ve Eshraghi, 2022: 2). Rusya'ya yönelik ekonomik yaptırımların gayri safi yurtiçi hasılda %2,1'lik küçülmeye yol açacağı öngörülürken, 2023 yılı için Rus ekonomisinin küçülmesine yönelik olarak OECD %2,5, Dünya Bankası % 0.2 ve IMF % 0.7' lik tahminlerde bulundu. Petrol gelirlerinde ise 2022 Ocak ayından 2023 Ocak tarihine kadar geçen bir yıllık süreçte % 40 düşüş yaşandı. Rusya Merkez Bankası'nın 300 Milyar Euro değerinde varlığı dondurulurken, Rus bankacılık sisteminin % 70'i yaptırımlardan etkilendi. Yaptırım uygulanan toplam 1500 kişinin 20 Milyar Euro değerinde malvarlığı da donduruldu (consilium.europa.eu, 2023).

Ekonomik yaptırımların yanı sıra Rusya'ya karşı yürütülen faaliyetlerin sosyal etkileri de oldu. Örneğin Disney yeni animasyon filmi *Turning Red* in Rusya'da gösterime girmeyeceğini duyururken, Cardiff Flarmoni Orkestrası Rus besteci Çaykovski'yi konser programlarından çıkardıklarını duyurdular. Uluslararası Kedi Federasyonu ise yarışmalarına Rus cinsi kedilerin yarışmalara kabul edilmeyeceği açıklamasında bulundu (malenko.medium.com, 2023).

4. Almanya, Rusya ve Enerji Krizi

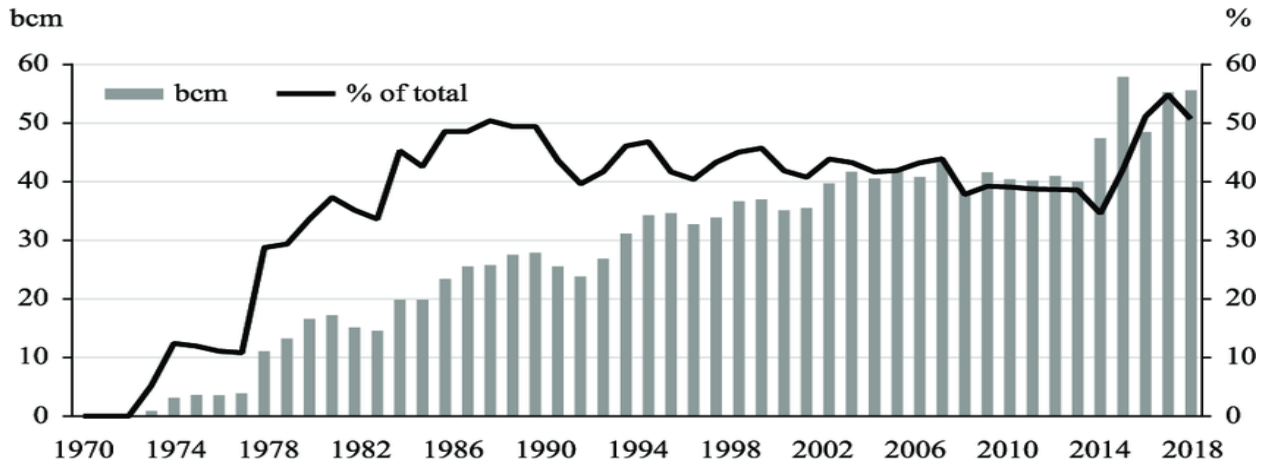
Almanya ve Rusya arasındaki enerji ticareti, enerjinin dönüşümü ve jeopolitiği açısından ciddi bir örnek olay olarak öne çıkmaktadır. Rusya'nın 2018 gayri safi milli hasılasının %5'lik kısmını tek başına Gazprom sırtlanırken, Almanya Rusya'nın en büyük gaz müşterisi olarak öne çıkmaktadır. Almanya'nın gaz tüketimi %38 oranında sanayii tüketimini kapsarken, %30'luk dilim hane kullanımında tüketilmektedir (Westphal, 2020: 409).

Rusya ve Almanya arasındaki gaz ticareti, Soğuk savaş dönemine uzanan bir geçmişe sahiptir. Karşılıklı faydalar barındıran bu ticaret, Rusya'nın batı ülkelerinin parasına ve

teknolojisine sahip olmasını sağlarken, Almanya için enerji maliyetlerinin düşüklüğü ile pazardaki rakipleri Hollanda karşısında daha düşük maliyetle üretim yapılmasına imkân sağlamıştır. Öyle ki Rus gazının çevreci imkânları sayesinde 1969-1974 yılları arasında Batı Almanya Şansölyesi Willy Brandt 'Ruhr bölgesinde mavi bir gökyüzü' söylemini 1961 yılındaki seçim kampanyasında kullanmış, Almanya'nın sanayii ve metropoller açısından çevresel olumsuzlukları en çok yaşayan bölgesi için OPEC petrolü yerine Rus gazını öne çıkarmıştır (umweltbundesamt.de, 2023).

Soğuk savaş döneminde bile Almanya ve Rusya arasında yaşanan bu enerji yakınlaşması, Amerika Birleşik Devletleri'nin hoşnutsuzluğu ile karşılanmış, buna rağmen Almanya ve Rusya arasındaki gaz ticareti yıldan yıla artan bir ivme ile sürmüştür.

Tablo 1. Almanya ve Rusya Arasındaki Gaz Ticareti

Kaynak: Westphal, 2020: 411

Öte yandan Rusya ve Almanya arasındaki gaz ticaretinin bir başka unsuru da *Kuzey Akımı 2* projesi olarak öne çıkmaktadır. 1230 kilometrelik boru hattı, Rus doğalgazının Baltık denizi altından doğrudan Almanya kıyılarına taşınması amacıyla döşenmiştir. *Kuzey Akımı 1* projesinin yaklaşık 2 katı taşıma kapasitesi olan boru hattı (yıllık 220 milyar metreküp) Mart 2022 itibariyle Rusya'ya uygulanan yaptırımların bir sonucu olarak askıya alınmıştır. İnşaat süreci tamamlanan ve içerisine doğalgaz verilen boru hattının yaptırımlar sebebiyle bakımının da gerçekleştirilememesi, 11 milyar dolara mal olan ve hâlihazırda içerisinde 330 milyon metreküp doğalgaz bulunan bir proje olarak hem Almanya hem de Rusya için büyük bir külfet yaratmıştır (aa.com.tr, 2023). Sonuç olarak Alman Şansölye Olaf Scholz, Rusya'nın ayrılıkçı Donetsk ve Luhansk bölgelerini devlet olarak tanıması hamlesinin ardından *Kuzey Akımı 2* projesinin durdurulduğunu açıkladı. Rusya tarafından siyasetin dışında tutulması gereken ve karşılıklı fayda içeren bir proje olduğuna yönelik açıklamalar yapılsa da kullandığı gazın üçte ikisini Rusya'dan temin eden ve hâlihazırda son nükleer santrallerini de kapatan Almanya için yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelerek Rus gazına olan bağımlılığın ortadan kaldırılması birinci öncelik olarak öne çıkmaktadır (nytimes.com, 2023).

Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri hükümeti, *Kuzey Akımı 2* projesinin kötü bir anlaşma olduğuna yönelik açıklamalarının yanı sıra, ABD'nin Avrupa Birliği ve Almanya ile birlikte uyguladığı yaptırımların işlevselliğini ve ülkeler arası iş birliğini tehlikeye atacağını deklare etti (crsreports.congress.gov, 2023).

Amerika'nın yanı sıra Polonya da Almanya'nın Rusya ile olan gaz ticaretini eleştiren ülkeler arasında yer aldı. Polonya'nın Başbakan yardımcısı ve Hukuk ve Adalet Partisi başkanı Jarosław Kaczyński Almanya ve Fransa'yı "Rusya'ya ödedikleri yüklü miktardaki doğalgaz ücreti ile Rusya'nın Ukrayna'daki operasyonlarını finanse etmekle" itham etti. Bu tutumun politik ve ahlaki olarak kabul edilemez olduğunu, Almanya'nın Rusya ile bütün enerji bağlarını kesmesi gerektiği söylemini kamuoyu ile paylaştı (politico.eu, 2023).

Ayrıca Angela Merkel'in başkanlığının son günlerine denk gelen ve savaşın başlangıcından sadece 4 ay önce Merkel Hükümeti tarafından *Kuzey Akımı 2* projesi hakkında kamuoyu ile paylaşılan raporda yer alan:

Kuzey Akımı 2 projesinin Almanya ve Avrupa Birliği ülkeleri için herhangi bir tehlike arz etmediği, Rusya'nın Avrupa ile olan gaz ticaretinde politik gerilim dönemlerinde bile gaz ticaretini bir pazarlık ve tehdit unsuru yapmadığı, Kuzey Akımı projesinin Rus gazına ve Rusya'ya olan bağımlılığı artırmayacağı [...] (politico.eu, 2023).

yönündeki ifadeler projeyi endişe ile karşılayan Ukrayna ve Polonya tarafından eleştirildi.

5. Almanya ve Rusya Gaz Krizine Yönelik İnternet Meme'lerinin Göstergibilimsel Analizi

5.1. Analiz ve Bulgular

Çalışmada altı adet İngilizce *meme*'ye yer verilmiştir. *Meme*'lerin özellikle İngilizce seçilmesinin nedeni farklı bakış açıları ile Almanya'nın eleştirilmesine yakın merceklerle bakılmasının amaçlanmış olmasıdır. Çalışmada kolay ulaşılabilen ve özel izin gerektirmeyen *meme*'ler seçilmiştir. Roland Barthes'ın -gösterge, gösteren ve gösterilen şeklinde sınıflandırdığı - görüşlerinden yola çıkılarak analiz edilecek olan *meme*'ler, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

5.1.1. Bir Sonraki Görevin Üç Nükleer Santral Daha Devre Dışıyken, Rusya'dan Gaz Almadan ve Yüzyılın En Zayıf Rüzgârları Varken Işıkları Açık Tutmak Örneği

Görsel 1. Bir Sonraki Görevin Üç Nükleer Santral Daha Devre Dışıyken, Rusya'dan Gaz Almadan ve Yüzyılın En Zayıf Rüzgârları Varken Işıkları Açık Tutmak

Your next task is to keep the lights on with three fewer nuclear plants, no gas from Russia, and the lowest winds in a decade.

Kaynak: <https://www.memedroid.com/memes/detail/3644139>, 2023.

Gösterge: Yeşil eşofmanlı insanlar

Gösteren: Yeşil eşofmanı ile endişe içerisindeki Uzakdoğulu bir erkek fotoğrafı üzerinde *Bir Sonraki Görevin Üç Nükleer Santral Daha Devre Dışyken, Rusya'dan Gaz Almadan ve Yüzyılın En Zayıf Rüzgârları Varken Işıkları Açık Tutmak* metni.

Gösterilen: Rus gazı olmadan Almanya'nın yaşayacağı enerji krizi.

Analiz: <https://www.memedroid.com/memes/detail/3644139> adresinde yer alan görselde, tüm dünyada büyük ilgi uyandıran 'Squid Game' dizisinden bir sahne yer almaktadır. Dizinin ana fikri bir tesiste kapalı olan yarışmacıların çok zor ve hayati tehlike barındıran birtakım oyunlardan sağ çıkma mücadelesi şeklindedir. Bu gönderme ile amaçlanan Almanya'nın Rus gazı olmadan yaşayacağı enerji krizinin ilgili dizideki zorlu ve ölümcül görevler ile kıyaslanmasıdır. Görselin üzerinde yer alan açıklayıcı metinde ayrıca Almanya'nın yakın dönemde nükleer enerjiden uzaklaşma politikasının bir sonucu olarak kapattığı üç nükleer santrale ve doğa dostu enerjiye geçiş sürecinin bir parçası olarak yatırım yaptığı rüzgâr türbinlerine gönderme yapılmaktadır. Almanya'nın doğa dostu enerji girişiminin yüzyılın en az rüzgârlı yılına denk gelmesi tüm diğer zorlukların yanında enerji krizini zorlaştıran unsurlardan birisi olarak öne çıkmaktadır.

Görseldeki gösteren ve gösterilen ilişkisi Almanya'nın bu yıl yaşayacağı enerji krizinde ışıkları açık tutmasının (gereken mecralarda, evlerde ve sanayide gerekli enerji kaynaklarını temin edebilmesi) adeta insanların hayatı pahasına oynadığı bir oyun kadar zorlu bir süreç olacağı vurgulanmaktadır.

5.1.2. EU Still Paying Russia 1 Billion Dollars A DAY For Gas (Avrupa Birliği Gaz İçin Rusya'ya Günde 1 Milyar Dolar Ödüyor) Örneği

Görsel 2. EU still paying Russia 1 billion dollars A DAY for gas (Avrupa Birliği Gaz İçin Rusya'ya Günde 1 Milyar Dolar Ödüyor)

Kaynak: https://i.redd.it/eu-still-paying-russia-1-billion-dollars-a-day-for-gas-v0_ks87qkrwp3u81.png?, 2023.

Gösterge: Çatıdan düşmek üzere olan birine yardım etmeye çalışan insanlar

Gösteren: İlk karede bir binanın kenarından tutunmuş, düşmek üzere olan birisine yardım eden başka bir adam görülmektedir. Yardımcı olan kişi diğerine 'seni tuttum kardeşim' der. Düşen adamın yanında Ukrayna bayrağı varken, ona yardım eden adam Amerika Birleşik Devletleri, Avusturalya ve Kanada bayraklarının altında durmaktadır. İkinci görselde ise kadraja dâhil olan üçüncü bir kişi yardımcı olan kişiye engel olarak düşmek üzere olan kişiyi bir kalasla iteleyerek 'hayır tutmadın' demektedir. Kadraja dâhil olan üçüncü kişinin başında Avrupa Birliği ve Almanya bayrağı yer almaktadır.

Gösterilen: Amerika Birleşik Devletleri, Avusturalya ve Kanada, Ukrayna'ya yardımcı olurken Avrupa Birliği ve Almanya Ukrayna'nın zor günlerinde durumu daha zor hale getirmek için çabalamaktadır.

Analiz: <https://i.redd.it/eu-still-paying-russia-1-billion-dollars-a-day-for-gas-v0-ks87qkrwp3u81.png?> adresinde yer alan görsel, sunum yazısında *EU still paying Russia 1 billion dollars A DAY for gas (Avrupa Birliği Gaz İçin Rusya'ya Günde 1 milyar Dolar Ödüyor)* ifadesi ile paylaşılmıştır. Meme'de kullanılan sahne *It's Always Sunny In Philadelphia* isimli komedi dizisinin 20 Eylül 2007 tarihli bölümündendir. Görselde Amerika Birleşik Devletleri, Avusturalya ve Kanada'nın Ukrayna'ya içerisinden geçtiği zor günlerde destek olmak için çabalarken, Avrupa Birliği ve Almanya'nın, Ukrayna'nın düşmanı pozisyonunda yer alan Rusya'ya ödediği gaz ücreti vasıtasıyla Ukrayna'ya zarar vermeye çalıştığı vurgulanmaktadır.

Görseldeki gösteren gösterilen ilişkisi Avrupa Birliği ve Almanya'nın, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avusturalya'nın aksine Ukrayna'ya zarar verdiği şeklindedir.

5.1.3. Come on, Germany (Hadi Canım, Almanya) Örneği

Görsel 3. Come on, Germany (*Hadi Canım, Almanya*)

Kaynak: <https://i.redd.it/3rkiujzcm0k81.jpg>, 2023

Gösterge: Bağıran ve gülümseyen iki turuncu çiçek

Gösteren: İlk karede çok şiddetli bir şekilde bağırarak turuncu renkli bir çiçek çizimi, yanında 'Almanya, Ukrayna'daki Rus işgalini kınıyor' yazıyor. İkinci karede ise aynı turuncu çiçek, ellerini birleştirerek sevimli bir şekilde duruyor. Bu kez çiçeğin yanında 'Kömür ve doğalgazın yarisını, Petrolünün üçte birini Rusya'dan alan Almanya' yazıyor.

Gösterilen: Almanya, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali konusunda çok tepkili görünürken Rusya ile enerji ticaretini sürdürmektedir.

Analiz: <https://i.redd.it/3rkiujzcm0k81.jpg> adresinde yer alan görselin sunum yazısı *Come on, Germany (Hadi Canım, Almanya)* şeklindedir. Meme formatı olarak kullanılan görseller 2017 tarihli 'Cuphead' isimli bilgisayar oyunundan alınmıştır. Meme formatı 'Cuphead Flower' ve 'Floral Fury' olarak adlandırılır. Format, benzer durumlar karşısında tutarsız tepkiler veren özneleri eleştirmek, hicvetmek amacıyla kullanılmaktadır (knowyourmeme, 2023).

Görsel savaşın başlangıcından itibaren Rusya'ya yönelik tepkisini açık ve net bir şekilde gösteren ve Avrupa Birliği bünyesindeki ağırlığı ile dünya kamuoyunda Rusya'ya yönelik yaptırımların uygulanması konusunda etkin rol oynayan Almanya'nın, özünde Rusya ile olan ticari münasebetlerini sonlandırmamasını hicvetmektedir. Almanya her ne kadar Rus işgalini-görselde hicvedildiği şekilde- canhıraş bir halde kınasa da, Rusya'ya olan enerji bağımlılığının bir sonucu olarak doğalgaz, kömür ve petrol ticaretini sürdürürken masumane ve saf bir tavırla bu durumun görmezden gelinmesini ummaktadır.

Görseldeki gösteren gösterilen ilişkisi Almanya'nın Ukrayna'da devam eden Rus işgalini abartılı bir şekilde kınarken, aynı Almanya'nın Rusya ile hala enerji konusundaki yoğun ticaretini sürdürmesidir.

5.1.4. Almanya, Tamamen Rus Gazına Bağımlı Örneği

Görsel 4. Almanya, Tamamen Rus Gazına Bağımlı

Kaynak: <https://i.redd.it/germany-is-completely-dependent-on-russian-gas-v0-17wxwrsv46l81.jpg?>, 2023.

Gösterge: Karikatür şeklinde resmedilmiş insan figürleri

Gösteren: Birinci karede üzerinde 'Almanya' yazan bir insan çizimi, üzerinde 'Rus ürünlerini boykot edin' yazan bir balona uzanıyor. İkinci ve daha büyük bir karede ise üzerinde Almanya yazan bu insanın arkasında kendisine sarılmış, kendisinden daha büyük ve güçlü bir figürün

kontrolü altında ve endişe içinde olduğunu görüyoruz. Büyük figürün üzerinde ise 'Rus Gazı' yazıyor.

Gösterilen: Almanya Rus ürünlerini boykot etmek istese de Rus gazına bağımlı olduğu için bunu yapamaz.

Analiz: <https://i.redd.it/germany-is-completely-dependent-on-russian-gas-v0-17wxwrsv46l81.jpg?s=00a0e0a6fe121ead8841f30e8cebc97b31dac923> adresinde yer alan görselin başlığı *Almanya, Tamamen Rus Gazına Bağımlı* şeklindedir. İlk görselde Almanya'yı temsil eden karakterin Rus ürünlerine yönelik boykot karşısında istekli ve heyecanlı hali gösterilirken, ikinci kare ile durumun daha büyük bir çerçeveden değerlendirilmesi söz konusudur. Rus ürünlerini boykot etmek isteyen Almanya esasında kendisinden daha güçlü ve tehditkâr bir güç olan Rus gazının kontrolü altında tedirgindir. Bu görselin sunduğu çerçeveden Almanya'nın Rus ürünlerine yönelik boykotlara katılma arzusunun yersiz olduğu, Almanya'nın Rus gazına olan ihtiyacının savaşın sonucunda uygulanan yaptırımlara etkin bir şekilde dâhil olmasını engelleyeceği anlaşılmaktadır. Almanya Rusya'ya yönelik boykot yaptırımlarına Avrupa Birliği'nin etkin bir gücü olarak öncülük etmekte, birbiri ardına gelen yaptırım paketlerine destek vermektedir fakat bu durum topyekûn bir boykot eylemine – Almanya'nın Rus gazına olan ihtiyacı sebebiyle- dönüşmemektedir. Bu durum Almanya'nın yaptırımlar ve boykotlar konusundaki samimiyetine gölge düşürmektedir.

5.1.5. Aman Tanrım, Rusya Enerjiyi Bir Silah Olarak Kullanıyor, Kim Bilebilirdi Ki? Örneği

Görsel 5. Aman Tanrım, Rusya Enerjiyi Bir Silah Olarak Kullanıyor, Kim Bilebilirdi Ki?.

Kaynak: <https://images7.memedroid.com/images/UPLOADED590/627ef6a0f2319.webp>, 2023

Gösterge: Başlarında bayrak taşıyan dört insan büst ve Almanya bayrağı içerisinde şaşkın bir surat

Gösteren: 2012 yazısının altında yer alan görselin solunda kafalarında Estonya, Polonya, Litvanya ve Letonya bayrakları olan 4 kişi, altlarında 'Rus gazına bağımlı olma, Onlar enerjisini bir silah olarak kullanır' yazısı mevcut. Sağda ise ağzı şaşkın bir şekilde açık, arkasında Almanya bayrağı olan bir kişi altında 'Saçmalık, siz sadece Rus düşmanlığı yapıyorsunuz' yazısı var. Görselin devamında 2022 yazısının altında, bu kez sağda yer alan ağzı açık, Alman bayrağına gömülü kişinin altında *Aman Tanrım, Rusya Enerjiyi Bir Silah Olarak Kullanıyor, Kim Bilebilirdi Ki?* yazısı var. Resmin sol kısmında ise Kafalarında Estonya, Polonya, Litvanya ve Letonya bayrakları olan kişiler, altlarında üç nokta ile yer alıyor.

Gösterilen: Estonya, Letonya, Polonya ve Litvanya; Almanya'yı Rusya'nın enerji konusunu politik bir baskı unsuru olarak kullanacağı konusunda uyarılarına rağmen Almanya bu ülkeleri dinlememiş, bugün gelinen durumda ise mağdur pozisyonuna düşmüştür.

Analiz: <https://images7.memedroid.com/images/UPLOADED590/627ef6a0f2319.webp> adresinde yer alan görselde Almanya'nın Rus gazı karşısındaki bağımlılığı ve güncel ekonomi politik gündemi doğru okuyamaması eleştirilmektedir. Almanya'nın özellikle *Kuzey Akımı 2* projesi sürecinde Avrupa'nın pek çok ülkesi tarafından eleştirilmesi, değişen politik dengeler sonucunda ise Kuzey Akımı projesinin tamamlandığı günlerde Rusya tarafından atıl bırakılması, Almanya'nın, Rusya'nın enerji politikaları karşısında pasif ve öngörüsüz davrandığı sonucunu akıllara getirmektedir. Almanya, diğer Baltık ülkelerinin uyarılarına rağmen Rusya ile yakın ve bağımlı bir ticaret ilişkisi kurmuş, günün sonunda Rusya'nın enerji konusunu görselde bahsettiği üzere 'politik bir silah olarak' kullanması sonucunda enerji krizi ile yüz yüze kalmıştır.

5.1.6. Friends Dizisi Örneği

Görsel 6. Friends Dizisi

Kaynak: <https://twitter.com/uamemesforces/status/1516730897877409798/photo/1>, 2023

Gösterge: Sarışın bir kadın ve üzerinde Almanya bayrağı olan bir erkek

Gösteren: Sarışın bir kadın ve üzerinde Almanya bayrağı olan bir erkek diyalog halindedir. Her karede kadının söylediklerini kelime kelime tekrar eden bir adam görürüz. Son karede bölünmüş cümleyi birleştirerek tekrar eden kadına karşılık olarak o ana kadar kelimeleri aynı şekilde tekrar eden adam tamamen farklı bir cümle söyler.

Gösterilen: Almanya, Ukrayna'ya askeri destek konusunda istekli görünmesine rağmen görünenin aksine Rusya ile enerji ticaretine devam etmektedir.

Analiz: <https://twitter.com/uamemesforces/status/1516730897877409798/photo/1> adresinde yer alan görsel, dünyada yayınlandığı dönemden itibaren popüler ve çokça seveni olan bir dizi olan Friends'in 10. Sezonunun 13. bölümündeki bir sahneyi temel almaktadır. 19 Şubat 2004 tarihinde yayınlanan bölümde, dizinin sevimli fakat biraz şaşkın karakteri Joey, arkadaşı Phoebe'den kendisine Fransızca öğretmesi için yardım ister. Phoebe, Fransızca'nın en basit cümlelerini kendisine tane tane söylediğinde tekrar eder fakat cümleyi bir bütün olarak söylerken bambaşka şeyler geveler. Görselde Almanya'nın Ukrayna'ya yardım etmek konusunda Avrupa ve Dünya kamuoyunda sergilediği öncü role rağmen, Ukrayna'nın Rusya ile sürdürdüğü savaşta ihtiyaç duyduğu ağır silahlar ve mühimmatların tedariki konusunda sergilediği yetersiz eforun yanı sıra Rusya ile sürdürdüğü enerji ticaretinin eleştirisi yer almaktadır. Almanya'nın savaşın gidişatına doğrudan etki edecek ağır silahları Ukrayna'ya göndermesi geç ve yoğun kamuoyu baskısının ardından gerçekleşmiştir. Olaf Scholz tarafından gönderilen 14 adet Leopard tank hakkında yapılan açıklamada "Ukraynalıların bu silahları kendi başlarına kullanmasına müsaade edilmeyeceği, yakın bir koordinasyon ile tankların kullanımına dair eğitim ve uygulamaların ardından tankların kullanıma gireceği" bilgisi kamuoyu ile paylaşılmıştır (npr.org, 2023).

SONUÇ

İnsanların en temel bilgi ve yorum kaynaklarından birisi haline gelen sosyal medya, geleneksel medya unsurlarının aksine karşılıklı iletişim ve hızlı geri dönüş fırsatları ile herhangi bir durum ve olay karşısında farklı ve doğrudan tepkileri görebilme imkânı sağlamaktadır. Kamuoyunun bir durum, bir olay, bir gelişme hakkındaki genel tutumunu gözlemlmek için sosyal medya, farklı sesler ve kaynaklar barındırması, editoryal müdahalenin kısıtlılığı ile fikir edinme konusunda gerçek ve net geri dönüşlere ulaşma açısından oldukça elverişlidir. Kullanıcıların görüşlerini kendi kelimeleri ile görsellerle, kimi zaman canlandırmalar ile hatta kendi ürettikleri şarkılar ile paylaştığı mecralar geleneksel medyanın erişemediği ifade yöntemlerini gündelik hayatın ve mevcut gündemin olağan bir parçası haline getirmiştir.

Ukrayna ve Rusya arasında cereyan eden savaşın etkileri, savaşa doğrudan ve dolaylı olarak müdahil olan diğer ülkelerin sergilediği tutum ve aldıkları pozisyonlar da kamuoyunun ve internet kullanıcılarının yakın gözlemine tabi tutulmuş, konuya ilgi duyan herkes izleyici değil, -çağın sağladığı imkânlar doğrultusunda- yorumcu olarak olaya müdahil olmuştur.

Bu süreçte Almanya'nın Rusya ve Ukrayna arasında cereyan eden savaş karşısında sergilediği tutum, *meme*'ler/*caps*'ler aracılığıyla farklı çerçevelerden eleştiri unsuru olmuştur.

Bazı kullanıcılar Almanya'nın Rusya ile olan gaz ticaretinin, Almanya'nın Ukrayna'ya olan yardımını göstermelik ve samimiyetsiz kıldığı yönünde eleştirileri ile duruma yaklaşmıştır. Bu yaklaşımda Almanya, art niyetli ve içten pazarlıklı olmakla eleştirilmiş, Ukrayna'ya yapılan yardımların sadece kamuoyunu oyalamak için yapıldığı, perde arkasında ise Rusya ile devam eden gaz ve enerji ticaretinin sürdürüldüğü, Almanya'nın dolaylı olarak Rusya'nın Ukrayna'da devam eden işgali finanse ettiği eleştirisi yapılmıştır.

Alman-Rus gaz ticaretine yapılan eleştirilerin başka bir bölümü ise, Almanya'nın Rusya'nın planları karşısında aciz ve öngörüsüz kaldığı yönündedir. Almanya, tüm dünyanın ve müttefiklerinin uyarılarını dikkate almamış, günün sonunda Rus gazına bağımlı hale gelmiş ve Rusya'nın enerji ticaretini yaptırımlar konusunda bir koz olarak kullanması karşısında çaresiz duruma düşmüştür. Duruma bu şekilde bakan kullanıcılar Almanya'nın gaz ticareti bağlamındaki pozisyonunu art niyetten ziyade öngörüsüzlük ve saflık olarak eleştirmiş, Rusya'nın aşikâr olan planları karşısında aksiyon alamayacak kadar yetersiz olmakla eleştirmişlerdir.

Sonuç olarak Almanya'nın Ukrayna işgali karşısında Rusya'ya doğrudan ve cesurca yaptırım uygulamasını engelleyen ciddi bir enerji bağımlılığı vardır. Bu bağımlılık kullanıcıların gözünde ya Ukrayna'ya karşı bilinçli, art niyetli ve samimiyetsiz bir duruşun ürünüdür, ya da Almanya'nın öngörüsüz, saf ve yetersiz dış politikasının bir sonucudur. Günün sonunda internet kullanıcıları Almanya'nın kamuoyunda sergilediği işgal karşıtı tutum ve açıklamalarını eksik, yetersiz ve samimiyetsiz olarak değerlendirmiş, Almanya'nın Rusya ile olan enerji ticaretini mizahi unsurları kullanarak eleştirmişlerdir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksu, S. ve S. Karadağ (2021). "Covid 19 Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyada Vakit Geçirme Sürecindeki Artışın, Sosyal Medya Bağımlılığı, Gösterişçi Tüketim ve Narsistik Kişilik Üzerine Etkisi". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1) , 76-97.
- Aktaş, Ö. (2016). "Bir İletişim Yöntemi Olarak Caps / Memes". *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6 (14), 1-14.
- Asutay, H., O. Atik, M. Demir, S. Öğretmen ve H. Göçerler (2016). "The New Reading Types Occurring As A Result Of Changing Youth Cultures". *Educational Research Association The International Journal of Research in Teacher Education*, 7 (1), 28-39.
- Dağtaş, E. ve O. Yıldırım (2017). "Mizah Anlayışının Yeni Hali "Caps" Leri "Dünya Tarihine Yön Veren Kişiler" Üzerinden Okuma". *Intermedia International e-Journal*, 4 (6), 14-39.
- Decker-Maurer, H. (2012). *I Can Have Rhetoric: How Image Macros Address Social Issues In An Age Of Participatory Culture*. Yüksek Lisans Tezi, Wisconsin-Stout Üniversitesi, Milwaukee
- aktaran Kırık, A. M. ve R. Saltık (2017). "Sosyal Medyanın Dijital Mizahı: İnternet Meme/Caps". *Atatürk İletişim Dergisi*, 12, 98-118.
- Fırat, T. E. (2016). "Dijital Mizahın Biçimbozumu: Bobiler.org Örneği". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 9 (28), 641-655.
- Güvenç, A. Ö. (2017). "Anlatıdan Görsele Elektronik Mizah Kültürü". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (61), 101-112.
- <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/> (24.07.2023).
- <https://abcnews.go.com/International/wagner-groups-rebellion-putin-unfolded/story?id=100373557> (24.07.2023).
- <https://aposto.com/s/ukrayna-rusyanin-iskali-altinda> (21.07.2023).
- <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11138> (25.07.2023).
- <https://edition.cnn.com/2022/02/26/europe/ukraine-zelensky-evacuation-intl/index.html> (19.07.2023).
- <https://edition.cnn.com/2022/12/22/europe/putin-uses-word-war-fighting-ukraine-russia-intl-hnk/index.html> (25.07.2023).
- <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2023:035:TOC> (24.07.2023)
- <https://i.redd.it/3rkiujzcm0k81.jpg>, (25.07.2023).
- https://i.redd.it/eu-still-paying-russia1-billion-dollars-a-day-for-gas-v0_ks87qkrwp3u81.png? (25.07.2023).
- <https://i.redd.it/germany-is-completely-dependent-on-russian-gas-v0-17wxwrsv46l81.jpg?> (25.07.2023).
- <https://images7.memedroid.com/images/UPLOADED590/627ef6a0f2319.webp> (25.07. 2023).
- <https://knowyourmeme.com/memes/cuphead-flower-cagney-carnation> (25.07. 2023).

- <https://malenko.medium.com/the-top-10-most-weird-and-unusual-sanctions-against-russia-part-1-3fc5ef0735b2> (23.07.2023).
- <https://medyascope.tv/2022/03/07/rusyaya-hangi-yaptirimlar-uygulaniyor/> (25.07.2023).
- <https://news.sky.com/story/ukraine-invasion-zelenskyy-warns-weak-nato-will-be-partly-responsible-for-fatalities-as-it-fails-to-impose-no-fly-zone-12557884> (20.07.2023).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Rusya-Ukrayna_Sava%C5%9F%C4%B1 (20.07.2023).
- <https://twitter.com/uamemesforces/status/1516730897877409798/photo/1> (25.07.2023).
- <https://www.aa.com.tr/en/politics/russia-dismisses-claims-of-ukraine-invasion-plans/2428328> (20.07.2023).
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abden-rusyaya-yeni-yaptirimlar/2929463> (22.07.2023).
- <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogal-gazla-dolu-kuzey-akim-2-rusyaya-yaptirimlar-nedeniyle-kendi-haline-birakildi/2536662> (22.07.2023).
- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakani-cavusoglu-montro-sozlesmesinin-butunhukumlerini-seffaf-bir-sekilde-uygulayacagiz/2517057> (25.07.2023).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60686185> (25.07.2023).
- <https://www.cnbc.com/2022/02/28/russian-ruble-dives-nearly-30percent-against-the-dollar-amid-sanctions-ukraine-crisis.html> (20.07.2023).
- <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/> (23.07.2023).
- <https://www.consilium.europa.eu/media/54571/en20220228-final-presidency-summary.pdf> (18.07.2023).
- <https://www.ft.com/content/c95634ad-e01a-4af5-b7e8-4616618b7431> (25.07.2023).
- <https://www.memedroid.com/memes/detail/3644139> (25.07.2023).
- <https://www.npr.org/2022/02/27/1083368793/ukraine-russia-negotiations-belarus> (19.07.2023).
- <https://www.npr.org/2023/01/25/1150759498/germany-leopard-2-tanks-ukraine> (25.07.2023).
- <https://www.nytimes.com/2022/02/22/business/nord-stream-pipeline-germany-russia.html> (23.07.2023).
- <https://www.nytimes.com/2023/05/04/world/europe/zelensky-ukraine-hague-netherlands.html> (26.07.2023).
- <https://www.politico.eu/article/germany-release-merkel-era-assessment-saying-nord-stream-russia-gas-poses-no-risk/> (25.07.2023).
- <https://www.politico.eu/article/polands-kaczynski-criticizes-germany-energy-russia/> (21.07.2023).
- <https://www.reuters.com/world/europe/putin-bans-cash-exports-russia-exceeding-10000-value-kremlin-2022-03-01/> (25.07.2023).

- <https://www.reuters.com/world/europe/russia-no-longer-needs-diplomatic-ties-with-west-ex-president-medvedev-2022-02-26/> (20.07.2023).
- <https://www.reuters.com/world/kremlin-says-russian-military-action-will-stop-moment-if-ukraine-meets-2022-03-07/> (21.07.2023).
- <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/06/ukraine-fastest-growing-refugee-crisis-since-second-world-war> (21.07.2023).
- <https://www.umweltbundesamt.de/presse/pressemitteilungen/umweltbundesamt-der-himmel-ueber-der-ruhr-ist> (25.07.2023).
- <tps://leave-russia.org/leaving-companies> (22.07.2023).
- Kırık, A. M. ve R. Saltık (2017). "Sosyal Medyanın Dijital Mizahı: İnternet Meme/Caps". *Atatürk İletişim Dergisi*, 12, 98-118.
- Korkmaz-Aslan, T. (2023). "The Culture Of Memes/Caps Themed With Nursing Profession: A Semiotic Study". *BAUN Health Sci J*, 12 (2), 238-245.
- Osterroth, A. (2019). How To Do Things With Memes?- Internet- Memes Als Multimodale Sprechakte. *Politische Internet Memes- Theoretische Herausforderungen und Empirische Befunde*. (Ed. L. Bülow und M. Johann (Hg.)). Berlin: Frank and Timme GmbH.
- Öncül, K. (2018). "Sözlü Kültürden Elektronik Kültüre, Fıkradan Capsa". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7 (20), 329-338.
- Sayimer, İ. (2014). "Yeni Medya Ortamlarında Ağlar Oluşturan Toplumsal Hareket Deneyimleri". *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 97-112.
- Selchow, H. (2023). *Deutscher Humor im Wandel der Zeiten: Finden Sie das witzig?*. Elmshorn: Hermann Selchow.
- Shifman, L. ve Y. Dinçer (2014). *Meme: Kunst, Kultur Und Politik İm Digitalen Zeitalter*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Şahin, E. ve Ö. Duğan (2020). "Dijital Çağın Mizahi Anlatım Türü Capslerle Sağlık Konulu Mesajların Yayılımı". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6 (1), 191-207.
- Tamer Gencer, Z. (2018). "Sosyal Medya Kullanımının İletişim Kaygısı Bağlamında Değerlendirilmesi", *Selçuk İletişim*, 11 (2), 21-34.
- Tekrin, D. (2015). Bir Yeni Medya Fenomeni: İnternet Memeleri ya da Caps'ler. Bilişim ve... (Der. Ç. A. Kırık A. M. ve Ö. E. Şahin). İstanbul: Hiper-link Yayınları aktaran Balcı-Aydoğan, B. ve H. Ö. Abuşoğlu (2022). "Capslerde Yeni Neslin "Öteki"si: Yaşlılar". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3), 41-60.
- Tosun, O. K. ve A. Eshraghi (2022). "Corporate Decisions In Times Of War: Evidence From The Russia-Ukraine Conflict". *Finance Research Letters*, 48, 1-7.
- Tyler, T. (2011). *Memetics: Memes And The Science Of Cultural Evolution*. Mersenne Publishing.

Uygun, A. G. (2023). "Avrupa Birliği'nin Rusya'ya Yönelik Yaptırımları: Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar". *Troy Academy*, 8 (1), 136-155.

Westphal, K. (2020). "German-Russian Gas Relations In Face Of The Energy Transition". *Russian Journal of Economics*, 6, 406-423.

EXTENDED ABSTRACT

Aside from containing humorous elements, comedy is a multifaceted concept, which invites the individual to consider the factors that make something funny. The act of laughing is a basic human need. Finding fun aspects in face of harsh reality is vital for increasing one's quality of life. The reasons why an individual finds certain thing funny, are related to their environment, cultural background and level of education. This is the reason why one nation may not understand the humour of another. Even within the same nation it is possible for people's senses of humour to be different. This is due to the experiences of an individual. Humour develops and changes according to the circumstances of the time. The parodies and comedies of old do not resonate with the youth of today. Similarly, the comedy of youth can seem meaningless and empty to older generations. Situations like these are very common. In the age of technology, humour has moved away from the pages of newspapers and magazines, and into a virtual environment. The technologies of Web 2.0 have allowed individuals to share self-created content on virtual platforms. New technology has moved the communication between individuals onto social media platforms, such as Facebook, Instagram and Twitter. Such a form of communication is a necessity of the time we live in and is almost mandatory for accessing each other. It is to the extent that new social platforms emerge almost every day. Each new development in the field of communication causes the previous ones to become dated. This is related to the age of consumption. Forms of expression increasingly become global rather than local in the current age. Because of technological development, it takes mere seconds for someone to come across a post or video uploaded by a random person who is at the farthest distance from them. The phenomenal characters of our time, gain popularity using social media; and such means of achieving fame have become commonplace.

Since the 1990's when it started to become common, internet use has reached a level where it encompasses a significant portion of our lives. It has become one of the most significant communication tools of our time; replacing letters, payphones, fax machines, and even the housephone, which was once a fixture for most households. In this context, the old tools of communication, which were once widely used have been become objects of nostalgia on the dusty shelves of history. The reason why internet use has become so common is because it is continuous, accessible and easy to use. New media, which is an extension of the internet, has become essential for individuals' self-expression. New media is an area of socialization, both in terms of allowing individuals to express their thoughts, and providing a place where groups can come together. A person can call out to the whole globe, no matter which part of the world they currently are in. This is a substantial development in in terms of accessibility. *Memes* or *caps* are one of the most common types of content shared on the internet. Memes are generally made with humorous intentions. The concept of memes entered the internet literature with the image sharing site '4Chan' developed by the 13-year-old Christian Poole. Memes are mostly based on images and have become like the comic strips of our time. The initial creation of a meme is individual. It is made by a person adding text onto a picture or photograph. Yet

then the meme is used by masses. For the most part memes are not made with an intellectual perspective, but rather just for fun. But that does not mean that memes or caps are made only for comedy. After all comedy, if used correctly, can become political satire. While funny memes are mostly made to make the time spent on the internet more enjoyable, political memes tend to carry political subtext. Political memes aim to inform and illuminate people using humour as a tool. Political memes which are made to question, criticise, and hash out things, tend to focus on current events. At first glance they might seem like a few witty lines, but they carry a critical subtext. In this context social media works to help the impulse to oppose certain things. Almost immediately after a cap is seen in the virtual medium, it becomes reinterpreted through alternative versions. The satirical parodies of old have given way to internet memes. Truthfully this is what the *zeitgeist* requires. Individuals of the current age have neither the time nor the patience to spend hours in front of a screen to watch parodies. The fact that most memes are mostly read by youth supports this observation. The youth of today does not tend to spend a long time engaging with things, but rather gravitates toward what is easy to access and quick to consume. Since youth is the fraction expected to change the system under criticism, internet memes have become the most common form of political comedy. Unlike traditional media, social media allows for mutual communication, quick feedback, and makes it possible to see alternative and direct reactions to situations and events, which is part of why it has become one of the most essential sources for finding information or interpretations. Social media is quite convenient for observing the public opinion regarding an event or development because it contains many different voices and sources, editorial interference is limited, and it is possible to get real and transparent feedback. Media which allows users to share their opinions using their own words, using images, animations or sometimes even songs, has made methods of communication which were inaccessible via traditional media part of daily life and the current social and political agenda.

TOPLUMUN BİLGİ TEMELLİ GELİŞİMİ VE ÖĞRENEN KENTLER: KONYA ÖRNEĞİ

Ömer Faruk TEKİN¹

Öz

Öğrenen kentler, hayatın her alanında, ailede ve diğer topluluklarda öğrenme kültürünün yaygınlaşmasına ve yeni öğrenme yöntem ve teknolojilerinin kullanılmasına odaklanan yerleşim alanlarıdır. UNESCO, bu kentlerin öğrenme fikirlerini ve deneyimlerini paylaşmaları için Öğrenen Kentler Küresel Ağı adlı bir program oluşturmuştur. Bu çalışma, programa Türkiye'den katılan ikinci öğrenen kent olan Konya hakkındadır. Çalışma, Konya'da, hayat boyu öğrenme düşüncesinin toplumun her kesimine yaygınlaşmasını amaç edinen eğitim faaliyetlerine odaklanmaktadır. Eğitim ve kültür şehri olarak bilinen Konya'da, büyükşehir belediyesinin hayat boyu öğrenme düşüncesi ile açtığı kurslara (KOMEK) toplumun her kesiminden katılım olmaktadır. Çalışmanın amacı hayat boyu öğrenme konusunda kentlerin rolünü ortaya koymak, bir öğrenen kent olarak Konya'yı elde edilen verilerle analiz etmektir. Çalışmada teorik bir çerçeve sunulduktan sonra, nitel araştırma desenlerinden vaka çalışması uygulanmış, Konya örnek şehir olarak incelenmiştir. Konya'da hayat boyu öğrenme düşüncesinin toplumun her kesimine yaygınlaşmasını amaçlayan faaliyetlere odaklanan bu çalışmada, Konya Büyükşehir Belediyesi, KOMEK ve kentle ilgili diğer kaynakların incelenmesi ve değerlendirilmesine dayanan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda bu eğitimlerin toplum içinde yaygınlaştırıldığı anlaşılmış; ancak eğitimlerin kalitesinin iyileştirilmesi, insanların kişisel gelişimlerine ve kariyerlerine katkısının artırılması, özellikle inovasyonun ve girişimciliğin özendirilmesi ve topluma dönük faydasının artırılması gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hayat Boyu Öğrenme
Bilgi Temelli Gelişim
Öğrenen Kent
UNESCO

Makale Hakkında

İnceleme Makalesi

Gönderim Tarihi : 03.08.2023
Kabul Tarihi : 06.09.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1337243

¹Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, e-posta: ofaruktekin@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9014-618X.

KNOWLEDGE-BASED DEVELOPMENT OF SOCIETY AND LEARNING CITIES: THE CASE OF KONYA

Abstract

Learning cities are settlements that focus on the spread of learning culture in all areas of life, family, and other communities, and the use of new learning methods and technologies. UNESCO has created a program called the Global Network of Learning Cities for these cities to share their learning ideas and experiences. This study is about Konya, the second learning city that participated in the program from Turkey. The study focuses on educational activities in Konya, which aim to spread the idea of lifelong learning to all segments of society. In Konya, known as the city of education and culture, the courses (KOMEK) opened by the metropolitan municipality with the idea of lifelong learning are attended by all segments of society. The aim of the study is to reveal the role of cities in lifelong learning and to analyze Konya as a learning city with the data obtained. After presenting a theoretical framework in the study, a case study from qualitative research designs was applied and Konya was examined as a sample city. In this study, which focuses on activities aiming to spread the idea of lifelong learning to all segments of the society in Konya, the content analysis method based on the examination and evaluation of Konya Metropolitan Municipality, KOMEK, and other sources related to the city was used. As a result of the data obtained, it was understood that these pieces of training were disseminated in society; however, it has been suggested that the quality of education should be improved, the contribution of people to their personal development and careers should be increased, especially innovation and entrepreneurship should be encouraged and their benefit to society should be increased.

Keywords

Lifelong Learning
Knowledge-Based Development
Learning City
UNESCO

Article Info

Review Article

Received : 03.08.2023
Accepted : 06.09.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1337243

Kaynakça Gösterimi: Tekin, Ö. F. (2023). Toplumun Bilgi Temelli Gelişimi ve Öğrenen Kentler: Konya Örneği. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 307-335.

Citation Information: Tekin, O. F. (2023). Knowledge-Based Development of Society and Learning Cities: The Case of Konya. Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 307-335.

GİRİŞ

Modern dünyada eğitimin insan hayatının bir döneminde gerçekleşmesi gereken sonra tamamen bırakılan bir eylem olduğu düşüncesi kabul görmemektedir. Çalışma ve toplum hayatında yaşanan değişimler ve teknolojik gelişmeler yeni bilgiler getirmekte ve yeni öğrenme süreçlerini gerektirmektedir. İstihdama, sosyal hatta siyasal süreçlere katılabilmek için, insanın her yaşta öğrenmeye devam etmesi gerekmektedir. Eğitim ve öğrenme fırsatlarının eşit ve kapsayıcı bir şekilde sunulması elbette önemlidir. Ancak toplumda ve bireylerde hayat boyu öğrenme düşüncesinin benimsenmesi ve öğrenen bir toplumun inşa edilebilmesi için örgün eğitim imkânlarının yanı sıra, yaygın ve resmî olmayan eğitim fırsatlarının da bireylere sunulması gerekir. Bu noktada kentlere ve kent yönetimlerine önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Günümüzde kentsel yaşamı yönlendiren dinamikler bilgiyi, öğrenmeyi ve yeniliği öne çıkarmaktadır. Toplumlar ve kentler bilginin üretilmesi ve yaygınlaşmasıyla gelişmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri kentsel ve toplumsal gelişimi desteklediği için küresel rekabette büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ancak her zaman kapsayıcı bir kentsel ve sosyal ortam inşa edilmiş olmamaktadır. Topluluk etkileşimini, sosyal içermeyi ve bireylerin sosyal katılımını arttırmak için hayat boyu öğrenen bir toplum yapısı önem taşımaktadır. Toplumun ve hayat boyu öğrenme anlayışının bulunduğu noktada akla ilk gelen yerler kentlerdir. Halka en yakın yönetimler olan kentler, yurttaşların sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlara karşı güçlenmelerini sağlamalıdır. Kentli yurttaşların bilgiye dayalı gelişimi için, eğitim ve öğrenme imkânlarının yaygın ve erişilebilir olması gerekmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada öncelikle toplumun bilgi temelli gelişiminin giderek artan önemi, hayat boyu öğrenme düşüncesinin gelişimi, öğrenen toplum ve öğrenen kent kavramları, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (*UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) öğrenen kentler küresel ağı konusunda literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada ayrıca nitel araştırma desenlerinden vaka çalışması uygulanmış, Türkiye'den UNESCO öğrenen kentler küresel ağına katılan ikinci şehir olan Konya örnek şehir olarak incelenmiştir. Creswell ve Creswell'a (2021: 4, 12, 14) göre, nitel araştırma fertlerin veya toplulukların sosyal veya beşerî bir probleme yükledikleri anlamı araştırma ve anlama yaklaşımıdır. Nitel araştırmacılar araştırmalarında, tümevarıma dayalı bir tarzı, bireysel anlama odaklanma ve bir durumun karmaşıklığını rapor etmenin önemine değer veren bir yaklaşımı benimsemektedirler. Nitel araştırmalarda; anlatı, fenomenoloji, gömülü teori, etnografi ve vaka çalışması olmak üzere 5 desen kullanılmaktadır. Bu çalışmada vaka çalışması deseninden yararlanılmıştır. Süreçleri, eylemleri ve olayların araştırıldığı vaka çalışmaları birçok alanda, özellikle de değerlendirme alanında bulunan ve araştırmacının genellikle bir program, olay, etkinlik, süreç veya birey ya da bireylerin derinlemesine analizini yaptığı, birçok kaynak ve süreçten yararlanarak veriler topladığı araştırma deseni.

Konya'da hayat boyu öğrenme düşüncesinin toplumun her kesimine yaygınlaşmasını amaçlayan faaliyetlere odaklanan bu çalışmada, Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (KOMEK) ve kentle ilgili diğer kaynakların incelenmesi ve

değerlendirilmesine dayanan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, Neumann'a (2014: 67, 466) göre metin içeriği toplama ve analiz etme tekniğidir. Bu bağlamda içerik analizinde, yazılı belge ve metinlerde veya diğer iletişim ortamlarında (fotoğraf, filmler, reklâmlar v.b.) yer alan bilgiler ve semboller yani içerik incelenmektedir. Bu yöntemde araştırmacı, kitaplar, dergi ve gazete makaleleri, televizyon programları ve günümüzde internet sitelerinde bulunan içerikleri incelemektedir. Çoğunlukla tanımlayıcı amaçlarla kullanılan içerik analizi incelemeci veya açıklayıcı da olabilmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı Konya'da meslek edindirme amacıyla açılmış ve gittikçe yaygınlaşan, her yaşta ve her kesimden katılımın olduğu kursların gelişimini ve hayat boyu öğrenme kurumlarına dönüşmesini incelemektir. KOMEK programlarının, meslek edindirme, iş geliştirme ve girişimcilik öğretme amaçlarının yanında, dezavantajlı grupların, toplumdaki dışlanan bireylerin ve sığınmacıların sosyal hayata katılımlarına destek olma gibi önemli sosyal görevler yüklenip yüklenmediklerini araştırmaktır. Türkiye'den UNESCO öğrenen kentler küresel ağına katılan kentlerle ilgili böyle bir vaka çalışmasının, literatüre değerli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.3. Araştırma Etiği

Bu çalışma, bilimsel araştırma ve yayın etiğine uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Çalışmada faydalanılan tüm kaynaklar metin içinde ve kaynakçada belirtilmiş, her aşamada akademik araştırma etiği ve ilkelerine bağlı kalınmıştır. Araştırmanın niteliği gereği etik kurul onayına gerek bulunmamaktadır.

2. Hayat Boyu Öğrenme ve Toplumun Bilgi Temelli Gelişimi

Hayat boyu öğrenme, eğitimi hem insanların algılanan gelişebilir (*formative*) yaşının hem de okulların ve üçüncül kurumların resmî sisteminin sınırlarının ötesine genişletmeyi ve yeniden düzenlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Başlangıçta, UNESCO, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (*OECD - Organisation for Economic Co-Operation and Development*), Dünya Bankası, Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilmiş ve savunulmuştur. 1970'lerde eğitim sisteminin radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi fikri ilk kez ele alındığında, kavramsallaştırıldığında ve yayıldığında hayat boyu eğitim (*lifelong education - UNESCO*), yinelenen eğitim (*recurrent education - OECD*), sürekli eğitim (*éducation permanente - Avrupa Konseyi*) gibi farklı etiketler kullanılmıştır. Hayat boyu öğrenme yaklaşımı, yani eğitim ve öğrenimin bir kişinin çocukluk ve gençliğiyle sınırlı olmaması gerektiği, bu uluslararası kuruluşlar tarafından benimsenmiştir. Ancak günümüzde, belki aynı şekilde tanımlamasalar da bu kuruluşların hepsi hayat boyu öğrenme terimini kullanmaktadır (Schuetze, 2006: 289-290).

Hayat boyu öğrenme veya hayat boyu eğitim kavramı 1970'lerde gündeme gelmiştir. İlk zamanlarda kavram, yetişkinlere eğitim kurumlarındaki resmi kurslara erişim sağlamakla eş tutulmuştur. OECD, 1996 yılında herkes için yaşam boyu öğrenme hedefini seçerken (OECD, 1996), daha kapsamlı bir görüş benimsemeye başlamıştır. Bu amaç, her yaşta öğrenme etkinliklerine katılmak isteyen bütün bireyler için bilgi ve yeterliliklerini geliştirmeyi amaçlayan, belli bir amaca yönelik bütün öğrenme etkinliklerini kapsamaktadır. UNESCO ve

Avrupa Komisyonu gibi uluslararası kuruluşlar da bu yaklaşımı benimsemiştir. Hayat boyu öğrenme yaklaşımı, öğrenmenin bir kişinin bütün yaşamı boyunca gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Evin, işyerinin, sosyal çevrenin ve genel olarak toplumun yaygın ve resmî olmayan ortamlarında olduğu gibi örgün eğitimde de öğrenmeye katkıda bulunmaktadır. Hayat boyu öğrenme yaklaşımının temel özellikleri şunlardır (OECD, 2001: 2-3):

- Bu yaklaşım sistematik bir öğrenme görüşü sunmaktadır. Hayat boyu öğrenme yaklaşımı, bütün yaşam döngüsünü kapsayan ve tüm örgün (*formal*) ve gayri resmî (*informal*) öğrenme biçimlerini içeren bağlantılı bir sistemin parçası olarak öğrenme fırsatlarına olan talebi ve arzı incelemektedir.
- Hayat boyu öğrenme yaklaşımı, öğrenenin merkezî konuma gelmesidir. Öğrenenler ve çeşitli öğrenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik girişimler, hayat boyu öğrenme stratejilerinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu, öğrenme için resmî kurumsal düzenlemelere odaklanan eğitim politikalarından bir kaymaya işaret etmekte ve dikkatin öğrenmenin arzından talep tarafına kaymasını ifade etmektedir.
- Hayat boyu öğrenme yaklaşımı öğrenme motivasyonunu vurgulamaktadır. Kendi hızına ve kendi kendine yönlendirilen öğrenmeye dikkat çekmektedir.
- Bu yaklaşım eğitim politikasının çoklu hedeflerine ilişkin dengeli bir bakış açısını gerektirmektedir. Bu hedefler kişisel gelişim, vatandaşlık, ekonomik, sosyal veya kültürel çıktılar gibi hususlarla yakından ilgilidir. Hayat boyu öğrenme, bu hedefler arasındaki önceliklerin birey açısından yaşamı boyunca değişebileceğini ve her bir hedefin politika geliştirmede dikkate alınması gerektiğini kabul etmektedir.

Hayat boyu öğrenme denilince UNESCO'nun faaliyetleri diğer uluslararası organizasyonlara göre bir adım öne çıkmaktadır. UNESCO'nun yedi eğitim kurumundan biri de UNESCO Hayat Boyu Öğrenme Enstitüsü'dür (*UNESCO Institute for Lifelong Learning - UIL*). Merkezi Almanya'nın Hamburg şehrinde yer almaktadır. Yetişkin eğitimi, okuryazarlık ve yaygın eğitime (*non-formal education*) odaklanarak yaşam boyu öğrenme politikasını ve uygulamasını teşvik etmektedir. Enstitünün tarihi eskiye dayanmaktadır. Hayat Boyu Öğrenme Enstitüsü (UIL), UNESCO Eğitim Enstitüsü (*UNESCO Institute for Education- UIE*) adıyla 1952'de Hamburg'da kurulmuştur. Eğitim Enstitüsünün faaliyetleri ilk yıllarda Avrupa'ya odaklanmıştır. UNESCO Genel Konferansı 1965'te eğitim enstitüsü yönetim kurulunun dünyanın tüm bölgelerinden temsilcileri içermesi gerektiğine ilişkin bir karar almıştır. Böylece enstitü, çabalarını geliştirmekte olan ülkelere yönlendirmiştir. Bu değişimle, enstitünün okuryazarlık sonrası ve sürekli eğitim konusundaki küresel faaliyetlerini başlattığı 1980'lerde tam olarak işler hale gelmiştir. 1972 tarihli Faure Raporu'nun yayımlanmasıyla birlikte, *yaşam boyu eğitim*, enstitünün çalışmalarının odak noktası haline gelmiştir. Yaşam boyu eğitim kavramı, içeriği ve değerlendirilmesi üzerine yayınlar yapılmıştır. Enstitü (UIE), sanayileşmiş ülkelerde okuryazarlığı ve işlevsel cehaleti ele alan ilk kurum olmuştur. Enstitünün (UIE) 1997'de Hamburg'da düzenlediği, 5. Uluslararası Yetişkin Eğitimi Konferansı (*CONFINTEA V*) yetişkin öğrenimi ve yaygın eğitimin küresel olarak gündeme gelmesinde bir dönüm noktası olmuştur. 2009 yılında Brezilya'da düzenlenen 6. Uluslararası Yetişkin Eğitimi Konferansı (*CONFINTEA VI*), çok yönlü (*life-wide*) ve yaşam boyu (*lifelong*) öğrenme perspektifi içinde yetişkin öğrenimi ve yaygın eğitime ilişkin bütüncül anlayışı ve vizyonu

eyleme dönüştürmek için somut önlemler belirlemiştir. 2006 yılında Enstitü, (Alman medenî kanunu uyarınca) bir vakıftan tam teşekküllü bir uluslararası UNESCO Enstitüsüne dönüştürülmüştür. Yasal statü değişikliğinden önce, 2006 yılında UNESCO Hayat Boyu Öğrenme Enstitüsü (UIL) olarak adı değişmiş ve bugünkü adını almıştır (Elfert, 2013; UIL, 2022a).

UNESCO'nun öğrenme hakkındaki 1972 tarihli raporu (Faure vd., 1972), hayat boyu eğitim (*lifelong education*) ve öğrenen toplum (*learning society*) fikirlerine vurgu yapmaktadır. Eğitim ve öğrenmenin yetişkinlikten ibaret olmaması gerektiği, hangi yaşta olursa olsun öğrenmenin ve eğitim sistemlerinin (öğrenen toplum olma aşamasına kadar) devam edeceği bir yapının oluşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur. UNESCO'nun yine öğrenme hakkındaki 1996 tarihli raporunda ise (Delors vd., 1996) hayat boyunca öğrenme (*Learning throughout life*) konusuna bir başlık ayrılmış ve öğrenmenin birlikte yaşama, toplum ve demokrasi için önemi üzerinde durulmuştur. Hayat boyunca öğrenmenin, bilmeyi, yapmayı ve 1972'deki rapora atıfla var olmayı öğrenmek şeklinde üç sütun üzerinde yükseldiğine vurgu yapılmıştır. Buna göre, bilimsel ilerlemenin ve yeni ekonomik ve sosyal faaliyet biçimlerinin getirdiği hızlı değişimler göz önüne alındığında, yeterince geniş bir genel eğitim ile belirli konularda derinlemesine çalışma imkanının birleştirilmesi üzerinde durulması gerekmektedir. Böyle bir arka plan, insanlara yaşam boyunca öğrenme şevki verecek ve yaşam boyu eğitimi mümkün kılacak potansiyele sahiptir.

Toplumun bilgi temelli gelişimi ve hayat boyu öğrenme Avrupa Birliği'nin de önem verdiği konulardan biridir. Küreselleşme, aile yapılarındaki değişiklikler, demografik değişim ve enformasyon toplumu teknolojilerinin etkisi gibi daha geniş ekonomik ve toplumsal eğilimlerin yanı sıra bilgi temelli gelişim de bireylere ve topluma birçok potansiyel fayda ve zorluk sunmaktadır. Bilgi temelli gelişimin getirdiği iletişim, seyahat ve istihdam gibi fırsatlardan yararlanmak ve topluma aktif olarak katılmak, bilgi ve yeterliliklerin sürekli olarak edinilmesine bağlıdır. Aynı zamanda, rekabet avantajı giderek artan bir şekilde insan sermayesine yapılan yatırıma bağımlı hale gelmektedir. Bu nedenle bilgi ve yeterlilikler aynı zamanda ekonomik büyüme için güçlü bir motordur. Mevcut belirsiz ekonomik iklim göz önüne alındığında, insana yatırım yapmak çok daha önemli hale gelmektedir. Bunun yanı sıra bilgi temelli gelişim, daha büyük eşitsizlikler ve sosyal dışlanma getirme tehdidi oluşturduğundan dolayı, bireyler ve toplumla ilgili önemli riskler ve belirsizlikler vardır. Eğitim ve öğrenme imkânlarına eşit düzeyde ulaşamayan bireyler arasında farklılıklar ve eşitsizlikler oluşmaktadır (European Commission, 2001).

2000 yılının Mart ayındaki Lizbon Avrupa Konseyi'nde, bilgiye dayalı bir topluma doğru ilerlemeyi sağlayacak yapısal değişikliklerin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Avrupa Birliği için dünyanın en rekabetçi ve dinamik bilgiye dayalı toplumu olma stratejik hedefi belirlenmiştir. Bu hedef 2001'deki Stockholm Avrupa Konseyi'nde de tekrar vurgulanmıştır. Buna göre, toplumun bilgiye dayalı gelişimi, hem daha yüksek büyüme ve istihdam seviyeleri yoluyla daha fazla refah için ekonomik koşullar yaratarak, hem de toplumsal katılımın yeni yollarını açarak sosyal dışlanmayı (*social exclusion*) azaltmak için muazzam bir potansiyel sunmaktadır. Aynı zamanda, yeni bilgiye erişimi olanlar ile dışlananlar arasında giderek büyüyen bir uçurum riskini de beraberinde getirmektedir. Bu riskten kaçınmak ve bu yeni potansiyeli en üst düzeye çıkarmak için bilgi ve becerileri geliştirmeye yönelik çaba

gösterilmelidir. Bilgi ve öğrenme fırsatlarına daha geniş erişimi teşvik etmek ve işsizlikle mücadele etmek gerekmektedir. Dışlanan bireyler için sosyal içerilme (*social inclusion*) sağlamanın en iyi yolu bir iş ve meslek edindirmektir (European Council, 2000; European Council, 2001).

Hayat boyu öğrenme, yıllardır siyasa (*policy*) geliştirme çabaları ve tartışmalarının konusu olmuştur. Yine de bugün bireylerin hem faydalardan yararlanmak hem de bilgiye dayalı toplumun zorluklarını aşmak için gerekli bilgi ve yeterlilikleri edinmesine her zamankinden daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır. Ekonomik açıdan, vatandaşların istihdam edilebilirliği ve uyarlanabilirliği, rekabetçi ve dinamik bilgiye dayalı toplum olma ideali için hayati önem taşımaktadır. Hayat boyu öğrenme, istihdam için ve özellikle vasıflı, eğitilmiş ve uyarlanabilir bir iş gücünü teşvik etmek için koordineli bir strateji geliştirmede kilit bir role sahiptir. Bu, insanların işgücü piyasasına girmesini engelleyen ve bu piyasadaki ilerlemeyi sınırlayan engellerin kaldırılması anlamına gelmektedir. Eşitsizlik ve sosyal dışlanma ile mücadele de bunun bir parçasıdır (European Commission, 2001).

Hayat boyunca öğrenme (*Learning throughout life*) kavramı, yirmi birinci yüzyıla erişim sağlayan anahtardır. Başlangıç ve sürekli eğitim arasındaki geleneksel ayrımın ötesine geçmektedir. Hayat boyunca öğrenme, her şeyin kişinin potansiyelini öğrenme ve gerçekleştirme fırsatı sunduğu öğrenen toplum kavramıyla bağlantılıdır. Bu haliyle, özellikle gelişmiş ülkelerde halihazırda uygulanmakta olanın (sürekli eğitimin) çok ötesine geçerek, yenileme eğitimi, meslekî eğitim ve yetişkinler için alan değiştirme veya terfi kursları ile yükselme (daha iyi duruma gelme) olarak görülmektedir. Bireylere ikinci veya üçüncü bir şans vermek, bilgi, estetik veya kendini gerçekleştirme duygularını tatmin etmek, uygulamalı eğitimler ve yetiştirme kurslarıyla mesleki eğitim biçimlerini yaygınlaştırmak gibi birçok farklı amaç için herkese öğrenme imkânları sunulmalıdır. Hayat boyunca öğrenme ile bireyler topluma sunulan bütün fırsatlardan yararlanabilir hale gelmelidir (Delors vd., 1996: 38).

Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında açıklanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden biri de kaliteli eğitim (*quality education*) olmuştur. Vurgulanan hususlardan biri de hayat boyu öğrenmedir. Kapsayıcı ve eşitlikçi kaliteli eğitimin sağlanması ve herkes için hayat boyu öğrenme fırsatlarının teşvik edilmesi sürdürülebilir kalkınma için belirlenen hedeflerden biridir (United Nations, 2015).

Eğitim gibi hayat boyu öğrenme de gelişme (kalkınma) ve büyüme gibi kavramlarla yakından ilgilidir. Bilgi temelli gelişme geçmeden önce gelişme ve büyüme üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır. Tanımlanabilir boyut veya ölçek birimleri aracılığıyla ölçülebilen bir değişim olan büyüme (*growth*), fiziksel boyut veya sayısal nicelik kavramlarıyla ilgilidir. Birçok değişim sürecine uygulanabilen, ancak doğası gereği niteliksel veya koşullara bağlı olanlara uygulanamayan bir ölçü sağlamaktadır. Koşulların ve kalitenin iyileştirilmesi olarak tanımlanan gelişme (*development*) ise, fiziksel boyutta veya nicelikte yaşanan bir değişim gibi basitçe ölçülebilir bir değişim değildir. Gelişme (kalkınma) daha çok insan ilişkileri dünyasıyla ilgilidir. İnsanların hedef olarak kabul ettiği, sosyal olarak inşa edilmiş gerçekliğin bir parçasıdır. Ancak gelişimin durağan bir olgu olmadığı, değişimin (*evolution*) gelişim için de söz konusu olduğu kabul edilmelidir. Gelişim için her zaman yeni yolların olabileceğini unutmadan, insan merkezli (*anthropocentric*) değerlerin ve bakış açılarının ötesindeki ideallerle geleceğe yönelik beşerî faaliyetleri teşvik etmeyi amaçlamak

gerekmektedir. Bu bağlamda gelişim, sosyal ve çevresel bütünlüğü somutlaştıran yeni öğrenme, çalışma ve yaşama yolları tasarlamayı içermektedir (Laszlo ve Laszlo, 2007: 498).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bir sonucu olarak, toplum giderek daha fazla bilgiye dayalı hale gelmektedir. Toplum için bilgi sektöründeki faaliyetlerin önem kazanmasıyla kentlerin gelişiminin doğası da değişmektedir. Kentlerde emtia temelli faaliyetler azalmakta, bilgi temelli faaliyetler ise artmaktadır. Bilgi temelli faaliyetlerin emtia temelli faaliyetlerden en önemli farkı, bilgi kaynaklarına yakın olmanın gerekliliğidir. Bilgi temelli gelişim, üretim sektöründeki emtia temelli imalat faaliyetlerinin gerektirdiğinden çok farklı koşullar ve ortamlar gerektirmektedir. Bilgi sektöründeki faaliyetler kültürel temellidir ve nakledilmesi oldukça zor olmaktadır. Üretim faaliyetleri ise artık izlenebilmektedir; maliyet ve kalite kontrolleri uzaktan yapılabilmektedir. Kent gelişimi daha çok bilgi sektöründeki faaliyetlere yönelik olacaksa, üretim sektöründekilerden daha çok yaşam kalitesini belirleyen, kültürel ve çevresel faktörlerin iyileştirilmesine önem verilmesi gerekecektir. Bilgiye dayalı faaliyetlerin geliştirilmesi, öncelikle beşerî ve örgütsel kapasitelerin yükseltilmesiyle ve yenilik, öğrenme, yaratıcılık ve değişime elverişli ortamların yaratılmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla, bilgiye dayalı faaliyetler için geliştirilmesi gereken çevre türleri, emtia temelli faaliyetler için geliştirilenlerden önemli ölçüde farklıdır ve farklı geliştirme stratejileri gerektirmektedir (Knight, 1995: 226).

Carillo (2002: 386-387) bilgi temelli gelişimin üç aşaması olduğunu belirtmektedir. İlk aşama bilgi ve iletişim teknolojileri, öğrenme imkânları ve bilgi kaynakları gibi araçsal sermayenin (*instrumental capital*) geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. İkinci aşama beşerî sermayenin (*human capital*) geliştirilmesidir. Eğitim, kendi kendine öğrenme, bilgi ve teknoloji transferi, uzmanlık yardımı, deneyim paylaşımı gibi bilgi akışı biçimleriyle insanların ve toplumun gelişimi sağlanmaktadır. Üçüncü aşama ise sosyal sermaye (*social capital*) sistemlerinin geliştirilmesidir. Toplumda ilişki ağlarının, sosyal güvenin ve sosyal normların gelişmesi bilgi kaynaklarının verimli kullanımının yanı sıra beşerî ve entelektüel sermayenin kalkınmada daha etkin rol oynamasını da sağlayacaktır.

Tarihin birçok döneminde, bilgiye erişim konusunda elitler daha avantajlı olmuştur. Toplumun geneli için ancak sınırlı bir erişimden söz etmek mümkündür. Çağdaş dünyada ise birçok konuda aşırı bilgi üretilmektedir ve bilgiye erişim oldukça kolay olmaktadır. Ancak yine de toplumun ekonomik ve sosyal sınıfları arasında bilgi düzeyi ve bilgi kullanabilme (işleyebilme) konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Öyleyse amaç, bireylere bilgi temelli toplum için önemli bir adım olarak kendi kendine eğitimden nasıl yararlanacaklarını öğreterek öğrenen bir toplum oluşturmaktır. Bilgi temelli toplum, bilim adamları, araştırmacılar, mühendisler, teknisyenler, araştırma ağları ve araştırma yaparak yüksek teknoloji mal ve hizmet üreten firmalardan oluşan bir topluluğa sahip, yenilikçi ve yaşam boyu öğrenen bir toplumdur. Bilgi temelli toplum, bilginin üretilmesi, yayılması, kullanılması ve korunması hususunda uluslararası ağlara entegre edilmiş ulusal bir yenilik üretim sistemi oluşturmaktadır. Bilgi ve iletişim sistemi araçları da toplumlar tarafından oluşturulan bilgiyi kolayca erişilebilir hale getirmektedir. Bilgi, insanları kültürel ve maddi olarak güçlendirmek ve zenginleştirmek için kullanılmaktadır. Bilgi ve toplum bir ortaklık oluşturmaktadır. Bilim toplumla uyum içinde ve toplum için çalışmalıdır. Bilim ve bilimsel bilgi, ahlâkî sorumluluk ve insanlığın kültürel ve dilsel mirasının yanı sıra yaratıcılıktaki çeşitliliğin korunmasına saygı

duymalıdır. Çoğulcu toplumda, bilim bireyin yerel/bölgesel ve aynı zamanda ulusal bir toplulukta var olması için yerel, ulusal ve uluslararası dili kullanmasını sağlamalıdır (WSF, 2003).

Bilgi temelli gelişim birbiriyle iş birliği içinde çalışan belirli aktörler olduğu zaman ivme kazanmaktadır. Bu gelişimde başarıyı getirecek en elverişli kurumsal unsurlar akademi, endüstri ve hükümet olmaktadır. Bir aktör eksik olduğunda, başka birinin o aktörün yerine geçmesi ve boşluğu doldurması bilgiye dayalı stratejinin bir parçasıdır. Örgütsel öğretimi, grup araştırmasını ve kolektif girişimciliği bütünleştirmedeki özel yeteneklerinden dolayı, üniversitenin, toplumun bilgi temelli gelişiminde ve yeni bilgi temelli endüstriyel gelişimde yerine getireceği rol onu biraz daha öne çıkarmaktadır (Etzkowitz ve Klofsten, 2005: 254). Üniversitelerin örgün ve uzaktan eğitimleri, araştırma merkezleri, sürekli eğitim kursları yanında sundukları bilim çevresi ve bilgi kaynakları da büyük bir önem taşımaktadır. Endüstri kuruluşlarının ve kamu kurumlarının hem finansman desteği hem uygulamaya yönelik bilgi kaynakları sunmaları gerekmektedir. Belediyelerin ve bazı sivil toplum kuruluşlarının bilgi temelli bir toplum için meslek edindirme, sanat ve zanaat öğretme amaçlı kursları da resmî/örgün eğitimin yanında veya eksik kaldığı noktada büyük rol oynamaktadır. Elbette katılım, paylaşım ve katkı sağlama bakımından sivil toplum kuruluşları da bilgi temelli gelişimde önemli roller üstlenmektedir.

Bilgi temelli gelişim topluma değerli faydalar sunmaktadır, ancak bazı hususlarda dikkatli olmak gerekmektedir. Pratik veya teorik, bilimsel veya geleneksel, ulusal veya yöresel, duyusal veya metinsel bütün bilgi biçimleri artık yeni yollarla iletilmektedir. Bilginin kullanımı ve/veya kötüye kullanımı her zamankinden daha büyük bir etkiye sahip olduğundan, toplum fertlerinin (kadın, çocuk, genç, dar gelirli) bilgiye eşit erişimi hayati önem taşımaktadır. Bilginin erişilebilirliği, sosyal eşitsizliğin yeni bir biçimi olmamalıdır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında büyüyen uçurumun kapatılması en önemli siyasî öncelik olmalıdır. Bilgi, kültür olmadan anlaşılacağı için yerel ve bilimsel bilgi arasındaki arayüz üzerine araştırmalar geliştirilmelidir. Bilgiye erişim bir hak olarak görülmeli ve bu erişimi sınırlayan kısa vadeli endüstriyel çıkarlara karşı korunmalıdır. Toplum ve bilim arasında sürekli bir diyalog olmalı, böylece bilim okuryazarlığı teşvik edilmeli, bilim ve akademisyenliğin tavsiye edici rolü güçlendirilmelidir. Bilimsel söylem toplumsal cinsiyet konusunu göz ardı etmemelidir. Daha fazla kadının kariyer yolu olarak bilim ve akademiye seçmesinin ve üst sıralara yükselmesinin önündeki engeller aşılanmalıdır. Yenilikçi öğretim yöntemleri tanıtılmalı, medyanın yardımı ve mentorluklarla bilimin ve bilim insanının imajı güçlendirilmelidir. Böylece, genç neslin bilime olan ilgisi ve ülkelerinin bilgiye dayalı geleceğine olan bağlılığı arttırılmalıdır (WSF, 2003).

3. Öğrenen Kent ve UNESCO Öğrenen Kentler Küresel Ağı

Toplumsal gelişimde bilginin rolü arttıkça bilgi kaynaklarının yoğunlaştığı kentlerde kalkınmanın temel doğası da değişmektedir. Bu sebeple bilgiye dayalı gelişme bazı özel gerekliliklere bağlıdır. Bilginin artan önemi aslında şehrin en tarihsel rollerinden birini, bir bilgi merkezi olarak hizmet etmeyi pekiştirmektedir. Ancak geçen yüzyılda bu rol büyük ölçüde göz ardı edilmiştir, çünkü şehirler hızla büyüyen üretim faaliyetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için yoğun bir baskı altına alınmıştır. Kentlerin sosyal ve teknolojik gelişmelere uyum çabaları, nüfus ve alan bakımından genişlemeleri, genişleyen metropollere ve bir dizi

sosyal ve çevresel soruna yol açmıştır. Şimdi, çoğu büyük metropoliten bölgede azalan endüstriyel faaliyetlerle birlikte, şehirler için birincil zorluk, yeni fırsat türleri yaratmak, kültürel ve çevresel olarak sürdürülebilir bir şekilde gelişmektir. Bilgiye dayalı kalkınma, yani bilgi kaynaklarının yerel kalkınmaya dönüştürülmesi sürdürülebilir kalkınma için bir temel oluşturmaktadır. Şehirlerin kendilerine özgü bilgi ve kültür kaynakları geliştirilmeli, sahip oldukları potansiyel gerçekleştirilmelidir. Ayrıca bu değerleri toplumun ve dolayısıyla kentin gelişimine yönlendirme konusunda bir yaklaşım geliştirilmelidir. Bilgi tabanının güçlendirilmesi, şehrin kültürel temelini bütün yönleriyle güçlendirilmesini gerektirmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki kent, tıpkı çevre gibi, teknolojiye ve piyasa güçlerine karşı çok hassas olan ve korunması gereken bir değerdir. Bu sebeple, kente özgünlüğünü veren ve kentteki yaşam kalitesini etkileyen yerel tarihî, kültürel, estetik ve ekolojik değerlere özel önem verilmelidir (Knight, 1995: 225-226).

Hayat boyu öğrenme, sürdürülebilir sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Yaşam boyunca öğrenme düşüncesi birçok toplumda ve değişik kültürlerde yer almaktadır. Ancak, sosyal, ekonomik ve politik normların sürekli olarak yeniden tanımlandığı günümüzde, dünya hızla değişmekte ve her yaşta öğrenme giderek daha önemli hale gelmektedir. Araştırmalar, çok çeşitli bağlamlarda yeni bilgi, beceri ve tutumlar edinen ve her yaşta öğrenmeye devam eden bireylerin çevrelerindeki değişikliklere uyum sağlamak için daha donanımlı olduklarını göstermektedir. Bu nedenle hayat boyu öğrenme ve öğrenen toplum, bireysel güçlendirmede ve sürdürülebilir kalkınmada hayati bir role sahiptir. Öğrenen toplumlar inşa etmek için stratejiler oluşturmaktan büyük ölçüde ulusal hükümetler sorumlu olsa da kalıcı değişim yerel düzeyde yükümlülükler de gerektirmektedir. Öğrenen bir toplumun, öncelikle kasaba ve şehirlerde, en küçük topluluklarda ve yerleşim birimlerinde inşa edilmesi gerekmektedir (UIL, b.t.). Bu sebeple literatürde öğrenen toplum (*learning society*), öğrenen topluluk (*learning community*), öğrenen kent (*learning city*), öğrenen kasaba (*learning town*) ve hatta öğrenen bölge (*learning region*) kavramlarına sıkça rastlanmaktadır.

Öğrenen bir toplum, sosyal, ekonomik ve politik faydaları nedeniyle öğrenmenin değerli bulunduğu, beceri ve bilginin (hem bireysel hem de kolektif seviyelerde) ekonomik başarının kritik bir belirleyicisi olduğu ve toplum genelinde bir sosyalleşme sürecinin vatandaşları hayat boyu öğrenmeyi bir yaşam tarzı olarak görmeye teşvik ettiği bir toplumdur (Keep ve Mayhew, 1996: 218). Coffield'e göre (1998: 52) "adına layık bir öğrenen toplum, zenginliği bir azınlığa vermek yerine bütün vatandaşlarına sosyal uyum, sosyal adalet ve ekonomik refah sağlamalıdır".

Günümüzde öğrenme, yeni yöntemler, yeni değerlendirme ve belgelendirme biçimleri, farklı yatırım ve finansman modelleri ve amaca uygun bir altyapı ile karakterize edilen yeni bir öğrenme sistemi ve farklı ilkeler ile düzenlenmelidir. Öğrenen toplum esasen, toplumun yeni öğrenme taleplerini karşılamak ve toplumun her kesiminin ve insanlığın öğrenme potansiyelini gerçekleştirmek için tasarlanmış ilkeler dizisidir. Öğrenen toplum, yaşam boyu öğrenme kültürü oluşturmayı, bugün ve gelecekteki öngörülemeyen zorlukları aşmaya hazır, motive olmuş, ilgili öğrenen bireyler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Öğrenmeyi bir yer olarak değil, bir etkinlik olarak görmektedir. Öğrenmenin herkes için olduğunu, kimsenin dışlanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. İnsanların farklı şekilde öğrendiğini

kabul ederek öğrenme ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Kamu, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinden yeni öğrenim sağlayıcıları (eğitim verenler) geliştirmeyi öngörmektedir. Öğrenenler, eğitim verenler, fon sağlayıcılar ve yenilikçiler (*innovators*) arasında yeni ilişkiler ve yeni ağlar geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bireylerin başarılı olmaları için ihtiyaç duydukları evrensel altyapıyı sağlamaktadır; hâlâ fizikseldir ancak giderek sanal hale gelmektedir. Neyin hangi koşullarda işe yaradığına dair bilgi geliştirmek için sürekli yenilik ve geri bildirim sistemlerini desteklemektedir (CISCO, 2010: 3).

Öğrenen bir kent (kasaba veya bölge), ihtiyaç duyanlara eğitim ve öğretim sağlamak için yasal görevinden fazlasını yapmaktadır. Bütün yurttaşların potansiyelini geliştirmek için öğrenme fırsatlarının sağlanması ve teşvik edilmesi yoluyla canlı, katılımcı, kültürel açıdan bilinçli ve ekonomik olarak hareketli bir beşerî ortam oluşturmaktadır. Öğrenen kent, temel refahın, sosyal istikrarın ve kişisel tatminin geliştirilmesinde öğrenmenin kilit rolünü kabul etmektedir. İnsanların ve toplumun gelişimi için bütün beşerî, fiziksel ve finansal kaynaklarını yaratıcı ve duyarlı bir şekilde seferber etmektedir (Longworth, 2006: 23).

Öğrenen kent, bütün yurttaşlarının yeteneklerini ve potansiyelini geliştirmeye yönelik ekonomik, politik, eğitimsel, sosyal, kültürel ve çevresel yapılarını kullanan ve bütünleştiren kasabaları, bölgeleri ve hatta köyleri kapsamaktadır. Öğrenen kent, vatandaşlarının değişimi anlamasına ve olumlu tepki vermesine imkân tanıyan hem yapısal hem de zihinsel bir çerçeve sağlamaktadır. Şehirler öğrenen kentler haline geldikçe, farklı sektörler (uluslararası ve yerel, kamu ve özel, eğitim ve endüstri) arasındaki etkileşimler ve karşılıklı bağımlılıklar daha belirgin, daha acil ve daha verimli hale gelecektir. Öğrenen bir kent yaratma süreci, potansiyel olarak her vatandaş için önemli faydalar ve fırsatlar sunmaktadır. Öğrenen bir kent dışa dönük olmalıdır. Bir şehirden diğerine taşınan insanlar, her birinde öğrenme ortamını tanıyabilmeli ve bunu bir bütünleşme aracı olarak kullanabilmelidir. Benzer şekilde, hiçbir öğrenen kent bilgi tekeline sahip olmamalıdır. Aynı zamanda bilgiye kapalı olmamalıdır; başka yerlerden, başka kıtalardan alınan deneyim, bilgi ve kavrayışlarla kendini zenginleştirmelidir (Longworth, 1999: 110-111).

Öğrenen kentlerin (kasaba ve bölgelerin) doğuşu, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) yedi şehrin dahil olduğu Eğiten Şehirler (*educating cities*) adlı projesini başlattığı 1972 yılına kadar uzanmaktadır.² Proje ile, Adelaide, Edinburgh, Edmonton, Göteborg, Kakegawa, Pittsburgh ve Viyana ekonomik performanslarını geliştirmek için strateji ve politikalarının odağına eğitimi koymuşlardır. Bu deneyim dünyadaki diğer şehirler için örnek bir modele dönüşmüştür. Yine OECD tarafından desteklenen 1992'deki Gothenburg toplantısı, Eğiten Şehirler projesini takip eden ilk etkinlik olmuştur. Sonuç olarak, şu anda merkezi Barselona'da bulunan ve dünya çapında 370'ten fazla şehrin üye olduğu uluslararası eğitici şehirler birliğini başlatmıştır. Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Girişimi (*ELLI- European Lifelong Learning Initiative*) ve Amerikan Eğitim Konseyi (*American Council for Education*) tarafından 1996'da Roma Konferansı organize edilmiştir. Bu konferans, Dünya Hayat Boyu Öğrenme Girişimi'ni (*WILL - World Initiative on Lifelong Learning*) doğurmuştur. Bugün ELLI

² Öğrenen kent düşüncesinin doğuşu ve gelişimini detaylı bir şekilde anlatmak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Biao, vd., 2013; Longworth, 2006, s. 7 ve devamı; Németh, 2019; Osborne, vd., 2013; Yang, 2012.

ve WILL mevcut değildir; ancak bu girişimler 1990'larda hayat boyu öğrenme ve kentler hakkındaki düşüncelerin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır (Németh, 2019: 11).

Avrupa Komisyonu, öğrenen kentler kavramını teşvik etmenin yanı sıra, Avrupa'nın farklı yerlerinde 17 projenin yürütüldüğü öğrenen kentler için Yaşam Boyu Öğrenme için Bölgesel Ağlar (*R3L- Regional Networks for Lifelong Learning*) programını uygulamaya koymuştur. Avrupa Komisyonu, Socrates programı kapsamında, TELS, INDICATORS, LILLIPUT, LILARA, PENR3L, EUROlocal, PALLACE gibi hayat boyu öğrenme ve öğrenen kent/bölgelerle ilgili birçok program ve projeyi finanse etmiştir. Bu programlar ve projeler, Avrupa Birliği'nin birçok üye ülkesinde kabul görmüştür. 1996'da Birleşik Krallık'ta Öğrenen Kentler Ağı (*UK Learning Cities Network*), 2001'de Almanya'da Öğrenen Bölgeler Ulusal Programı başlatılmıştır. Bu program kapsamında, Öğrenen Bölgeler Derneği (*Lernende Regionen Deutschland e.V.*) kurulmuştur. Yunanistan'da ise, Yetişkin Eğitimi Derneği tarafından beş belediye ile iş birliği içinde yürütülen Öğrenme, Gelişme ve Kültür Şehirleri Ağı (*Polisnet*) oluşturulmuştur (Yang, 2012: 102-103).

Öğrenen bir kent, herkes için hayat boyu öğrenmeyi kolaylaştırmayı ve evrensel eğitim hakkını gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak öğrenen bir şehir geliştirmek devam eden bir süreçtir ve bir şehrin öğrenen kent olarak tanınması/kabul edilmesi için üzerinden geçeceği sihirli bir çizgi yoktur. Bir şehrin öğrenen kent oluşturma yolunda olup olmadığını öğrenmek için uygun bir değerlendirme mekanizması da gerekli olmaktadır. Ayrıca, öğrenen bir kent inşası soyut bir teori değildir ve herkes için hayat boyu öğrenme kavramının uygulanmasına yönelik operasyonel ve pragmatik bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bir şehir, öğrenen bir kent oluşturmak için siyasî iradeye ve taahhüde sahipse, performansını ve ilerlemesini ölçebileceği ve izleyebileceği bir dizi göstergeye de ihtiyaç duyacaktır. Son yıllarda, öğrenen kentlerin ölçülmesi ve değerlendirilmesine ilişkin bazı yeni girişimler ve çalışmalar yapılmaktadır. Bu kazanımlar öğrenen kentlerin kalitesini ve sürdürülebilirliğini artırma potansiyeli sunmaktadır. Kanada Öğrenme Konseyi (*Canadian Council on Learning- CCL*) tarafından geliştirilen Bileşik Öğrenme İndeksi (*The Composite Learning Index- CLI*) buna örnektir. Bir Alman vakfı olan Bertelsmann Stiftung'un, Avrupa'da hayat boyu öğrenmeyi daha somut ve ölçülebilir hale getirmek için geliştirdiği Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Endeksi (*The European Lifelong Learning Index- ELLI*) ve Alman Öğrenme Atlası (*Deutsche Lernatlas*) da bunlardan biridir. Öğrenen kentlerin temel özelliklerini ortaya koymak, bunun için birtakım ilkeler (ölçütler) belirlemek ve ilerlemelerini izlemek şu sebeplerden dolayı gerekli ve faydalıdır (Osborne vd., 2013: 417-419; UIL, 2015a: 9):

- Siyasi ve teorik söylemleri somut yaklaşım, strateji ve siyasalara (*policies*) dönüştürmek,
- Uygulamada zaman içinde nasıl bir ilerleme olduğunu ortaya koymak,
- Daha iyisini yapabilmek için uygulanan stratejilerin faydalarını değerlendirmek,
- Öğrenen kentlerde ve üye şehirler arasında hayat boyu öğrenmenin gelişimini izlemek ve desteklemek,
- Öğrenen kentler arasında uluslararası karşılaştırmalı analizleri, deneyim paylaşımını ve karşılıklı öğrenmeyi kolaylaştırmak,

- Vatandaşlarına öğrenme fırsatları sağlama çabalarında yerel yönetimlerin açıklığını ve hesap verebilirliğini artırmak.

Öğrenen kent düşüncesi çoğunlukla gelişmiş ülkelerde kavramsallaştırılsa da 1980'lerden beri OECD ve 1990'lardan beri Avrupa Komisyonu tarafından özendirilen bu uygulama, şimdi gelişmekte olan ülkelerde hızla ivme kazanmaktadır. Üye devletlerde gittikçe daha fazla yerel yönetim birimi öğrenen kent/kasaba/bölge olduğunu öne sürmektedir. Bu düşüncenin yayılması, önemli eğitimsel, sosyal, ekonomik ve çevresel sonuçları olan dünya çapında önemli bir fenomen haline gelmiştir. Şehirler, kültürel ve etnik bileşimleri, mirasları ve sosyal yapıları bakımından farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, öğrenen kentlerin bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. UNESCO Hayat Boyu Öğrenme Enstitüsü tarafından geliştirilen öğrenen kentler girişimi, öğrenen şehri şu şekilde tanımlamaktadır: Öğrenen kent, temel eğitimden yüksek öğretime kadar kapsayıcı öğrenimi teşvik etmek, hayat boyu öğrenme kültürünü yaygınlaştırmak, ailelerde ve topluluklarda öğrenmeyi canlandırmak, işyerinde ve işyeri için öğrenmeyi teşvik etmek, öğrenmede kaliteyi ve mükemmelliği artırmak, modern öğrenme teknolojilerinin kullanımını yaygınlaştırmak için, her sektördeki kaynaklarını etkili bir şekilde seferber eden bir şehirdir. Bu sayede, bireysel güçlendirme ve sosyal uyumu, ekonomik ve kültürel refahı, sürdürülebilir kalkınmayı başarma konusunda daha güçlü olmayı hedeflemektedir (UIL, 2015a).

2013 yılında UNESCO Hayat Boyu Öğrenme Enstitüsü (UIL), kentsel alanlarda sosyal uyumu, ekonomik kalkınmayı ve sürdürülebilirliği kolaylaştırmak için UNESCO Öğrenen Kentler Küresel Ağı'nı (*UNESCO Global Network of Learning Cities – GNLC*) başlatmıştır. 2013 yılında, ilk Uluslararası Öğrenen Kentler Konferansı'nda (*International Conference on Learning Cities - ICLC*), bu küresel ağın temel belgeleri kabul edilmiştir. Bu kılavuz belgeler, öğrenen kentlerin inşa edilmesine ilişkin bir deklarasyon (Pekin Deklarasyonu) önermiş ve öğrenen kentlerin temel özelliklerini ortaya koymuştur. UNESCO GNLC, üye kabul etmeye başladığı 2015 yılından beri, yerel düzeyde BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmanın bir yolu olarak görülmüş ve hayat boyu öğrenmenin teşvik edilmesi için itici bir güç haline gelmiştir. Bugüne kadar, 76 ülkeden 294 şehir (toplam nüfus yaklaşık 250 milyon) UNESCO GNCL'ye üye olmuştur (UIL, 2022b).

UNESCO GNLC, hayat boyu öğrenme konusunda ilham veren, teknik bilgi sağlayan ve en iyi uygulamaları özendiren uluslararası politika odaklı global bir ağıdır. Ağın misyonu, üye şehirler arasında politika diyalogunu ve akran etkileşimi ile öğrenmeyi, bağlantı, etkileşim ve ortaklıkları teşvik etmektedir. Bu ağ, öğrenen kentler inşa etmedeki ilerlemeyi özendirmek, tanımak ve ölçmek için kapasite oluşturup araçlar geliştirmektedir. GNLC ağı, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (*Sustainable Development Goals*) ulaşılmasını desteklemektedir. Özellikle iki hedefle ağın misyonu örtüşmektedir. İlki, kapsayıcı ve eşitlikçi kaliteli eğitimin ve herkes için hayat boyu öğrenme fırsatlarının sağlanmasıdır (Hedef 4). Diğerisi ise, şehirlerin ve yerleşim alanlarının kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale getirilmesidir (Hedef 11). Öğrenen kentler, çevre dostu, sürdürülebilir, yeşil ve sağlıklı ortamları önermektedir. Eşitlik ve kapsayıcılığı sağlamaya çalışmakta ve insana yakışır iş ve girişimciliği desteklemektedir. Bu sebeple kentsel ve kırsal alanlarda yerel düzeyde sürdürülebilirliğin temel faktörleridir (UIL, 2022b).

Şekil 1. Öğrenen Şehrin Temel Özellikleri

Kaynak: UTMK, 2017

Şekil 1'de gösterildiği gibi, öğrenen şehirlerin temel özellikleri çerçevesi, UNESCO logosunun alınlıklarına, sütunlarına ve temel basamaklarına karşılık gelmektedir. Temelinden çatısına kadar şu özellikler vurgulanmaktadır:

- Temel basamaklarda yer alan üç odak alanı, öğrenen bir şehir inşa etmenin temel şartlarını yansıtmaktadır. Öğrenen bir şehrin inşa edilmesi için öncelikle taahhütlerinin arkasında duran güçlü bir siyasî iradenin yanı sıra, iyi yönetişimin ve bütün paydaşların katılımının sağlanması gerekmektedir. Kaynakların öğrenen kent hedefi doğrultusunda kullanılması hatta seferber edilmesi önemlidir.

- Sütunlardaki altı odak alanı, öğrenen bir şehrin tanımında da geçen temel yapı taşlarını yansıtmaktadır. Eğitim sisteminde eşitlikçi ve kapsayıcı öğrenme, ailelerde ve topluluklarda öğrenme düşüncesinin yaygınlaştırılması, işyeri için ve işyerinde etkili öğrenme, modern öğrenme teknik ve teknolojilerinin daha fazla kullanılması, öğrenmede kalitenin geliştirilmesi ve öğrenme kültürünün hayat boyunca devam etmesi öğrenen bir kentin vazgeçilmez yapı taşlarıdır.

- Alınlıkta yer alan üç odak alanı ise modern bir öğrenen şehir inşa etmenin daha geniş faydalarını yansıtmaktadır. Öğrenen şehir inşa edilmesi güçlü bireylerin yetişmesi ve sosyal uyumun sağlanması, ekonomik kalkınmayla birlikte kültürel refahın gelişmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi gibi önemli faydalar getirmektedir.

Bu özelliklerin ve ölçütlerin belirlenmesinde amaç şehirler arasında ayırım yapmak değil; bu ilkelerin rehberliğinden yararlanmaktır. Çünkü her şehir farklıdır ve öğrenen şehir olma yönündeki gelişimi ancak kendi kültürel, ekonomik, sosyal özellikleri, gelenekleri ve sosyal tarihi göz önünde bulundurularak ölçülebilir. Bu temel özellikler, öğrenen kentlerin

belediye başkanları ve ilgili yöneticileri ile Uluslararası Öğrenen Şehirler Konferansı'na katılan uzmanlar tarafından resmî olarak onaylanmıştır. Bu sebeple, ortaya konan ölçütler belediye yönetimlerine ve şehirlerin diğer paydaşlarına, herkes için hayat boyu öğrenmeyi teşvik eden öğrenen kentleri inşa etme çabalarında yardımcı olmak için kapsamlı bir eylem kontrol listesi olarak hizmet edebilmektedir. Ayrıca, öğrenen şehirler küresel ağına üye olacak şehirlerin UNESCO üye devletleri tarafından tavsiye edilmesi gerekmektedir. Üye devletlerin ulusal yetkilileri ağı katılacak şehirleri seçmek ve tavsiye etmek için bu temel özellikleri kullanabilmektedir. Bu temel özellikler, öğrenen ulusların, bölgelerin, şehirlerin ve toplulukların gelişimini teşvik etmede uluslararası kuruluşlar ve ulusal makamlar için bir referans belgesi olarak da kullanılabilir (UIL, 2015a).

UNESCO tarafından üç yılda bir *öğrenen kent ödülü* verilmektedir. Amaç, yerel düzeyde herkes için kaliteli eğitim ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarını teşvik etmedeki iyi uygulamaları tanıtmak ve sergilemektir. Ödül, UNESCO GNLC kılavuz belgelerini uygulayarak öğrenen kent gelişiminde önemli ilerlemeler gösteren şehirlere verilmektedir. Bir ödül döngüsü için geçerli olan UNESCO Öğrenen Kent Ödülü'ne yalnızca UNESCO GNLC'ye üye şehirler başvurabilir. Ödül alan kentler bu ödül için 6 yıl beklemelidir (UIL, 2023).

Ulusal eğitim politikalarını bütünleştirmek ve güçlendirmek için yasal ve/veya stratejik bir çerçeve kullanmak, ülkelerin yaşam boyu öğrenmeyi ülke, il ve belediye düzeylerinde daha iyi uygulamalarına imkân tanımaktadır. Bu nedenle, ulusal hükümetlerin öğrenen şehirleri desteklemeye katılımı başarı için çok önemlidir. Herhangi bir düzeydeki yasal/stratejik çerçeve, yaşam boyu öğrenmeyi örgün, yaygın ve resmî olmayan eğitime yol gösteren genel bir ilke haline getirmek için büyük önem taşımaktadır. Şehirler, bu çerçeveyi çeşitli yaşam boyu öğrenme fırsatlarını ve kaynaklarını geliştirmek için kullanabilmektedir. Son olarak, hayat boyu öğrenme kaynaklarını seferber etmek ve öğrenme fırsatlarını geliştirmek için, yasal ve stratejik çerçeveler oluşturmak üzere sektörler arasında çok düzeyli bir iş birliği oluşturmak gerekmektedir (UIL, 2017).

4. Öğrenen Kent Konya

UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'nın, Türkiye'den 9 üyesi bulunmaktadır (UTMK, 2022; UIL, 2022b). 2016 yılında ağı katılan ilk üye olan Eskişehir'den sonra, 2017 yılında Konya Türkiye'nin ikinci öğrenen şehri olmuştur. Daha sonra 2019 yılında Hatay, 2020'de Afyon, Balıkesir ve İzmir, 2022 yılında ise Bursa, Sakarya ve Yozgat bu küresel ağı katılmıştır.

Nüfus bakımından, Türkiye'nin altıncı büyük şehri olan Konya ilinin nüfusu, Şubat 2022'de yayımlanan ulusal istatistiklere göre 2.277.017'dir (TÜİK, 2022). 31 ilçesi bulunan Konya ilinde büyükşehir belediyesiyle birlikte 32 belediye bulunmaktadır. Büyükşehir sistemine önemli değişiklikler getiren 6360 sayılı kanunun uygulanmaya başlandığı 2014 yılından beri Konya Büyükşehir Belediyesi'nin mücavir alanı il sınırına eşitlenmiştir. Bu sebeple, başta 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu olmak üzere, ilgili kanunlarda öngörülen görevler için, büyükşehir belediyesi bütün il sınırı içinde yetkili ve sorumlu olmuştur. Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'na başvuran, adım adım kriterleri yerine getiren ve üyeliği edinen de Konya Büyükşehir Belediyesi olmuştur. Bu husus, sadece

büyük kent merkezinde değil bağlı ilçelerde de öğrenen şehir ve hayat boyu öğrenme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini gerekli kılmıştır.

4.1. Konya’da Örgün Eğitim, Üniversiteler ve Sürekli Eğitim Merkezleri

Konya akademik başarı düzeyi yüksek ilk ve orta öğretim kurumlarının, merkezi sınavla öğrenci alan nitelikli liselerin (Anadolu, fen ve sosyal bilimler) bulunduğu bir eğitim şehridir. Bunların ötesinde, üçü devlete, ikisi vakıflara ait olmak üzere 5 yüksek öğretim kurumu bulunmaktadır. 1975 yılında kurulan Selçuk Üniversitesi şehrin ilk üniversitesidir. Aynı zamanda şehrin diğer üniversitelerinin (hatta çevre illerdeki bazı üniversitelerin) kurulmasında ve gelişmesinde, Konya’nın bir eğitim ve üniversite şehri kimliği kazanmasında büyük rol oynamıştır. 2010’da kurulan Necmettin Erbakan Üniversitesi ve 2018 yılında kurulan Konya Teknik Üniversitesi şehrin diğer devlet üniversiteleridir. Vakıf üniversitelerinden KTO Karatay Üniversitesi 2009, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi ise 2013 yılında kurulmuştur. Bu üniversitelerde örgün eğitimin yanı sıra, sürekli eğitim merkezleri bulunmaktadır. Ayrıca, Covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan eğitim altyapıları da büyük ölçüde gelişmiştir.

Bu çalışmanın odak noktası hayat boyu öğrenme ve öğrenen kentler olduğu için, üniversitelerin örgün eğitim dışındaki öğrenme faaliyetlerine, yani sürekli eğitim merkezlerine kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır. Sürekli eğitim merkezlerinin büyük bir kısmını ücretli olarak verdikleri eğitim ve kurslarından herkes yararlanabilmektedir. Bütün eğitimlerin burada listelenmesi mümkün değildir, ancak bir fikir vermesi açısından bazıları sayılabilir:

Kısa adı SELÇUKSEM olan Selçuk Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi’nde (2022), dış ticaret, proje hazırlama, sporcu bantlama, çocuk merkezli oyun terapisi, makyaj uygulama gibi meslekî eğitimler, arbuluculuk, bilirkişi, konkordato komiserliği gibi hukuk eğitimleri, sınavlara hazırlık kursları, bitki yetiştiriciliği, besicilik, sunî tohumlama ve seracılık kursları, sorumlu pilot eğitimi, işaret dili ve yabancı dil kursları verilmektedir

KONSEM olarak bilinen Necmettin Erbakan Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi’nde (2023), senaryo yazımı, barista, suşi, pastacılık, çikolata yapımı, aile danışmanlığı, ekmekçilik ve unlu mamuller, geleneksel ve tamamlayıcı tıp eğitimleri (sülük, kupa), hukuk, bilgisayar, veri analizi, İHA ticarî pilot eğitimi ve sınavlara hazırlık kursları verilmektedir.

Konya Teknik Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi – KTUNSEM’de (2022), tasarım ve modelleme, robotik kodlama, dijital oyun tasarımı, dron yapımı, bilgisayar programlama, İHA ticarî pilot eğitimi, kalite yönetimi, emlak danışmanlığı ve sınavlara hazırlık kursları bulunmaktadır.

Kısa adı KARSEM olan KTO Karatay Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi’nde ise (2021), e-ticaret, siber güvenlik, insan kaynakları, dış ticaret, döviz ve borsa analizi, hukuk, bilirkişi ve arbuluculuk, bilişim ve program kullanımı, kişisel gelişim, meslekî eğitim ve sınavlara hazırlık kursları verilmektedir.

Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi – TAGSEM’de (b.t.), şeker pancarı tarımı, süt hayvancılığı, genetik ıslahı, mikrobiyoloji, finansal

okuryazarlık, proje hibe yazarlığı, dijital dönüşüm, girişimcilik ve borsa eğitimleri bulunmaktadır.

4.2. Hayat Boyu Öğrenme ve KOMEK

Konya ilinde hayat boyu öğrenme denilince, Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (KOMEK) akla gelmektedir. Bazı ilçe belediyelerinin de meslek edindirme kursları bulunmaktadır. Meram Belediyesi Gelişim Akademisi (MEGA), Karatay Belediyesi Meslek Edindirme Merkezi (KARMEK), Akşehir Belediyesi Genç Akşehir Kültür, Sanat, Eğitim ve Spor Merkezi (Genç AKSES) buna örnek verilebilir. Ancak öğrenen şehir Konya'da hayat boyu öğrenme ve toplumun bilgi temelli gelişimi için KOMEK'in önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü KOMEK, eğitimlerinin çeşitliliği ve bütün ilçelere uzanan organizasyonu ile il çapında yaygınlık kazanmıştır.³

2004 yılında bir eğitim merkezi ile faaliyetlerine başlayan KOMEK, sosyal refahı ve toplumun hayat kalitesini yükseltmek amacı ve hayat boyu öğrenme düşüncesiyle her yaş ve öğrenim düzeyine uygun eğitim ve kurslar vermektedir. Bu sayede, bireylere problem çözme, rasyonel ve bilimsel düşünme becerisi kazandırma, bireysel potansiyellerin ortaya çıkarılması ve yeteneklerin değerlendirilmesi, meslekî yeterlilik ve sanatsal ilginin arttırılması, iş ve hayata dair öğrenme ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. KOMEK bünyesinde Aile Sanat ve Eğitim Merkezleri (ASEM), sanat ve tasarım atölyeleri ve sergi merkezleri bulunmaktadır. Konya'da 34 KOMEK, 26 ASEM, 12 sanat ve tasarım atölyesi ile toplamda 72 eğitim merkezi vatandaşlara hizmet vermektedir. Ayrıca, KOMEK'e bağlı 2 sergi ve satış merkezi⁴, 34 spor merkezi ve 37 çocuk oyun salonu bulunmaktadır (Tablo 1). KOMEK ve ASEM'e ait bütün eğitim, kurs ve spor merkezlerinde sertifikalı kurslar ücretsiz olarak sunulmaktadır. Bir *halk üniversitesi* gibi çalışan KOMEK, bireylerin kişisel gelişimlerine ve istihdama katılmalarına katkıda bulunmaktadır. Meslekî becerilerin edinilmesi ve geliştirilmesi yanında, geleneksel sanatların ve kültürel bilginin yaygınlaşmasını da sağlamaktadır. Bu sayede, kentin sosyal ve kültürel hayatına etki etmekte, birlikte öğrenme yoluyla sosyal iletişim ve etkileşimi güçlendirmektedir. Kurulduğu zamandan bugüne kadar 571 ayrı branşta verilen eğitimlerden 1 milyondan fazla kişi yararlanmış ve binlerce kursiyer yeni bir meslek sahibi olmuştur. KOMEK'in yürüttüğü faaliyetlerde benimsediği ilkesel değerler ise şunlardır (KOMEK, b.t.-a):

- Konya'da ve Türkiye'de yaygın eğitim konusunda başarılı bir model olmak,
- Örgün eğitimden faydalanamamış bireylere, herhangi bir yaş sınırlaması olmadan eğitim vermek ve iş ve toplum hayatına katılımlarını arttırmak,
- İçerik, yöntem ve malzeme olarak güncel eğitimler vermek,
- Her kursiyere eşit, tarafsız ve hoşgörü ile yaklaşmak,

³ Konya'da, yine Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından 2015 yılında kurulmuş 'Bilgehane' adlı bir başka eğitim hizmeti daha bulunmaktadır. Özellikle kentin çocuklarına yönelik okul derslerine destek kursları veren Bilgehaneler; değerler eğitimi, sosyal etkinlikler ve atölyeler de düzenlemektedir. 2022 yılı itibarıyla merkezde 11 ilçelerde 6 merkez hizmet vermektedir (Bilgehane, 2023).

⁴ KOMEK uygulamalı eğitim ve atölyelerinde üretilen ürünler Anatoya, Zenoby, Zeybe gibi markaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu ürünler sadece Kültür Park ve Ecdad Parkı'ndaki sergi ve satış merkezlerinde değil, KOMEK Pazarı sitesi üzerinden de tanıtılmakta ve satılmaktadır (KOMEK Pazarı, 2022).

- Şehrin kültürel değerlerinin öğrenilmesi, geliştirilmesi ve tanıtılmasına katkı sağlamak,
- Yenilikçilik ve iyileştirme ilkelerini benimsemek, kentlilerin sürekli öğrenme ve üretkenlik becerilerini geliştirmek,
- Başvuru, eğitim ve sonraki süreçlerde bütün iş ve işlemleri şeffaf bir şekilde yürütmek,
- Bireylerin, toplum, çevre gibi konularda yardımseverlik, sosyal sorumluluk ve dayanışma duygularını geliştirmek,
- Bütün eğitimlerin konum ve iletişim bakımından ulaşılabilir ve erişilebilir olmasını sağlamak.

Kadınlara yönelik faaliyet gösteren sanat ve meslek kursları, aile eğitim, gençlik ve spor merkezleri ile hanım lokalleri, 2015 yılından itibaren Aile Sanat ve Eğitim Merkezleri (ASEM) adı altında faaliyetlerine devam etmektedir. ASEM’de kadınlar Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) onaylı sertifikalı eğitim ve kursların yanı sıra sanat, spor ve yüzme etkinliklerine katılabilmektedir. Sauna ve kreş hizmetlerinden yararlanabilmektedirler. Bir sosyal sorumluluk ve halkla ilişkiler projesi niteliği taşıyan ASEM, hayat boyu öğrenme esaslı eğitim ve aktiviteleriyle kadınların bireysel gelişimini, iş ve toplum yaşamına katılımını arttırmaktadır. Bu eğitim programları ve faaliyetleri sosyal ve kültürel dokunun korunmasında önemli işlevler görmektedir. Bu kurslar sayesinde, toplum içinde sosyalleşme imkânı bulamamış veya dışlanmış bireyler yeni çevreler edinmekte ve sosyal uyum problemlerini aşmaktadır (KOMEK, b.t.-b).

KOMEK, ASEM, sanat, tasarım ve meslek atölyeleri, çocuk oyun salonu ve spor merkezlerinin nüfusla doğru orantılı olarak merkez ilçelerde yoğunlaştığını söylemek mümkündür (Tablo 1). Merkezde bulunan Meram, Selçuklu ve Karatay ilçelerinde 17 KOMEK, 6 ASEM, 10 sanat ve meslek atölyesi, 14 çocuk oyun salonu ve 12 spor merkezi bulunmaktadır. 17 KOMEK, 20 ASEM, 2 atölye, 23 oyun salonu ve 22 spor merkezi ile ilçelerde de önemli eğitim yatırımları gerçekleştirilmiştir. KOMEK ve ASEM faaliyetleri genellikle ayrı binalarda yürütülmekle birlikte bazı ilçelerde tek binada gerçekleştirilmektedir. Çocuk oyun salonları, spor merkezleri ve yüzme havuzları duruma göre KOMEK veya ASEM merkezleri bünyesinde yer almaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü gibi bazı ilçelerde hiçbir eğitim ve/veya spor merkezi bulunmamaktadır. Ancak bu ilçeler bazı eğitimler için yakın ilçelerdeki merkezlerden yararlanabilmektedir. Bununla birlikte KOMEK’in uzaktan eğitimleri sayesinde sadece ilçelerden değil, başka şehirlerden ve yurtdışından⁵ kurslara katılım olmaktadır. Özellikle pandemi sürecinde sağlık tedbirleri dolayısıyla yüz yüze eğitimlere ara verilerek kurslar uzaktan yapılmıştır. Kişisel gelişim, bilişim teknolojileri, tasarım, Kur’an-ı Kerim öğretimi, değerler eğitimi, el sanatları ve yabancı dil eğitimleri çevrim içi olarak verilmiştir. Çevrim içi yapılan eğitimlerin daha sonra izlenebilmesi için ders kaydı videolarının erişimi de mümkün kılınmıştır. Pandemi sonrasında da eğitim merkezine gelemeyen kişilere yönelik kurslar,

⁵ KOMEK, aynı zamanda Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova gibi Balkan ülkelerinde yüz yüze eğitim kursları vermektedir.

içeriği kursta bulunmayı gerektirmeyen bazı eğitimler yine uzaktan verilmeye devam etmiştir (KOMEK, b.t.-c).

Tablo 1. KOMEK Eğitim ve Spor Merkezleri

Sıra	İlçe	KOMEK	ASEM	Atölye	Çocuk Oyun Salonu	Spor Merkezi
1	Karatay (M)	5	2	4	5	4
2	Meram (M)	6	2	4	6	4
3	Selçuklu (M)	6	2	2	3	4
4	Ahırlı	1	1			1
5	Akören	1	1		1	1
6	Akşehir	1	1		2	1
7	Altınekin					
8	Beyşehir		1		1	1
9	Bozkır		1		1	1
10	Cihanbeyli	2	1		2	1
11	Çeltik					
12	Çumra	1	1		2	1
13	Derbent					
14	Derebucak					
15	Doğanhisar	1	1		1	1
16	Emirgazi	1	1		1	1
17	Ereğli	1	1		2	1
18	Güneysınır		1		1	1
19	Hadim					
20	Halkapınar					
21	Hüyük	1	1		2	1
22	İlgın		1		1	1
23	Kadınhanı	2	1		1	1
24	Karapınar	2	1	1	1	1
25	Kulu		1		1	1
26	Sarayönü	1	1	1	1	2
27	Seydişehir		1		1	1

Tablo 1. KOMEK Eğitim ve Spor Merkezleri (Devam)

Sıra	İlçe	KOMEK	ASEM	Atölye	Çocuk Oyun Salonu	Spor Merkezi
28	Taşkent					
29	Tuzlukçu		1		1	1
30	Yalnhüyük	1	1			1
31	Yunak	1				1
TOPLAM		34	26	12	37	34

Kaynak: KOMEK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

KOMEK, 2014 yılında 7-14 yaş arası gençler için yaz tatilinde bütün kurs merkezlerinde ve paydaş devlet okullarında Genç KOMEK Yaz Okulları düzenlemeye başlamıştır. 2014-2019 arasında yaklaşık 120 bin öğrenci bu programlara katılmıştır. Programlar 2019 yılında 69 noktada gerçekleştirilmiştir. Pandemi dönemindeki yaz tatillerinde uzaktan yaz okulu uygulaması gerçekleştirilmiştir. Pandemi sonrası ise çevrim içi yaz okulunun yanı sıra yüz yüze atölyeler ve kamp etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Sadece 2021 yılında 60 bin genç yaz okulundan yararlanmıştır. KOMEK yaz okulunda seçmeli sanat eğitimi, kişisel gelişim, bilgisayar, modelleme, dijital resim yapma, enstrüman dersleri, halk oyunu, judo, sunuculuk, yazarlık, yabancı dil, Kur'an-ı Kerim, din ve değerler eğitimi ve spor eğitimleri verilmektedir. Kültürel geziler, turnuvalar, yatılı kamplar ve oyun kampları gerçekleştirilmektedir (KOMEK, b.t.-d).

KOMEK'te genel eğitim ve kursların dışında özellikle meslek edinme amaçlı kurslarda belli bir bölümü tamamlayan ve daha ileri bir eğitimi tamamlamak isteyen kişiler için bazı akademiler bulunmaktadır. Bu akademiler bir ön değerlendirme yaparak öğrenci almakta ve kendilerine özgü bir ders planını takip etmektedir. Bu bağlamda yetişkin akademileri içinde üretim, sanat ve tasarım atölyeleri, Selçuklu okumaları, Türk İslam Sanatları Akademisi (TİSA), hafızlar evi (*Daru'l huffaz*), gastronomi akademisi ve yabancı dil konuşma, fotoğrafçılık gibi kulüpler yer almaktadır. Gençlere yönelik akademiler ise Akabe Eğitim Merkezi ve atölyeler, yazarlar akademisi, Kur'an Akademisi ve Sanatları Eğitim Merkezi (KASEM), robotik kodlama ve yabancı dil kulüpleri bulunmaktadır. Bilim fuarları, söyleşiler, yazarlık kampları, bilimsel proje ve festival çalışmaları gibi faaliyetler yürütülmektedir. E-Akademide ise çevrim içi eğitimler yanında çevrim içi eğitim ve sınav otomasyon programları geliştirilmektedir. Görsel ve sesli materyaller ve dijital kaynaklarla eğitim programları güçlendirilmektedir. Yabancı dil öğrenimi ile ilgili dijital altyapı ve materyal çalışmaları yürütülmektedir. Bunun yanı sıra ailelere, öğrenci ve öğretmenlere yönelik seminerler yapılmaktadır. KOMEK Konya (2022) video paylaşım kanalı ve diğer sosyal medya hesapları ile tanıtım ve bilgilendirme yapılmaktadır. Öğretmen akademisinde hizmet içi eğitimler, zümre istişareleri, müfredat ve malzeme hazırlama çalışmaları, teknik geziler, inovasyon ve proje tabanlı eğitimler gerçekleştirilmektedir (KOMEK, b.t.-e).

2023 yılı bahar döneminde KOMEK eğitim ve aktivitelerine başvuru ve kayıt işlemleri, meslek dersleri, uzaktan eğitim, spor, yüzme ve reformer pilates olmak üzere 5 farklı başlıkta (*buton*) sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar tıklanarak başvurular çevrim içi olarak yapılmaktadır

(Konya Büyükşehir Belediyesi, 2023). Bu başlıklar altında çalışma ve toplum hayatının her alanına hitap eden çok çeşitli eğitim alanları ve branşlar görülmektedir. Alfabetik olarak şöyle sıralanabilir (KOMEK, b.t.-f): Adalet ve hukuk, ahşap işleri, aile ve beslenme, ayakkabı ve deri işleri, bahçe işleri, biyomedikal cihaz teknolojileri, büro işleri, can ve mal güvenliği (afet ve sivil savunma), çevre koruma, çocuk gelişimi, denizcilik, din eğitimi, eğlence hizmetleri, el sanatları, enerji, elektrik, elektronik, endüstriyel otomasyon sistemleri, ev ekonomisi ve tüketici hakları, gazetecilik, geleneksel oyunlar ve zeka oyunları, gemi yapımı, gıda, giysi tasarımı ve üretimi, grafik ve fotoğraf, güvenlik hizmetleri, güzellik ve saç bakımı, halkla ilişkiler ve organizasyon, haritacılık (tapu ve kadastro), hasta ve yaşlı bakımı, havacılık, hayvan sağlığı, hayvan yetiştiriciliği, iklimlendirme ve tesisat, inşaat, itfaiyecilik, kâğıt üretimi, kimya, kişisel gelişim, konaklama ve seyahat hizmetleri, kuyumculuk, madencilik, makine teknolojileri, matbaa, metal ve metalürji, motorlu araçlar, muhasebe ve finansman, müzik aletleri yapımı, müzik ve gösteri sanatları, okuma yazma, ormancılık, öğretmenlik ve öğretim, pazarlama ve perakende, radyo ve televizyon, sağlık, sanat ve tasarım, seramik ve cam, sosyal hizmet ve danışmanlık, sosyoloji ve kültür araştırmaları, spor, tarım teknolojileri, tekstil teknolojileri, uçak bakımı, ulaştırma, yabancı diller, yenilenebilir enerji, yer bilimleri, yiyecek içecek hizmetleri, yönetim.

KOMEK öğrenen kent ve hayat boyu öğrenme düşüncesine uygun şekilde, sosyal olarak dışlanan veya uyum sorunları yaşayan insanlara, dezavantajlı gruplara ve mültecilere de eğitim programları düzenlemekte veya başka kurumlar tarafından gerçekleştirilen eğitimleri desteklemektedir. Başta Suriyeliler olmak üzere bütün mülteciler için meslek edindirme ve dil kursları düzenlenmekte, sosyal hayata ve üretime katılmaları teşvik edilmektedir. Ayrıca kadınların iş hayatına katılımını, yaşlılar ve gençler arasında tecrübe paylaşımını arttırmayı amaçlayan projeler de bulunmaktadır. Avrupa Birliği, BM Uluslararası Çalışma Örgütü (UN ILO) ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) gibi uluslararası kuruluşlardan hibe desteği almış projeler gerçekleştirilmektedir. KOMEK'in, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin başvurduğu veya proje ortakları ile yaptığı bazı projeler şunlardır (KOMEK, b.t.-g):

- Uganda Mesleki Gelişim Programı: Uganda Uluslararası İslam Üniversitesi, Konya Büyükşehir Belediyesi ve diğer proje ortakları iş birliğinde gerçekleştirilmektedir. Proje, KOMEK'in mesleki eğitim alanındaki tecrübesinin aktarılmasını amaçlamaktadır. Bu, öğrenen kentlerin diğer kentlere model olması açısından önemli bir projedir.
- Konya'da Yaşayan Suriyeli ve Diğer Dezavantajlı Grupların Eğitim Programlarıyla Güçlendirilmesi: Proje, yerli ve mülteci kadınlara yönelik iş olanaklarını genişletme, ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunları çözme amacını taşımaktadır.
- Sosyal Uyum ve Konya'da Yaşayan Mültecilerin Güçlendirilmesi 'Birlikte Üretim Birlikte Mücadele': BM UNHCR destekli projenin amacı zorunlu kitlesel göçlerle gelen insanlar için uyum ve iş birliğini hızlandırmak ve ekonomik ve psikolojik sorunları azaltmaktır.
- Türkiye'deki Suriyeli Olmayan Mültecilere ve Sığınmacılara Meslekî Eğitim ve Dil Programının Verilmesi: BM Uluslararası Çalışma Örgütü (UN ILO) destekli projenin amacı diğer sığınmacıların sosyal yaşama ve istihdama katılmalarını ve uyumlarını sağlamaktır.

- Selçuklu Atatürk Anadolu Lisesi ve Alâeddin KOMEK Kurs Merkezi 2019 Yaz Okulu Sosyal Uyumunu Destekleme: BM UNHCR destekli proje Konya’da yaşayan göçmen çocukların gelişimi ve toplum hayatına katılımlarını amaçlamaktadır.

- Kadınların Tekrar İş Hayatına Katılımı: AB Erasmus+ tarafından desteklenen projenin amacı göçmen, sığınmacı ve engelli kadınların temel bilgi, beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesidir. Konya Büyükşehir Belediyesi proje ortaklarından biridir.

- Sevgi ve Yaşam Tecrübesi Paylaşma: AB Socrates Grundtvig destekli projenin amacı ihtiyarlar ve gençler arasındaki bilgi ve deneyimlerin paylaşılmasıdır.

Bütün bu eğitim, kurs, program ve faaliyetler, Konya’nın bir öğrenen kent olarak önemli bir seviye elde ettiğini göstermektedir. Bu eğitimlerin, hem toplumun her kesimine yayılmış olması, hem Konya gibi geniş bir ilin en uzak köşelerine kadar uzanması hayat boyu öğrenme düşüncesinin toplumsal tabana yayıldığını göstermektedir. Burada, 2017 yılında öğrenen şehirler ağına katılan Konya’nın önceleri de bu faaliyetlere önem verdiğini, örneğin KOMEK’in 2004 yılında kurulduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak ağa katılmanın Konya’nın hayat boyu öğrenme uygulamalarına genel anlamda pozitif bir etki yaptığını söylemek de mümkündür.

2015 yılında UIL tarafından Meksika’da düzenlenen II. Uluslararası Öğrenen Şehirler Konferansı’nda Konya’yı, Büyükşehir Belediyesi Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanı temsil etmiştir. Temsilci, katıldığı forumda Konya’nın her yıl 100 bin vatandaşına hayat boyu öğrenme fırsatları sağlamaya çalıştığını vurgulamıştır. Kentin hayat boyu öğrenme hedefleri arasında gençleri iş fırsatlarına hazırlama, kariyerlerini yönlendirme ve insanların hobiler geliştirmelerine yardımcı olmanın bulunduğunu belirtmiştir. Hayat boyu öğrenmenin faydalarının bireyin gelişiminin ötesine geçtiğini savunmuş, barışçıl bir toplum yaratmaya yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Bu forum sonucunda, herkes için yaşam boyu öğrenmeyi sürdürmenin kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ile güçlü bir şekilde bağlantılı olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır. Hayat boyu öğrenme, şehirlerin yoksulluk ve artan genç işsizliği gibi sorunları çözmeye ve kitlesel göç, teknolojik ilerlemeler ve işgücü piyasasının sürekli değişen talepleri gibi gelişmelere etkili bir şekilde yanıt vermesine yardımcı olduğu vurgulanmıştır. Konya örneğinin, kolektif ve odaklanmış bir çabanın, vatandaşların büyük bir kısmına hayat boyu öğrenme fırsatlarını başarılı bir şekilde sağlayabileceğini gösterdiği belirtilmiştir (UIL, 2015b).

SONUÇ

Hayat boyu öğrenme, kişinin öğrenme eylemini, yaş cinsiyet, yer ve zaman gibi dışardan çizilmiş sınırların, herkes için belirlenmiş yöntemlerin ve örgün eğitimin ötesine taşınmasıdır. Günümüzde, eğitim ve öğrenmenin çocukluk ve gençlikle sınırlı olmaması ve her yaşta, hayatın her alanında devam etmesi gerektiği kabul edilmektedir. Modern çağın sosyal ve kültürel değerleri, üretim ve paylaşım süreçleri, yönetim ve politika ilkeleri hızla değişmektedir. Bu değişime ayak uydurmak ve süreçlere aktif katılabilmek için bireylerin öğrenmeleri ve bilgiye erişebilmeleri gerekmektedir. Bilgiye dayalı kalkınmanın sunduğu istihdam, kariyer, girişim ve etkileşim imkânlarından faydalanmak, sosyal yaşamda daha etkin rol almak için bireylerin bilgi, beceri ve yeterliliklerini geliştirmeleri gereklidir. İş ve

çalışma hayatının bilgi ve yeniliklerinden uzak kalan veya bunlara erişemeyen bireyler sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadır.

Bireylerin hayat boyu öğrenme düşüncesini benimsemesi ve öğrenen bir toplumun oluşması için kentlerin de bu düşünce etrafında örgütlenmesi gerekmektedir. Toplumsal gelişmede bilginin ve bilgi kaynaklarının önemi giderek artmaktadır. Kalkınmanın gittikçe bilgiye dayalı hale gelmesi, kentlerin bilgi ve eğitimle ilgili rollerini de ön plana çıkarmaktadır. Kentlerin hayat boyu öğrenme ilkesiyle hareket etmesi, her yaşta ve eğitim düzeyindeki yurttaşlarına, eşit ve kapsayıcı, yenilikçi ve yaygın eğitim ve öğrenme fırsatları sunması gerekmektedir. Öğrenen toplum yurttaşların bilgi ve öğrenme sayesinde sosyal ve ekonomik refah içinde yaşayabildiği, hayat boyu öğrenme düşüncesini benimsemiş bir topluluktur. Öğrenen kent ise yurttaşlarını böyle bir toplum için hazırlayan, bilgi, beceri ve potansiyellerini geliştirmek için onlara eşit fırsatlar sağlayan şehirdir.

Bir eğitim ve kültür şehri olarak bilinen Konya 2017 yılında UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'na katılmıştır. Elbette bu ağa katıldıktan sonra, daha sistemli ve başarılı bir çizgi yakalanmıştır. Zaten bu çalışmada elde edilen veriler ve yapılan bazı araştırmalar da bunu göstermektedir. Örneğin, Türkiye'deki öğrenen kentler hakkında yapılan ve 2022 yılında yayınlanan bir araştırma (Torlak ve Söyleyici, 2022), şehirlerin ağa katılmadan önce ve sonraki durumlarını incelemiştir. Araştırma, bireylerin güçlenmesi ve sosyal uyumun sağlanması, ekonomik kalkınma ve kültürel zenginliğin artması, sürdürülebilir kalkınmanın özendirilmesi, kapsayıcı eğitimin sağlanması, ailede ve toplumda öğrenmenin yaygınlaşması, işyerinde öğrenmenin sağlanması, teknoloji kullanımının artması, öğrenmede kalitenin artması, hayat boyu öğrenmenin desteklenmesi, siyasî kararlılığın artması, yönetim ve kararlara katılımın sağlanması ve kaynakların etkin ve verimli kullanılması şeklinde 12 hipotezi değerlendirmiştir. Araştırmaya göre, Konya hipotezlerin hepsinde pozitif bir değer almıştır. Araştırmada, öğrenen kentler ağına katılmanın Konya'ya olumlu bir etkisi olduğu vurgulanmıştır.

Ancak Konya Büyükşehir Belediyesi, hayat boyu öğrenme ve yaygın eğitim konusunda başarılı bir model olmayı ilke edinen KOMEK'i 2004 yılında kurmuştur. Meslek edindirme amacıyla verilen eğitim ve kurs programlarına toplumun birçok kesiminden yoğun bir katılım olmuştur. KOMEK, Konya'nın öğrenen kent olma sürecinde, öncesinde ve sonrasında adeta vazgeçilmez bir aktördür. Bazı ülkelerden daha geniş coğrafi alana sahip Konya'da en uzak ilçelere kadar KOMEK'e bağlı eğitim merkezleri bulunmaktadır. Bu merkezlerde çok değişik meslekî alanlarda ve branşlarda eğitimler verilmektedir. Ücretsiz bir şekilde verilen bu eğitimlere Konya ilinde yaşayan herkes katılabilmektedir. KOMEK'te kadınlara, çocuklara ve gençlere yönelik eğitimlerin yanı sıra, toplumsal hayata katılımı zorlanan kişiler, dezavantajlı gruplar, mülteciler ve göçmenler için sosyal içerme, sosyal uyum ve bireysel güçlendirme amaçlı dil ve meslek öğrenme kursları verilmektedir. Bu sayede öğrenen kentin sosyal ve ekonomik refahı ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirme ve eğitimde eşitlik ve kapsayıcılığı sağlama hedeflerine hizmet etmektedir.

Konya Büyükşehir Belediyesi öğrenen kent ve hayat boyu öğrenme konusunda güçlü bir siyasî kararlılık göstermektedir. Hayat boyu öğrenme düşüncesini vatandaşları arasında yaygınlaştırmak için çok çaba göstermekte ve kaynak harcamaktadır. UNESCO'nun yaptığı öğrenen kentlerle ilgili konferanslara temsilci göndermektedir. Öğrenen şehirler ağına

girdikten sonra da bunun gerektirdiği taahhütlere büyük ölçüde uymaktadır. Konya öğrenen kentin temel özelliklerini sağlama konusunda ilerleme kaydetmiştir. Aile ve topluluklarda, işyerinde hayat boyu öğrenmenin yaygınlaştırılması, eşit ve kapsayıcı öğrenme, modern öğrenme teknolojilerinin kullanılması ve öğrenmede kalitenin başarılması gibi kriterlerde büyük bir gelişme göstermiştir.

Bir öğrenen kent olarak Konya'da yapılan bütün bu eğitim faaliyetleri toplumsal gelişme için oldukça önemli ve değerlidir. Ancak, bu aşamadan sonra eğitimlerin kalitesinin iyileştirilmesi, insanların kişisel gelişimlerine ve kariyerlerine katkısının artırılması, özellikle inovasyonun ve girişimciliğin özendirilmesi gerekmektedir. Bu eğitimlerin başarısı da belli sayıda öğrencinin kurslara katılmış olmasıyla değil, kurslara katılanların yaşadıkları toplum için yenilik, girişim ve fark üretmesiyle ölçülmelidir. Son olarak, Konya örneğinin dünya çapında bir model olması, bu eğitimlerin kendi içinde bir sürü branşla anılmasından ziyade, belli kuşatıcı temel alan isimleri altında bölümlere, fakültelere ayrılmasıyla, kısacası daha fazla kurumsallaşmasıyla mümkün olabilecektir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma içerisinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları, akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, bu çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma tek yazar tarafından hazırlanarak ortaya konulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Biao, I., J. Esaete ve J. Oonyu (2013). "The Role of Building Learning Cities in the Rejuvenation of Africa". *International Review of Education*, 59 (4), 469–488.
- Bilgehane (2023). *Biz Kimiz?*. <https://bilgehane.konya.bel.tr/WEBPortal/Sayfa/1/biz-kimiz-6>, (03.07.2023).
- Carrillo, F. J. (2002). "Capital Systems: Implications for A Global Knowledge Agenda". *Journal of Knowledge Management*, 6 (4), 379–399.
- Creswell, J. W. ve J. D. Creswell (2021). *Araştırma Tasarımı: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (Çev. E. Karadağ). Ankara: Nobel Yayınevi.
- CISCO (2010). *The Learning Society. Cisco Systems White Paper*. https://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/citizenship/socio-economic/docs/LearningSociety_WhitePaper.pdf, (03.07.2023)

- Coffield, F. (1998). "A Tale of Three Little Pigs: Building the Learning Society with Straw". *Evaluation and Research in Education*, 12 (1), 44-58.
- Delors, J., I. A. Mufti, I. Amagi, R. Carneiro, F. Chung, B. Geremek, vd. (1996). *Learning: The Treasure Within*. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-First Century. Paris: UNESCO Publishing.
- Elfert, M. (2013). "Six Decades of Educational Multilateralism in A Globalising World: The History of the UNESCO Institute in Hamburg". *International Review of Education*, 59, 263-287. <https://doi.org/10.1007/s11159-013-9361-5>
- Etzkowitz, H. ve M. Klofsten (2005). "The Innovating Region: Toward A Theory of Knowledge-Based Regional Development". *R and D Management*, 35 (3), 243-255.
- European Commission (2001). *Making A European Area of Lifelong Learning A Reality*. Communication from the Commission. COM/2001/678, Brussels.
- European Council (2000). *Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000*. Presidency Conclusions.
- European Council (2001). *Stockholm European Council 23-24 March 2001*. Presidency Conclusions and Annexes.
- Faure, E., F. Herrera, A. Kaddoura, H. Lopes, A. V. Petrovsky, M. Rahnema, vd. (1972). *Learning To Be: The World of Education Today and Tomorrow*. Report of the International Commission on the Development of Education, Paris: UNESCO Publishing.
- KARSEM (2021). *Eğitimler – Eğitim programlarımız*. KTO Karatay Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi. <https://karsem.com.tr/egitimler>, (11.05.2023)
- Keep, E. ve K. Mayhew (1996). "Towards A Learning Society: Definition and Measurement". *Policy Studies*, 17 (3), 215-232.
- Knight, R. V. (1995). "Knowledge-Based Development: Policy and Planning Implications for Cities". *Urban Studies*, 32 (2), 225-260.
- KOMEK (b.t.-a). *Hakkımızda*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. <https://komek.org.tr/page.php?PageID=2&SubPageID=30&lng=tr>, (21.04.2023)
- KOMEK (b.t.-b). *ASEM - Aile sanat ve eğitim merkezi*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. <https://komek.org.tr/page.php?PageID=11&SubPageID=24&lng=tr>, (11.02.2023)
- KOMEK (b.t.-c). *KOMEK Uzaktan Eğitim*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. <https://komek.org.tr/page.php?PageID=11&SubPageID=20&lng=tr>, (12.02.2023)
- KOMEK (b.t.-d). *Genç KOMEK*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. <https://komek.org.tr/page.php?PageID=11&SubPageID=6&lng=tr>, (16.02.2023)
- KOMEK (b.t.-e). *KOMEK Akademi Merkezleri*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. <https://komek.org.tr/page.php?PageID=54&SubPageID=60&lng=tr>, (18.02.2023)

- KOMEK (b.t.-f). *Alanlarımız*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. <https://komek.org.tr/alanlar.php?lng=tr>, (17.02.2023)
- KOMEK (b.t.-g). *Projeler*. Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. <https://komek.org.tr/page.php?PageID=19&SubPageID=39&lng=tr>, (19.02.2023)
- KOMEK Konya (2022, Temmuz 19). *Genç KOMEK İle Her Şey Mümkün / Gençlere Özel* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=zcgzHoFOLHI>, (11.03.2023)
- KOMEK Pazarı (2022). *Hakkımızda*. <https://www.komekpazari.com/komek-pazari-kurumsal>, (12.03.2023)
- KONSEM (2023). *Güncel Eğitim Programları – Duyurular*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi. <https://www.erbakan.edu.tr/konsem/duyurular>, (11.03.2023)
- Konya Büyükşehir Belediyesi (2023). *2023 Bahar Dönemi Kayıtlarına Hoş Geldiniz*. https://basvuru.konya.bel.tr/komek/kayit_23/, (14.03.2023)
- KTUNSEM (2022). *Eğitimlerimiz*. Konya Teknik Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi. https://ktunsem.ktun.edu.tr/Educations/tum-egitimlerimiz_1, (15.03.2023)
- Laszlo, K. C. ve A. Laszlo (2007). “Fostering A Sustainable Learning Society Through Knowledge-Based Development”. *Systems Research and Behavioral Science*, 24, 493-503.
- Longworth, N. (1999). *Making Lifelong Learning Work: Learning Cities for A Learning Century*. London: Kogan Page.
- Longworth, N. (2006). *Learning Cities, Learning Regions, Learning Communities: Lifelong Learning and Local Government*. New York, USA: Routledge.
- Németh, B. (2019). “Learning Cities: Participatory-Focused Community Development in Adult and Lifelong Education”. *Sisyphus Journal of Education*, 7 (2), 9-23.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası.
- OECD (1996). *Lifelong Learning for All: Meeting of the Education Committee at Ministerial Level*. Paris: OECD.
- OECD (2001). *Lifelong Learning for All: Policy Directions*. Education Policy Analysis. Paris: OECD.
- Osborne, M., P. Kearns ve J. Yang (2013). “Learning Cities: Developing Inclusive, Prosperous and Sustainable Urban Communities”. *International Review of Education*, 59 (4), 409–423.
- Schuetze, H. G. (2006). “International Concepts and Agendas of Lifelong Learning”. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 36 (3), 289-306.
- SELÇUKSEM (2022). *Eğitimlerimiz*. Selçuk Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi. <https://selcuksem.selcuk.edu.tr/Educations>, (17.03.2023)
- TAGSEM (b.t.). *Eğitimlerimiz*. Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi. <https://tagsem.gidatarim.edu.tr/egitimlerimiz>, (15.03.2023)

- Torlak, S. E. ve T. Söyleyici (2022). "UNESCO Öğrenen Kentler Ağı Çerçevesinde Küresel Ağların Kentsel Kalkınmaya Katkısı". *International Conference on Eurasian Economies*, 20-22 September 2022, Baku, Azerbajjan.
- TÜİK (2022). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2021-45500&dil=1>, (11.03.2023)
- UIL (2015a). *UNESCO Global Network of Learning Cities - Guiding Documents*. Hamburg, Germany: UNESCO Institute for Lifelong Learning.
- UIL (2015b). "Conference Report: Building Sustainable Learning Cities". *2nd International Conference on Learning Cities*, 28–30 September 2015, Mexico City.
- UIL (2017). *The Hangzhou Statement of The Members of The UNESCO Global Network of Learning City*. UNESCO Institute for Lifelong Learning. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000258899>, (19.02.2023)
- UIL (2022a). *History of The Institute*. UNESCO Institute for Lifelong Learning. <https://www.uil.unesco.org/en/unesco-institute/history>, (18.02.2023)
- UIL (2022b). *UNESCO Global Network of Learning Cities*. UNESCO Institute for Lifelong Learning. <https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities>, (19.02.2023)
- UIL (2023). *UNESCO Learning City Award*. UNESCO Institute for Lifelong Learning. <https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/unesco-learning-city-award>, (19.02.2023)
- UIL (b.t.). *UNESCO Global Network of Learning Cities*. UNESCO Institute for Lifelong Learning. <https://uil.unesco.org/lifelong-learning/learning-cities>, (19.02.2023)
- UTMK (2017). *UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı Bilgilendirme Sunumu (15 Mart 2017)*. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, https://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/Programlar/osabsunum.pdf, (20.02.2023)
- UTMK (2022). *UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı*, <https://www.unesco.org.tr/Pages/87/128/UNESCO-%C3%96%C4%9Frenen-%C5%9Eehirler-K%C3%BCresel-A%C4%9F%C4%B1>, (19.02.2023)
- United Nations (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1.
- WSF (2003). "Knowledge and Society: Knowledge Based Society". *World Science Forum*, Budapest, 8-10 November 2003. <http://www.sciforum.hu/previous-fora/2003/permanent-update/knowledge-based-society.html>, (21.02.2023)
- Yang, J. (2012). "An Overview of Building Learning Cities as A Strategy for Promoting Lifelong Learning". *Journal of Adult and Continuing Education*, 18 (2), 97–113.

EXTENDED ABSTRACT

The dynamics that direct urban life in today's world highlight knowledge, learning and innovation. Societies and cities develop through the production and dissemination of knowledge. Information and communication technologies provide a great advantage in global competition as they support urban and social development. However, an inclusive urban and social environment is not always built. A lifelong learning society structure is important to increase community interaction, social inclusion, and social participation of individuals. Cities are the first places that come to mind at the point where society and the understanding of lifelong learning meet. Cities, which are the closest administrations to the people, should empower their citizens against social, economic, and environmental problems. For the knowledge-based development of urban citizens, education and learning opportunities should be widespread and accessible.

Lifelong learning forms the basis of sustainable social, economic, and environmental development. Lifelong learning and the learning society are vital to individual empowerment and sustainable development. National governments are mainly responsible for building learning societies, but commitments at the local level are also required. For this reason, the idea of a learning society should be disseminated primarily in cities, settlements, and the smallest communities. Therefore, the concepts of learning society, learning community, learning city, learning town, and even learning region are frequently encountered in the literature.

Lifelong learning is taking one's learning activity beyond the externally drawn boundaries such as age, gender, place, and time, methods determined for everyone, and formal education. Today, it is accepted that educating and learning should not be limited to childhood and youth and should continue at all ages and in all areas of life. Social and cultural values, production and sharing processes, management, and policy principles of the modern era are changing rapidly. In order to keep up with this change and participate actively in the processes, individuals need to be able to learn and access knowledge. It is necessary for individuals to develop their knowledge, skills, and competencies to benefit from the employment, career, entrepreneurship, and interaction opportunities offered by knowledge-based development and to take a more active role in social life. Individuals who stay away from or cannot access the knowledge and innovations of business and working life face social exclusion.

For individuals to adopt the idea of lifelong learning and to form a learning society, cities must be organized around this idea. The importance of knowledge and information resources in social development is increasing day by day. The fact that development is increasingly based on knowledge also highlights the roles of cities regarding knowledge and education. Cities should act with the principle of lifelong learning and offer equal and inclusive, innovative, and non-formal education and learning opportunities to their citizens of all ages and educational levels. A learning society is a society that has adopted the idea of lifelong learning, where citizens can live in social and economic welfare thanks to knowledge and learning. A learning city is a city that prepares its citizens for such a society and provides them with equal opportunities to develop their knowledge, skills, and potential.

In terms of population, the population of Konya, Turkey's sixth-largest city, is 2,277,017 according to national statistics published in February 2022. In Konya, which has 31 districts, there are 32 municipalities together with the metropolitan municipality. Konya, which joined the UNESCO Global Network of Learning Cities in 2017, became the second learning city in Turkey. The applicant to the network was the Konya Metropolitan Municipality, which fulfilled the criteria step by step and obtained membership. Since its jurisdiction covers the whole province, learning in the city and lifelong learning activities must be carried out not only in the big city center but also in the connected districts.

When lifelong learning is mentioned in Konya, Konya Metropolitan Municipality Vocational Courses (KOMEK) come to mind. KOMEK has an important place for lifelong learning and knowledge-based development of society in the learning city of Konya. The fact is that KOMEK has become widespread throughout the province with the diversity of its pieces of training and its organization that extends to all districts. KOMEK, which started its activities with a training center in 2004, provides training and courses suitable for all ages and education levels with the aim of increasing social welfare and the quality of life of society and with the idea of lifelong learning. In this way, it is aimed to provide individuals with problem-solving, rational, and scientific thinking skills, to reveal individual potentials and to evaluate their abilities, to increase professional competence and artistic interest, and develop learning and communication skills about business and life.

Known as an education and culture city, Konya joined the UNESCO GNLC in 2017. Naturally, after joining this network, a more systematic and successful line has been achieved. The data already obtained show this. However, Konya Metropolitan Municipality has been providing training and courses for the citizens for years. There is intense participation in these training programs from many segments of society. In Konya, which has a wider geographical area than some countries, there are training centers affiliated with KOMEK even in the farthest districts. In these centers, training is given in many different professional fields and branches. Anyone living in Konya can attend these free training courses. In addition to training for women, children, and youth, KOMEK provides language and vocational courses for social inclusion, social cohesion, and individual empowerment for people who have difficulty participating in social life, disadvantaged groups, refugees, and immigrants. In this way, it serves the objectives of the learning city to realize social and economic welfare and sustainable development and to ensure equality and inclusiveness in education.

Konya Metropolitan Municipality demonstrates a strong political determination regarding the learning city and lifelong learning. It puts a lot of effort and resources into spreading the idea of lifelong learning among its citizens. Konya has made progress in providing the basic features of the learning city. It has shown great improvement in criteria such as the dissemination of lifelong learning in the workplace, equitable and inclusive learning, the use of modern learning technologies, and the achievement of quality learning in families and communities.

OYUNLAŞTIRMANIN SATIN ALMA DAVRANIŞINI ŞEKİLLENDİRMEDEKİ GÜCÜ¹

Selçuk Yasin YILDIZ²
Didem DEMİR³

Öz

Pazarlama dünyası içinde derinlemesine yerleşmiş olan mobil alışveriş uygulamaları, tüketicilerin bakış açısından firmalar tarafından sunulan ürünlerin cazibesini artırmak için yeni beklentiler doğurmaktadır. Bu yoğun etkileşimin doğal bir sonucu olarak artan alışveriş tutkusu, şirketlerin odağını kâr marjlarını artırmaya yönelmiştir. Rekabet mücadelesinden kazançlı çıkmak isteyen şirketler, sürekli olarak yeni pazarlama stratejileri tasarlamak ve uygulamak zorunda kalmaktadır. Bu stratejilerden biri de deneyimsel ve eğlenceli bir süreç olan oyunlaştırmanın stratejik entegrasyonudur. Mobil uygulamalarda tüketici etkileşimini sürekli kılmak, marka sadakatini artırmak ve marka imajına olumlu katkılarda bulunmak isteyen şirketler, deneyimsel ve eğlence unsurlarını kusursuz bir şekilde bir araya getiren oyunlar tasarlamakta veya alışveriş deneyimini oyunlaştırmak için puan tabanlı mekanizmalar, ödül odaklı yapılar ve başarı merkezli paradigmlar gibi sistemler kurmaktadır. Bu çalışmada, oyunlaştırma odaklı pazarlama stratejilerini etkileyen değişkenler ve bu değişkenler arasındaki karmaşık ilişkiler ağı derinlemesine incelenmiştir. Analiz sonuçlarına dayanarak, oyunlaştırmanın temelinde yatan boyutlar ile dürtüsel satın alma eğilimleri arasındaki doğrudan etkileşim yoluyla elde edilen tahmin değerlerindeki artıştan da anlaşılacağı üzere, oyunlaştırmanın dürtüsel satın alma davranışlarını artırıcı bir etkiye sahip olabileceği görülmektedir. Ayrıca, çalışmanın odağını oluşturan aracılık etkisi incelendiğinde, dürtüsel alışveriş davranışı ile oyunlaştırmanın yaygın etkisinin bütünleşik bir şekilde bir araya gelmesinin, dürtüsel satın alma eğilimleri ile alışveriş sadakati arasındaki bağlantıya aracılık etme rolünü üstlendiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Oyunlaştırma
Alışveriş Bağlılığı
Dürtüsel Satın Alma

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 27.08.2023
Kabul Tarihi : 21.09.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1350934

¹ Bu çalışmanın genişletilmiş özeti "Mobil alışveriş yapanlar dikkat! Alışveriş bir oyun mudur?" başlığı ile 23-25 Haziran 2022 tarihleri arasında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde düzenlenen 26. Pazarlama Kongresi'nde sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, e-posta: selcukyasinyil@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1594-8799.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Okan Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, e-posta: didem.demir1@okan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4589-8240.

THE POWER OF GAMIFICATION IN SHAPING SHOPPING BEHAVIOR

Abstract

Embedded deep within the domain of marketing, mobile shopping applications have ushered in fresh consumer expectations, striving to enhance the appeal of products proffered by enterprises. As a natural consequence of this profound interaction, the burgeoning passion for shopping has realigned corporate objectives towards augmenting profit margins. Firms aspiring to emerge triumphantly in the competitive arena are compelled to continually contrive and execute novel marketing strategies. One such stratagem entails the deliberate incorporation of gamification, offering a delightful and experiential journey. Companies endeavoring to sustain consumer involvement within mobile applications, nurture brand loyalty, and positively shape brand perception deploy games that seamlessly blend experiential and recreational facets, or establish intricate systems, including point-based mechanisms, reward-driven structures, and achievement-centric paradigms to gamify the shopping milieu. This investigation has exhaustively scrutinized variables influencing gamification-centered marketing tactics and the intricate interplay among these variables. From the analysis findings, it is discernible that gamification can stimulate impulsive purchasing behavior through a direct interplay between the underlying facets of gamification and impulsive buying tendencies. Moreover, when scrutinizing the mediating effect, which constitutes the central focus of this research, it becomes apparent that the integrated convergence of impulsive shopping conduct and the pervasive influence of gamification assume the role of mediating the connection between impulsive buying inclinations and shopping allegiance.

Keywords

Gamification
Shopping Engagement
Impulsive Buying

Article Info

Research Article

Received : 27.08.2023
Accepted : 21.09.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1350934

Kaynakça Gösterimi: Yıldız, S. Y. ve Demir, D. (2023). Oyunlaştırmanın Satın Alma Davranışını Şekillendirmedeki Gücü. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 336-358.

Citation Information: Yıldız, S. Y. and Demir, D. (2023). The Power of Gamification in Shaping Shopping Behavior. Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 336-358.

GİRİŞ

Hızlı teknolojik gelişmelerin yaşandığı ve e-ticaretin yaygınlaştığı bir çağda, online alışveriş dünyasında yaşanan devrim tüketicilerin ürünlerle, markalarla ve alışveriş sürecinin kendisiyle etkileşim kurma şeklini yeniden şekillendirmiştir (Cha vd., 2023; Zare ve Mahmoudi, 2020). Tüketiciler kolaylık, seçenek ve sürekli artan rekabet ile karakterize edilen geniş bir dijital pazarda gezinirken, bu stratejiler sayesinde işletmeler tüketicilerin dikkatini çekmek, etkileşimi teşvik etmek ve nihayetinde satışları artırmak istemektedir (Çelik, 2011; Ramayah ve Ignatius, 2005). Online alışveriş tüketici deneyimlerini yeniden tanımlamaya devam ederken (Retnowati ve Mardikaningsih, 2021; Schmitt ve Zarantonello, 2013), işletmeler sadece hedef kitlelerinin dikkatini çekmekle kalmayıp aynı zamanda uzun vadeli bağlılığı ve sadakati de teşvik eden stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır (Bilgihan, 2016; Pratminingsih vd., 2013; Shafiee ve Bazargan, 2018).

Dijital çağın gelişimi, tüketicilerin markalarla etkileşime geçmesinde ve satın alma kararlarını verme biçiminde bir paradigma değişikliğine sebep olmuştur. Online alışveriş platformları, tüketicilerin ürün ve hizmetlere istedikleri gibi göz atmalarını, seçmelerini ve satın almalarını sağlayan sanal pazar yerleri olarak günümüz dünya ticaretinde oldukça önemli bir noktaya ulaşmıştır. Yapılan araştırmalara göre küresel e-ticaret pazarının 2023 yılında 4 trilyon doları aşacağı ön görülmektedir (Statista, 2023a). Bir başka rapora göre, dünya genelinde en büyük e-ticaret hacmi yaklaşık 1,3 trilyon ABD doları ile Çin'e aittir (Statista, 2023b).

Böylesine devasa bir boyuta ulaşan e-ticaret hacminden daha fazla pay almak isteyen işletmeler, çevrimiçi ortamda mevcut olan seçenekler içerisinde tüketicilerin dikkatini çekmek için yarışırken, akılda kalıcı etkileşimler yaratmak için yenilikçi yöntemlere yönelmişlerdir. Son yıllarda büyük ilgi gören bu stratejilerden biri, oyun tasarımının unsurlarını oyun dışı bağlamlarla iç içe geçirerek sıradan görevleri sürükleyici ve eğlenceli deneyimlere dönüştüren yeni bir yaklaşım olan oyunlaştırmadır (Alsawaier, 2018; Hamari vd., 2014).

Oyunlaştırma, kullanıcı katılımını ve motivasyonunu artırmak için oyun mekaniği ve tasarım ilkelerinin oyun dışı bağlamlarda uygulanmasına dayanan bir kavramdır (Hamari ve Koivisto, 2015; Hofacker vd., 2016). Puanlar, rozetler, liderlik tabloları, meydan okumalar ve ödüller gibi unsurları bir araya getiren oyunlaştırma, online alışverişin sıradan işlemsel doğasını aşarak onu aktif katılımı teşvik eden ve başarı duygusunu besleyen deneyimsel bir yolculuğa dönüştürüyor (Deterding vd., 2011; Garcia-Jurado vd., 2021; Huotari ve Hamari, 2012). E-ticaret web sitelerindeki oyunlaştırma öğeleri, içerik üretimini ve kullanıcıların sadakatini teşvik etmek için kullanılmaktadır. Oyunlaştırma sayesinde kullanıcılar ürünler hakkında hem yorum yapmakta hem de içerik paylaşmaktadır. Spesifik oranlara bakacak olursak oyunlaştırma, ürünlere yapılan yorumların, paylaşılan içeriklerin, soru cevapların, aktif kullanıcıların ve tekrar ziyaret sayılarının artmasına neden olmaktadır (Tarka vd., 2022). Oyunlaştırma sayesinde Samsung Nation, müşteri ürün incelemelerini %500, site ziyaretlerini %66 arttırmıştır; IBM'de ise bu artış %299 oranındadır (Chou, 2019). Eğlence ve tüketimin bu şekilde harmanlanması, tüketicilerin alışveriş sürecinin kendisinden keyif aldığı ve marka veya platformla daha yüksek bir bağlantı hissine yol açan eğlenceli tüketim davranışını ortaya çıkarmaktadır (Abbasi vd., 2019; Grayson, 2002; Rehman vd., 2022).

Alışverişte oyunlaştırma, bir ürünü, hizmeti veya uygulamayı daha eğlenceli, daha çekici ve daha heyecan verici hale getirmek için “oyun dışı bağlamlarda oyun tasarım öğelerinin kullanılması” olarak tanımlanmaktadır (Deterding, 2011: 9). Gündelik işleri daha ilgi çekici hale getirmek için kullanılan oyunlaştırma farklı bilgi sistemlerinde kullanılmaktadır (Liu vd., 2017). Oyunlaştırma, işletmeler tarafından çalışanlarını motive etmek ve katılımlarını ve üretkenliklerini olumlu yönde etkilemek için kullanılabilir. 2019 yılında yapılan bir araştırmada, Amerika’da çalışanların yüzde 89’u, yaptıkları işin daha oyun benzeri olması durumunda, daha üretken olabileceklerini ve daha iyi sonuçlar alabileceklerini belirtmişlerdir (Statista, 2019). Son yıllarda oyunlaştırma; eğitim (Domínguez vd., 2013), çevre (Prestopnik ve Tang, 2015), sağlık (Hamari ve Koivisto, 2015), pazarlama ve reklamcılık (Terlutter ve Capella, 2013) alanlarında da kullanılmıştır. 2020’de küresel değeri 9,1 milyar dolar olan oyunlaştırma pazar büyüklüğünün, 2025 yılına kadar %27,4’lük etkileyici bir büyüme oranı kaydederek 30,7 milyar dolara ulaşacağı (financesonline.com, 2020), pazar payında ise 2020 yılından 2030 yılına kadar %24,2 oranında önemli bir büyüme yaşanacağı öngörülmektedir (P&S Intelligence, 2023).

Küresel akıllı telefon kullanıcılarının katıldığı bir araştırmanın sonuçları, 2020’nin sonunda, mobil cihazlardaki en popüler uygulama etkinliğinin yaklaşık %70’lik oranla oyun oynamak olduğunu, online alışveriş yapma oranının ise yaklaşık %25 seviyesinde olduğunu göstermiştir (Statista, 2022a). İngiltere’de yapılan bir çalışmada ise, internet kullanıcılarının haftalık olarak online aktivitelerde harcadıkları süreler incelenmiştir. Bu çalışmaya göre (Statista, 2022b); katılımcılar her hafta ortalama 13,8 saati online oyun aktivitelerine harcarken, ortalama 6,8 saatini online alışverişe ayırmaktadır. İstatistiki verilere göre online oyun aktivitelerine kıyasla online alışveriş sitelerinde harcanan sürenin çok daha az olması özellikle firmalar açısından problem teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, oyunlaştırmanın alışveriş bağlılığı ve dürtüsel satın alma davranışı üzerindeki etkisini çevrimiçi alışveriş bağlamında incelemektir. Bu amaca ulaşmak için, çalışmanın özel araştırma hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

- Oyunlaştırma unsurlarının çevrimiçi tüketiciler arasında alışveriş bağlılığı üzerindeki etkisini analiz etmek.
- Online alışveriş ortamında oyunlaştırma ile dürtüsel satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi araştırmak.
- Oyunlaştırmanın dürtüsel satın alma eğilimlerini etkileyebileceği psikolojik mekanizmaları belirlemek.

1. Kavramsal Çerçeve

Perakende dünyası, çevrimiçi ve mobil alışveriş platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir (Gu vd., 2023; Zhang vd., 2022). Değişimin etkisiyle işletmeler, müşterileri çekmek ve elde tutmak için yenilikçi stratejiler keşfetmeye odaklanmıştır (Agnieszka, 2014; Banerjee ve Bhattacharya, 2022; Cramer, 2014). Bu stratejilerden biri de oyun unsurlarının ve mekaniklerinin oyun dışı bağlamlara uygulanmasını içeren oyunlaştırmadır (Deterding vd., 2011). Oyunlaştırma, son yıllarda

özellikle tüketici davranışları alanında büyük ilgi gören bir kavramdır (Garcia-Jurado vd., 2021; Sheetal vd., 2022; Tobon vd., 2020; Trigo-De la Cuadra vd., 2020).

E-ticaret kullanan Amazon, eBay, Nike, Samsung Nation, Teleflora ve Gilt Groupe gibi büyük şirketler çevrimiçi alışveriş platformlarında oyunlaştırmayı uygulamalarında kullanarak müşterilerine farklılık sunmayı amaçlamaktadırlar (networknewswire.com, 2018). Konum tabanlı hizmet sunan Foursquare'in başarısının ardından, oyun tasarım öğelerini oyun dışı bağlamlarda kullanma fikri ile bireyleri motive etmek ve kullanıcı etkinliğini artırarak müşterileri elde tutabilme fikri hızlı bir şekilde dijital pazarlama alanlarına yayılmaktadır (Deterding vd., 2011). Kullanıcılarının öncelikle daha önce kullandıkları ürünler hakkında yaptıkları yorumlara dayalı olarak kazandıkları puanlar, yıldızlar, rozetler ve yorum yapan kullanıcıların konumları profillerinde gösterilmektedir. Bu nedenle kuruluşlar, çalışanlarını ve tüketicileri hedefe çekmek ve yönlendirmek için çeşitli şekillerde oyunlaştırma tasarımları uygulamaktadır.

Novak vd., (2000) tarafından yapılan bir çalışmada yazarlar, e-ticaret siteleri gibi çevrimiçi ortamlardaki tüketici davranışlarını anlamının bir yolu olarak akış kavramını önermektedir. Akış, yüksek beceri ve kontrol seviyeleri, meydan okuma ve uyarılma, odaklanmış dikkat ile karakterize edilen ve etkileşim ve telepresence ile geliştirilmiş navigasyon sırasında yaşanan bilişsel bir durum olarak tanımlanmaktadır (Csikszentmihalyi, 1990; Csikszentmihalyi, 2014; Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2002). Akış teorisine göre, bir kişi bir göreve tamamen dâhil olursa, bağlılık kullanıcı tarafından kontrol edilmeyen bir akış durumu olarak ortaya çıkar (Csikszentmihalyi, 1990). Bu bağlılık "kullanıcıyı duygusal olarak sarmalama eylemi" olarak tanımlanmaktadır (Jacques, 1995: 51-53). Bazı araştırmacılar, bağlılığı, bir kullanıcının teknoloji ile etkileşime girdiğinde ortaya çıkan duygusal, bilişsel ve davranışsal bağlantı şeklinde ifade etmektedir (Lalmas vd., 2022). O'Brien ve Toms (2008)'a göre bağlılık, bu etkileşimin bir sonucudur. Tüketiciler online alışveriş deneyimleri sırasında akışa ulaştıklarında, kendilerini tamamen sürece kaptırırlar ve dış etkenler nedeniyle dikkatlerinin dağılma olasılığı azalır (Bilgihan vd., 2014; Ozkara vd., 2017; To ve Sung, 2015).

Bu bağlamda, kullanıcıların farkındalık derecesi ve zamanı algılamaları odaklanmış dikkat kavramı ile açıklanmaktadır (Kim ve Kim, 2008). Odaklanmış dikkat, kullanıcı bağlılığının arkasındaki hedonik algının ana unsurlarından birini temsil etmektedir (Trevino ve Webster, 1992). Odaklanmış dikkat, konsantrasyon için bilişsel olarak bir filtreleme mekanizması olarak işlev görür (Dulabh vd., 2018). İçsel ilgi, merak, odaklanmış dikkat ve yoğun konsantrasyon gibi yönler, bağlılıkla güçlü bir şekilde ilişkilidir (Agarwal ve Karahanna, 2000). Alışverişten keyif alma bir tüketicinin alışverişi diğer tüketicilere göre daha keyifli bulması ve daha fazla alışverişten zevk alması kişilik özelliği olarak tanımlanmaktadır (Reynolds ve Beatty, 1999). Kim vd., (2007), alışveriş ortamının tetiklediği zevk ve heyecanın tüketicilerin alışveriş keyfini arttırdığını belirtmiştir. İnternetin devreye girmesiyle ilk başta eğlencenin rolü bilgisayar oyunları ile bağlantılı olarak incelenmiştir (Yannakakis ve Hallam, 2007). Daha sonra algılanan keyfin iletişim, sadakat programları veya alışveriş gibi diğer bağlamlardaki rolü birçok araştırmada incelenmiştir (De Canio vd., 2021). Alışveriş sırasında tüketicinin satın alma davranışı, duygusal durumundan güçlü bir şekilde etkilenmektedir (Wolfenbarger ve Gilly, 2001). Çevrimiçi ortamlarda *sosyallik* terimi insanların bilgisayarları sosyal aktörler olarak tanımlamasıyla oluşmuştur (Nass ve Steuer, 1993). İnsani özellikler

yaratmak için kullanılan web sitelerindeki uygulamalar ise tüketiciler tarafından sosyalleşme olarak algılanmaktadır (Wang vd., 2007). Sosyal ağlar, çevrimiçi topluluklar, tematik sayfalar, bloglar ve mobil uygulamalar çevrimiçi sosyal etkileşimi desteklemektedir (Katz ve Rice, 2002). Örneğin, çevrimiçi oyunlarda, kullanıcılar arasında sosyalleşme fırsatı, grup katılımı ve üyeliği duygusunun yaratılması itici güç olarak kabul edilmektedir (Holopainen, 2011). İnsanların çevrimiçi ortamlardaki faaliyetlerindeki etkileşim sosyalleşmeyi doğurmaktadır (Lazar ve Preece, 2002). Kuramsal bir perspektiften bakıldığında *oyunlaştırma*, kullanıcılar ile dijital platform etkileşiminin deneysel yönleri olan keyif alma, alışveriş bağımlılığı yaratma ve yeni müşteriler kazanabilmek için itici bir güç olarak birçok araştırmada ele alınmaktadır (Hamari, 2013; Hofacker vd., 2016). Memnun edici bir mağaza ortamında bulunuyor olmak müşterilerde alışveriş bağımlılığının arttırdığını göstermektedir (Swinyard, 1993). Oyunlaştırma unsurları ile içerik oluşturma, müşterilerde sadakat oluşturma, alışveriş oranlarını arttırma gibi çeşitli nedenlerle çevrimiçi alışveriş sitelerine uygulanabilmektedir (Bilgihan, 2016). Hindistan'da e-bay gibi birçok çevrimiçi alışveriş sitesi (Flipkart, Myntra ve Amazon) alışveriş bağımlılığını arttırmak için web sitelerinde testler, bulmacalar ve hazine avı gibi oyunlaştırmanın sunduğu olumlu özellikleri kullanmaktadırlar (Raman, 2021). Seaborn ve Fels (2015) oyun dolu bir deneyimin sürükleyici ve ilgi çekici olduğunu belirtmişlerdir. Tüm bu bilgiler ışığında H₁ hipotezi (ve alt boyutları) aşağıdaki gibi geliştirilmiştir.

H₁: Alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonlar (H_{3a}: odaklanmış dikkat, H_{3b}: algılanan keyif, H_{3c}: sosyalleşme ve H_{3d}: oyunlaştırma) alışveriş bağımlılığını etkiler.

Temelinde bir tüketme arzusu olan dürtüsel satın alma davranışının (Hoch ve Loewenstein, 1991), anlık tatminle ilişkisi geçmiş çalışmalarda yer almaktadır (Zhang ve Shrum, 2009). Yaşam kalitesi ile ilgili yapılan araştırmalar; alışveriş bağımlılığının kişisel refahı etkilediği (Sirgy vd., 2020), depresyonu ve negatif duygusal durumları arttırdığını göstermektedir (Sneath vd., 2009). Silvera vd., (2008) tarafından yapılan çalışma, belirli faktörlerin dürtüsel satın alma davranışı ile ilişkisini belirlemeye çalışmış olup, dürtüsel satın almanın olumsuz duygu durumlarından ve depresyondan bir kaçış biçimi olarak işlev görebileceğini ifade etmişlerdir. Genel olarak literatür, alışverişe daha fazla katılan ve içgüdüsel davranışlar sergileyen ve sosyal kabul görme arzusu gibi belirli özelliklere sahip olan bireylerin dürtüsel satın alma davranışında bulunma olasılığının da yüksek olabileceğini göstermektedir. Roy Dholakia ve Uusitalo (2002) bireysel özelliklerin, geçmiş davranışların ve alışveriş bağımlılığının dürtüsel satın alma davranışı üzerindeki etkilerini belirlemiştir. Başka bir çalışmada, alışverişle daha fazla ilgilenen ve içgüdüsel davranış düzeyi daha yüksek olan bireylerin dürtüsel satın alma davranışında bulunma olasılıklarının daha yüksek olabileceği görülmüştür (Chung vd., 2017). Dey ve Srivastava (2017) ise sosyal faktörlerin ve akran etkisinin dürtüsel satın alma davranışında rol oynadığını ve bunun da alışverişe katılımı ilişkili olabileceğini belirlemişlerdir. Buradan hareketle H₂ hipotezi aşağıdaki gibi geliştirilmiştir.

H₂: Alışveriş bağımlılığı, dürtüsel satın alma davranışını etkiler.

Dürtüsel satın alma, duygusal ve bilişsel tetikleyiciler tarafından yönlendirilen plansız ve spontane satın alma kararları ile karakterize edilir (Ayub ve Zafar, 2018; Jung vd., 2010; Rook ve Fisher, 1995). Anlık hazzın cazibesi ve arzu edilen bir ürünü elde etmekle ilişkili duygusal telaş (Ayub ve Zafar, 2018; Kim ve Eastin, 2011), dürtüsel satın almada önemli bir

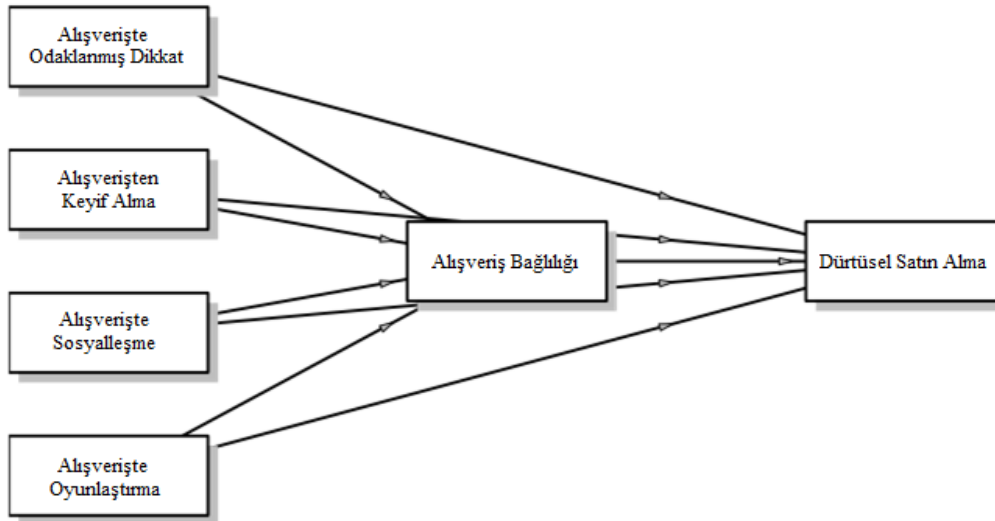
rol oynamaktadır. Araştırmacılar, durumsal ipuçları (Jung vd., 2010; Nawaz vd., 2021), kişilik özellikleri (Ahn ve Kwon, 2022; Youn ve Faber, 2000) ve duygusal durumlar (Ahn ve Kwon, 2022; Jung vd., 2010; Yadav ve Sharma, 2022) dâhil olmak üzere dürtüsel satın almayı etkileyen çeşitli faktörleri incelemişlerdir. Çevrimiçi alışveriş sürecinde bireylerin içinde buldukları duygusal durumların, dürtüsel satın alma (Dhurup, 2014; Park ve Dhandra, 2017; Tendai ve Crispen, 2009) ve alışveriş bağlılığı (Chatterjee ve Shukla, 2020; Gkiolnta vd., 2017) ile ilişkileri literatürde sıklıkla çalışılan konular arasında yer almaktadır. Bu kapsamda oyunlaştırmanın ve alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonların alışveriş bağlılığı aracılığıyla, dürtüsel satın alma davranışına etkilerini belirlemek için H₃ hipotezi (ve alt boyutları) aşağıdaki gibi geliştirilmiştir.

H₃: Alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonlar (H_{3a}: odaklanmış dikkat, H_{3b}: algılanan keyif, H_{3c}: sosyalleşme ve H_{3d}: oyunlaştırma) alışveriş bağlılığı aracılığıyla, dürtüsel satın alma davranışını etkiler.

2. Metodoloji

Araştırma amacı doğrultusunda oyunlaştırmanın alışveriş bağlılığı ve dürtüsel satın alma davranışı üzerindeki etkisini çevrimiçi alışveriş bağlamında incelemek için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan 23.05.2023 tarih ve 2023/13 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Araştırmanın modeli, yapılan literatür taraması sonucunda, araştırmalarda kullanılan değişkenler temel alınarak oluşturulmuş ve aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma sürecinde farklı değişken aracılığıyla ölçümler yapılmıştır. Bunlar 3 maddeden oluşan alışveriş bağlılığı ölçeği, 5 maddeden oluşan alışverişte odaklanmış dikkat ölçeği, 5 maddeden oluşan alışverişten keyif alma ölçeği, 4 maddeden oluşan alışverişte sosyalleşme ölçeği, 6 maddeden oluşan alışverişte oyunlaştırma ölçeği (De Canio vd., 2021) ve 9 maddeden oluşan dürtüsel satın alma ölçeğidir (Rook ve Fisher, 1995).

Bu araştırmanın evreni, (mobil alışveriş uygulaması kullanan / internet üzerinden alışveriş yapan) tüm bireylerden oluşmaktadır. Veri setinin oluşturulmasında kolayda

örneklem metodu kullanılmış ve katılımcıların aktif bir şekilde (mobil alışveriş uygulaması kullanan / internet üzerinden alışveriş yapan) kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Alışveriş bağlılığı, alışverişte odaklanmış dikkat, alışverişten keyif alma, alışverişte sosyalleşme, alışverişte oyunlaştırma ve dürtüsel satın alma ölçeklerinden oluşan anket formunda yer alan ifadelerin anlaşılabilirliğini test etmek için ilk olarak 27 kişi ile ön test yapılmıştır. Gerekli dil ve anlatım düzenlemeleri tamamlandıktan sonra 2022 yılı Nisan ayı içerisinde 460 kişiye uygulanan anket formuna verilen cevaplar incelenmiş ve kullanılabilir durumda bulunan 426 kişinin verileri ile analiz yapılmıştır.

Veri toplama sürecinin ardından ilk olarak araştırma modelinde kullanılan ölçeklerin ve bu ölçeklere ait alt boyutların güvenilirlik analizi yapılarak, iç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach's Alfa katsayıları incelenmiş ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ölçek ve Alt Boyutların Güvenirlik Analizi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Cronbach's Alpha	İfade Sayısı	Kaynak
Alışveriş bağlılığı	0,743	3	
Alışverişte odaklanmış dikkat	0,882	5	
Alışverişten keyif alma	0,893	5	De Canio vd., (2021)
Alışverişte sosyalleşme	0,835	4	
Alışverişte oyunlaştırma	0,883	6	
Dürtüsel satın alma	0,918	9	Rook ve Fisher (1995)

Kullanılan ölçeklerin güvenilirlik oranlarını gösteren Cronbach's Alpha değerlerinin listelendiği Tablo 1'deki bilgiler incelendiğinde, tüm ölçeklerin ve alt boyutlarının yeterli düzeyde iç tutarlılık seviyesine sahip olduğu ($\geq 0,6$) görülmüştür (Malhotra ve Birks, 2006). Ek olarak mod ve medyan değerlerinin birbirine yakın olması, basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ve +2 aralığında olması ve merkezi limit teoremine göre gözlem sayısının yeterli büyüklükte ($n > 30$) olmasından dolayı analiz sürecinde kullanılan verilerin normal dağıldığı varsayılmaktadır (Fidell ve Tabachnick, 2014).

Analiz sürecinde daha sonra kullanılan veri setinin demografik dağılımı incelenmiş olup, elde edilen sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişken	Kategori	n (%)
Cinsiyet	Kadın	248 (%58,2)
	Erkek	178 (%41,8)
Yaş	18-27 yaş arası	138 (%32,4)
	28-37 yaş arası	150 (%35,2)
	28-47 yaş arası	60 (%14,1)
	48-57 yaş arası	30 (%7,0)
	57 yaş ve üzeri	48 (%11,3)

Tablo 2. (Devam) Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişken	Kategori	n (%)
Gelir	4.500 TL ve altı	130 (%30,5)
	4.501 TL – 7.000 TL arası	181 (%42,5)
	7.001 TL – 9.500 TL arası	46 (%10,8)
	9.501 TL – 12.000 TL arası	40 (%9,4)
	12.000 TL ve üzeri	29 (%6,8)
Eğitim	İlköğretim mezunu	28 (%6,6)
	Ortaöğretim mezunu	40 (%9,4)
	Yükseköğrenim mezunu	304 (%71,4)
	Lisansüstü mezunu	54 (%12,7)

Veri toplama sürecine katılan bireylerin demografik özelliklerinin gösterildiği Tablo 2’de göre, katılımcıların %58,2’sinin kadın, %35,2’sinin 28-37 yaş aralığında olduğu, %42,5’inin 4.501 TL – 7.000 TL arası gelire sahip olduğu ve %71,4’ünün ise Yükseköğrenim mezunu (ön lisans ve lisans) olduğu görülmüştür.

3. Bulgular

Literatür taramasının ardından oluşturulan hipotezlerin test edilmesi ve ilgili istatistiksel analizlerin yapılması için açık kaynak kodlu JAMOVİ paket programı kullanılmıştır. Çalışmada, alışveriş bağlılığının aracılık etkisinin varlığı ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple, Şekil 1’de yer alan araştırma modeli üzerinden oluşturulmuş PATH analizi ile elde edilen sonuçlar %95 güven seviyesinde incelenmiştir. Araştırma modelinde yer alan her bir bağlantı, bir nedenselliğe işaret etmektedir (Gilbert vd., 1998).

İlk olarak direkt model hesaplamaları yapılmış ve Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Direkt Model Hesaplaması Sonuçları

Tür	Etki	Tahmin	Standart Hata	β	p
Direkt model hesaplamaları	1 \Rightarrow 6	0,238	0,037	0,256	<0,001
	2 \Rightarrow 6	0,039	0,046	0,042	0,396
	3 \Rightarrow 6	0,109	0,042	0,118	0,010
	4 \Rightarrow 6	0,232	0,048	0,237	<0,001

Not: 1-Alışverişte odaklanmış dikkat, 2-Alışverişten keyif alma, 3-Alışverişte sosyalleşme, 4-Alışverişte oyunlaştırma, 5-Alışveriş bağlılığı, 6-Dürtüsel satın alma

Alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonların alt boyutlarından olan alışverişte odaklanmış dikkat, alışverişte sosyalleşme ve alışverişte oyunlaştırmanın dürtüsel satın alma davranışı ile istatistiksel olarak anlamlı nedenselliğe sahip olduğu Tablo 3’te verilen bilgiler ışığında anlaşılmaktadır (p<0,05).

Analiz sürecinde daha sonra bileşen model hesaplamaları yapılmış olup, Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Bileşen Model Hesaplaması Sonuçları

Tür	Etki	Tahmin	Standart Hata	β	p
(b) Bileşen model hesaplamaları	1 \Rightarrow 5	0,099	0,046	0,101	0,030
	2 \Rightarrow 5	0,028	0,058	0,029	0,628
	3 \Rightarrow 5	0,053	0,053	0,054	0,316
	4 \Rightarrow 5	0,692	0,050	0,668	<0,001
	5 \Rightarrow 6	0,320	0,039	0,339	<0,001

Not: 1-Alışverişte odaklanmış dikkat, 2-Alışverişten keyif alma, 3-Alışverişte sosyalleşme, 4-Alışverişte oyunlaştırma, 5-Alışveriş bağıllığı, 6-Dürtüsel satın alma

Tablo 4'te yer alan bileşen modellerindeki hesaplamalar, aracılık etkisi olan analizdeki katmanlar arasında olabilecek etkileşimi göstermektedir. Bileşenlerdeki istatistiksel anlamlılık incelendiğinde alışverişte odaklanmış dikkat ($p=0,03$), alışverişte oyunlaştırma ($p<0,001$) ve alışveriş bağıllığı ($p<0,001$) ile dürtüsel satın alma arasındaki sebep-sonuç ilişkilerinde anlamlılık hesaplanmış olup, alışverişten keyif alma ($p=0,628$) ve alışverişte sosyalleşme ($p=0,316$) ile dürtüsel satın alma arasında nedensellik belirlenmemiştir. Bu sonuçlara göre, H_{1a} , H_{1d} ve H_2 hipotezleri desteklenmiştir.

Bir sonraki analizde dolaylı model hesaplamaları yapılmış olup, Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Dolaylı Model Hesaplaması Sonuçları

Tür	Etki	Tahmin	Standart Hata	β	p
(c) Dolaylı model hesaplamaları	1 \Rightarrow 5 \Rightarrow 6	0,032	0,015	0,034	0,036
	2 \Rightarrow 5 \Rightarrow 6	0,009	0,019	0,010	0,628
	3 \Rightarrow 5 \Rightarrow 6	0,017	0,017	0,018	0,320
	4 \Rightarrow 5 \Rightarrow 6	0,222	0,031	0,226	<0,001

Not: 1-Alışverişte odaklanmış dikkat, 2-Alışverişten keyif alma, 3-Alışverişte sosyalleşme, 4-Alışverişte oyunlaştırma, 5-Alışveriş bağıllığı, 6-Dürtüsel satın alma

Analiz sonuçlarının yer aldığı Tablo 5'teki veriler incelenmeye devam edildiğinde alışveriş bağıllığının, alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonların alt boyutlarından olan alışverişte odaklanmış dikkat ($p=0,036$) ve alışverişte oyunlaştırma ($p<0,001$) ile dürtüsel satın alma arasında aracılık etkisine sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, H_{3a} ve H_{3d} hipotezleri desteklenmiştir.

Analiz sürecinde daha sonra toplam model hesaplamaları yapılmış olup, Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Toplam Model Hesaplaması Sonuçları

Tür	Etki	Tahmin	Standart Hata	β	p
(d) Toplam model hesaplamaları	1 \Rightarrow 6	0,270	0,039	0,290	<0,001
	2 \Rightarrow 6	0,048	0,050	0,052	0,333
	3 \Rightarrow 6	0,126	0,046	0,136	0,006
	4 \Rightarrow 6	0,454	0,043	0,463	<0,001

Not: 1-Alışverişte odaklanmış dikkat, 2-Alışverişten keyif alma, 3-Alışverişte sosyalleşme, 4-Alışverişte oyunlaştırma, 5-Alışveriş bağıllığı, 6-Dürtüsel satın alma

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde ise; aracı değişkenin, alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonların alt boyutlarına eklenip yeni bir birleşik bağımsız değişken oluşturulması

sonucunda, bu yeni değişkenlerin (alışverişte odaklanmış dikkat, alışverişte sosyalleşme ve alışverişte oyunlaştırma) dürtüsel satın alma davranışı ile istatistiksel olarak anlamlı nedenselliğe sahip olduğu anlaşılmıştır ($p < 0,05$).

Araştırma sürecinde son olarak, modele aracılık eden alışveriş bağlılığının aracılık etkisi türü incelenmiş ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Aracılık Etkisi Türü

Dolaylı Etki	[(a-b)/c]	Aracılık
1 \Rightarrow 5 \Rightarrow 6	0,134	Kısmi
4 \Rightarrow 5 \Rightarrow 6	0,885	Tam

a: Bağımsız değişken ve aracı değişken arasındaki etki β değeri
b: Aracı değişken ve bağımlı değişken arasındaki etki β değeri
c: Bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki doğrudan etki β değeri

Not: 1-Alışverişte odaklanmış dikkat, 2-Alışverişten keyif alma, 3-Alışverişte sosyalleşme, 4-Alışverişte oyunlaştırma, 5-Alışveriş bağlılığı, 6-Dürtüsel satın alma

İstatistiksel olarak gösterilen aracılık etkisi hesaplanmış ve kriter değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir. Buna verilere göre alışverişte oyunlaştırma ve dürtüsel satın alma arasındaki etkileşimde, alışveriş bağlılığının tam aracılık etkisi (0,885) varken; alışverişte odaklanmış dikkat ve dürtüsel satın alma etkileşiminde alışveriş bağlılığının, kısmi aracılık etkisi (0,134) görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, oyunlaştırmanın alışveriş bağlılığı ve dürtüsel satın alma davranışı üzerindeki etkisini çevrimiçi alışveriş bağlamında incelemektir. Yol analizi ile elde edilen sonuçlar, iç motivasyonun çeşitli yönleri, alışveriş bağlılığı ve dürtüsel satın alma eğilimleri arasında var olan ilişkilere yönelik bilgiler ortaya koymuştur.

Alışveriş bağlılığı kullanıcılar ve sistemler arasındaki zengin ve ilgi çekici etkileşimler sayesinde oluşmaktadır. Bu bağlılığın ortaya çıkması için, kullanıcının teknoloji ile bir etkileşim başlatmaya motive edilmesi gerekmektedir (Dagger ve O'Brien, 2010). E-ticarette etkileşim, web sitelerindeki kullanıcı katılımı ve çevrimiçi topluluklarla iş birliği sağlamak adına oldukça önemlidir (Cheung vd., 2015; Ray vd., 2014). Her geçen gün artan sayıda şirket, müşteri bağlılığını artırmak için oyun uygulamaları ve ödül sistemlerini uygulamaya devam etmektedir (García-Jurado vd., 2018). QR kodları, sanal ekranlar, self servis kiosklar, kendi kendine tarama makineleri gibi mağaza içi dijital araçların tanıtımı (Siregar ve Kent, 2019) ve artırılmış sanal öğelerin entegrasyonu (Caboni ve Hagberg, 2019) mağaza içi alışveriş deneyimleri için geçerlidir. Sanal ortamda ise kuruluşlar tarafından yaygın olarak kullanılan puanlar, rozetler, seviyeler ve ödüller gibi oyunlaştırma bileşenleri kullanılmaktadır. İş süreçlerinde oyun mekaniklerini pazarlama kampanyalarına, web sitelerine, uygulamalara, çevrimiçi topluluklara entegre eden firmalar; hedef kitlelerinde var olan müşterilerinin etkin ve eğlenceli bir şekilde katılım sağlamalarını, alışveriş bağlılığının ve buna bağlı olarak çevrimiçi plansız satın alımların oluşmasını hedeflemektedir.

Tablo 3'te sunulan sonuçlarla uyumlu olarak, alışveriş sırasında odaklanmış dikkat, alışveriş bağlamında sosyal etkileşim ve oyunlaştırılmış unsurların entegrasyonunu kapsayan iç motivasyon boyutları, dürtüsel satın alma davranışı üzerinde belirgin bir şekilde istatistiksel olarak anlamlı bir etki sergilemektedir. Oyunlaştırmanın alt boyutlarının dürtüsel satın alma

ile aralarında doğrudan etkileşimin hesaplanması ile elde edilen toplam etki tahmin değerlerinin, doğrudan etki tahmin değerlerinden yüksek olması, alışveriş bağıllığının dürtüsel satın alma üzerinde etkisinin olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, alışveriş sürecinde yüksek odaklanma sergileyen, alışverişin sosyal yönlerine aktif olarak katılan ve oyunlaştırma özellikleri tarafından daha yoğun bir biçimde güdülenen tüketicilerin, dürtüsel satın alma eğilimleri sergilemeye daha yatkın olduğunu göstermektedir. Bu bulgular H_{1a} , H_{1d} ve H_2 hipotezlerini desteklemekte olup, böylece bu spesifik motivasyon boyutlarının online alışveriş ortamında dürtüsel satın alma eğilimlerini beslemedeki belirgin rolünü vurgulamaktadır.

Tablo 4'te yer alan sonuçlar incelendiğinde, alışverişte odaklanmış dikkat, alışverişte oyunlaştırma, alışveriş bağıllığı ve dürtüsel satın alma davranışını birbirine bağlayan nedensel ilişkilerin önemi belirgin bir şekilde fark edilmektedir. Bu nedensellik ilişkisi, odaklanmış dikkatin ve oyunlaştırılmış bileşenlerin alışveriş bağıllığını artırmada ve dolayısıyla dürtüsel satın alma davranışını hızlandırmada önemli bir rol oynadığı düşüncesini desteklemektedir. Bununla birlikte, alışverişten zevk alma eyleminin ve alışveriş sırasında sosyal etkileşim eğiliminin, anlamlı olmayan p-değerlerinden de anlaşılacağı gibi, dürtüsel satın alma davranışı ile belirgin nedensel bağlantılar göstermemesi dikkat çekicidir. Bu fark, söz konusu boyutların dürtüsel satın alma eğilimleri üzerinde daha incelikli etkiler gösterebileceğini ve potansiyel olarak bu çalışma kapsamında incelenmemiş faktörlerle etkileşime girebileceğini düşündürmektedir.

Tablo 5'te yer alan sonuçlar çalışmanın odağı olan aracılık etkisini açıklamakta ve alışveriş bağıllığının, alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonlar (özellikle odaklanmış dikkat ve oyunlaştırma) ile dürtüsel satın alma davranışı arasında bir aracılık görevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu aracılık, odaklanmış dikkat ve oyunlaştırılmış unsurlar sayesinde alışveriş sürecine daha fazla bağıllık geliştiren tüketicilerin, dürtüsel satın alma eğilimlerine boyun eğmeye daha yatkın olduğu fikrinin altını çizmektedir. Yani alışveriş sırasında odaklanılan dikkatin ve oyunlaştırılmış unsurların, alışveriş bağıllığını önemli ölçüde artırdığı ve böylece dürtüsel satın alma eğilimlerini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, H_{3a} ve H_{3d} hipotezlerin desteklemekte ve böylece alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonlar ile dürtüsel satın alma davranışı arasındaki ilişkiye aracılık etmede alışveriş bağıllığının önemli olduğunu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, bağıllığı artırmak ve dürtüsel satın almalar yoluyla satışları potansiyel olarak harekete geçirmek için bu unsurları akıllıca entegre eden çevrimiçi alışveriş platformlarının hazırlanmasının zorunluluğunun altını çizmektedir. Her ne kadar alışverişte sosyalleşme ile dürtüsel satın alma arasında bir etkileşim olsa da alışveriş bağıllığının buna aracılık etmediği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, alışverişten zevk alma hissini ve alışveriş sırasında sosyal etkileşim eğiliminin doğrudan dürtüsel satın alma davranışlarına dönüşmediğini kabul etmek gerekir. Bu durum, bu boyutların etkilerinin ek değişkenlere bağlı olabileceğini göstermektedir. Tüketicilerin alışverişte sosyalleşme amacıyla alışveriş yapmasına yönelik hazırlanacak bir pazarlama stratejisinin, alışveriş bağıllığına açısından herhangi bir değer taşımadığı söylenebilir. Bu sebeple, alışverişte sosyalleşmeyi artırmak için alışveriş bağıllığı temelli politikalar izlemek, işletmelere zaman ve maliyet kaybı yaratabilir.

Tablo 6'da yer alan aracı değişken (alışveriş bağıllığı) ile alışveriş sürecine etki eden içsel motivasyonların bir araya getirilmesi, dürtüsel satın alma davranışı ile istatistiksel olarak anlamlı nedensel ilişkiler ortaya koymaktadır. Alışverişte oyunlaştırma ve dürtüsel satın alma arasındaki etkileşimde, alışveriş bağıllığının tam aracılık etkisi vardır. Aynı sonuç, alışverişte odaklanmış dikkat ve dürtüsel satın alma etkileşiminde söylenememektedir. Burada alışveriş bağıllığının, kısmi aracılık etkisi görülmektedir. Pazarlama stratejilerinin belirlenmesinde alışverişte oyunlaştırma kullanılıyor ise tüketicilerin alışveriş bağıllığına odaklanmak, dürtüsel satın alma davranışını artıran bir sonuç doğuracaktır. Bu sonuç, araştırılan boyutlar özelinde ve özellikle online alışveriş sınırları dâhilinde, dürtüsel satın alma eğilimi üzerinde kolektif katkısını teyit etmektedir.

Alışveriş bağıllığının aracılık rolünün hem odaklanmış dikkatin hem de oyunlaştırmanın dürtüsel satın alma davranışı üzerinde etkili olduğu bir kanal olarak oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu aracılık, söz konusu değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkilerin varlığını vurgulamakta ve dürtüsel satın alma davranışını teşvik etmek için etkili stratejiler formüle etmeye çalışan pazarlamacılara değerli bilgiler sunmaktadır. İşletmeler, cazip bir çevrimiçi deneyime katkıda bulunan faktörleri anlayarak, alışveriş bağıllığını artıracak ve potansiyel olarak dürtüsel satın alma davranışını etkileyecek stratejiler tasarlayabilirler (Novak vd., 2000). Çalışmanın ortaya çıkış noktası olan oyunlaştırma ve dürtüsel satın alma arasındaki etkileşimde, alışveriş bağıllığının aracılık etkisine sahip olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla araştırma sonuçları geçmiş literatürle paralellik göstermektedir. Yol analizinde yer alan nedensellik sonuçlarına göre alışverişten keyif alma alt boyutunun, alışveriş bağıllığı ve dürtüsel satın alma ile herhangi bir etkileşimi olmaması sebebiyle bu alt boyut üzerine ayrıca bir çalışma yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Anket çalışmalarında yakın dönemli veriler elde edildiği için günümüz ekonomik yapı içerisinde alışverişten keyif alma alt boyutundaki ifadelerin, diğer değişkenler ile etkileşimde olmaması beklenen bir sonuçtur. Daha geniş çaplı araştırmalar veya özellikle alışverişten keyif alma üzerine olası etkileşimler incelenerek bu durum açıklanabilir.

Bu çalışma, online alışveriş alanında tüketici davranışlarının arka planına ışık tutarak pazarlama alanında gelişmekte olan oyunlaştırma konusunda literatüre katkı sunmaktadır. Fiziksel alışveriş sürecindeki gibi deneyimleme imkânı olmamasına rağmen, çevrimiçi alışveriş sürecinde ürünün, tüketiciler için oyunlaştırılarak sunulmasının firmaların satış hacimlerinin artmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Haliyle çevrimiçi alışverişin artık sadece fiziksel ihtiyaçları tatmin etmediği, aynı zamanda birçok duygusal ihtiyacı da giderebildiği bu çalışmada gösterilmiştir. Dolayısıyla elde edilen bulgular akademisyenler ve uygulayıcılar için bir temel oluşturmakta, oyunlaştırma ve alışveriş bağıllığının itici satın alma davranışını teşvik etme potansiyelinin daha iyi anlaşılmasını ve kullanılmasını sağlamaktadır.

Bu çalışma, çevrimiçi alışveriş bağlamında, oyunlaştırmanın alışveriş bağıllığı ve dürtüsel satın alma davranışı üzerindeki etkisine yönelik önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, gelecek çalışmalarda bu konuyu farklı yönlerden daha detaylı incelemek, oyunlaştırma literatürünün gelişimine katkı sağlayacaktır. Sonraki çalışmalarda tüketicilerin kişilik özellikleri, kültürel farklılıkları ve ürün kategorilerindeki farklılıklar gibi değişkenlerin sürece dâhil edilmesi önerilmektedir. Ek olarak boylamsal araştırmalarla konunun incelenmesi, oyunlaştırma, alışveriş bağıllığı ve dürtüsel satın alma davranışı

arasındaki nedensel ilişkilerin daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir. Bir başka öneri, farklı çevrimiçi alışveriş platformlarını veya sektörlerini kapsayan karşılaştırmalı çalışmalar yapılması yönündedir. Gelecekteki araştırmalar için son önerimiz, nicel bulguların derinlemesine görüşmeler veya odak grupları gibi nitel metodolojilerle birleştirilmesidir. Bu sayede oyunlaştırmanın varlığında dürtüsel satın alma davranışını teşvik eden temel motivasyonlar ve duygular hakkında daha derin sonuçlar elde edilebilir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da doğasında var olan sınırlamaların kabul edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın bulguları, farklı demografik ve psikografik özelliklerle karakterize edilen belirli bir örnekleme dayanmaktadır. Gelecek çalışmalarda, sonuçların farklı popülasyonlar arasında genellenebilirliğini sağlamak için farklı örneklemeler kullanılabilir. Bu çalışmanın odak noktası online alışveriş olsa da farklı ürün türleri ve farklı sektörler sonuçlar üzerinde etkiye sahip olabilir. Çalışma sürecinde alışveriş bağlılığının aracı rolü incelenmiş olup, diğer aracı veya düzenleyici değişkenler analize dâhil edilmemiştir. Bu sebeple gelecek çalışmalarda ek psikolojik, duygusal veya durumsal faktörler kullanılabilir. Bu çalışmanın kesitsel yapısı, nedenselliğini kesin olarak sınırlandırmaktadır. Deneysel veya boylamsal tasarımlar kullanan gelecekteki araştırmalar, nedensel ilişkilere dair daha sağlam sonuçlar elde etme potansiyeline sahiptir.

Sonuç olarak, bu çalışma oyunlaştırmanın alışveriş bağlılığı ve dürtüsel satın alma davranışı üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmış olsa da literatüre daha fazla katkı sunulması için ek çalışmalar yapılmasını gerekli kılmaktadır. Yukarıda belirtilen kısıtlamaların ele alınması ve önerilen tavsiyelerin toplu olarak uygulanması, çevrimiçi alışveriş bağlamında oyunlaştırma, alışveriş bağlılığı ve tüketici davranışı arasındaki etkileşimi anlamak için literatüre katkı sunma potansiyeline sahiptir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunduğumuz verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimizi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumuzu, çalışmada yararlandığımız eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimizi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımızı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririz. Aksi bir durumda aleyhimize doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale iki yazar tarafından hazırlanarak eşit katkı oranları ile ortaya konulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbasi, A. Z., D. H. Ting, H. Hlavacs, L. V. Costa, ve A. I. Veloso (2019). "An Empirical Validation Of Consumer Video Game Engagement: A Playful-Consumption Experience Approach". *Entertainment Computing*, 29, 43-55.
- Agarwal, R. ve E. Karahanna (2000). "Time Flies When You're Having Fun: Cognitive Absorption And Beliefs About Information Technology Usage". *MIS Quarterly*, 665-694.
- Agnieszka, W. S. (2014). "Gamification As A New Trend In Marketing". *Marketing and Management of Innovations* (4), 57-64.
- Ahn, J. ve J. Kwon (2022). "The Role Of Trait And Emotion In Cruise Customers' Impulsive Buying Behavior: An Empirical Study". *Journal of Strategic Marketing*, 30 (3), 320-333.
- Alsawaier, R. S. (2018). "The Effect Of Gamification On Motivation And Engagement". *The International Journal of Information and Learning Technology*, 35 (1), 56-79.
- Ayub, R. ve M. Zafar (2018). "External Stimuli And Impulsive Buying Behavior". *Market Forces*, 13 (1), 70-89.
- Banerjee, T. ve S. Bhattacharya (2022). "Analyzing Customer Engagement Online Using Gamification". *Cardiometry* (24), 662-672.
- Bilgihan, A. (2016). "Gen Y Customer Loyalty In Online Shopping: An Integrated Model Of Trust, User Experience And Branding". *Computers in Human Behavior*, 61, 103-113.
- Bilgihan, A., F. Okumus, K. Nusair ve M. Bujisic (2014). "Online Experiences: Flow Theory, Measuring Online Customer Experience In E-Commerce And Managerial Implications For The Lodging Industry". *Information Technology and Tourism*, 14 (1), 49-71.
- Caboni, F. ve J. Hagberg (2019). "Augmented Reality In Retailing: A Review of Features, Applications and Value". *International Journal of Retail and Distribution Management*, 47 (11), 1125-1140.
- Cha, H., M. Kotabe ve J. Wu (2023). "Reshaping Internationalization Strategy and Control for Global E-Commerce and Digital Transactions: A Hayekian Perspective". *Management International Review*, 63 (1), 161-192.
- Chatterjee, R. ve Y. S. Shukla (2020). "Examining The Role Of Culture, Retail Environment, And Emotions In Determining Festival Shopping Engagement: An Emerging Market Perspective". *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 20 (3), 385-408.
- Cheung, C. M., I. L. Liu ve M. K. Lee (2015). "How Online Social Interactions Influence Customer Information Contribution Behavior In Online Social Shopping Communities: A Social Learning Theory Perspective". *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66 (12), 2511-2521.
- Chou, Y.-K. (2019). *A Comprehensive List Of 90+ Gamification Cases With ROI Stats*. <https://yukaichou.com/gamification-examples/gamification-stats-figures/> (15.08.2023)

- Chung, N., H. G. Song ve H. Lee (2017). "Consumers' Impulsive Buying Behavior of Restaurant Products In Social Commerce". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29 (2), 709-731.
- Cramer, T. (2014). "Applying the Secrets of Gamification To Your Digital Marketing Strategy". *Econtent*, 37 (5), 8-10.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. NY: Harper and Row.
- Csikszentmihalyi, M. (2014). *Flow and The Foundations of Positive Psychology: The Collected Works of Mihaly Csikszentmihalyi*. NY: Springer.
- Çelik, H. (2011). "Influence Of Social Norms, Perceived Playfulness And Online Shopping Anxiety On Customers' Adoption Of Online Retail Shopping: An Empirical Study In The Turkish Context". *International Journal of Retail and Distribution Management*, 39 (6), 390-413.
- Dagger, T. S. ve T. K. O'Brien (2010). "Does Experience Matter? Differences In Relationship Benefits, Satisfaction, Trust, Commitment and Loyalty For Novice And Experienced Service Users". *European Journal of Marketing*, 44 (9/10), 1528-1552.
- De Canio, F., M. Fuentes-Blasco ve E. Martinelli (2021). "Engaging Shoppers Through Mobile Apps: The Role of Gamification". *International Journal of Retail and Distribution Management*, 49 (7), 919-940.
- Deterding, S. (2011). *Situated Motivational Affordances of Game Elements: A Conceptual Model*. Gamification: Using Game Design Elements In Non-Gaming Contexts, a Workshop at CHI' de Sunulan Bildiri, Vancouver, BC, Canada.
- Deterding, S., D. Dixon R. Khaled ve L. Nacke (2011). *From Game Design Elements to Gamefulness: Defining "Gamification"*. 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments'de Sunulan Bildiri, Helsinki: ACM.
- Dey, D. K. ve A. Srivastava (2017). "Impulse Buying Intentions Of Young Consumers From A Hedonic Shopping Perspective". *Journal of Indian Business Research*, 9 (4), 266-282.
- Dhurup, M. (2014). "Impulsive Fashion Apparel Consumption: The Role Of Hedonism, Fashion Involvement And Emotional Gratification In Fashion Apparel Impulsive Buying Behaviour In A Developing Country". *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5 (8), 168.
- Domínguez, A., J. Saenz-de-Navarrete, L. De-Marcos, L. Fernández-Sanz, C. Pagés ve J.-J. Martínez-Herráiz (2013). "Gamifying Learning Experiences: Practical Implications And Outcomes". *Computers and Education*, 63, 380-392.
- Dulabh, M., D. Vazquez, D. Ryding ve A. Casson (2018). "Measuring Consumer Engagement In The Brain To Online Interactive Shopping Environments". *Augmented Reality and Virtual Reality: Empowering Human, Place and Business*, 145-165.
- Fidell, L. S. ve B. G. Tabachnick (2014). *Using Multivariate Statistics* (New International Edition). London: Pearson.

- García-Jurado, A., P. Castro-González, M. Torres-Jiménez ve A. L. Leal-Rodríguez (2018). "Evaluating The Role Of Gamification And Flow In E-Consumers: Millennials Versus Generation X". *Kybernetes*, 48 (6), 1278-1300.
- Garcia-Jurado, A., M. Torres-Jimenez, A. L. Leal-Rodriguez ve P. Castro-Gonzalez (2021). "Does Gamification Engage Users In Online Shopping?". *Electronic Commerce Research and Applications*, 48, 15, 1-15.
- Gilbert, D. T., S. T. Fiske ve G. Lindzey (1998). *The Handbook Of Social Psychology* (Vol. 1). Oxford: Oxford University Press.
- Gkiolnta, E., V. Saprikis ve M. Vlachopoulou (2017). "The Mobile Shopping Engagement: Surveys' Review and Empirical Study". *Journal of Marketing and Consumer Behaviour in Emerging Markets*, 2 (6), 77-96.
- Grayson, K. (2002). The Dangers and Opportunities of Playful Consumption. *Consumer Value* (Ed. M. Holbrook). Oxfordshire: Routledge.
- Gu, Y., X. Cheng ve J. Shen (2023). "Design Shopping As An Experience: Exploring The Effect Of The Live-Streaming Shopping Characteristics On Consumers' Participation Intention And Memorable Experience". *Information and Management*, 60 (5), 103810.
- Hamari, J. (2013). "Transforming Homo Economicus Into Homo Ludens: A Field Experiment On Gamification In A Utilitarian Peer-To-Peer Trading Service". *Electronic Commerce Research and Applications*, 12 (4), 236-245.
- Hamari, J., J. Koivisto ve H. Sarsa (2014). *Does Gamification Work?--A Literature Review of Empirical Studies on Gamification*. 47th Hawaii international Conference On System Sciences'de Sunulan Bildiri. Hawaii: USA.
- Hamari, J. ve J. Koivisto (2015). "Why Do People Use Gamification Services?". *International Journal of Information Management*, 35 (4), 419-431.
- Hoch, S. J. ve G. F. Loewenstein (1991). "Time-Inconsistent Preferences And Consumer Self-Control". *Journal of Consumer Research*, 17 (4), 492-507.
- Hofacker, C. F., K. De Ruyter, N. H. Lurie, P. Manchanda ve J. Donaldson (2016). "Gamification and Mobile Marketing Effectiveness". *Journal of Interactive Marketing*, 34 (1), 25-36.
- Holopainen, J. (2011). *Foundations of Gameplay*. Doktora Tezi, Blekinge Institute of Technology, Karlskrona.
- <https://www.networknewswire.com/> (14.04. 2022).
- <https://financesonline.com/gamification-statistics/> (16.04. 2022).
- <https://www.psmarketresearch.com/> (16.04. 2022).
- Huotari, K. ve J. Hamari (2012). "Defining Gamification: A Service Marketing Perspective". *Proceeding of the 16th International Academic Mindtrek Conference*, 17-22.
- Jacques, R. (1995). "Engagement as a Design Concept For Multimedia". *Canadian Journal of Educational Communication*, 24 (1), 49-59.

- Jung, J. W., S. Y. Cho ve M. H. Park (2010). "A Study Of The Influence Of Situational-Emotional Factors On Impulsive Buying In Duty-Free Shops". *Journal of the Korean Home Economics Association*, 48 (8), 99-111.
- Katz, J. E. ve R. E. Rice (2002). *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement and Interaction*. Massachusetts: MIT Press.
- Kim, H.-Y. ve Y.-K. Kim (2008). "Shopping Enjoyment And Store Shopping Modes: The Moderating Influence Of Chronic Time Pressure". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 15 (5), 410-419.
- Kim, J., A. M. Fiore ve H.-H. Lee (2007). "Influences of Online Store Perception, Shopping Enjoyment, And Shopping Involvement On Consumer Patronage Behavior Towards An Online Retailer". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 14 (2), 95-107.
- Kim, S. ve M. S. Eastin (2011). "Hedonic Tendencies And The Online Consumer: An Investigation Of The Online Shopping Process". *Journal of Internet Commerce*, 10 (1), 68-90.
- Lalmas, M., H. O'Brien ve E. Yom-Tov (2022). *Measuring User Engagement*. Berlin: Springer Nature.
- Lazar, J. ve J. Preece (2002). Social Considerations in Online Communities: Usability, Sociability, and Success Factors. *Cognition in a Digital World* (Ed. Herre van Oostendorp). NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Liu, D., R. Santhanam ve J. Webster (2017). "Toward Meaningful Engagement". *MIS Quarterly*, 41 (4), 1011-1034.
- Malhotra, N. K. ve D. F. Birks (2006). *Marketing Research: An applied Approach*. (Updated Second European Edition). NJ: Prentice Hall.
- Nakamura, J. ve M. Csikszentmihalyi (2002). The Concept of Flow. *Handbook of Positive Psychology*. (Ed. S. J. Lopez ve C. R. Snyder). Oxford: Oxford University Press.
- Nass, C. ve J. Steuer (1993). "Voices, Boxes, and Sources Of Messages: Computers and Social Actors". *Human Communication Research*, 19 (4), 504-527.
- Nawaz, S., Y. Jiang, M. Z. Nawaz, S. F. Manzoor ve R. Zhang (2021). "Mindful Consumption, Ego-Involvement and Social Norms Impact On Buying SHC: Role Of Platform Trust and Impulsive Buying Tendency". *SAGE Open*, 11 (4), 1-17.
- Novak, T. P., D. L. Hoffman ve Y.-F. Yung (2000). "Measuring The Customer Experience In Online Environments: A Structural Modeling Approach". *Marketing Science*, 19 (1), 22-42.
- O'Brien, H. L. ve E. G. Toms (2008). "What Is User Engagement? A Conceptual Framework For Defining User Engagement With Technology". *Journal of the American society for Information Science and Technology*, 59 (6), 938-955.
- Ozkar, B. Y., M. Ozmen ve J. W. Kim (2017). "Examining The Effect of Flow Experience On Online Purchase: A Novel Approach To The Flow Theory Based On Hedonic and Utilitarian Value". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 37, 119-131.

- Park, H. J. ve T. K. Dhandra (2017). "Relation Between Dispositional Mindfulness and Impulsive Buying Tendency: Role of Trait Emotional Intelligence". *Personality and Individual Differences*, 105, 208-212.
- Pratminingsih, S. A., C. Lipuringtyas ve T. Rimenta (2013). "Factors Influencing Customer Loyalty Toward Online Shopping". *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 4 (3), 104-110.
- Prestopnik, N. R. ve J. Tang (2015). "Points, Stories, Worlds, And Diegesis: Comparing Player Experiences In Two Citizen Science Games". *Computers in Human Behavior*, 52, 492-506.
- P&S Intelligence. (2023). *Gamification Market Size and Share Analysis By Solution*. <https://www.psmarketresearch.com/market-analysis/gamification-market#> (25.06.2023).
- Raman, P. (2021). "Examining the Importance of Gamification, Social Interaction and Perceived Enjoyment Among Young Female Online Buyers In India". *Young Consumers*, 22 (3), 387-412.
- Ramayah, T. ve J. Ignatius (2005). "Impact of Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use And Perceived Enjoyment On Intention To Shop Online". *ICFAI Journal of Systems Management (IJSM)*, 3 (3), 36-51.
- Ray, S., S. S. Kim ve J. G. Morris (2014). "The Central Role of Engagement In Online Communities". *Information Systems Research*, 25 (3), 528-546.
- Rehman, U., M. U. Shah, A. Z. Abbasi, H. Hlavacs ve R. Iftikhar (2022). "Investigating Male Gamers' Behavioral Intention To Play PUBG: Insights From Playful-Consumption Experiences". *Frontiers in Psychology*, 13, 909875.
- Retnowati, E. ve R. Mardikaningsih (2021). "Study On Online Shopping Interest Based On Consumer Trust And Shopping Experience". *Journal of Marketing and Business Research*, 1 (1), 15-24.
- Reynolds, K. E. ve S. E. Beatty (1999). "Customer Benefits and Company Consequences of Customer-Salesperson Relationships In Retailing". *Journal of Retailing*, 75 (1), 11-32.
- Rook, D. W. ve R. J. Fisher (1995). "Normative Influences On Impulsive Buying Behavior". *Journal of Consumer Research*, 22 (3), 305-313.
- Roy Dholakia, R. ve O. Uusitalo (2002). "Switching To Electronic Stores: Consumer Characteristics and The Perception Of Shopping Benefits". *International Journal of Retail and Distribution Management*, 30 (10), 459-469.
- Schmitt, B. ve L. Zarantonello (2013). "Consumer Experience and Experiential Marketing: A Critical Review". *Review of Marketing Research*, 25-61.
- Seaborn, K. ve D. I. Fels (2015). "Gamification In Theory and Action: A Survey". *International Journal of Human-Computer Studies*, 74, 14-31.

- Shafiee, M. M. ve N. A. Bazargan (2018). "Behavioral Customer Loyalty In Online Shopping: The Role Of E-Service Quality and E-Recovery". *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 13 (1), 26-38.
- Sheetal, Tyagi, R. ve G. Singh (2022). "Gamification and Customer Experience In Online Retail: A Qualitative Study Focusing On Ethical Perspective". *Asian Journal of Business Ethics*, 21.
- Silvera, D. H., A. M. Lavack ve F. Kropp (2008). "Impulse Buying: The Role of Affect, Social Influence and Subjective Wellbeing". *Journal of Consumer Marketing*, 25 (1), 23-33.
- Siregar, Y. ve A. Kent (2019). "Consumer Experience of Interactive Technology In Fashion Stores". *International Journal of Retail and Distribution Management*, 47 (12), 1318-1335.
- Sirgy, M. J., D.-J. Lee ve G. B. Yu (2020). "Shopping-Life Balance: Towards A Unifying Framework". *Applied Research in Quality of Life*, 15, 17-34.
- Sneath, J. Z., R. Lacey ve P. A. Kennett-Hensel (2009). "Coping With A Natural Disaster: Losses, Emotions, And Impulsive and Compulsive Buying". *Marketing Letters*, 20, 45-60.
- Statista (2019). *Employee Opinion On Gamification Increasing Productivity At Work In The United States As Of 2019*, <https://www.statista.com/statistics/1100522/gamification-productivity-employees/> (29.04.2022).
- Statista (2022a). *Mobile Internet Usage Worldwide - Statistics and Facts*, <https://www.statista.com/topics/779/mobile-internet/#dossierKeyfigures> (29.04.2022).
- Statista (2022b). *Most Popular Weekly Online Activities For Internet Users In The United Kingdom (UK) As Of January 2022, By Time Spent*, [https://www.statista.com/statistics/1292990/weekly-time-spent-uk-users-online-activities/\(29.04.2022\)](https://www.statista.com/statistics/1292990/weekly-time-spent-uk-users-online-activities/(29.04.2022))
- Statista (2023a). *B2C E-Commerce*, <https://www.statista.com/markets/413/topic/457/b2c-e-commerce/#overview> (24.07.2023).
- Statista (2023b). *eCommerce Report 2023*, <https://www.statista.com/study/42335/ecommerce-report/> (25.06.2023).
- Swinyard, W. R. (1993). "The Effects of Mood, Involvement and Quality of Store Experience On Shopping Intentions". *Journal of Consumer Research*, 20 (2), 271-280.
- Tarka, P., M. Kukar-Kinney ve R. J. Harnish (2022). "Consumers' Personality and Compulsive Buying Behavior: The Role of Hedonistic Shopping Experiences and Gender In Mediating-Moderating Relationships". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102802.
- Tendai, M. ve C. Crispen (2009). "In-Store Shopping Environment and Impulsive Buying". *African Journal of Marketing Management*, 1 (4), 102-108.
- Terlutter, R. ve M. L. Capella (2013). "The Gamification of Advertising: Analysis and Research Directions of In-Game Advertising, Advergaming and Advertising In Social Network Games". *Journal of Advertising*, 42 (2/3), 95-112.

- To, P. L. ve E. P. Sung (2015). "Internet Shopping: A Study Based On Hedonic Value and Flow Theory". *International Journal of Economics and Management Engineering*, 9 (7), 2258-2261.
- Tobon, S., J. L. Ruiz-Alba ve J. García-Madariaga (2020). "Gamification and Online Consumer Decisions: Is The Game Over?". *Decision Support Systems*, 128, 1-13.
- Trevino, L. K. ve J. Webster (1992). "Flow In Computer-Mediated Communication: Electronic Mail and Voice Mail Evaluation and Impacts". *Communication Research*, 19 (5), 539-573.
- Trigo-De la Cuadra, M., N. Vila-Lopez ve A. Hernandez-Fernandez (2020). "Could Gamification Improve Visitors' Engagement?". *International Journal of Tourism Cities*, 6 (2), 317-334.
- Wang, L. C., J. Baker, J. A. Wagner ve K. Wakefield (2007). "Can A Retail Web Site Be Social?". *Journal of Marketing*, 71 (3), 143-157.
- Wolfenbarger, M. ve M. C. Gilly (2001). "Shopping Online For Freedom, Control and Fun". *California Management Review*, 43 (2), 34-55.
- Yadav, A. ve S. K. Sharma (2022). "A Conceptual Perspective of Online Impulsive Buying Behavior of Gen Z: Role of Customers' Emotions and Traits In The New Normal Era". *Prestige International Journal of Management and IT-Sanchayan*, 11 (1), 18-36.
- Yannakakis, G. N. ve J. Hallam (2007). Capturing Player Enjoyment in Computer Games. *Advanced Intelligent Paradigms in Computer Games*. (Ed. Norio Baba, Lakhmi C. Jain ve Hisashi Handa). NY: Springer.
- Youn, S. ve R. J. Faber (2000). "Impulse Buying: Its Relation To Personality Traits And Cues". *Advances in Consumer Research*, 27 (1), 179-185.
- Zare, M. ve R. Mahmoudi (2020). "The Effects of The Online Customer Experience On Customer Loyalty In E-Retailers". *International Journal of Advanced Engineering, Management and Science*, 6 (5).
- Zhang, Y. ve L. Shrum (2009). "The Influence of Self-Construal On Impulsive Consumption". *Journal of Consumer Research*, 35 (5), 838-850.
- Zhang, L., Z. Shao, J. Zhang ve X. Li (2022). "The Situational Nature of Impulse Buying On Mobile Platforms: A Cross-Temporal Investigation". *Electronic Commerce Research and Applications*, 56, 101204.

EXTENDED ABSTRACT

The introduction section of the article examines the far-reaching effects of rapid technological advancements and the widespread adoption of e-commerce on consumer behavior about products, brands, and the shopping process. In response to the digital landscape's convenience, choices, and fierce competition, businesses are actively seeking ways to attract and engage consumers while driving sales. The surge in online shopping platforms has significantly transformed consumer experiences and purchasing patterns. With the projected global e-commerce market value exceeding \$4 trillion in 2023, notably driven by China's prominence, businesses are embracing innovative strategies like gamification to carve out a larger share in this expansive digital market.

Gamification, a key focus of the study, involves the integration of game mechanics and design principles into non-game contexts to enhance user engagement and motivation. By incorporating elements, such as points, badges, leaderboards, challenges, and rewards, gamification transforms mundane tasks into immersive and enjoyable experiences. This approach, implemented on e-commerce websites, promotes content generation and user loyalty, leading to increased user engagement, content sharing, and repeated visits. Companies such as Samsung and IBM have successfully utilized gamification, resulting in increased customer reviews and site visits. This fusion of entertainment and consumption paves the way for more enjoyable shopping experiences and deeper brand connections.

The concept of gamification extends beyond shopping, encompassing applications in various sectors such as education, health, and marketing. Recent research underscores that mobile users allocate a significant portion of their app usage time to gaming, with around 25% dedicated to online shopping. However, in the UK, online gaming commands more time than online shopping. Consequently, the central aim of the study is to explore the influence of gamification on shopping loyalty and impulsive buying behavior within the context of online shopping. Specifically, the research delves into how gamification elements impact shopping loyalty, probes the connection between gamification and impulsive buying behavior, and delves into the psychological mechanisms that mediate the potential effect of gamification on impulsive buying tendencies.

The subsequent section introduces the conceptual framework which delves into the transformative impact of online and mobile shopping platforms on the retail industry. Businesses are navigating this paradigm shift by adopting innovative strategies with gamification at the forefront. Prominent players such as Amazon, eBay, and Nike have incorporated gamification into their online platforms to enhance user engagement. The concept of flow, characterized by immersion, skill, challenge, and focus, provides insights into consumer behavior in online environments. The integration of gamification, coupled with factors such as attention, enjoyment, and socialization, contributes to shopping loyalty.

The article posits that internal motivations within the shopping process, including attention, enjoyment, socialization, and gamification, influence shopping loyalty. Moreover, shopping loyalty is believed to influence impulsive buying behavior. The relationship between emotional triggers, personality traits, and unplanned buying decisions are also explored. Emotional states, shopping loyalty, and impulsive buying behavior intertwine, prompting further investigation.

The study's methodology is outlined, detailing the research approach for examining the impact of gamification on shopping loyalty and impulsive buying behavior. Ethical approval was secured, and the research model was developed based on the existing literature and integrated relevant variables. Various scales were used to measure the variables, and data was collected from active online shoppers through convenience sampling. The reliability of the scales and sub-dimensions was assessed, and demographic distributions were analyzed.

The results section presents the statistical analysis of research hypotheses using the JAMOVI software. This study aimed to investigate the mediating role of shopping loyalty. Direct and indirect model calculations revealed that focused attention during shopping, socialization, and

gamification significantly influences impulsive buying behavior. Shopping loyalty was found to mediate the relationship between attention, gamification, and impulsive buying behavior. Overall, this study's findings support several hypotheses, shedding light on the intricate interplay between internal motivations, shopping loyalty, and impulsive buying behavior in the context of online shopping.

In conclusion, this study illuminates the impact of gamification on shopping loyalty and impulsive buying behavior within online shopping environments. This intricate web of relationships is dissected through meticulous analysis, offering insights into the role of gamification in influencing consumer behavior and fostering brand loyalty. The study contributes to the understanding of how internal motivations and psychological mechanisms interplay in the realm of e-commerce, thus providing valuable insights for marketers aiming to design effective strategies in this dynamic landscape.

This study contributes to the literature on gamification, an emerging field in marketing, by shedding light on the background of consumer behavior in the realm of online shopping. Although online shopping lacks the experiential aspect present in physical retail, it is believed that gamifying the online shopping process by presenting products in an engaging manner could contribute to increased sales volume for companies. This study demonstrates that online shopping not only satisfies physical needs but also fulfills various emotional needs. Therefore, the findings serve as a foundation for academics and practitioners, facilitating a better understanding and utilization of the potential of gamification and shopping loyalty to encourage impulsive buying behavior.

ÖRGÜTLERDE ETKİLİ PERFORMANS DENETİM YÖNETİMİ OLARAK BALANCED SCORECARD

Muhammet YÜKSEL¹

Öz

Örgütlerin ortak amaçlarından biri, faaliyetlerini devam ettirebilmek ve faaliyet gösterdikleri alanlarda etkili olabilmektir. Bu beklentiler ancak sistematik bir çalışma ve kurumsallaşma ile gerçekleşebileceği gibi günümüzde örgütler, kaliteyi, en ucuza ve en hızlı şekilde sunmanın öneminin farkında olup, her geçen gün rekabete bakış açıları farklılaşmaktadır. Aynı şekilde örgütlerin arz ettikleri ürün ya da hizmetlerin alıcıları olan müşterilerin beklentileri de değişmektedir. Bu değişimi yakalamak ise örgütler için kaçınılmaz hale gelmektedir. Balance Scorecard Yöntemi (BSY) uygulandığı örgütlerin performans denetimi hakkında önemli sonuçlar vermekle birlikte, sonuçları doğru değerlendiren örgütlerin şimdiki dönem ya da gelecek stratejilerini belirlemelerine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada örgütlerin performans değerlendirme süreçleri ve yöntemleri ile BSY kavramları literatür taraması sonucunda açıklanmaya çalışılmış olup, sonrasında örgütlerde BSY konusu ile ilgili yapılmış yerli ve yabancı bazı güncel araştırmalara yer verilmiştir. Temel bulgu, BSY örgütlerin performans denetimlerinde etkili sonuçlar vererek, örgütlerin buldukları pozisyonları ve gelecek planları için yol göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Yönetim
Performans
Denetim
Örgüt
Balanced Scorecard

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi : 26.08.2023
Kabul Tarihi : 25.09.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1350539

¹ Öğr.Gör.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Terme Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, e-posta: muhammet.yuksel@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6099-0160.

BALANCED SCORECARD AS EFFECTIVE PERFORMANCE AUDIT MANAGEMENT IN ORGANIZATIONS

Abstract

One of the common goals of organizations is to continue their activities and to be effective in the fields in which they operate. These expectations can only be realized through systematic work and institutionalization, and today, organizations are aware of the importance of providing quality in the cheapest and fastest way. Organizations' perspectives on competition are changing every day. Likewise, the expectations of customers, who are the buyers of the products or services provided by organizations, are also changing. Capturing this change becomes inevitable for organizations. The Balance Scorecard Method provides important results about the performance audit of the organizations to which it is applied, and helps organizations that evaluate the results correctly to determine their current or future strategies. In this context, the study tried to explain the performance evaluation processes and methods of organizations and the concepts of Balanced Scorecard Method as a result of literature review. Then some current domestic and foreign researches on Balanced Scorecard Method in organizations are included. The main finding is that the Balanced Scorecard Method gives effective results in the performance audits of organizations and provides guidance for the current position and future plans of organizations.

Keywords

Management
Performance
Audit
Organization
Balanced Scorecard

Article Info

Research Article

Received : 26.08.2023
Accepted : 25.09.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1350539

Kaynakça Gösterimi: Yüksel, M. (2023). Örgütlerde Etkili Performans Denetim Yönetimi Olarak Balanced Scorecard. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 359-375.

Citation Information: Yuksel, M. (2023). Balanced Scorecard as Effective Performance Audit Management in Organizations. Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 359-375.

GİRİŞ

Rekabet günümüz örgütleri için, var olabilmenin en önemli mücadele ve motivasyon kaynağı olarak kabul edilirken, birbirlerine karşı üstünlük kurabilmenin en temel bulgusu ise bir örgüt olarak diğerlerine ve geçmişine göre ne durumda olduğuna ilgili değerlendirme sonucudur. Bu durum örgütleri performanslarının ölçümlerinde etkili bir yöntem bulabilmeleri için çalışmalara yönlendirmiştir (Gardner, 1988: 136-138). Örgütler daha önceleri finansal açıdan durum değerlendirme sistemlerini kullanmaları, tek yönlü değerlendirme yolunun seçilmesine ve performansı etkileyen birçok girdinin eksik değerlendirilmesine neden olmuştur (Frigo ve Krumwiede, 2000: 50). Özellikle üst yöneticiler sadece finansal amaçlı raporlamaların eksik yönde olabileceği ihtimaline karşılık, iyi tasarlanmış bir performans değerlendirme sisteminin hedeflenen amaçlara ulaşmak için daha kolay olacağı üzerinde durmuşlardır (Güner, 2008: 249). Burada önemli sorun örgütlerin soyut girdi ve çıktılarının değerlendirilme olasılığının düşüklüğüdür. Öyle ki zaman içerisinde yöneticiler bu alandaki eksiklikleri fark ederek yeni bir yöntem bulmanın arayışına girmişlerdir. Yeni yollar arayışı bir noktada akademisyen ve yöneticileri bir araya getirerek, sonucunda Balance Scorecard Yöntemi (BSY) Türkçe karşılığı ise Dengeli Sonuç Kartı olan sistemin bulunmasını sağlamıştır (Karaman, 2009: 412). Bu yöntem klasik örgütsel performans ölçümlerinde yaşanan aksaklıkların giderilmesine yardımcı olabilmesi için geliştirilmiş bir ölçüm yöntemidir. Günümüz iş dünyasında hızla değişen ve gelişen üretim ve yönetim sistemlerine karşılık önemli sorunlardan bir tanesi olarak kabul edilen stratejik uygulamaların etkili bir şekilde hayata geçirilme olasılığının düşüklüğü, örgütlerin bu konuda bir şeyler yapmaları gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Chavan 2009: 394-395). BSY ile örgütlerin hedeflerinin belirlenirken kurulacak stratejik politikaların örgütsel uygulamalar ile dengeli devam edebilmesine olanak verilmesinin yanı sıra örgüt yöneticilerine yol gösterici özelliği ile yöneticilere zaman ve tecrübe katan bir sistem olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntem ile önemli olan örgütsel stratejik politikalar ile ölçüm yöntemleri arasında doğru bağlantıların kurulabilmesidir. İçerisinde örgütlerin güncel olarak değerlendirme sürecine dahil edebileceği kar, müşteri profili, hedef kitle, kalite yönetimi, insan kaynakları, inovasyon, esneklik vb. konular mevcut olup, örgütler, BSY öncesi performans değerlendirmelerindeki sonuçların yetersizliği ile ortaya çıkan bu yöntemi etkili kullanarak gelecek planlamalarını ve stratejik hamlelerini belirlemektedir.

Bu bağlamda çalışmada örgütlerin performans değerlendirme süreçleri ve yöntemleri ile BSY kavramları literatür taraması sonucunda açıklanmaya çalışılmış olup, sonrasında örgütlerde BSY konusu ile ilgili yapılmış yerli ve yabancı bazı güncel araştırmalara yer verilmiştir. Araştırma sonucunda ise geleneksel performans ölçümlerinin yerine güncel olarak ortaya çıkan BSY örgütler tarafından daha çok tercih edilmekte ve bu yöntem ile stratejik politikalarını bir araya getirebilen örgütlerin performanslarını doğru yönetebildikleri tespitinde bulunulmuştur.

1. Örgütlerde Performans Yönetimi

Örgütlerde performans yönetimini açıklayabilmek için öncelikle etkililik ve verimlilik kavramlarının ne anlama geldiğini ve bu kavramların tanımlanmasının yapılması gerekmektedir (Eravcu ve Torun, 2017: 525). *Etkililik*, daha çok örgütlerde planların ne derece

işlediğini ve sonucun planlanan ile hangi ölçüde eşleştiğini belirtirken, *Verimlilik* ise bir süreç sonunda üretilen ürün ya da hizmetin en az maliyetle üretilmesinin karşılığı olan bir tanımlamadır (Yükçü ve Atağan, 2009: 2). Örgütsel etkililiğin ve verimliliğin karşılanmasının en önemli yapıcıları yöneticiler olmakla birlikte, bu sürece çalışanların dahil edilmesi gerekmektedir. Bu tanımlamaların performans kavramı ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde, performans kavramının açıklanması daha kolay olmakla birlikte, bir örgütün rakiplerine ve geçmişine göre daha etkili ve verimli olmasına performans denilmektedir (Wilson vd., 2018: 268-270). Örgütsel performansın tespit edilmesinde bir kıyaslama söz konusu olup, yapılanların sonucunun kendisi ve diğerleri ile karşılaştırılması yapılmaktadır. Bu açıdan performans kavramı etkililikten ve verimlilikten daha geniş kapsamlı anlam içermekle birlikte bu iki kavramdan farklı düşünülmesi gerekmektedir. Performans, rakipleri ile yarışmakta olan örgütlerin şu ana ve anın ötesinde verimlilik ve etkililiğe katkıda bulunan her unsurun sisteme dahil edilmesi ile gerçekleşmektedir (Perez-Nordtvedt, vd., 2008: 716-717). Usta performansın çok sayıda unsuru olduğunu ve bu unsurları şu şekilde belirtmektedir (Usta, 2010: 35):

- Güvelik
- İşe devamlılık
- Yetki dağılımı
- Stok kontrolü
- Çevre yönetimi
- Kalite yönetimi
- Satış miktarı
- Müşteri hizmetleri
- Reklamlar
- Üretim ve dağıtım
- Bakım ve onarım
- Süreç yönetimi
- Yenilikçilik
- Şeffaflık
- Lojistik
- Muhasebe

Örgütlerde performans yönetimi bir süreci ifade etmekle birlikte, bu sürece Usta (2010: 35)'nin belirttiği tüm unsurlar girmektedir. Faaliyet işlemlerinde geçen süreçte bu unsurlardan herhangi birinin sürece dahili söz konusu olmaz ise ya da sürece eksik girildiği takdirde ölçüm sonuçları doğru olmamakla birlikte örgütlerin gelecekle için yapacakları plan ve stratejilerin yanlış yapılmasına sebep olunabilmektedir (Walters, 2006: 80). Bu bağlamda örgütlerde performans ölçümü, örgütlerin faaliyetlerini yürütürken işini ne kadar iyi yaptığının değerlendirilmesi ile ortaya çıkan veriler olarak tanımlanırken, performans yönetimi ise örgüt çalışanlarının performanslarının daha iyi hale getirilmesi ile örgütsel performansın artırılmasına ve bu amaç için yürütülen sistemsal süreci ifade etmektedir (Uysal, 2015: 34). Örgütler performans yönetim sürecini hayata geçirme aşamalarında, bazı kavramların anlaşılması sürecin daha iyi yürütülmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu kavramlar ise, gösterge, performans tablosu, kriter, parametre ve stratejidir.

Gösterge, uygulama sürecinin gidişatı ile ilgili bilgileri aktaran değerler olup, sayı, oran ya da yüzde biçiminde kullanılabilir. Aynı şekilde sayısal değerler olmayan süreç değerlerini belirten göstergelerde mevcuttur. Göstergeler performans ölçüm aşamalarında örgütler tarafından koyulan eşiklerin geçilip geçilmediğinin daha iyi anlaşılmasını da sağlamaktadır (Çınaroğlu, 2015: 5-8). Göstergeler sayesinde planlamaların nasıl yürüdüğü ve hangi aşamalarda olduğu tespit edilerek, yöneticilere sonraki eylemlerinde ışık tutulmaktadır. Göstergelerden elde edilen veriler doğru olmadığı durumlarda ise örgütlerin sonraki planlamaları ve stratejik kararlarının yanlış alınmasına sebep verilebilir.

Performans Tablosu, göstergelerin toplu şekilde değerlendirmeye alındığı karar verme aşamasında karar vericilere yardımcı olunan rehber araçlardır. Performans tablosu, performans yönetimi için zorunlu olan bir tablo olmakla birlikte, göstergelerin anlam bulmasına yardımcı olmaktadır (Usta, 2010: 36). Performans tablosu göstergelerden elde edilen birçok bilgiyi içermektedir. Gerek örgütsel gerekse bireysel performanslarının değerlendirmesi sonucu performans tablosu, yöneticilerine karar verme aşamalarında ışık tutacak önemli bir unsurdur (Demirbaş ve Engin, 2016: 28-30).

Kriter, bir şeyi diğerinden ayıran işaretler olarak tanımlanabilir. Örneğin üniversiteleri birbirinden ayıran teknik boyutları birer kriter sayılabilir. Kriterler, örgüt performanslarının ölçümü sonucu performans yönetimlerinde göstergelere nelerin işleneceğine ve verilerin nerelerden elde edileceği aşamasında yöneticiler için karar verici konumundadır (Usta, 2010: 36).

Parametre, kriterlere bağlı olan değişkenleri ifade etmekle birlikte, bir şeyin ölçümü esnasında değişkenlerden elde edilecek verilerin nereden elde edileceğinin belirlenmesi olarak da ifade edilebilir (Çaparlar ve Dönmez, 2016: 214).

Strateji, kelime anlamı olarak sevk etme, yönlendirme anlamlarını taşımakla birlikte, örgütlerin amaçlarına ulaşmak için kullandığı araç ve yollar olarak da ifade edilebilir (Güçlü, 2003: 66). Örgütsel hedefler için bir rehber niteliğinde olan strateji, yöneticilerin sonraki aşamalarda alacağı kararlara yönelik hazırlık çalışmaları olarak da kabul edilebilir.

Örgütlerde performans yönetimi, çalışanların kendi performansları ile ilgili geri bildirim vermesinin yanı sıra çalışanları örgütsel performans süreçlerine dahil etmesi gibi faydaları olmakla birlikte, örgütsel amaçların ne kadarının gerçekleştiğinin tespit edilerek, stratejik çalışmaların bu yönde yapılmasına da katkı sağlamaktadır (Palmer, 1993: 66). Etkin bir performans yönetiminin yapılabilmesi için, göstergelerin doğru; kriterlerin ise gerçek ve yapıcı olması gerekmektedir. Eğer sağlanan veri sistemleri süreç ile ilgili olmayıp, gerçek dışı ise sonuçların verimli olması mümkün olmayacaktır. Bu anlamda örgütlerdeki performans yönetimi gerçekleştirilen örgütsel faaliyetlerin tüm aşamalarında her unsurun etkilendiği göz önünde bulundurulursa en önemli etkenin çalışanların olduğu da ortaya çıkacaktır (Gerrish, 2016: 49-50). Performans denilince akla ilk olarak çalışanların gelmesi de muhtemelen bu sebepten kaynaklanmaktadır. Bunun nedeninin ise örgütlerin performanslarındaki artışı sağlayacak en önemli parametrelerin çalışanlar olarak kabul edilmesi yani insan kaynağının olmasıdır. Bu sebeple Mecanlıoğlu örgütsel performans değerlemelerinde insan kaynağının önemi üzerinde durarak, çalışanların eğitim görmesini, terfilerinde nesnel davranılmasını, çalışan yönetici ilişkilerinin geliştirilmesini, motivasyon verilerek kendilerinin geliştirilmesine olanak sağlanmasını örgütsel performans değerlendirme öncesinde yapılması gereken görevler olarak tanımlamaktadır (Mercanlıoğlu, 2012: 43-44). Tüm bu değerlendirmeler ışığında günümüzde dünya çapında tüm örgütlerin kabul gördüğü güncel performans yönetim şekilleri, Faaliyete Dayalı Maliyetleme ve Ekonomik Katma Değer, EFQM Mükemmellik Modeli ve Kıyaslama, Dengeli Sonuç Kartı (BSY), Altı Sigma, olmakla birlikte bu çalışmada, BSY incelenecektir (Gupta vd., 2020: 948-950; Sarıaltın ve Yılmaz, 2006: 81).

2. Balanced Scorecard Yöntemi

Örgütler kendi içerisindeki fonksiyonlarda bir denetim mekanizması oluşturmaktadır. Bu denetim sistemleri belli bir alana özgü olabilmekteyken, tüm işletme için de geçerli olabilmektedir. Bu sistemlerde ortak amaç, örgütlerin kısa ve uzun vadede faaliyetlerinin verimliliğinin yanı sıra etkinliğinin ölçülmesidir. BSY, yöneticilere yol gösterici olabileceği gibi örgütlerin faaliyetleri arasındaki muhasebe sistemlerinden ve finansal tablolarından elde edilen finansal verilerle, finansal olmayan veriler arasında belirli bir karşılaştırma sistemi kurabilme özelliğine sahiptir. Yine bu yöntem ile her iki tür veri kaynağı arasındaki dengeyi korumak amacıyla uğraş veren ve bu verilerden bir stratejik yol belirleyip bu stratejinin uygulanması sağlanabilmektedir (Brewer ve Speh, 2000: 76). BSY'nin diğer denetim yöntemlerinden farkı, BSY'yi oluşturan temel yapılanmasının örgütlerin mevcut ve gelecek durumunu göstererek birbirini etkileyecek biçimde kurgulanmasıdır. BSY ile birlikte örgütler bulunduğu pozisyonu ve gelecekte varmak istediği noktayı belirleyen nedenler etrafında ortak oluşumu sağlama imkânına sahip olmaktadır (Kuğu ve Kırılı, 2013: 302).

Denetim şekilleri Sanayi Devriminden bu yana örgütlerce dikkate alınmasına rağmen, o zamanlarda daha çok birim bazlı değerlendirmeler ya da sadece finansal kayıtlarla denetimler yapıldığı için bu değerlendirmeler ve denetimler gereksinimleri karşılamakta yetersiz kalarak, sorunların çözümünde bütüncül yaklaşımlar geliştirememiştir (Gautreau ve Kleiner, 2001: 154). Değişen ve gelişen günümüz şartlarına göre bilgiye önem veren örgütler ortaya çıkmış olup, BSY sayesinde örgütlerin değişim ile karşı karşıya kaldığı stratejik planlamalardaki ve bu planların uygulanmasındaki başarısız olma nedenleri de belirlenebilmektedir. BSY geleneksel performans yöntemleri ile ölçüm yapılan denetim sistemlerinin yetersiz kalması sorununa karşın, etkili çözüm önerileri getirerek örgütlerin hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmaktadır (Brewer ve Speh, 2000: 76). BSY örgütlerin varoluş amacının ve gelecekteki hedeflerinin sadece finansal değil, finansal olmayan ölçütleri de içeren performans ve denetim sistemleri oluşturarak, örgütlerin performans ve denetimlerinde genel anlamda ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm bulmayı amaçlamaktadır (Güner, 2008: 249-250).

BSY'nin ortaya çıkışı 1990 yılında Nolan Norton Enstitüsü tarafından desteklenen araştırmaya dayanmakla birlikte, bir yıl süren ve birçok şirketi kapsayan *Measuring Performance in The Organization of Future (Geleceğin Organizasyonlarında Performans Ölçümü)* adlı çalışmaya dayanmaktadır. Bu çalışmada Nolan Norton'un Enstitü Başkanı David Norton araştırma şefi iken, Robert Kaplan da akademik danışman olarak görev yapmıştır (Güner, 2008: 250). Özellikle sanayi ve teknoloji alanlarında faaliyet gösteren birçok şirketin temsilcileri bir yıl süresince ayda bir kez toplanarak yeni bir performans ölçüm yöntemi geliştirmek için çalışmıştır (Kaplan ve Norton, 1996: 75). Kaplan ve Norton (1999) çalışmalarını yürüttükleri sırada örgütlerin karşılaştıkları iki sorun olduğunu belirterek, bunlardan birincisinin stratejik planlamaların uygulama aşamalarındaki sıkıntılar olduğu, ikincisinin ise geleneksel performans değerlendirmelerinin örgütler için yetersiz kaldığıdır (Kaplan ve Norton 1999: 8). Çalışmalar, BSY'nin geleneksel performans yönetim yerine stratejik yönetim modeline dönüştüğünü ve uygulayıcıların yönetime bu yönde bakması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamda örgütlerin nasıl stratejik bir bakış açısı kazanması gerektiğini belirten beş ilke söz konusu olup, bu ilkeleri Güner (2008) şu şekilde belirtmektedir (Güner, 2008: 250):

- Hazırlanan stratejik politikaların eyleme geçirilmesi,
- Stratejik politikayı tüm çalışanların benimsemesinin sağlanması,
- Stratejiyi rutin işler arasında görmek,
- Stratejiyi süreklilik haline getirerek süreç oluşturmak,
- Değişimi doğru yönetebilmek,

Performans yönetim sürecinde bu ilkelerin kazanılması, BSY'nin geleneksel denetim anlayışından stratejik bir yönetim anlayışı modeline geçtiğini kanıtlamaktadır (Stewart ve Carpenter, 2001: 38). Bu yöntem örgütlerin hedefleri ve stratejileri arasında bir bağ kurarak, her ikisini de uygulanır olup olmadığını denetleyip, faaliyet süreçlerini ölçülebilir hale getirmektedir. Bu anlayış, örgütler tarafından kullanılacak olan yöntemin doğru uygulanması için gereken çerçevenin oluşturulmasına olanak sağlamaktadır (Letza, 1996: 58). BSY ile performans ölçüm kayıtları raporlanırken, aynı zamanda raporlara göre durum analizi yapılarak, gerekli önlemlerin alınması için yöneticilere önemli bilgiler verilmektedir. Örgütler, BSY farklı şekillerde kullanılmasına rağmen, temelde dört bakış açısıyla incelemiş ve bu bakış açısıyla hedef ve girişimler geliştirilerek sisteme geçilmesini sağlamışlardır (Soderberg vd., 2011: 689-691):

- *Finansal Boyut:* Örgütlerin hissedarlara ve yatırımcılara nasıl görüldüğü ve finansal açıdan beklentiler ile ilgilenmektedir.
- *Müşteri Beklenti Boyutu:* Bu boyut işletmelerin başarısını hizmet vermek istediği müşterilerin ve diğer önemli paydaşların bakış açısına göre belirlemektedir.
- *İçsel Süreç:* Örgütlerde ürün ve hizmetlerin yanı sıra önemli iş süreçleri ile ilgili kalite ve verimlilik dikkate alınmaktadır.
- *Organizasyonel Kapasite (Başlangıçta Öğrenme ve Büyüme):* Amaç ve hedeflerin müşterilerin beklentilerine karşılık vermesi gerektiği gibi ayrıca, gelecek müşterilerin de beklentilerine cevap verebilme yeteneğine sahip olunmalıdır.

BSY örgütlerdeki performans ölçümünü ve denetimini bir bütün olarak görmekte ve yapılabilecekleri bu çerçevede ele almaktadır. Her ne kadar bu yöntem bir örgütsel bütünlüğü temsil etmiş olsa da BSY'nin farklı ülkelerdeki yöneticiler tarafından ya da aynı kurumda çalışanların bile farklı anlayabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Bu kavramın fikir üreticileri Kaplan ve Norton (1996: 77-78) yöneticilerin, kurumsal ölçütler belirlenirken bu süreci nasıl yöneteceğini bilmeleri ve diğer çalışanlara bu konuda yardımcı olması gerektiğini belirtmektedir (Lawrie ve Cobbold, 2004: 620). BSY, örgütlerin o anki ve gelecekteki stratejik planlama sürecinde belirlenen amaç ve hedefler ile ilgili olarak, bu amaç ve hedeflerin gerçekleşme derecelerini ölçmekle birlikte, sadece üretimdeki ya da belli bir birimdeki gelişmelerin değil, örgütlerin faaliyet gösterdiği tüm alanlardaki gelişmelerin de ölçüm sürecine tabi tutulmasını istemektedir (Kaygusuz, 2005: 100). Örgütlerin ortak amacı ve kuruluşundaki ilk beklenti olan finansal başarıya ulaşması için belirlenen stratejinin, sadece üst yönetimin ve belli bir birimin sınırları dahilinde kalmaması ve örgütlerin amaçları arasında sayılan bu beklentinin organizasyonun tüm alanlarına ve alt basamaklarına da aktarılması gerekmektedir (Zelman vd., 2003: 3-4).

3. Örgüt Denetimlerinde Balanced Scorecard Yöntemi

Değişim ve gelişimin oldukça hızlı yaşandığı günümüz dünyasında örgütler, rekabet mücadelesini verebilmek için kaliteyi geliştirmek, üretim süreçlerini kısaltmak, verimlilik ve kârlılığı artırmak, işlenen hammadde miktarını en aza indirerek, en fazla verimi elde etmek ve örgütlerdeki tüm işlemlerin maliyetini azaltmak için çalışmalar yapmaktadırlar (Karaman, 2009: 422). Bu çalışmalar, örgütler için etkililik ve verimlilik kavramlarının oldukça önemli olduğunu göstermektedir (Yükçü ve Atağan, 2009: 2). Örgütler, tüm birimlerinde denetim mekanizmalarını faaliyete geçirmeleri ve bir performans ölçüm sistemi oluşturmaları gerektiğini bilmekle birlikte, bunun en büyük nedeninin mevcut küresel ekonomide örgütlere ek değer kazanımları için etkinlik ve verimlilik arayışı için baskıların giderek artmasıdır. Örgütler, ürün ya da hizmet üretimlerinde süreç yenilikleri getirerek, sürdürülebilirliği sağlamak ve ürün inovasyon faaliyetlerine katılıp, olumlu bir etkililik ve verimlilik sistemi kurabilmeyi amaçlamaktadırlar (Bals ve Turkulainen, 2017: 256). Etkililik kavramı daha çok sonuç odaklı olup, girdi-çıkı mekanizması aracılığı ile arasındaki fark inceleyerek işleri doğru yapabilme kabiliyetini belirtirken, verimlilik kavramı ise belli bir çıktıyı en az maliyetle üretebilme gücü olarak tanımlanabilir (Wilson vd., 2018: 268-270; Yükçü ve Atağan, 2009: 2). Bu bağlamda örgütler, faaliyetlerinin her aşamasında verimliliğini ve etkinliğini sağlamak zorunda olduklarından, bu amaç doğrultusunda stratejik planlamalarını yapabilmek için güncel ve kullanıcılar tarafından olumlu sonuçların elde edildiği düşünülen BSY'ni etkili bir denetim ve performans yönetimi olarak görmektedir.

BSY' nin amacı örgütlerin kısa dönemli finansal beklentilerinin yanı sıra uzun dönemli planlar yapmasını ve sadece finansal değil aynı zamanda örgütleri bir bütün olarak ele alıp, tüm faaliyet alanlarında ortak bir denetim mekanizması kurarak performans yönetimi oluşturmaktır (Hoque, 2014: 34). Bu anlamda, günümüz örgütleri çağın gereklerini yerine getirerek, hayatta kalmak ve daha fazla büyümek istedikleri takdirde, BSY gibi performans ve denetim yöntemlerini uygulamaları onlara fayda sağlamaktadır (Soderberg vd., 2011: 689-691). Örgütler faaliyet süreçlerinin tümünde kaliteli ürün ya da hizmet sunmada, zamanı iyi değerlendirmede, verimlilik elde etmede ve maliyetleri minimuma indirmede rakiplerinin önüne geçmeyi başaramadıkça, gerçek anlamda rekabet avantajı sağlayamayacaklarının bilincindedir. Bu durumun farkında olan örgütler, rekabet dünyasında başarı elde edebilmek için BSY' nin iç süreç yöntemleri boyutunun amaç ve ölçüleri, hedef müşteri ve hissedarların beklentilerini karşılamaya yönelik stratejilerden meydana gelen tüm yöntemlerini uygulamaktadır. Böylece bu işlem, örgütlerin rakiplerine üstünlük kurabilmeleri için uygulaması gereken yepyeni iş yöntemlerini ortaya koymalarını sağlamaktadır (Karaman, 2009: 422). Tüm bu sürece çalışanların da dahil edilmesi ile birlikte, gerek yöntem uygulamalarında gerekse elde edilen sonuçlarda başarılı olmak daha da kolaylaşmaktadır. Örgütlerde performans denetim yöntemlerinden biri olan BSY yerli ve yabancıların ilgisini çeken bir konu olmakla birlikte, literatürde bu konu üzerine araştırmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada örgüt performans denetimleri BSY ile ilişkilendirilen güncel bazı araştırmalara aşağıda yer verilmektedir.

Willetts ve Atkins (2023: 56) KOBİ'ler için ölçülebilir tedbirlerin belirlenmesine yardımcı olmak üzere yapmış oldukları araştırmalarında BSY kullanan örgütlerin bu yöntemin birçok

gizli faydasını görmekle beraber, KOBİ'lerin yenilikçi teknolojileri benimsemelerine de olanak verdiği sonucuna ulaşmaktadır.

Kumar vd. (2022: 147) 1992-2021 yılları arasında Avustralya İşletme Dekanları Konseyi (ABDC), Scopus endeksli veya Akademik Dergi Rehberi (AJG) listesinde yer alan ya da Google Scholar tarafından bildirildiği üzere en az 100 atıf almış, 14 muhasebe ve 56 yönetim dergisinde yayınlanmış 114 BSY üzerine yazılmış makale incelenmiştir. İnceleme sonucunda elde edilen bilgilerde, BSY kamu kurumlarına oranla, özel sektörle daha uyumlu olduğu ve bu yöntemin başarılı bir şekilde uygulanmasında, üst yönetimin desteğini ve etkili iletişim ve koordinasyonu gerektirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yaralı ve Ergun (2021: 101) BSY'nin kurumsal performansa etkilerini araştırmak üzere hazırladıkları çalışmalarında BSY yol göstericiliği ile hazırlanan stratejik hedeflerin yöneticilerce ve çalışanlara benimsetildiği takdirde örgütlere çok büyük katkıların olacağı tespitinde bulunmuşlardır.

Aryani ve Setiawan (2020: 65) *Balanced Scorecard: Faydalı Mı Yeterli Mi? Bir Literatür Taraması* adlı çalışmalarında Özel sektör, KOBİ'ler ve Kamu Sektöründeki BSY uygulamalarının sonuçlarına bakıldığında başarısızlığın en az seviyede başarı seviyesinin ise oldukça yüksek olan bir performans ölçme yöntemi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tulum (2020: 101) *Çok Boyutlu Performans Değerleme Yöntemlerinden Balanced Scorecard ve Performans Prizması Yöntemlerinin Karşılaştırılması* adlı araştırmasında Türkiye'de en çok kullanılan performans değerlendirme yöntemlerinden birinin BSY olduğunu ileri sürmektedir.

Erawan (2019: 64) Endonezya devlet kurumlarının dengeli puan kartını nasıl uyguladıklarını ve performans ölçümlerinde hesap verebilirliklerine yönelik değerlendirdikleri makalelerin inceleme sonuçlarına göre BSY'ni kullanan yöneticilere bu yöntem yol gösterirken, stratejik planlama ve stratejik sonuçlar arasındaki boşluğu doldurmaya da yardımcı olduğunu belirtmektedir.

Muda vd. (2018: 1321) *Performans Denetimi ve Dengeli Skor Kartı Perspektifi* adlı araştırmalarında performans denetiminin uygulanmasının sadece denetimle sınırlı kalmaması gerektiği göz önünde bulundurularak, finansal boyutun yanı sıra finansal olmayan boyutun da performansın bir parçası olarak dahil edilmesi gerektiğini ve bu yöntemin uygulanabilirliği açısından en iyi BSY ile olabileceğini belirtmişlerdir.

Özkan ve Savsar (2017: 715) performans ölçüm yöntemlerinden biri sayılan BSY ile Kayseri imalat sanayisinde yaptıkları araştırmada performans ölçümlerinde sadece finansal tekniklerin değil aynı zamanda örgütlerin kültürel özelliklerinin de etkili olduğu ve bu etkilerin değerlendirilmesinde kullanılacak etkili yöntemlerden birinin de BSY olduğunu belirtmektedir.

Hansen ve Schaltegger (2016: 193) *Sürdürülebilirlik Dengeli Puan Kartı: Mimariler Üzerine Sistemik Bir İnceleme* adlı çalışmalarında çok sayıda BSY ile ilgili mimarlar ve nasıl ilişkilendirilebileceği hakkında performans boyutları, stratejik hedefler ve mantıksal unsurlar arasındaki bağlantıları içeren makale incelenmektedir. Bu incelemeler, bir yol göstericiliği

yaparak, sürdürülebilirlik odaklı BSY'nin uygulanması konusunda motive edici sonuçlar verdiği tespitinde bulunulmuştur.

Barbak (2015: 59) BSY ve Altı Sigma yöntemleri ile bütünleşik yeni bir model üzerine çalıştıkları araştırmalarında BSY'nin süreç odaklı olduğunu ve stratejilerin etkili olarak uygulanmasında yararlı olduğu iddia edilmiştir.

Kuğu ve Kırılı (2013: 301) Manisa ili Organize Sanayisinde faaliyet gösteren işletmenin kurumsal karnesine yönelik BSY ile performans değerlendirilmesi çalışmaları yapmış olup, performans değerlendirmelerde sadece finansal verileri değerlendirmeye almanın doğru olmayacağı aynı zamanda finansal olmayan verilerin de değerlendirmeye alınması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Bekmezci (2010: 207) Türkiye'nin en büyük 500 firmasında BSY uygulanmasına yönelik yapmış olduğu çalışmada sadece finansal ölçütlerin dikkate alınmasının yetersiz kaldığı ve finansal ölçütlerin yanında finansal olmayan ölçütlerin de kullanılması gerektiği, bu konuda işletmelerin altyapı varlıkları ile ilgili amaç, hedef ve ölçütlerin Dengeli Başarı Göstergesi yöntemi çerçevesinde geliştirilmesinin işletmelere rekabetçi bir üstünlük sağlayacağını belirtmiştir.

Isoraite (2008: 18) performans yönetiminin özel ve kamu sektörleri için zorunlu olduğunu belirterek, finans, müşteriler, iç süreçler, çalışanların öğrenmesi ve büyümesi gibi perspektifleri dikkate alan ve buralardan gelecek verileri değerlendiren BSY'nin örgütlerde performans yönetim yaklaşımları için ideal bir yaklaşım olduğunu savunmuştur.

Kaygusuz (2005: 81) rekabetin yoğun olduğu ortamlarda faaliyet gösteren örgütlerin performans değerlendirmelerine oldukça ihtiyaçları olduğunu belirterek, finansal tabanlı performans yönetim sistemlerinin yerini müşteri, içsel süreç, çalışanlar, öğrenme ve gelişme gibi ölçütleri dikkate alan BSY'nin uygulanmaya başlandığını belirtmiştir.

Bu tür çalışma ve araştırmaların örnekleri çoğaltılabildiği gibi, örgütlerin faaliyetlerini devam ettirebilmek ve alanlarında kalıcı olabilmek için kurumsal bir boyut kazanmanın zorunluluğunu bilmeleri gerekmektedir. Bu anlamda BSY örgütlerin tüm faaliyetler süreçlerinde uygulanabilmekte ve örgütlerin stratejik politika yapmalarında yardımcı olabilmektedir.

Yukarıda açıklanan çalışmalar Tablo 1.'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Literatürde Örgüt Denetimlerinde BSY

Yazar	Temel Bulgu
Willetts ve Atkins (2023)	BSY'ni kullanan örgütlerin bu yöntemin birçok gizli faydasını görebilmektedir.
Kumar vd (2022)	BSY kamu kurumlarına oranla, özel sektörle daha uyumlu olduğu ve bu yöntemin başarılı bir şekilde uygulanmasında, üst yönetimin desteğini ve etkili iletişim ve koordinasyonu gerektirmektedir.

Tablo 1 (Devam). Literatürde Örgüt Denetimlerinde BSY

Yaralı ve Ergun (2021)	BSY yol göstericiliği ile hazırlanan stratejik hedeflerin yöneticilerce çalışanlara benimsetildiği takdirde örgütlere çok büyük katkıları olmaktadır.
Aryani ve Setiawan (2020)	BSY uygulamalarının sonuçlarına bakıldığında başarısızlığın en az başarı seviyesinin ise oldukça yüksek olduğu bir performans belirleme yöntemidir.
Tulum (2020)	Türkiye’de en çok kullanılan performans değerlendirme yöntemlerinden birinin BSY’dir.
Erawan (2019)	BSY kullanan yöneticilere yol gösterirken, stratejik planlama ve stratejik sonuçlar arasındaki boşluğu doldurmaya da yardımcı olmaktadır.
Muda vd. (2018)	Örgütlerin performans ölçümlerinde finansal boyutun yanı sıra finansal olmayan boyutun da performansın bir parçası olarak dahil edilmesi gerekmekte ve uygulanabilirliği açısından en iyi yöntem ise BSY’dir.
Özkan ve Savsar (2017)	Performans ölçümlerinde sadece finansal tekniklerin değil aynı zamanda örgüt kültürel özelliklerinin de etkili olduğu ve bu etkilerin değerlendirilmesinde kullanılacak etkili yöntemlerden biri de BSY’dir.
Hansen ve Schaltegger (2016)	Sürdürülebilirlik odaklı BSY’nin uygulanması konusunda motive edici olunmalıdır.
Barbak (2015)	BSY’nin süreç odaklı olduğunu ve stratejilerin etkili olarak uygulanmasında yararlı olmaktadır.
Kuğu ve Kırılı (2013)	Performans değerlendirmelerde sadece finansal verileri değerlendirmeye almanın doğru olmayacağı aynı zamanda finansal olmayan verilerin de değerlendirmeye alınması gerekmektedir.
Bekmezci (2010)	Finansal ölçütlerin dikkate alınmasının yetersiz kaldığı ve finansal ölçütlerin yanında finansal olmayan ölçütlerin de kullanılması gerekmektedir.
Isoraite (2008)	Finans, müşteriler, iç süreçler, çalışanların öğrenmesi ve büyümesi gibi perspektifler dikkate alan ve buralardan gelecek verileri değerlendiren BSY örgütlerde performans yönetim yaklaşımları için ideal bir yaklaşımdır.
Kaygusuz (2005)	Finansal tabanlı performans yönetim sistemlerinin yerini müşteri, içsel süreç, çalışanlar, öğrenme ve gelişme gibi ölçütleri dikkate alan BSY uygulanmaya başlanılmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Örgütlerin amaçları arasında para kazanmak olduğu gibi bir diğer önemli amacı ise faaliyetlerine devam edebilmelerini sağlayabilmektir. Rekabetin bu kadar yoğun, değişimin ise bu kadar hızlı olduğu günümüzde bunun nasıl olacağı sorusuna en kısa cevap ise doğru stratejik planlamalar yapabilmeye becerisine sahip olabilmek ve değişimleri yakından takip edebilmek olabilir. Bir örgütün stratejik planlamalarını başarı ile gerçekleştirebilmesi için anahtar kelime performans ölçümü olmakla birlikte, bu ölçümü yapabilmeye birkaç yöntemi bulunmaktadır (Bititci vd., 2012: 308-310). Performans ölçümü, örgütsel stratejilerin hazırlık aşaması sayılan planlama sürecindeki amaç ve hedeflere ne derece uyulduğunu ölçerek, ölçüm türlerine göre uygulamalar yapılarak, bu uygulamaların başarıya ulaşması ve doğru sonuçların çıkması ile doğru ölçüm yöntemini değerlendirmede kullanmak ile mümkün olabilmektedir. Birçok araştırmaya göre doğru ölçüm yöntemlerinden biri olarak kabul edilen BSY (Tulum, 2020: 119; Isoraite, 2008: 18-19) örgütsel değerlendirme sürecine geleneksel ölçüm yöntemlerinin dışında tüm faaliyet unsurlarını sürece dahil etmesi ile diğerlerine göre farklılık kazanmaktadır (Brewer ve Speh, 2000: 76; Kaplan ve Norton 1999: 8-10). Örgütlerin nihai hedefleri arasında sayılan finansal mükemmelliğe ulaşmak, stratejinin hazırlanması ve uygulanmasında sadece üst yönetimin sorumluluğunda olmayıp, aynı zamanda bu sürece tüm çalışanların da dahil edilmesi ve tüm çalışanların hazırlanan stratejik politikalara inandırılması ile gerçekleşebilmektedir. Ayrıca bu sürece, örgütsel faaliyetlerin gerçekleşmesi aşamasında işin içinde olan her çalışanın ve her unsurun doğrudan ya da dolaylı katılımı gerekmektedir. BSY tüm bu istenilen uygulamaları içinde barındıran ve örgütlerin performans ölçümlerine tek yönden bakmayıp (finansal ölçüm gibi), aynı zamanda örgütlerin birçok yönünün değerlendirildiği bir yöntemdir. Bu yöntem sayesinde örgütler elde edecekleri performans ölçüm verilerini doğru ve gerçekçi edindikleri için sonrasında hazırlayacakları stratejik hamleleri de gerçekçi ve doğru hazırlama imkânına sahip olmaktadır. Bunun yanı sıra yine BSY ile stratejik planlamaların çıktıları üzerine de yorumlar yapılabileceği gibi gerektiğinde yanlış giden şeyler üzerinde düzeltmelere imkân sağlanmaktadır. Aynı zamanda bu yöntem sayesinde örgütlerin iç ve dış çevresel değişimler ile yenilikleri erken fark etmeleri sağlanarak, örgütlerin gerekli yenilikleri zamanında yapmalarına olanak verilmesi ve rekabet avantajı elde etmeleri için yol gösterici olabilmesi kolaylaşmaktadır. Tüm bu süreçler örgütlerin performans ölçümleri yapmaları gerekmekte olduğunu ve bu sürece örgütsel faaliyetlerinin tümünün katılımının sağlanması zorunluluğunu göstermektedir.

Bu amaçla örgütlerin geleceği için oldukça önemli olan performans yöntemi ve bu yöntemlerden en çok kullanılan BSY kavramları literatür incelemeleri sonucu açıklanmaya çalışılmış olup, yine örgüt denetimlerinde BSY üzerine hazırlanmış bazı güncel araştırmalar incelenerek, örgüt performans denetimlerinde BSY önemi açıklığa kavuşturulmuştur. Bu bağlamda, örgütlerin geleceği için yapacakları stratejik planlamaların mükemmelliği doğru performans ölçümüne bağlı olmakla birlikte, doğru performans ölçümlerinden en önemlilerinden biri ise örgütsel her unsuru ölçüm sürecine dahil eden BSY olduğu sonucuna varılmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Yapmış olduğum bu çalışmada sunmuş olduğum veri ve analizleri, elde ettiğim bilgileri, belgeleri ahlaki kurallar ve akademiye uygun kurallar çerçevesinde elde ettiğimi bildiririm. Yine elde ettiğim tüm bilgileri, dokümanları ve neticeleri bilimsel kaynaklardan etik kurallarına uyarak yararlandığımı bildiririm. Yaptığım çalışmamda faydalandığım tüm eserlerin uygun atıflarda bulunarak kaynak gösterimi yaptığımı ve kullandığım verilerde bir farklılık oluşturmadığımı, çalışmamın özgünlük yönünden uygunluğunu bildiririm. Aksi bir hal ortaya çıktığında aleyhime oluşacak her türlü hak kayıplarını kabul ettiğimi açıklarım.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Hazırlanmış olan bu çalışma sadece bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır

KAYNAKÇA

- Aryani, Y. A. ve D. Setiawan (2020). "Balanced Scorecard: Is It Beneficial Enough? A Literature Review". *Asian Journal of Accounting Perspectives*, 13 (1), 65-84.
- Bals, L. ve V. Turkulainen (2017). "Achieving Efficiency and Effectiveness in Purchasing and Supply Management: Organization Design and Outsourcing". *Journal of Purchasing and Supply Management*, 23 (4), 256-267.
- Barbak, A. (2015). "Balanced Scorecard ve Altı Sigma: Bütünleşik Bir Model Önerisi". *İş ve İnsan Dergisi*, 2 (1), 59-76.
- Bekmezci, M. (2010). "Stratejik Bir Yönetim Yaklaşımı Olan Dengeli Başarı Göstergesi (Balanced Scorecard)'nin Türkiye'nin En Büyük 500 Firmasına Uygulanması". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 207-226.
- Bititci, U., P. Garengo, V. Dörfler ve S. Nudurupati (2012). "Performance Measurement: Challenges For Tomorrow". *International Journal Of Management Reviews*, 14 (3), 305-327.
- Brewer, P. ve T. Speh (2000). "Using The Balanced Scorecard To Measure Supply Chain Performance". *Journal of Business Logistics*, 21 (1), 75-93.
- Chavan, M. (2009). "The Balanced Scorecard: A New Challenge". *Journal of Management Development*, 28 (5), 393-406.
- Çaparlar, C. Ö. ve A. Dönmez (2016). "Bilimsel Araştırma Nedir? Nasıl Yapılır?". *Turk J Anaesthesiol Reanim*, 44 (4), 212-218.
- Çınaroğlu, S. (2015). "Sağlık Bakanlığı Hastaneleri'nin Örgütsel ve Finansal Performans Göstergeleri Bakımından Kümelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (2), 1-23.

- Demirbaş, T. ve R. Engin (2016). "Sayıştay'ın Belediyeler Üzerindeki Performans Denetimlerinde Ulaştığı Bulguların Analizi". *Sayıştay Dergisi*, 100, 27-60.
- Eravcu, T. E. ve T. Torun (2017). "Çok Boyutlu Performans Değerlendirme Aracı Olarak Balanced Scorecard Modelinin Çimento Sektöründe Kullanılması". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 523-557.
- Erawan, I. G. A. (2019). "Implementation of Balanced Scorecard in Indonesian government institutions: A Systematic Literature Review". *JPAS (Journal of Public Administration Studies)*, 4 (2), 64-71.
- Frigo, M. L. ve K. R. Krumwiede (2000). "The Balanced Scorecard". *Strategic Finance*, 81 (7), 50-50.
- Gardner, R. C. (1988). "Attitudes and Motivation". *Annual Review of Applied Linguistics*, 9, 135-148.
- Gautreau, A. ve B. Kleiner (2001). "Recent Trends In Performance Measurement Systems- The Balanced Scorecard Approach". *Management Research News*, 24 (3/4), 153-156.
- Gerrish, E. (2016). "The Impact of Performance Management on Performance in Public Organizations: A Meta-Analysis". *Public Administration Review*, 76 (1), 48-66.
- Gupta, S., S. Modgil ve A. Gunasekaran (2020). "Big Data in Lean Six Sigma: A Review and Further Research Directions". *International Journal of Production Research*, 58 (3), 947-969.
- Güçlü, N. (2003). "Stratejik Yönetim". *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 61-85.
- Güner, M. (2008). "Bir Stratejik Yönetim Modeli Olarak Balanced Scorecard". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 247-265.
- Hansen, E. G. ve S. Schaltegger (2016). "The Sustainability Balanced Scorecard: A Systematic Review of Architectures". *Journal of Business Ethics*, (133), 193-221.
- Hoque, Z. (2014). "20 Years of Studies on The Balanced Scorecard: Trends Accomplishments, Gaps and Opportunities For Future Research". *The British Accounting Review*, (46), 33-59.
- Isoraite, M. (2008). "The Balanced Scorecard Method: From Theory To Practice". *Intelektine Ekonomika*, (1), 18-28.
- Kaplan, R. S. ve D. Norton (1996). "Using the Balanced Scorecard as a Strategic Management System". *Harvard Business Review*, 74 (1), 75-85.
- Kaplan, R. S. ve D. Norton (1999). *Balanced Scorecard, Şirket Stratejisini Eyleme Dönüştürmek*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Karaman, R. (2009). "İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi ve Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8 (16), 410-427.
- Kaygusuz, S. Y. (2005). "Yönetim Muhasebesinin Performans Yönetim Fonksiyonunda Geldiği Son Nokta: Balanced Scorecard (Ölçüm Kartı Tekniği)". *"İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7 (1), 81-103.

- Kuğu, T. D. ve M. Kırılı (2013). "İşletme Performansı Değerlendirilmesinde Bir Yenilikçi Yönetim Muhasebesi Aracı Olarak Balanced Scorecard Uygulaması". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 301-3018.
- Kumar, J., N. Prince ve H. K. Baker (2022). "Balanced Scorecard: A Systematic Literature Review and Future Research Issues". *FIIB Business Review*, 11 (2), 147-161.
- Lawrie, G. ve I. Cobbold (2004). "Third-Generation Balanced Scorecard: Evolution of An Effective Strategic Control Tool". *International Journal of Productivity and Performance Measurement*, 53 (7), 611-23
- Letza, S. R. (1996). "The Design and Implementation of the Balanced Business Scorecard". *Business Process Re-engineering and Management Journal*, 2 (3), 54-76.
- Mercanlıoğlu, Ç. (2012). "Örgütlerde Performans Yönetimi ile İşgörenlerin Motivasyonu Arasındaki İlişki". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 41-52.
- Muda, I., I. Y. Erlina ve A. A. Nasution (2018). "Performance Audit and Balanced Scorecard Perspective". *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 9 (5), 1321-1333.
- Palmer, M. ve T. K. Winters (1993). *İnsan Kaynakları*. (Çev. Şahiner, D.). İstanbul: Rota Yayın.
- Perez-Nordtvedt, L., B. L. Kedia, D. K. Datta ve A. A. Rasheed (2008). "Effectiveness and Efficiency of Cross-Border Knowledge Transfer: An Empirical Examination". *Journal of Management Studies*, 45 (4), 714-744.
- Özkan, A. ve C. Savsar (2017). "Performans Karnesi (Balanced Scorecard) ve Performans Karnesini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Kayseri İmalat Sanayinde Bir Araştırma". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 715-736.
- Sarıaltın, H. ve A. Yılmaz (2006). "Örgüt Performansının Ölçülmesinde Güncel Yöntemler". *Bilgi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 79-86.
- Soderberg, M. S. Kalagnanam, N. T. Sheehan ve G. Vaidyanathan (2011). "When Is A Balanced Scorecard A Balanced Scorecard?". *International Journal of Productivity and Performance Management*, 60 (7), 688-708.
- Stewart, A. C. ve H. J. Carpenter (2001). "The Balanced Scorecard". *Planning For Higher Education*, 29 (2), 37-42.
- Tulum, S. (2020). "Çok Boyutlu Performans Değerleme Yöntemlerinden Balanced Scorecard ve Performans Prizması Yöntemlerinin Karşılaştırılması". *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (21), 101-122.
- Usta, A. (2010). "Kamu Kurumlarında Örgütsel Performans Yönetim Süreci". *Sayıştay Dergisi*, (78), 31-58.
- Uysal, Ş. (2015). "Performans Yönetimi Sisteminin Tanımı, Tarihçesi, Amaç ve Temel Unsurlarına Genel Bir Bakış". *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 5 (2), 32-39.
- Yaralı, C. ve H. Ergun (2021). "Balanced Scorecard'ın Kurum Performansına Etkisi". *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 101-122.

- Yükçü, S. ve G. Atağan (2009). "Etkinlik, Etkillik ve Verimlilik Kavramlarının Yarattığı Karışıklık". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (4), 1-13.
- Walters, D. (2006). "Effectiveness and Efficiency: The Role of Demand Chain Management". *The International Journal of Logistics Management*, 17 (1), 75-94.
- Willetts, M. ve A. S. Atkins (2023). "Performance Measurement To Evaluate The Implementation of Big Data Analytics To Smes Using Benchmarking and the Balanced Scorecard Approach". *Journal of Data, Information and Management*, 5 (1-2), 55-69.
- Wilson, M., K. Wnuk, J. Silvander ve T. Gorschek (2018). "A Literature Review On The Effectiveness and Efficiency of Business Modeling". *E-Informatica Software Engineering Journal*, 12 (1), 265-302.
- Zelman, W. N., G. H. Pink ve C. B. Matthias (2003). "Use of the Balanced Scorecard In Health Care". *Journal of Health Care Finance*, 29 (4), 1-16.

EXTENDED ABSTRACT

While competition is considered to be the most important source of struggle and motivation for today's organizations, the most basic finding of being able to outperform each other emerges as a result of evaluating how you are doing as an organization compared to others and your past. This situation has led organizations to work to find an effective method for measuring their performance. The fact that organizations have previously used financial status evaluation systems has led to the selection of a one-way evaluation path and the incomplete evaluation of many inputs that affect performance. The important problem here is the low probability of evaluating the intangible inputs and outputs of organizations. In time, managers realized the deficiencies in this field and started to search for a new method. The search for new ways brought academics and managers together at some point, resulting in the Balanced Scorecard system. This method is a measurement method developed to help overcome the problems experienced in classical organizational performance measurements. In this context, in this study, the concepts of performance evaluation processes and methods of organizations and Balanced Scorecard Method are tried to be explained as a result of the literature review, and then some current domestic and foreign researches on Balanced Scorecard Method in organizations are included. As a result of the research, it has been determined that the Balanced Scorecard Method, which has emerged recently instead of traditional performance measurements, is preferred more by organizations and that organizations that can bring together their strategic policies with this method can manage their performance correctly.

In order to explain performance management in organizations, it is necessary to first define what the concepts of effectiveness and efficiency mean and these concepts. Effectiveness refers to the extent to which plans work in organizations and the extent to which the result matches the plan, while efficiency is a definition that corresponds to the production of the product or service to be produced at the end of a process with the least cost. Although managers are the most important makers of organizational effectiveness and efficiency, employees should be included in this process. Considering that these definitions are related to the concept of performance, the concept of performance is easier to explain, and it is called performance when an organization is more effective and efficient than its competitors and its past. In

determining organizational performance, there is a comparison and the results of what has been done are compared with itself and others. In this respect, although the concept of performance has a broader meaning than effectiveness and efficiency, it should be considered differently from these two concepts. Performance is realized through the inclusion of all elements that contribute to the efficiency and effectiveness of organizations competing with their competitors in the present and beyond the present. The purpose of the BS method is to enable organizations to make long-term plans as well as short-term financial expectations and to create performance management by establishing a common audit mechanism in all fields of activity by considering the organizations as a whole, not only financial but also financial. In this sense, if today's organizations want to survive and grow more by fulfilling the requirements of the age, it is beneficial for them to apply performance and audit methods such as the BS Method. Organizations will not gain a real competitive advantage unless they succeed in outperforming their competitors in delivering quality in all of their activities, making good use of time, achieving efficiency and minimizing costs, and organizations that are aware of this, in order to achieve success in the competitive world, apply all the methods of the internal process methods dimension of the Balanced Scorecard, which consists of goals and measures, strategies to meet the expectations of target customers and shareholders. Thus, this process enables organizations to reveal brand new business methods that they need to apply in order to gain superiority over their competitors.

The Balanced Scorecard Method is a method that includes all these desired applications and does not only look at the performance measurements of organizations from one aspect (such as financial measurement), but also evaluates many aspects of organizations. Thanks to this method, organizations have the opportunity to prepare their strategic moves realistically and accurately as they obtain accurate and realistic performance measurement data. In addition, with the Balanced Scorecard Method, comments can be made on the outputs of strategic planning and corrections can be made on what went wrong when necessary. At the same time, thanks to this method, it is easier for organizations to realize internal and external environmental changes and innovations early, allowing organizations to make the necessary innovations on time and guiding them to gain competitive advantage. For this purpose, the performance method, which is very important for the future of organizations, and the concepts of Balanced Scorecard, which is the most widely used of these methods, have been tried to be explained as a result of literature reviews, and the importance of the Balanced Scorecard method in organizational performance audits have been clarified by examining some current researches on the Balanced Scorecard Method in organizational audits. In this context, it is concluded that the excellence of the strategic planning of organizations for their future depends on accurate performance measurement, and one of the most important accurate performance measurements is the Balanced Scorecard, which includes every element of the organization in the measure.

WEBERYAN BİR HATIRLATMA: KARİZMA KAVRAMININ TEORİK KRİTİĞİ (ARAŞTIRMA SORUSU VE DOKÜMAN ANALİZ YÖNTEMLİ BİR ÇALIŞMA)

Hakan KARA¹
Serhan GÜVEN²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Weber'in görüş ve düşünceleri temelinde karizma kavramına yapılan eleştirileri, önerileri ve katkıları araştırmaktır. Amaç doğrultusunda araştırma soruları ve doküman analizi olmak üzere ikili bir bütünlük nitel yöntem izlenmiştir. Araştırma sorularının yanıtları için alanyazında Weber'in karizma kavramı üzerine yapılmış çalışmaların bulgularına başvurulmuştur. Elde edilen bulguları sistematize etmek ve karizma kavramına yönelik eleştirileri, önerileri ve katkıların teorik kritiğini yapmak için doküman analizinden yararlanılmıştır. Bulguların kritiği, karizmanın atfedildiği lider, takipçiler ve koşullar gibi üç unsur üzerinde yoğunlaşmaktadır. Karizma kavramının kökenlerine ilişkin bulguların kritiği sürmüş olsa da kavram üzerindeki kritiğin temelini Weber'in görüş ve düşüncelerinin oluşturduğu söylenebilir. Her ne kadar karizma kavramı, Weber'in yirminci yüzyılının başlangıcına tarihlenerek genel kabul görmüş olsa da alanyazından ulaşılan kaynaklar üzerinden karizma kavramına eleştiri, öneri ve katkılar temelinde kritiğinin yakın tarihe kadar sürdüğü izlenmektedir. Bu durumun dünyada (*kriz/değişim/yenilik*) güncelliğini koruduğu için karizma kavramına olan ilgiyi gösterdiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Weber
Karizma
Lider
Takipçiler
Koşullar

Makale Hakkında

Derleme Makale

Gönderim Tarihi : 06.09.2023
Kabul Tarihi : 21.09.2023
E-Yayın Tarihi : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1356166

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otobüs Kaptanlığı Bölümü, e-posta: hakan.kara@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9480-4904.

² Başöğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: serhan-guven@hotmail.com, ORCID: 0009-0003-5047-989X.

A WEBERIAN REMINDER: THEORETICAL CRITIQUE OF THE CONCEPT OF CHARISMA (A STUDY ON RESEARCH QUESTIONS AND DOCUMENT ANALYSIS METHOD)

Abstract

This study aims to investigate the criticisms, suggestions, and contributions to the concept of charisma based on Weber's views and ideas. For this aim, a dual integrated qualitative method, namely research questions and document analysis, was followed. For the answers to the research questions, the findings of the studies on Weber's charisma concept in the literature were analyzed. Document analysis was used to systematize the findings and theoretically critique the criticisms, suggestions and contributions to the concept of charisma. The critique of the findings showed that charisma is centered on three elements such as leader, followers and conditions to which charisma is attributed. Although the critique of the findings on the origins of the concept of charisma has continued, Weber's views and ideas have been seen to form the basis of the critique on charisma. Although the concept of charisma has been generally accepted by dating it to the beginning of Weber's twentieth century, it is observed that the criticism of the concept of charisma on the basis of criticism, suggestions and contributions to the concept of charisma has continued until recent dates. It is thought that this situation shows interest in the concept of charisma as the conditions (*crisis/change/innovation*) in the world remain up to date.

Keywords

Weber
Charisma
Leader
Followers
Conditions

Article Info

Compilation Article

Received : 06.09.2023
Accepted : 21.09.2023
Online Published : 15.10.2023
DOI : 10.58702/teyd.1356166

Kaynakça Gösterimi: Kara, H. ve Güven, S. (2023). Weberyian Bir Hatırlatma: Karizma Kavramının Teorik Kriğiği (Araştırma Sorusu ve Doküman Analiz Yöntemli Bir Çalışma). Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 4 (2), 376-396.

Citation Information: Kara, H. and Guven, S. (2023). A Weberian Reminder: Theoretical Critique of the Concept of Charisma (A Study on Research Questions and Document Analysis Method). Journal of Society, Economics and Management, 4 (2), 376-396.

GİRİŞ

Weber'in, alanyazında görüş ve kritiğiyle oldukça önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Weber, herhangi bir ideale veya teoriye bağlanmaksızın, tamamıyla mevcut gerçeklere uyum sağlayarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmak olan realpolitik konusunda iyi bir gözlemcidir. Liberal olarak, liderlerin kendisini ve sosyal davranışlarını anlama biçimine özel bir yer vermiştir (Swedberg, 2003: 283). Weber'in öneminin sürmesinin bir nedeni de kendi dönemindeki başlıca yöntem tartışmalarının uç noktaları arasında yer alması ve bu tartışmaların sonraki nesil sosyal bilimcilerde yankı bulmaya devam etmesidir (Eliaeson, 2000: 241). Karizma kavramı, Weber tarafından kullanılan en popüler kavramlardan biridir. Kavramlar popülerlik kazandıklarında genellikle teorik ve felsefi derinliklerini yitirebilme olasılığı taşır (Riesebrodt, 1999: 1; Terlouw, 2010: 337). Ancak bu durumun Weber'in karizma kavramı için söz konusu olmadığı söylenebilir. Alanyazında Weber'in, karizma kavramı üzerindeki görüşleri inceleme konusu olmaya devam ettiği, kavramın farklı koşullarda (*kriz/değişim/yenilik*) lider ve takipçilerine yaptığı göndermelerinin hala geçerli ve kullanılabilir olduğu, görüşlerindeki eksikliklerinin inceleme konusu yapılarak güncel yapısal eleştirilerin sürdüğü izlenebilmektedir. Bu çalışmada Weber'in karizma kavramı ile ilgili görüşlerinin bir bütünlük içinde olduğu vurgusunun yapılması için Weberyen kavramından yararlanılmıştır. Koşulların (*kriz/değişim/yenilik*) güncelliğini koruyarak dünya genelinde devam ettiği düşünüldüğünde, karizma kavramına atfedilen bireylerin olması da olası gözükmemektedir. Bu yüzden Weberyen bir hatırlatma olarak karizmaya daha yakından bakılmış, alanyazından yararlanacak olanlara, Weber'in görüş ve düşünceleri temelinde araştırma sorularına yanıt aramak üzere doküman analizinden yararlanılarak, karizma kavramı üzerinden yapılan teorik eleştiriler, öneriler ve katkılar araştırılmıştır. Benimsenen yöntemler doğrultusunda elde edilen bulguların teorik kritiği, karizma kavramının kökeni, Weber'in görüş ve düşünceleri, lider, takipçiler ve koşullar başlıkları altında sistematize edilerek yapılmıştır.

1. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Weber'in görüş ve düşünceleri temelinde karizma kavramına yapılan eleştirileri, önerileri ve katkıları araştırmaktır. Böylece Weber'in karizma kavramına daha yakından bakılarak, kavramın teorik kritiği yapılmaya çalışılmıştır. Amaç doğrultusunda araştırma soruları ve doküman analizi olmak üzere ikili bir bütünlük nitel yöntem izlenmiştir. Araştırma sorularının yanıtları için alanyazında Weber'in karizma kavramı üzerine yapılmış çalışmaların bulgularına başvurulmuştur. Elde edilen bulguları sistematize etmek ve karizma kavramına yönelik eleştirilerin, önerilerin ve katkıların teorik kritiğini yapmak için doküman analizinden yararlanılmıştır. Bilindiği üzere doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanan (Sak, vd., 2021: 227) basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir (Kıral, 2020: 173).

Aşağıda bu araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanmış araştırma soruları ve doküman analizi yönteminin adımları ve içeriği belirtilmiştir.

1.1. Araştırma Soruları

Mevcut alanyazından yararlanılarak, Weber'in görüş ve düşünceleri temelinde karizma kavramına yapılan eleştirileri, önerileri ve katkıları belirlemek amacı ile aşağıdaki araştırma soruları tasarlanmıştır.

- Karizma kavramının kökenindeki tartışmalar nelerdir?
- Weber, karizma kavramına yönelik görüş ve düşüncelerini nasıl ele almıştır?
- Weber'in karizma kavramına yönelik eleştiriler nasıl ve hangi yönde, karizma kavramının güncel ve geçerli olduğunu desteklemek için öneriler, katkılar hangi temelde ve nasıl yapılmıştır?

1.2. Doküman Analizi

Alanyazın üzerinden Weber'in karizma kavramı üzerine yapılan çalışmalar taranmıştır. Tarama aşamasında elde edilen bulguların teorik kritiği için doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Doküman analizi aşamaları da şu şekilde izlenmiştir (Güzeler ve Arkan, 2022: 1245):

- Dokümanlara ulaşma;** alanyazında karizma üzerine yayınlanmış çalışmalara ulaşılması,
- Özgünlüğü denetleme;** alanyazında bulunan karizma üzerine yapılmış teorik Türkçe ve İngilizce kaynakların incelenmesi ve İngilizce kaynakların Türkçe 'ye çevrilmesi,
- Dokümanları anlama;** teorik bulguların ayırıştırılması,
- Bulguların değerlendirilmesi/kritiği;** bulguların teorik kritiğinin yapılması için sistematize edilmesi,
- Bulguları kullanma;** karizma kavramına yapılan eleştiriler, öneriler ve katkılar karizma kavramının kökeni, Weber'in görüşleri, lider, takipçiler ve koşullar gibi sistematize edilen başlıklar temelinde teorik kritiğinin yapılması.

2. Bulguların Teorik Kritiği

Alanyazının bir olması gerekçesiyle Türkiye ve yabancı alanyazın ayrımı yapılmaksızın araştırma sorularının yanıtlanması ve doküman analizi ile elde edilen bulguların teorik kritiği, araştırma soruları kapsamında aşağıda başlıklar altında yapılmıştır.

2.1. Araştırma Sorusu 1: Karizma kavramının kökenindeki tartışmalar nelerdir?

Karizma Kavramının Kökeni: Karizma, bazı insanların sahip olduğu ve başkalarıyla derin bir duygusal düzeyde ilişki kurmalarını ve onlara ilham vermelerini sağlayan özel bir özelliktir. Karizmaya sahip bireyler başkaları için çekici olma, ilham verici olma ve etkili iletişimciler olarak nitelendirilme eğilimindedir. Karizma kavramı sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, iletişim ve diğer disiplinlerde geniş bir şekilde tartışılmış olsa da kavram çok zor bir içeriğe sahiptir (Riggio, 1998: 387). Kavramın ne anlatmak istediğini kökenlerinde aramak gerekmektedir.

Karizma kavramının kökenleri oldukça eskidir. Karizma kavramı milattan sonra birinci yüzyıla kadar kullanılmamıştır. Kavram orijinal ve en kapsamlı hâliyle ilk defa Aziz Paul tarafından kullanılmıştır (Çaycı ve Aktaş, 2018: 656). Aziz Paul tarafından kavram,

kehanet ve şifa gibi biçimlerde kendini gösteren ilahi lütfun armağanlarını tanımlamak için kullanılmıştır (Eatwell, 2006: 141). Kavram, ilk önce sıradan bir şekilde tanımlanamayan bireysel güç veya özellikleri ifade etmek için kullanılmıştır (Töremen, vd., 2015: 28). On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ise Sohm tarafından kavram, esin kaynağı olan bireylerin Hıristiyanlığı kurtuluş misyonunu taşıyan karizmatik Katolik Kilisesi'ne dönüştürme biçimine ilişkin tarihsel analizinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Yirminci yüzyılın başlarından beri karizma kavramı özellikle 1918 sonrası dönemde yeni siyasi hareket biçimleri ve diktatörlük rejimlerinden liberal demokrasiye karşı çıkacak meydan okumaları pek çok yönden öngören Alman sosyolog Max Weber ile ilişkilendirilmiştir (Eatwell, 2006: 141). Weber'in, kendisinin ve başkalarının liderlik savlarını haklı çıkarmak için Aziz Paul'un karizma (*lütuf, armağan*) kavramını kullanmasını araştırmasının, erken dönem Hıristiyan kilisesi üzerine yapılan araştırmalara dayandığı söylenebilir (Bass, 1999: 541; Breuilly, 2011: 478-478; Nisbett ve Walmsley, 2016: 3; Şahin, 2020: 288).

Karizma, ilk kez Amerika'da 1960 ve 70'lerde popüler bir kavram haline gelmiştir. Webster, Sözlüğü'nde karizma kavramı, bir devlet adamı ya da kumandan için duyulan sadakat veya hayranlık hissini ortaya çıkartan şahsi liderlik sihri olarak tanımlanmaktadır. Benimsenmeye başlandığı tarihten itibaren karizma kavramı, siyasi veya savaşlar dışında diğer alanlardaki liderler için de yaygın şekilde kullanılmıştır (Demircioğlu, 2015: 53). Ancak yine de karizma kavramının tarihi belirsizliğini koruduğunu söylemek abartılı olmayacaktır (Smith, 1998: 34; Töremen, vd., 2015: 28).

Belirsizliğe karşın Weber'in çalışmaları karizmatik liderlik konusundaki çalışmaların başlangıç noktasını oluşturmuştur. Weber, karizma kavramını teolojiden ödünç alarak onu sekülerleştirmiştir. Çağcıl toplumla ve özellikle de baskı ve özgürlük süreçleriyle ilgilenmiştir. Bir sosyolog olarak, bazı insanların baskı altına alınmasını, diğerlerinin ise baskı altına alınmasını sağlayan koşulları anlamaya çalışmıştır (Nisbett ve Walmsley, 2016: 3). Weber'in öncü rolü herkesçe bilinmektedir; ancak, bunun dışında alanyazında geçen bazı tartışmaları da belirtmek gerekmektedir. Söz gelimi, alanyazında Weber'in karizmatik kavramını Sohm'dan uyarladığı ve Sohm'un da Aziz Paul'un *Korintlilere Mektupları*'nın mirasına gönderme yaptığı görülmektedir. Öte yandan Talcott Parsons, Weber'in karizma kavramını ilk kez kullanan kişi olduğunu belirtmiştir. Bensman ve Givant ise kavramın bu kullanımı için Sohm'a gönderme yaparak tartışmıştır. Tucker'de, Weber'in karizmatik kavramını ortaya attığını, ancak Weber'in bu kavramı Troeltsch'tan aldığını ve Sohm'un çalışmaları üzerine dayandığını belirtmiştir (Smith, 1998: 34; Taylor, 2012: 196). Her türlü farklı tartışmalara karşın yine de karizma kavramı, Weber'in görüş ve düşünceleri üzerinden genel bir onama görmüştür.

2.2. Araştırma Sorusu 2: Weber karizma kavramına yönelik görüş ve düşüncelerini nasıl ele almıştır?

Weber'in Görüş ve Düşünceleri: Weber, tarihteki tüm yaratıcı hareketlerin kendi içinde karizmatik bir devrimle başladığını ısrarla vurgulamış (Eşki, 2010: 192), karizma kavramını, insanların birbirleriyle kurdukları öznel olarak anlamlı ilişkiler çerçevesinde bir iktidar anlayışının geliştirdiği baskı/zorbalık olarak kullanmıştır (Breuilly, 2011: 478-478). Ancak Weber, iktidar anlayışının geliştirdiği baskı/zorbalık için birinin iradesini diğerinin iradesine

karşı empoze eden iktidar (*macht*) ile tüm taraflarca yasal olarak kabul edilen erk (*herrschaft*) arasında ayırım yapmadan da geri durmamıştır. Yine de *herrschaft*'ı erk olarak çevirmek, kavramı fazlasıyla bireysel bir özelliğe indirgemektedir. *Herrschaft* sosyal bir kavram olarak siyasi denetim, sosyal yapı, örgütsel ve mekânsal süreçler ve uygulamalara gönderme yapmaktadır. Buna karşın, *herrschaft* kalıcı ve değişmez değildir. Diğer bir deyişle, zamanla dönüşebilir. Weber, ideal *herrschaft* türlerini tanımlarken, özelliklerini birleştirmiştir (Terlouw, 2010: 337; Zeybekoğlu ve Alkan, 2021: 660).

Weber'in en bilinen başarılarından birisi de yasal erke ilişkin üç kavramı formüle etmesidir. Bunlar, geleneksel, yasal-rasyonel ve karizmatiktir. Karizma kavramı, Weber'in din sosyolojisinden kaynaklanmış, sosyolojisi üzerine Birinci Dünya Savaşı öncesi yazılarında kullanmaya başlanmıştır. Savaş zamanı siyasi yazılarında odak noktasını değiştirmiştir (Eşki, 2010: 189; Breuilly, 2011: 478-478; Özdemir, 2014: 72; Akçakaya, 2016: 282; Bars, 2020: 253; İpek, 2021: 72; Demir ve Yirci, 2021: 235; Yüksel, 2022: 144). Ancak Weber'in yazıları onun karizma kavramı konusunda oldukça belirsiz olduğunu göstermektedir. Bu durum neo-karizmatik teorisyenler arasında Weber'in karizma ile gerçekte neyi belirttiğini ve bireyin nasıl karizmatik hale geldiği veya karizmatik olarak nasıl algılandığı konusunda düşünce karışıklığına yol açmıştır (Jayakody, 2008: 482; Karaarslan, 2018: 340).

Weber'in çalışmalarının sınırları çerçevesinde karizma kavramının ne olduğu sorusunun yanıtı teolojik anlamının dışında aranmalıdır (Smith, 2013: 5). Weber, karizmanın anlamını bizzat değiştirerek teolojiden, sosyolojiye aktarmıştır (Bass, 1999: 541). Weber'e göre bu sorunun sosyolojik yanıtı karizmanın koşullar (*kriz/değişim/yenilik*) arasındaki yakın bağlantısında aranmalıdır. Değişimci gibi karizmatik savlar da kriz zamanlarında takipçiler kazanmasında önemli işlevi bulunmaktadır. Weber'den önce karizma, Tanrı'nın lütuf armağanını ifade eden tanıdık bir teolojik kavramdı. Ancak bugün, Weber'in bu kavram ile ilgili olarak yeniden teorik kritiğinin yapılmasını gerekli kılmıştır. Hitler'in hızlı yükselişi ve düşüşü göz önüne alındığında da yeni bir statü kazanmıştır. Karizma tamamen sosyolojik bir bakış açısıyla, teolojik kökeninden öte sosyal bir statü olarak görülmektedir. Karizmayı aynı anda bireysel ve sosyal olarak tanımlamaya çalışmakla birlikte, kavrama taşıyıcılarına yetki veren karşı konulmaz bir bireysel etki gücü olduğu düşüncesi egemen olduğu görülmektedir (Smith, 2013: 5).

Weber, yasal ve gücün üçlü bir ideal-tip sınıflandırmasına yönelik, dikkate değer ölçüde geniş araştırmalarından elde ettiği kavrayışları geliştirmiştir. Bunlar arasında, Monarşiler gibi sistemlerle ilişkilendirdiği geleneksel olarak adlandırdığı *birinci* tür bulunurken; *ikincisi* bürokratik olarak adlandırmış, demokrasi ve siyasi partiler gibi örgütler ile ilişkilendirmiştir. Karizmatik olarak adlandırdığı *üçüncü* türde, Weber'in ana odak noktası, kriz koşullarında liderlerin ortaya çıkmasıydı. Weber, bu tür karizmatik liderlerin, rasyonel ekonomik sorunlarla büyük ölçüde ilgilenmemekle birlikte, takipçiler çekebileceğine inanmıştır (Tucker, 1968: 731; Eatwell, 2006: 141; Taylor, 2012: 195-196).

Weber, karizma kavramı üzerine düşüncelerini farklı zaman ve yayınlarda belirtmiştir. Weber'in karizma kavramını kullandığı üç farklı yazı bulunmaktadır. *İlk olarak, Ekonomi ve Toplum'* da savaş ağaları, avcı reisleri, büyücüler ve şehir devleti demagogları gibi figürleri göz önünde bulundurarak çoğunlukla çağcılık öncesi toplumlardan alınan birçok örnek sunmuştur. Karizmatik ve geleneksel liderlik arasındaki ilişkiye dair papaların nasıl bir görev

karizmasına sahip olduğu gibi ayrıntılara yer vermiştir. *İkinci olarak* Weber, savaş sırasında ve sonrasında kaleme aldığı siyasi yazılarında, kısmen Almanya'nın dinamik liderliğinin nerede bulunabileceği ve bulma çabalarında, özellikle siyasi partilerin seçilmiş liderlerinin çağcıl karizmatik liderliğine odaklanmıştır. İlgisi aynı zamanda genel olarak baskı/zorbalıktan çağcıl devlete kaymıştır. *Üçüncüsü*, *Ekonomi ve Toplum'* da yayınlanan savaş sonrası yazısında Weber, karizma kavramını herhangi bir tarihsel ortamda sosyal ilişkileri analiz etmek için kullanılacak birçok evrensel ideal türden biri olarak geliştirmiştir (Breuilly, 2011: 479; Taylor, 2012: 195). Weber kavramın psikolojik bileşenini sosyal ve ilişkisel faktörlerden daha fazla vurgulamasına karşın, son ikisinin unsurların onun çalışmalarının tamamına yayıldığı söylenebilir (Epley, 2015: 8).

Weber'in dine ilgisinin olduğu da açıktır. Weber'in ilgisi dinin ahlaki rasyonalizasyona katkısı üzerinedir. Bu nedenle ne dini tanımlar ne de bir din teorisi ortaya koyar. Bununla birlikte, Weber'in karizma kavramına ve onun dönüşümüne dayanan örtük bir din tanımı ve teorisiyle çalıştığı son derece de belirgindir (Riesebrodt, 1999: 2-11). Teolojiden alınan Weber'in karizma kavramı, sosyologların, ilahiyatçıların ve diğerlerinin ilgisini çekmiştir. Kavramın teolojisindeki kökeni, dinsel bir hava katmaktadır. Yanlış da olsa, Weber'in bu kavramı kökeni itibariyle kullanması, onun her şeyden önce din ve kutsallıkla ilgilendiği izlenimini güçlendirmektedir (Smith, 2013: 5). Çünkü Weber'e göre karizma, olağanüstülük anlamına geliyordu (Aşkun, 1971: 57; Edizler, 2010: 138; Demircioğlu, 2015: 53; Nisbett ve Walmsley, 2016: 3; Yolcu, 2017: 188; Aydın, 2018: 33).

Weber sonrası çalışmaların büyük bir kısmı karizmatik liderlerin özelliklerini tanımlamaya odaklanmıştır. Söz gelimi bir çalışma, karizmatik liderlerin vizyoner, duyarlı takipçilerine karşı açık sözlü, takdir edilen ve güvenilir olduğu gibi özellikleri betimlemiştir (Mio, vd., 2005: 287). Bu doğrultuda Weber'in karizma kavramını liderin doğüstü yeteneği, nesnelere veya bireylerde bulunan kutsal veya saygı duyulan bir öz ve bir bireyin çekiciliği olarak en az üç anlamda kullandığı söylenebilir (Epley, 2015: 9). Weber'in karizmatik liderlik üzerine yaptığı çalışmalara yönelik yorum ve eleştiriler çok çeşitli şekillerde gözükmele birlikte, Weber'in teorilerinin reddedilmesi veya değiştirilmesi, Weber'in teorilerine ne ölçüde katılıp katılmamaya bağlıdır (Epley, 2015: 5). Yine de Weber'in görüşleri ve karşısındaki eleştirilerin yoğunluğu lider kavramında toplanmaktadır.

2.3. Araştırma Sorusu 3: Weber'in karizma kavramına yönelik eleştiriler nasıl ve hangi yönde; karizma kavramının güncel ve geçerli olduğunu desteklemek için öneriler, katkılar hangi temelde ve nasıl yapılmıştır?

Lider: Weber, karizma yeteneğinin doğasına, karizmatik liderlerin bireysel özelliklerine veya davranışsal özelliklerine değinmemiştir. Weber'in asıl görüşü, bu tür liderlerin olağanüstü derecede kahraman oldukları, saygıyı, sevgiyi, güveni, bağlılığı, itaati ve bireysel fedakârlığı emretme yeteneğine sahip olduklarıydı. Bu dini imalar açıkça kavramın kökenine karşılık gelmektedir. Weber, başlangıçta karizmaya gönderme yapan olağanüstü özelliklerin öğrenilemeyeceğini veya öğretilmeyeceğini, yalnızca uyandırılabilceğini ileri sürmüştür. Karizmayı uzun, yoğun ve sıkı bir eğitimle öğrenilebilecek bir şey olarak algılamış (Nisbett ve Walmsley, 2016: 3), liderlerin karizmalarını kanıtlayıp kanıtlamadıklarıyla ilgilenmiş, değer yargularından öte, takipçilerinin kritiğine ve karizmanın genellikle en belirgin olduğu alanın

dini liderlik olduğuna vurgu yapmıştır (Epley, 2015: 7). Bu kritiği karizma tanımı üzerinde etkili olduğunu belirtmeye yönlendirmektedir. Söz gelimi, Weber çalışmaları ekseninde karizma kavramının, saf haliyle kazanılmış çıkarlara veya güce değil, yalnızca bir bireyin özel yetkisine olan inanca dayanan belirli bir erk türü olarak açıklanmasını benimsemiştir (Riesebrodt, 1999: 2-11).

Weber'in karizmatik lider kavramsallaştırması göz önüne alındığında ise, örgütsel basamaktaki veya bürokratik yapıdaki biçimsel konumlara vurgu yapmak gereksizdir. Weber, karizmatik liderlerin bürokratik yapı içinde atanmış veya seçilmiş değil, örgütün biçimsel olmayan yapısında var olduğunu düşünmüştür. Diğer bir deyişle, karizmatik bir liderin örgütte yönetici veya lider unvanına sahip olması gerekmez. Aksine, karizmatik liderler sıkıntı, anormallik veya aşırı coşku bağlamlarında aniden ortaya çıkarlar ve yeni ortaya çıkan liderin yetenekleri artık mevcut olmadığında da aynı şekilde aniden ortadan kaybolurlar (Milosevic ve Bass, 2014: 226). Yine Weber'e göre, karizmatik liderler başkalarını büyüleyen olağanüstü bir niteliğe sahiptir; ancak, bu özellik liderin özellikleri ile takipçilerin lidere bağlılığı ve liderin liderliğine olan inancı arasında bulunmaktadır (Riggio, 1998: 388; Bell, 2013: 83).

Karizma kavramı, Weber tarafından daha ayrıntılı olarak tartışıldığında, karizmatik ilişkilerde, geleneklere veya yasalara itaat edilmediğinde, takipçilerin lidere atfedilen basamaktaki yeri ile değil, karizmatik liderin bireysel buyurma erki ile yasallaşan isteklerine boyun eğdiklerini ileri sürmüştür (Barbuto, 1997: 690; Riggio, 1998: 387-389; Beyer, 1999: 310; Popper, 2000: 729-730; Breuilly, 2011: 480; Smith, 2013: 5). Sözgelimi, alanyazında karizma odaklı tanımlama, siyasette (*Adolf Hitler, Benito Mussolini, Franklin Delano Roosevelt vb.*), dini alanlarda (*İsa Mesih, Jim Jones vb.*), sosyal hareketlerde (*Mahatma Gandhi, Martin Luther King, Malcolm X vb.*) ve iş dünyasında (*Lee Iacocca, Mary Kay Ash, John Z. De Lorean vb.*) çok çeşitli liderlere uygulanmıştır (Barbuto, 1997: 690; Riggio, 1998: 387-389; Beyer, 1999: 310; Popper, 2000: 729-730; Breuilly, 2011: 480; Smith, 2013: 5; Demircioğlu, 2015: 54). Anılan isimler yirminci yüzyılın bazı koşulları (*kriz*) ile anılmıştır. Öyle ki bu dönem *Karizma Çağı* olarak da adlandırılmıştır (Smith, 1998: 32). Anılan isimlerin bir bütünlük içerisinde kritiği yapıldığında; karizmanın, karizmatik özelliklere sahip bir lider, karizmaya açık veya duyarlı takipçiler ve karizmaya elverişli koşul olarak üç unsurun sonucunda belirginleştikleri görülecektir (Klein ve House, 1995: 183). Karizma kavramının çekici özelliği bulunmakla birlikte, olumsuz yönleri de vardır. Karizmatik liderliğin sınır tanımayan hırsları ve bireysel erkin egemen olduğu karanlık bir tarafı olduğuna da bir vurgu yapılmalıdır (Sankowsky, 1995: 64; Fragouli, 2018: 298-307).

Diğer bir lider odaklı kritiğin toplumsal gelenek üzerinden yapıldığı söylenebilir. Şöyle ki, karizmatik liderlerin karşısında da en büyük dinamik toplumsal gelenektir. Toplumun geleneklerinden korkan insanların zaman içinde istikrarlı kalması veya etkili olması pek olası değildir. Benzer şekilde toplumsal olarak desteklenmeyen değerlerle, yenilik birleştiğinde istikrarsız bir gerilim yaratır. Karizmatik liderler, bu gerilim birleşenini; diğer bir deyişle, yenilik arzusunu temsil eder. Liderlikleri, kendileri için bir denge durumuna ulaşmak için mevcut sosyal gelenekleri bireysel değerleriyle değiştirmeyi amaçlar (Fiol, vd., 1999: 457; İpek, 2021: 73). Kritiğin kabul edilmesi karizmatik liderliğin teorik temellerinin atılmasında ve diğer liderlik teorilerinden ayrımlaştırılmasında öncü olmuştur (Klein ve House, 1995: 183). Bir

diğer öneri ve katkının da lider odaklı olarak teorik kritiğini şöyle yapmak yerinde olacaktır. Liderlerin erki büyük veya sınırlı olabilir ve yasallığı ahlaki, rasyonel veya pratik temellere dayanabilir (Epley, 2015: 7). Liderlik çalışmaları geçtiğimiz yüzyılda bir dizi değerler dizisi aracılığıyla gelişmiştir (Popper, 2000: 729-730). Öyle ki, dönüşümsel liderliği ifade etmesinin özünde karizma kavramı olduğu dahi ileri sürülmüştür (Barbuto, 1997: 689; Aydın, 2009: 261; Töremen, vd., 2015: 28; Özdemir ve Pektaş, 2020: 4). Çeşitli liderlik türlerine (karizmatik, dönüşümcü ve vizyoner gibi) ilişkin teoriler, olağanüstü liderlerin takipçileri üzerinde önemli bir duygusal etki yaratma yeteneğine sahip olduğu görüşünü paylaşmıştır. Ancak bugüne kadar yönetim alanyazınında büyük ölçüde liderlere odaklanılmış, takipçilerin rolünün yanı sıra karizmanın örgütsel bağlamı ihmal edilmiştir. Öte yandan liderlik teorilerini eleştirenler de aynı doğrultuda görüşler bildirerek, Weber'in karizma kavramının toplumsal bir hareketin vücut bulmuş hali olmaktan çıkıp sadece bir yönetim tarzına indirgenildiğini ileri sürmüşlerdir. Diğer bir deyişle, karizma anlayışı Weber'in toplumsal devrim teorisindeki merkezi konumundan çıkarılarak, iş dünyasındaki bireysel özellikleri ve davranışların analizine indirgenildiği görüşü dikkat çekmiştir (Nisbett ve Walmsley, 2016: 2-5). Yine de yirminci yüzyılın başından 1940'ların sonuna kadar büyük adam değerler dizisi liderin etkisinin kaynağı olan olağanüstü özelliklere sahip bir birey olduğu varsayımını yansıtmıştır. Bu nedenle liderlik, keşfedilebilir ve ölçülebilir doğuştan gelen özelliklerin bir toplamı olarak görülmüştür (Popper, 2000: 729-730). Liderliğin, zaman ve mekandan bağımsız olarak yerine getirilmesi gereken bir işlev yansıttığına dair güçlü bir sav ileri sürülmüştür. Aynı zamanda dünya genelinde kurumsal köklere sahiptir. Dolayısıyla liderliğin bir şekilde, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde evrensel olarak kritiği yapılmaktadır. Veya insanlar liderliği ve etkilerini yalnızca görmeyi bekledikleri için görecektir (Hunt, 1999: 132-134). Bu yüzden liderlik üzerine çalışmaların başlangıcı erken döneme kadar tarihlenebilmektedir. Stogdill, 1948 gibi erken bir tarihte, liderleri diğerlerinden ayırabilecek yüz yirmidört liderlik araştırmasını gözden geçirmiştir. Araştırmaların bazıları fiziksel özellikleri incelerken, diğerleri zekâ, kararlılık ve özgünlük gibi özellikleri incelemiştir. Elde ettiği bulguların çoğu birbiriyle çelişmektedir; bir çalışmada tanımlanan özellikler diğerlerinde görülmemektedir. Araştırmalara dayanarak liderlik özellikleri hakkında net, kesin bir açıklama yapmak olanaklı değildir. Özellik araştırmalarının yarattığı hayal kırıklığı, taban tabana zıt bir alan olan durum yaklaşımının önünü açmıştır. Bu da liderliği, liderlik tarzları ve durum değişkenleri arasındaki etkileşim açısından kavramsallaştıran durumsallık modellerine yol açmıştır. Bu araştırmalar genellikle çeşitli liderlik tarzları ile takipçilerin tutum ve davranışları arasındaki korelasyonlar veya farklı liderlik tarzlarından kaynaklanan tutumsal değişkenlere ilişkin karşılaştırmalı bulgular gibi veriler sunmuştur (Popper, 2000: 729-730).

Alanyazından karizma temelinde elde edilen bulguların lider odaklı diğer bir öneri ve katkının kritiği yapıldığında, Weber'in karizmatik lider temelli görüşlerinin öneriler ve katkılar ile güncel ve geçerli olduğu teorik kritiğine ulaşılabilmesi oldukça olasıdır. Çünkü karizma anlayışını şekillendiren başka birçok değişiklik vardır. Bunlar arasında *birincisi*, karizmanın örgütlerde, mekânlarda ve kültürel nesnelere de somutlaşmasına karşın, yeni liderlik yaklaşımı yalnızca karizmatik bireye odaklanmaktadır. Liderlik paradigmasının odak noktasını karizma yerine karizmatik olduğu söylenen birey oluşturmaktadır. *İkincisi*, karizmanın lider davranışı açısından sadece örgüt içi değil hem dışarıdakiler tarafından algısal/atıfsal bir olgu olarak kavramsallaştırılması hem de karizmanın Weber'in sandığından

daha az yoğun bir olgu olarak görülmesi ve dolayısıyla da örgütün yalnızca üst basamaklarında var olamayacağı anlamına gelmektedir (Jayakody, 2008: 482-483). Bu durum karizmatik liderlik karşısındaki soruların yanıtlanmasında, farklı liderlik tanımlanmasında da kolaylık sağlamıştır. Söz gelimi, rasyonel süreçleri vurgulayan geleneksel liderlik teorilerinin aksine, karizmatik liderliğin duygulara ve değerlere vurgu yaptığı belirtilmiştir (Yukl, 1999: 285; Fiol, vd., 1999: 452-453). Böylece liderin gözlemlenen davranışları takipçiler tarafından karizmanın ifadesi olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Conger, vd., 2000: 748-749). Bu durumda karizmatik liderler, ilham verici bir vizyonu formüle etme ve ifade etme yetenekleri ile kendilerinin ve misyonlarının olağanüstü olduğu izlenimini besleyen davranış ve eylemleriyle diğer liderlerden ayrılırlar. Böylece bireyler yönetim ortamlarında bu tür liderleri sadece liderin biçimsel erki nedeniyle değil, liderlerinin olağanüstü karakterine ilişkin algıları nedeniyle de takip etmeyi seçmiş olurlar (Conger, vd., 2000: 748-749). Ancak Weber, karizmatik davranışlar için psikolojik bir açıklama getirmemiş olmakla birlikte (Shamir, 1991: 86), karizmatik liderliğin temel davranışlarının teoride, teorinin içeriklerinde ve yeni tartışmalarda farklılık gösterdiği belirtilmiştir (Yukl, 1999: 293). Karizmanın kalıtsal veya doğuştan gelen bir özellik olduğuna inanılmakla birlikte daha çok karizmanın bir bireyin bazı özelliklere sahip olmasını sağlayan bireysel özelliklerin kümesi olduğuna inanılmaktadır (Riggio, 1998: 388).

Karizma, başlangıcından bu yana belirli lider türleriyle yakından ilişkilendirilmiştir (Riggio, 1998: 388). Karizmatik liderlik teorisinde temel davranışlar, yenilikçi bir stratejik vizyon ifade etmeyi, takipçilerin gereksinimlerine duyarlılık göstermeyi, geleneksel olmayan davranışlar sergilemeyi, bireysel riskler almayı ve çevreye duyarlılık göstermeyi (kısıtlamaları, tehditleri ve fırsatları belirleme), çekici bir vizyonu ifade etmeyi, işin ideolojik yönlerini vurgulamayı, yüksek performans beklentilerini iletmeyi, takipçilerine bunları elde edebileceğine dair güveni ifade etmeyi, kendine güven göstermeyi, örnek davranışları modellemeyi ve kolektif kimliği vurgulamayı içermektedir (Yukl, 1999: 293). Öte yandan alanyazında, karizmatik liderlerin gelecek vizyonunu ifade etmesi, vizyona inandırıcılık, bağlılık ve takipçiler için duygu odaklı cesaretlendirme yaratması gibi birkaç spesifik davranış üzerinde (Yukl, 1999: 293) özgüven, hitabet, yüksek enerji, kararlılık, değişim arzusu ve risk alma gibi bireysel özellikleriyle birlikte (House ve Howell, 1992: 82; Javidan ve Waldman, 2003: 230), karizmatik liderin takipçilerine ilham verdiği, erkinin özgürce kabul edildiği, korkudan veya parasal özendirmeden öte, sevgi ve bağlılığın ön plana çıktığı (Tucker, 1968: 735), yüksek motivasyon, lidere ve göreve yönelik olumlu duygulanım, kendine güven, işin anlamlı olması, lider politikalarına katılım ve destek, lidere güven, düşük rol çatışması ve belirsizliği ve yüksek performans kalitesi (Shamir, 1991: 82; House ve Howell, 1992: 82) gibi dinamiklerin üzerinde düşünce birliği bulunmaktadır (Javidan ve Waldman, 2003: 230).

Karizmatik liderliği tanımlayan özellikler önemli teorik ve uygulamalı araştırmaların odak noktası olmuştur. Karizmatik liderlik çalışmalarına yönelik üç geleneksel yaklaşım bulunmaktadır. Yaklaşımlardan *birinci yaklaşım*, karizmatik liderlerle ilişkili bireysel özellikleri ve davranış farklılığını tanımlamaktır. *İkinci yaklaşım*, takipçilerin karizmatik lider algılarını tanımlamaktır. *Üçüncü bir yaklaşım* ise karizmatik bir liderin ortaya çıkmasına katkıda bulunan bağlamsal faktörleri belirlemektir. Bu yaklaşımları kullanan çalışmalar, karizmanın takipçileri ve örgütleri için etkileyici bir gelecek vizyonu sunma, lidere olağanüstü

yetenekler atfeden ve vizyonunu paylaşan takipçileri çekme ve vizyonu etkili takipçi performansını kolaylaştırmak için kullanma yeteneğini içerdiğini göstermektedir (O'Connor, vd., 1995: 530). Bu açıklamalara göre teoride karizmatikliğe yol açan davranışları; bir ideolojiyi dile getirmek, değerlere, kolektif kimliğe gerekçeleriyle birlikte sık sık atıfta bulunan mesajlar ve takipçileri daha iyi bir gelecek durumunu belirleyen barış, özgürlük, düzen, eşitlik gibi değerlerin elde edilmesi gerekliliği savında bulunmak, uzak olan hedefleri belirlemek, davranışsal olarak bu değerlerin rol modelliğine lider olarak örnek olmak takipçilerden yüksek performans beklentilerinin ifade edilmesi takipçilerin hedeflerine ulaşma yeteneğine güven duyulması ve takipçilerin başarı, erk ve bağlılık motivasyonlarını uyandıran davranışlar sergilenmesi olarak sıralamak yerinde olacaktır (House ve Howell, 1992: 82).

Yukarı kısımda sıralanan davranışların yanı sıra karizmatik liderin vizyonunun içeriğini iletme için ifade tarzının kullanımı arasında bir ayrımın olması gerektiği de belirtilmiştir (Yukl, 1999: 293). Bu doğrultuda, karizmatik liderliğin tarafsız çağrışımının altı çizilmektedir. İyi veya ahlaklı, kötü veya ahlaksız karizmatik liderlik arasında bir ayrım yapılamamaktadır. Bu, karizmanın megaloman ve yıkıcı değerlerin hizmetine yol açabileceği anlamına da gelebilmektedir (Popper, 2000: 729-730). Bu kritik olumlu ve olumsuz karizmatik liderler arasındaki farkların olması gerekliliğine değinilmesine neden olmuştur. Büyük bir olasılıkla bu gereklilik teorik olarak karizmanın bireyselleştirilmiş karizmatik liderler ile sosyalleştirilmiş karizmatik liderler ayrımında etken olmuştur. Sosyalleşmiş karizmatik liderler gücü başkalarına hizmet etmek için kullanır, vizyonlarını takipçilerinin gereksinim ve istekleriyle uyumlu hale getirir, açık, iki yönlü iletişimi sürdürür ve ahlaki ölçütlere güvenir. Bunun aksine, bireyselleştirilmiş karizmatik liderler ise gücü yalnızca bireysel kazanç için kullanır, kendi bireysel vizyonlarını özendirir, tek yönlü iletişimi sürdürür (House ve Howell, 1992: 82; Popper, 2000: 729-730). Öte yandan vizyonun, karizmatik liderliğin merkezinde yer aldığı bir kez daha vurgulanmalıdır. Çünkü, karizmatik lider, örgütün geleceğine ilişkin bir vizyon ortaya koyar ve bu vizyon örgütü nasıl değiştirileceğine dair bir çerçeve sunar. Ancak alanyazında karizmatik liderlerin özellikleri, vizyonları ve örgütsel sonuçlar arasındaki ilişkiler hakkında çok az şey bulunduğu da bildirilmiştir (O'Connor, vd., 1995: 530). Yine de karizmatik bir lider için şu önerileri ve katkıları belirtmek gerekmektedir (Strange ve Mumford, 2002: 344);

- Yeni mekanizmalar aracılığıyla bir vizyonu ifade etmek,
- Takipçilerinin eylemlerinin neler olduğunu vizyon etrafında tanımlamak,
- Eylemlerin yönünü, amacını ve benzersizliğini belirtmek,
- Vizyon etrafında takipçileri motive etmek,
- Vizyoner bir kimlik sağlamak,
- Vizyonun sağladığı ortak eylem çerçevesi içinde, insanların faaliyetlerini koordine ederek bütünleştirmek ve
- Vizyona odaklı inançları örgütlemek, örgütsel normları ve yapıları geliştirmek.

Takipçiler: Weber, karizmatik liderlerin etrafına takipçiler toplandığını ve oluşan grubun belirli tanımlanıcı özelliklere sahip olma eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Bu da Weber'in takipçileri, karizmatik bir topluluk olarak bahsetmesine yol açmıştır (Taylor, 2012:

197). Bu alandaki tartışmaların başlangıç noktası Weber'in karizmatik erk üzerine ufuk açıcı bakış açısı olmuştur (Smith, 1998: 32-33). Ancak yine de karizmatik liderin erkinin karşı konulamaz bireysel yeteneklerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı tartışılmıştır. Karl Loewenstein'in belirttiği gibi; Almanlar, Hitler'in mavi gözleri ile büyülenmişler miydi? Yoksa gerçekten de kendilerine ait nedenlerle mi onu takip etmeyi seçtiler? Hitler'in erki tamamen bireysel bir yeteneğe mi dayanmaktadır, yoksa bir anlamda toplumsal olarak oluşturulmuş mudur? Aslında bu soruların yanıtı karizmayı tanımlayan bir açıklamada bulunmaktadır. Karizmatik erk ya belirli bireysel türlerin otomatik bir işlevidir veya önceden var olan istek ve inançlara uygun olarak halk tarafından koşullu olarak verilir veya körü körüne takip edilirler veya bilinçli olarak seçilirler (Smith, 1998: 32-33). Görüleceği üzere karizmanın lider üzerindeki atfı tartışmalı olmuş ve lider merkezli kritiği yeniden gerekli kılmıştır.

Lider merkezli bakış açısına yönelik eleştirel kritikler artmıştır. Yaklaşımlar, liderliğin liderin değil takipçilerin gözünde olduğunu ve liderliği takipçilerin tanımladığını ileri sürmektedir. Takipçi merkezli perspektifte genellikle iki liderlik türü tartışılmaktadır; araçsal ve duygusal. Araçsal lider (*alanyazında işlemsel liderlik olarak da adlandırılmaktadır*), bir dizi verili beklenti bağlamında al-ver dinamiklerini sürdüren bir liderdir. Bu bakış açısına göre lider, çaba ve ödül arasında yakın bir bağ kurarak takipçilerinin araçsal beklentilerini karşılayandır. Bu görüş daha çok iş ortamlarındaki liderliğe atıfta bulunmaktadır. İşlemsel liderliğin hesaplanmış araçsal doğasının aksine, diğer liderlik biçimi de duygulara dayanmaktadır (Yukl, 1999: 285; Epley, 2015: 7). Bu ayrıma destekleyici olarak karizma odaklı başka lider örneklerini de vermek gerekir. Söz gelimi, karizmatik liderler, mevcut belirli değerlere ve ölçütlere bağlılığı vurgulayan ideolojik liderlerle farklı davranış kalıpları sergileyeceklerdir. İdeolojik ve karizmatik liderler, karizmatik davranışa (*bir vizyonun ifade edilmesi*) ve/veya takipçi tepkilerine (*takipçilerin lidere bağlı olması*) göre ideolojik davranışlara göre daha belirgin farklılıklar göstereceklerdir. İdeolojik davranışın ayrımcı gücü karşısında karma tür liderler, karizmatik liderlerden çok ideolojik liderlere benzerlik gösterecektir. Bireyselleştirilmiş ve sosyalleştirilmiş liderleri ayırt eden özellikler (*narsisizm, nesnel inançlar vb.*), hem ideolojik hem de karizmatik liderler arasındaki performans veya sonuç gibi farklılıkları açıklamak için kullanılabilir. Liderlerin kariyerlerinin başlarında gözlemlenen davranışları ve takipçi tepkileri, kariyerlerinin sonraki dönemlerinde gözlemlenenlerden farklı olsa da koşulların varlığı gibi olaylar hem karizmatik hem de ideolojik liderler için liderin ortaya çıkış sürecini şekillendirecektir (Strange ve Mumford, 2002: 346-347). Takipçiler koşullar kapsamında sıra dışı davranışlara liderliğin bir parçası olarak tepki verirler ve lidere bir karizma atfederler (Bell, 2013: 83).

Ancak yine de yukarıda belirtilen sürecin karşılığında, liderlik teorilerinden uzaklaşma eğilimi giderek de artmaktadır. Belirtildiği gibi karizmatik liderler diğer liderlerden farklıdır. Çünkü takipçilerinde derin bir değişim yaratma yeteneğine sahiptirler. Bir liderin takipçilerini cezbetme ve motive etme konusundaki başarısının takipçinin kendi gereksinimleri, inançları ve değerleri ile liderin bireysel özellikleri arasında bir ilişki olduğuna dair algısına dayandığı varsayılmıştır (O'Connor, vd., 1995: 530; Fiol, vd., 1999: 452-453). Böyle bir çıkarım ve/veya sonuç karizmatik liderliğin takipçiler ve liderler arasındaki duygusal bağlara verilen en yaygın ismi olarak yerleşmesinde etkili olmuştur (Popper, 2000: 729-730). Diğer bir deyişle, liderlerin takipçileri üzerindeki etkileri ile ilgilenen önceki liderlik teorilerinin aksine

karizmatik teoride, bilişler ve görevle ilgili davranışlar, bağımlı değişken olarak takipçilerin lidere olan duygusal bağlılığı, takipçilerin duygusal ve motivasyonel uyarılması, takipçilerin misyona ilişkin değerliliklerinin artırılması ön plana çıkmaktadır (House ve Howell, 1992: 82; O'Connor, vd., 1995: 530). Karizmatik liderliğin Weber tarafından teorik temelini atılmış ve/veya kendisi tarafından açıklanmış olması, hangi liderlerin karizmatik olduğu ve onları böyle yapanın ne olduğu sorularının yanıtlarında kolaylık sağlamıştır (Tucker, 1968: 732). Liderin ortaya çıkma koşullarının temel argümanları hatırlandığında; kargaşa dönemlerinde insanlar kendilerini çaresiz, endişeli ve hüsrana uğramış hissettiğinde, önceden kabul edilmiş çözümler ve düzenlemelerin artık işe yaramadığı durumlarda, insanların güçlü görünen ve net bir yön duygusuna sahip olan birini aramaları son derece anlamlı olacaktır. Bu nedenle, özgüveni yüksek ve hem mevcut duruma anlam veren hem de mevcut durumdan kurtuluş vaadi sağlayan bir vizyona sahip birisini onayacaklardır (Shamir ve Howell, 1999: 259-261). Kabul edilenler de karizmatik lider olarak anılacaktır (Mio, vd., 2005: 287). Böyle olmuş olsa da Weber karizma kavramını, takipçilerin lider hakkındaki özel yeteneklerle donatılmış algılarından kaynaklandığı görüşüne dayandırmıştır (Barbuto, 1997: 690). Karizma genellikle bir bireyin diğerinde algıladığı bir özelliktir. Ancak belirli davranışlara, özelliklere veya bireysel özelliklere doğrudan atıfta bulunmadan bu algıyı tanımlamakta zorluk yaşanması yaygındır. Takipçilerin bir lidere karizmatik özellikler atfetmesi, liderin davranışı, uzmanlığı ve koşulların özellikleri tarafından ortaklaşa belirlenmesinde bulunmaktadır (Bell, 2013: 83).

Bu doğrultuda karizmatik liderlik, yüksek özgüvene ve net bir vizyona sahip bireyler olarak tanımlanmaktadır. Karizmatik liderler konusunda gerçekçi kalarak alışılmadık davranışlarda bulunan ve bir değişimci olarak hareket eden, temel davranışları arasında rol model olan, imaj oluşturan, hedef belirleyen, güven oluşturan ve takipçilerin motivasyonlarını uyandıran rollere sahip olduğu kabul edilen (House ve Howell, 1992: 82; McLaurin ve Al Amri, 2008: 15), bireysel ve sosyal değerler arasında yeni bir uyum yaratmak için takipçilerin inançlarını ve tercihlerini değiştirebilen güce sahiptir (Fiol, vd., 1999: 457). Sıralanan bu açıklamalar temelinde, karizmatik liderlik, takipçileri üzerindeki etkileri açısından ele alındığında, takipçilerin benlik saygısını lider tarafından ifade edilen vizyon ve misyona bağlı hale getirme, liderler ve takipçiler arasındaki bir etkileşim, liderin değerlerinin ve hedeflerinin takipçiler tarafından içselleştirilmesi, değerlere ve hedeflere güçlü bireysel veya ahlaki bağlılık, karizmatik liderliğin etkinliği ve takipçilerin kolektif çıkarlarını bireysel çıkarların üstünde görme açıklaması ortaya çıkmaktadır ve karizmatik liderliğin takipçilerin benlik ve motivasyonları üzerindeki etkinin derecesine bağlı olduğu sonucuna da ulaşılmaktadır (Shamir ve Howell, 1999: 259).

Öneri ve katkı olarak, benlik kavramı ve motivasyonel etkinin derecesine dayanarak, karizmatik liderlerin takipçileri üzerinde yapması gerekenleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Shamir, 1991: 91-92);

- Takipçilerin çabalarının değerini artırması,
- Takipçilerin öz yeterliliklerinin güçlendirilmesi,
- Hedeflere ulaşmanın anlamlılığını ve hedeflerin nasıl gerçekleştirildiğini göstermesi ve
- Takipçilerin bağlılığının (koşulsuz bağlılık; bireysel veya ahlaki bağlılık) artırılması.

Weber'in, karizmatik otoriteye ilişkin çalışmalarda takipçilerin karizmatik lideri özel güçlerle donatılmış olarak tanınmasının önemini vurgulamış olması ve bu şekilde tanınması, karizmatik otoriteyi sosyal ve psikolojik dinamiklerinde merkezi bir unsur olarak görse de takipçilerin bilişsel mekanizmaların nadiren tartışıldığına ilişkin bir kritiği, alanyazın eksikliği olarak görmek gerekmektedir (Schjoedt, vd., 2011: 119-120). Yine de liderlerin karizmatik olarak kabul edilmesi, takipçilerinin lideri önemsemesine bağlıdır. Diğer bir deyişle, koşulların varlığı ön unsurlardan birisi olmuş olsa da takipçiler lideri önemsemediğinde karizma kavramı, lidere atfedilemeyecektir. Bu durumda karizmaya en açık veya duyarlı takipçileri ayıran özellikler nelerdir? sorusunun kritiğinin yapılmasına yönlendirdiği için, karizmatik liderlik alanyazını bu soruya üç farklı yanıt karşımıza çıkarmaktadır. Bunlardan *birincisi*, karizmaya en açık veya duyarlı olan takipçilerin savunmasız oldukları ve/veya yön veya psikolojik arayış içinde oldukları; *ikinci* yanıt karizmatik ilişkilerde takipçilerin zayıf olmadığını, aksine liderlerinin vizyon ve tarzıyla uyumlu ve rahat olduklarını; *üçüncü* yanıt ise, tüm takipçilerin, farklı olmadığıdır (Klein ve House, 1995: 185).

Koşullar: Weber'in görüş ve düşüncelerinde, karizmatik lider kriz koşullarında ortaya çıkmaktadır (Levay, 2010: 127). Bilindiği üzere kriz, her türlü toplumların/örgütün yaşamını tehdit eden, neden, sonuç ve çözüm araçlarının belirsizliği ve kararların etkili olduğu inancıyla karakterize edilen, düşük olasılıklı, yüksek etkili bir olay (Bligh, vd., 2004: 211-212) olarak tanımlandığı için Weber'i takiben birçok yazar, karizmatik liderliğin kriz, çalkantı ve stres zamanlarında ortaya çıkma eğiliminde olduğunda ortak düşünce içerisindedirler (Shamir ve Howell, 1999: 259; Arabacı, 2014: 195; Ceylan ve Yöndem, 2021: 292-304). Diğer bir deyişle kriz, karizmatik liderliğin ortaya çıkması için elverişli koşullar yaratmaktadır (Bell, 2013: 83).

Karizmatik liderliğe yönelik artan ilginin birisi de karizmatik liderlerin belirsiz ve çalkantılı durumlarda göreceli olarak daha fazla kabul görmeleridir (Özdemir ve Pektaş, 2020: 4). Kabul edilen bu koşulların daha ayrıntılı kritiğini kriz ve kaosu durumlar, takipçilerin görevlerinin ideoloji ile ilişkilendirilmesi, mevcut koşullarda tatminsizlik duygusunun yoğun biçimde yaşanması, gerçekte mevcut olmayan sorunların yapay olarak yaratılmış olması, geleneksel iş görme yol ve yöntemlerinin eski önemini yitirmiş olması, takipçilerin kimlik, hedef ve değerlerinin liderin vizyonu ile uyumlu olması, örgüte bağlılığı sağlayan bir misyonun var olması, örgütte çok sayıda insanın yetersizlik, korku, pişmanlık, suçluluk, düşmanlık gibi duygular yaşıyor olması, bastırılmış duygu ve tepkileri harekete geçirecek bir hedefin var olması gibi yapmak yerinde olacaktır (Günçavdı, 2017: 23).

Yukarı kısımda sıralananlara karşın Weber, karizmatikliğin belli bir süre sonra başarısız olmasının nedenini yine toplumların/örgütlerin kriz koşullarında ortaya çıkmalarına bağlamıştır. Böyle dönemlerde ortaya çıkan karizmatik liderler toplumda radikal bir değişim çabası içine girerler. Eğer karizmatik liderler, toplumsal değişim vaadini gerçekleştirecek bir etki yaratmada istikrarsız olurlarsa, takipçilerini kaybetmeye başlarlar (Kaya, 2014: 94; Karasoy ve Yenikaynak, 2021: 234). Ancak koşulları sadece kriz kavramı ile sınırlamak yerine planlı ve olağan koşullarda tanımlayan değişim, yenilik gibi kavramlar da düşünmenin kritiği olarak ele alınmalıdır.

SONUÇ

Karizma kavramının kökenlerine ilişkin bulguların kritiği sürmüş olsa da Weber'in görüş ve düşünceleri, karizma üzerindeki kritiğin temelini oluşturmaktadır. Her ne kadar karizma kavramı, Weber'in yirminci yüzyılın başlangıcına tarihlense de alanyazından ulaşılan kaynaklar üzerinden karizma kavramına eleştiri, öneri ve katkılar temellinde kritiğinin yakın tarihlere (2003, 2004, 2006, 2008, 2009, 2010, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2020, 2021, 2022) kadar sürdüğü/sürebileceği kritiği yapılabilir. Araştırma kapsamında alanyazında, karizmanın, karizmatik özelliklere sahip bir lider, karizmaya açık ve duyarlı takipçiler ve karizmaya uygun koşullar gibi üç farklı unsurların birlikteliğini anlatan bir kavram olduğu üzerindeki kritiğinin sürdürüğünü vurgulamak gerekmektedir. Diğer bir deyişle, karizma, karizmatik özelliklere sahip bir lider ile onun karizmaya açık takipçileri arasındaki, karizmayı sağlayan koşullardaki ilişkide yatmaktadır. (Klein ve House, 1995: 184). Alanyazında, her üç unsur üzerinden farklı eleştiri, öneri ve katkı odaklı farklı düşünce kritiğinin yapıldığı görülmektedir. Karizma kavramına olan güncel ilginin koşullar (*kriz/değişim/yenilik*) bağlamında aranması gerektiği vurgulanabilir. Çünkü dünyada koşulların (*kriz/değişim/yenilik*) güncelliğini koruyarak, dünya genelinde sürdürüğü/süreceği düşünüldüğünde, karizma kavramına atfedilen bireylerin olması da kritiği kabul edilebilecektir. Böylece karizma kavramının atfedileceği bireylerin sadece bir topluma, örgüte, zamana veya mekana bağlı olarak değil, lider olarak özelliklerinin yeniden tasarımı, takipçilerinin bağlılığını artıracak unsurların neler olduğu veya olması gerektiği, koşullarının sadece krizlerde değil değişim ve yenilik gibi planlı davranışlarda da olabileceği kritiğine ulaşılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada içerisinde sunduğumuz verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimizi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumuzu, çalışmada yararlandığımız eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimizi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımızı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririz. Aksi bir durumda aleyhimize doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale iki yazar tarafından hazırlanarak eşit katkı oranları ile ortaya konulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanmasında çıkar çatışması yaşanacak herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçakaya, M. (2016). "Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (8), 275-295.
- Arabacı, İ. B. (2014). "Okul Müdürlerinin Karizmatik Liderlik Özellikleri ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki". *Turkish Journal of Educational Studies*, 1 (1), 192-221.

- Aşkun, İ. C. (1971). "Karizma ve Atatürk'ün Önderliğindeki Gelişimi". *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 7 (1), 56-69.
- Aydın, D. G. (2018). "Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Weber'in İz sürümü: Rasyonel ve İrrasyonel Değerler". *Bilig*, (94), 29-50.
- Aydıntan, B. (2009). "Ruhsal Zekânın Dönüştürücü Liderlik Üzerine Etkisini Araştıran Uygulamalı Bir Çalışma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (2), 257-274.
- Barbuto, J. E. (1997). "Taking The Charisma Out of Transformational Leadership". *Journal of Social Behavior and Personality*, 12 (3), 689-697.
- Bars, M. E. (2020). "Max Weber'in Otorite Tanımı Çerçevesinde Türk Destan Kahramanlarına Farklı Bir Bakış Denemesi: Oğuz Kağan Örneği". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (22), 251-266.
- Bass, B. M. (1999). "On The Taming of Charisma: A Reply to Janice Beyer". *Leadership Quarterly*, 10, 541-553.
- Bell, R. M. (2013). "Charismatic Leadership Case Study with Ronald Reagan As Exemplar". *Emerging Leadership Journeys*, 65 (1), 83-91.
- Beyer, J. M. (1999). "Taming and Promoting Charisma to Change Organizations". *The Leadership Quarterly*, 10 (2), 307-330.
- Bligh, M. C., J. C. Kohles ve J. R. Meindl (2004). "Charisma Under Crisis: Presidential Leadership, Rhetoric, and Media Responses Before and After The September 11th Terrorist Attacks". *The Leadership Quarterly*, 15 (2), 211-239.
- Breuilly, J. (2011). "Max Weber, Charisma and Nationalist Leadership". *Nations and Nationalism*, 17 (3), 477-499.
- Conger, J. A., R. N. Kanungo ve S. T. Menon (2000). "Charismatic Leadership and Follower Effects". *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 21 (7), 747-767.
- Çaycı, B. ve C. Aktaş (2018). "Medya Çağında Weberyen Karizma ve Şöhretin Analjisi". *TRT Akademi*, 3 (6), 654-676.
- Ceylan, A. ve G. Yöndem (2021). "Kriz Yönetiminde Liderlik ve Karizmatik Liderlik Özelliklerinin Kriz Yönetimine Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (79), 292-304.
- Demir, C. ve R. Yirci (2021). "Okul Müdürlerinin Karizmatik Liderlik Özelliklerinin Okulların Kurumsal İtibarına Etkisi". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (3), 234-256.
- Demircioğlu, E. C. (2015). "Karizmatik Liderliğin Yönetimsel Açısından Değerlendirilmesi". *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 52-69.
- Eatwell, R. (2006). "The Concept and Theory of Charismatic Leadership". *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7 (2), 141-156.

- Edizler, G. (2010). "Karizmatik Liderlikte Duygusal Zekâ Boyutuyla Cinsiyet Faktörüne İlişkin Literatürel Bir Çalışma". *Selçuk İletişim*, 6 (2), 137-150.
- Eliaeson, S. (2000). "Max Weber's Methodology: An Ideal-Type". *Journal of The History of The Behavioral Sciences*, 36 (3), 241-263.
- Epley, J. L. (2015). "Weber's Theory of Charismatic Leadership: The Case of Muslim Leaders in Contemporary Indonesian Politics". *International Journal of Humanities and Social Science*, 5 (7), 7-17.
- Eşki, H. (2010). "Bugünü Anlamak İçin Max Weber'i Yeniden Okumak". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6 (11), 187-198.
- Fiol, C. M., D. Harris ve R. House (1999). "Charismatic Leadership: Strategies for Effecting Social Change". *The Leadership Quarterly*, 10 (3), 449-482.
- Fragouli, E. (2018). "The Dark-Side of Charisma and Charismatic Leadership". *Business and Management Review*, 9 (4), 298-307.
- Günçavdı, G. (2017). "Karizmatik Liderlik: Alan Yazın Taraması". *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, (Ek 1), 21-34.
- Güzeler, F. B. ve Z. Arkan (2022). "Zekeriyâ Tâmir'in El-A'dâ' Adlı Öyküsünün Türkçe Çevirisinde Değiş Kaydırmaları". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (4), 1241-1252.
- House, R. J. ve J. M. Howell (1992). "Personality and Charismatic Leadership". *The Leadership Quarterly*, 3 (2), 81-108.
- Hunt, J. G. (1999). "Transformational/Charismatic Leadership's Transformation of The Field: An Historical Essay". *The Leadership Quarterly*, 10 (2), 129-144.
- İpek, İ. (2021). "Türkiye'de Siyasetin Kutuplaşması ve Karizmatik Otorite". *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 17 (1), 65-80.
- Javidan, M. ve D. A. Waldman (2003). "Exploring Charismatic Leadership in The Public Sector: Measurement and Consequences". *Public Administration Review*, 63 (2), 229-242.
- Jayakody, J. (2008). "Charismatic Leadership in Sri Lankan Business Organizations". *Journal of Management Development*, 27 (5), 480-498.
- Karaarslan, Ü. (2018). "Max Weber'e Göre Liderliğin Dönüşümü Çeşitleri ve Geleneksel Liderliğin Dönüşümü". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 334-347.
- Karasoy, H. A. ve M. Yenikaynak (2021). "Weberyen Bürokrasi Bağlamında Türkiye'de İç Güvenlik Bürokrasisi". *Politik Ekonomik Kuram*, 5 (2), 231-240.
- Kaya, A. (2014). "Bourdieu'nun Materyalist ve Siyasal Din Okuması Üzerine". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 85-96.
- Kıral, B. (2020). "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 170-189.

- Klein, K. J. ve R. J. House (1995). "On Fire: Charismatic Leadership and Levels of Analysis". *The Leadership Quarterly*, 6 (2), 183-198.
- Levay, C. (2010). "Charismatic Leadership in Resistance to Change". *The Leadership Quarterly*, 21 (1), 127-143.
- McLaurin, J. R. ve M. B. Al Amri (2008). "Developing An Understanding of Charismatic and Transformational Leadership". *Allied Academies International Conference. Academy of Organizational Culture, Communications and Conflict. Proceedings*, 13 (2), 15-19.
- Milosevic, I. ve A. E. Bass (2014). "Revisiting Weber's Charismatic Leadership: Learning from The Past and Looking to The Future". *Journal of Management History*, 20 (2), 224-240.
- Mio, J. S., R. E. Riggio, S. Levin ve R. Reese (2005). "Presidential Leadership and Charisma: The Effects of Metaphor". *The Leadership Quarterly*, 16 (2), 287-294.
- Nisbett, M. ve B. Walmsley (2016). "The Romanticization of Charismatic Leadership in The Arts". *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 46 (1), 2-12.
- O'Connor, J., M. D. Mumford, T. C. Clifton, T. L. Gessner ve M. S. Connelly (1995). "Charismatic Leaders and Destructiveness: An Historiometric Study". *The Leadership Quarterly*, 6 (4), 529-555.
- Özdemir, G. (2014). "Weberyan Anlamda Türklerde Otorite ve Meşruiyet İlişkisi (15. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar)". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9 (2), 69-90.
- Özdemir, M. ve V. Pektaş (2020). "Conger-Kanungo Karizmatik Liderlik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlama Çalışması". *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 2-18.
- Popper, M. (2000). "The Development of Charismatic Leaders". *Political Psychology*, 21 (4), 729-744.
- Riesebrodt, M. (1999). "Charisma in Max Weber's Sociology of Religion". *Religion*, 29 (1), 1-14.
- Riggio, R. E. (1998). "Charisma". *Encyclopedia of Mental Health*, 1, 387-396.
- Sak, R., İ. T. Şahin-Sak, Ç. Öneren-Şendil ve E. Naz (2021). "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4 (1), 227-256.
- Sankowsky, D. (1995). "The Charismatic Leader as Narcissist: Understanding The Abuse of Power". *Organizational Dynamics*, 23 (4), 57-71.
- Shamir, B. (1991). "The Charismatic Relationship: Alternative Explanations and Predictions". *The Leadership Quarterly*, 2 (2), 81-104.
- Shamir, B. ve J. M. Howell (1999). "Organizational and Contextual Influences on The Emergence and Effectiveness of Charismatic Leadership". *The Leadership Quarterly*, 10 (2), 257-283.
- Smith, D. N. (1998). "Faith, Reason, and Charisma: Rudolf Sohm, Max Weber, and The Theology of Grace". *Sociological Inquiry*, 68 (1), 32-60.

- Smith, D. N. (2013). Charisma Disenchanted: Max Weber and His Critics. In *Social Theories of History and Histories of Social Theory*. (Ed. Harry F. Dahms). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Schjoedt, U., H. Stødkilde-Jørgensen, A. W. Geertz, T. E. Lund ve A. Roepstorff (2011). "The Power of Charisma-Perceived Charisma Inhibits The Frontal Executive Network of Believers in Intercessory Prayer". *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 6 (1), 119-127.
- Strange, J. M. ve M. D. Mumford (2002). "The Origins of Vision: Charismatic Versus Ideological Leadership". *The Leadership Quarterly*, 13 (4), 343-377.
- Swedberg, R. (2003). "The Changing Picture of Max Weber's Sociology". *Annual Review of Sociology*, 29 (1), 283-306.
- Şahin, M. M. (2020). "Max Weber'de Modernlik, Karizma ve Gündelik Hayat". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 278-303.
- Taylor, J. (2012). "Max Weber Revisited: Charisma and Institution at The Origins of Christianity". *Australian E-Journal of Theology*, 19 (3), 195-208.
- Terlouw, K. (2010). "Charisma and Space". *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 10 (3), 335-348.
- Tucker, R. C. (1968). "The Theory of Charismatic Leadership". *Daedalus*, 731-756.
- Töremen, F., H. Demir ve A. Korkut (2015). "Karizmatik Liderlik İletişim Ölçeğini Türk Kültürüne Uyarlama Çalışması". *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 3 (2), 27-40.
- Yolcu, İ. U. (2017). "Girişimcilik ve Liderliğe Farklı Bir Bakış: Girişimci Liderlik". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (60), 182-195.
- Yukl, G. (1999). "An Evaluation of Conceptual Weaknesses in Transformational and Charismatic Leadership Theories". *The Leadership Quarterly*, 10 (2), 285-305.
- Yüksel, M. M. (2022). "Max Weber'de Otorite Tipleri". *Theosophia*, 5, 143-158.
- Zeybekoğlu, S. ve Y. S. Alkan (2021). "Max Weber'in Bürokrasi Modeli: Bir Yeniden Okuma Denemesi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 651-681.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to investigate the criticisms, suggestions and contributions to the concept of charisma based on Weber's views and ideas. For this aim, a dual integrated qualitative method, namely research questions and document analysis, was followed. For the answers to the research questions, the findings of the studies on Weber's charisma concept in the literature were investigated. Document analysis was used to systematise the findings and theoretically critique the criticisms, suggestions and contributions to the concept of charisma. The critique of the findings showed that charisma is centered on three elements such as leader, followers and conditions to which charisma is attributed. Although the critique of the findings on the origins of the concept of charisma has continued, Weber's views and ideas have been seen to form the basis of the critique on charisma. Although the concept of charisma has been

generally accepted by dating it to the beginning of Weber's twentieth century, it is observed that the criticism of the concept of charisma on the basis of criticism, suggestions and contributions to the concept of charisma has continued until recent dates. It is thought that this situation shows interest in the concept of charisma as the conditions (crisis/change/innovation) in the world remain up to date. More detailed information about the study is given below. In other words this study aims to investigate the criticisms, suggestions and contributions to the concept of charisma based on Weber's views and ideas. Thus, a closer look at Weber's concept of charisma and its theoretical critique is attempted. In line with the aim, a dual integrated qualitative method, namely research questions and document analysis, was followed. For the answers to the research questions, the findings of the studies on Weber's charisma concept in the literature were consulted. Document analysis was used to systematise the findings and theoretically critique the criticisms, suggestions and contributions to the concept of charisma. As it is known, document analysis is a systematic method that can be defined as the collection, review, questioning and analysis of various documents as the primary source of research data and is used to examine and evaluate all documents, including printed and electronic materials. Below are the research questions prepared in accordance with the purpose of this research and the steps and content of the document analysis method.

Based on the existing literature, the following research questions were designed to determine the criticisms, suggestions and contributions to the concept of charisma on the basis of Weber's views and thoughts.

- What are the debates on the origin of the concept of charisma?
- How did Weber handle his views and thoughts on the concept of charisma?
- How and in which direction are the criticisms against Weber's concept of charisma, on what basis and how are the suggestions and contributions made to support that the concept of charisma is current and valid?

The studies on Weber's charisma concept were reviewed through the literature. Document analysis method was used for the theoretical critique of the findings obtained during the scanning phase. Document analysis stages were followed as follows.

- Accessing documents; accessing the studies published on charisma in the literature;
- Checking the originality; translating the theoretical English sources in the literature on charisma into Turkish;
- Understanding the documents; differentiation of theoretical findings;
- Evaluating/criticising the findings; systematising the findings for theoretical critique;
- Using the findings; criticisms, suggestions and contributions to the concept of charisma; theoretical critique of the concept of charisma on the basis of systematised topics such as the origin of charisma, Weber's views, leader, followers and conditions.

Although the criticism of the findings on the origins of the concept of charisma has continued, Weber's views and thoughts constitute the basis of the criticism on charisma. Although the concept of charisma is dated to the beginning of Weber's twentieth century, according to the

literature, criticisms, suggestions and contributions to the concept of charisma have continued until recent times. (2003, 2004, 2006, 2008, 2009, 2010, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2020, 2021, 2022). Within the scope of the research, it is seen that charisma is a concept that describes the combination of three different elements such as a leader with charismatic characteristics, followers and favorable conditions. In the literature, it is seen that different criticisms, suggestions and contributions have been made on the basis of these three elements. It can be emphasised that the current interest in the concept of charisma should be sought in the context of conditions (crisis/change/innovation). As long as the conditions in the world (crisis/change/innovation) remain current, there will be individuals to whom the concept of charisma is attributed. Thus, it can be criticised that the individuals to whom the concept of charisma will be attributed are not only dependent on a society, organisation, time or place, but also on the redesign of their characteristics as leaders, what are or should be the elements that will increase the loyalty of their followers, and that their conditions can be not only in crises but also in planned behaviours such as change and innovation.

TEYD

TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIETY, ECONOMICS AND MANAGEMENT